T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

TÜRKİSTANLI CEDİTÇİ ABDULLAH KÂDİRÎ'NİN MEHROBDAN CHAYON ROMANI (İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Yasin KARADENİZ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç.Dr. Veli Savaş YELOK

Ankara – 2013

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

TÜRKİSTANLI CEDİTÇİ ABDULLAH KÂDİRÎ'NİN MEHROBDAN CHAYON ROMANI (İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Yasin KARADENİZ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç.Dr. Veli Savaş YELOK

Ankara – 2013

ONAY

Yasin KARADENİZ tarafından hazırlanan *"Türkistanlı Ceditçi Abdullah Kâdirî'nin Mehrobdan Chayon Romanı (İnceleme)"* başlıklı bu çalışma, 11.09.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim dalında yüksek lisan tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Doç. Dr. Figen GÜNER DİLEK (Başkan)

.....

Yrd. Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK BOSTANCI (Üye)

.....

Yrd. Doç. Dr. Veli Savaş YELOK (Danışman)

ÖZET

KARADENİZ, Yasin. Türkistanlı Ceditçi Abdullah Kâdirî'nin Mehrobdan Chayon Romanı (İnceleme), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Gaspıralı İsmail Bey'in "Dilde, fikirde, işte birlik!" sloganıyla öncülüğünü yaptığı ve Kırım'da hayata geçirdiği Cedit hareketi Türkistan'da da etkisini göstermiş ve Özbek münevverleri, Özbek Cedit edebiyatını kurarak halkın anlayabileceği sade bir dille yeni edebî türlerde eserler vermişlerdir. Bu dönemin öncülerinden olan Abdullah Kâdirî de yazdığı eserlerle Cedit edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu çalışmada Özbek Cedit edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Abdullah Kâdirî'nin *Mehrobdan Chayon* (Mehrabdan Çayan) romanının muhteva bakımından incelemesi yapılmıştır.

Bu çalışma *Giriş, Yazarın Hayatı ve Eserleri, İnceleme, Sonuç ve Ekler* başlıklarından oluşmaktadır. Giriş kısmında 19. ve 20. yüzyılda Türkistan coğrafyasının sosyal ve siyasi durumu ile Özbek edebiyatında roman sanatının doğuşu ve ilk eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

I. Bölümde Abdullah Kâdirî'nin hayatı, edebî düşüncesi ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

II. Bölümde Abdullah Kâdirî'nin *Mehrobdan Chayon* adlı romanı muhteva bakımından incelenmiştir.

Ekler Bölümünde *Mehrobdan Chayon* adlı romanının Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli, Abdullah Kâdirî'nin bazı resimleri ve aktarımı yapılan eserin ilk baskı ve daha sonraki baskılarına ait kapak ve sayfalardan örnekler yer almıştır.

Anahtar Sözcükler:

1. Türkistan

2. Özbek Cedit Edebiyatı

3. Abdullah Kâdirî

4. Özbek Romanı

5. Mehrobdan Chayon

ABSTRACT

KARADENİZ, Yasin. Mehrobdan Chayon Novel of Ceditçi Abdullah Kâdirî from Turkistan (Review), Master's Thesis, Ankara, 2013.

Cedit movement which was leaded by Sir Ismail Gaspıralı with slogan of "Unity in Language, idea, work!" and put into practice in Crimean took effect in Turkistan and Uzbek intellectuals established Uzbek Cedit literature and thus they produced literary works in plain language which could be understood by the people. Abdullah Kâdirî who is leader of this period gave important contributions into Cedit literature with his works.

In this study, Mehrobdan Chayon novel of Abdullah Kâdirî who is one of important representatives of Uzbek Cedit literature was examined in terms of content.

This study was consisted of *Introduction, Life and Works of Author, Review, Conclusion and Annexes* headings. In introduction part, information was given about social and political state of Turkistan geography and birth and first works of novel art in Uzbek literature in 19th and 20th centuries.

In Part I, information were given about life, literary thought and works of Abdullah Kâdirî.

In Part II, novel of Abdullah Kâdirî named Mehrobdan Chayon was examined in terms of content.

In Annex Part, form of novel names Mehrobdan Chayon translated into Turkey Turkish, some photographs of Abdullah Kâdirî and cover page and examples from pages belonging to first edition and subsequent editions of the above-mentioned work are given.

Key Words:

1. Turkistan

2. Uzbek Cedit Literature

3. Abdullah Kâdirî

4. Uzbek Novel

5. Mehrobdan Chayon

ÖNSÖZ

Yüksek lisans ders döneminde Hocam Şuayip KARAKAŞ'tan Özbek edebiyatı ile alakalı ders alırken, Özbek edebiyatında Cedit hareketiyle başlayan yenileşme dönemindeki eserler ilgimi çekmişti. Daha sonra hocamla yaptığım bir sohbette Cedit hareketine olan merakımdan bahsettim. Tez konumun belirlenmesi sürecinde de hocam, Özbek Türkçesi ile ilgili çok sayıda gramer çalışması yapıldığı fakat edebî eserlerin aktarılıp incelenmesinin yeterli sayıda olmadığını söyleyerek bu çerçevede bir çalışma yapabileceğim hususunda bana tavsiyelerde bulundu. Onun tavsiye ve yönlendirmeleri sayesinde tez konum "Türkistanlı Ceditçi Abdullah Kâdirî'nin Mehrobdan Chayon Romanı (İnceleme)" olarak belirlenmiş oldu. Şuayip KARAKAŞ'ın emekli olmasından sonra danışmanlığıma atanan hocam Veli Savaş YELOK'la, daha önce yaptığımız planlamaya sadık kalarak çalışmamı tamamladım.

"Türkistanlı Ceditçi Abdullah Kâdirî'nin *Mehrobdan Chayon* Romanı (İnceleme)" konulu tezimi hazırlama sürecinde öncelikle çalışmaya konu olan eseri, Arap harfli ilk baskısını esas alarak, Türkiye Türkçesine aktardım. Aktarmayı tamamladıktan sonra eseri şahıs kadrosu, dil ve üslûp açısından inceledim. Böylelikle Özbek edebiyatında roman türünün kurucusu sayılan Abdullah Kâdirî ve onun ikinci romanı olan *Mehrobdan Chayon*, Türkiye Türkologlarıyla buluşturulmuş, kardeş halkların birbirlerinin eserlerini okumasına katkı sağlanmıştır.

Mehrobdan Chayon, Hokant Hanlığı'nın son hanı olan Hudayar Han zamanını anlatan tarihî bir romandır. Eserde zevkine düşkün olan Han'ın keyfi uygulamaları, bu uygulamalar sebebiyle halkın çektiği sıkıntılar, mollaların çıkarlarına dini alet etmesi, eserin kahramanları Rânâ ve Enver'in aşkı etrafında dile getirilmiştir.

Bu çalışma "Giriş", "I. Bölüm", "II. Bölüm", "Sonuç", "Kaynakça" ve "Ekler"den oluşmaktadır. Giriş kısmında 19. ve 20. yüzyılda Türkistan'ın sosyal ve siyasi durumu ile Özbek edebiyatında roman sanatının ortaya çıktığı dönemdeki edebî faaliyetler hakkında genel bilgiler verildi. I. Bölümde

Abdullah Kâdirî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verildi. II. Bölümde roman hakkında bilgi ve romanın özeti verildikten sonra zihniyet, yapı, olay örgüsü, şahıslar, mekân, zaman ve tema açısından romanın incelemesi yapıldı. Ayrıca eserin Cedit hareketi açısından önemi belirtildi. Sonuç ve Kaynakça kısımlarından sonra çalışmaya kaynaklık eden *Mehrobdan Chayon* romanının Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli verildi. Bu çalışmada eser ve şahıs adları yazılırken Özbek Latin imlası esas alındı; eser, dergi ve gazete adları italik olarak yazıldı ve ilk geçtiği yerde yanına tırnak içerisinde okunuşları verildi.

Tez konumun belirlenmesinde fikirleri ve yorumlarıyla bana rehberlik eden değerli hocam Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ'a ve bu çalışmam sırasında romanın aktarılmasından incelenmesine kadarki her aşamada tavsiye ve yönlendirmeleri için hocam Yrd. Doç. Dr. Veli Savaş YELOK'a şükranlarımı sunar; kendilerine yardım ve destekleri için teşekkür ederim.

Yasin KARADENİZ

Ağustos, 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **iii**

ÖNSÖZ ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **x**

GİRİŞ

1. 19. ve 20. Yüzyılda Türkistan Coğrafyasında Sosyal ve Siyasi Durum **1**

2. Özbek Edebiyatında Roman Sanatının Ortaya Çıkışı ve İlk Eserleri **8**

3. Tezin Amacı, Kapsamı ve Yöntemi **11**

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH KÂDİRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.Hayatı **13**

2. Eserleri **26**

2.1. Manzum Eserleri **26**

2.2. Mensur Eserleri **27**

2.2.1. Romanları **27**

2.2.1.1. O'tkan Kunlar **27**

2.2.1.3. Obid Ketmon 28

2.2.2.Hikâyeleri 29

2.2.2.1. Juvonboz 29

2.2.2.2. Uloqda 29

2.2.2.3. Jinlar Bazmi 29

2.2.2.4. Tinch Ish 30

2.2.2.5. Otam Ham Bolshevik 30

2.2.2.6. Kalvak Maxzumning Xotira Daftaridan 31

2.2.2.7. Toshpo'lad Tajang Nima Deydi 31

2.2.2.8. Shubha 31

2.2.2.9. G'irvonlik Mallaboy Aka 32

2.2.3.Tiyatro Eserleri 32

2.2.3.1.Baxtsiz Kuyov 32

3. Gazeteciliği 33

4. Tercümeleri 34

İKİNCİ BÖLÜM

ROMAN İNCELEMESİ

1. Romanın Tanıtımı 35

2. Roman Hakkında 35

3. Özet 41

4. Zihniyet **47**

5. Yapı **48**

5.1. Olay Örgüsü **48**

5.2. Kişiler **52**

5.2.1. Kadın Kahramanlar **52**

5.2.2. Erkek Kahramanlar **69**

5.3. Mekân **102**

5.4. Zaman **107**

6. Tema **111**

7. Anlatım Özellikleri **115**

8. Mehrobdan Chayon Romanının Cedit Hareketi Açısından Önemi **118**

SONUÇ **122**

KAYNAKÇA **125**

EKLER

Ek-1 MEHROBDAN CHAYON ROMANININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞ HÂLİ **129**

Ek-2 MEHROBDAN CHAYON ROMANININ İLK VE SONRAKİ BASKILARININ KAPAK RESİMLERİ **372**

EK-3 ABDULLAH KÂDİRÎ'NİN DEĞİŞİK YILLARDA ÇEKİLMİŞ FOTOĞRAFLARI **375**

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
bk.	: Bakınız
cm	: Santimetre
çev.	: Çeviren
km	: Kilometre
KP	: Komünist Partisi
s.	: Sayfa
S	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
y.y.	: Yayımcı yok

GİRİŞ

1. 19. ve 20. Yüzyılda Türkistan Coğrafyasında Sosyal ve Siyasi Durum

Çarlık Rusya'sının, Türkistan'da başlattığı istila harekâtı 19. yüzyılda iyice hızlanmış, 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde artık Türkistan, Çarlık idaresi altına girmiş ve onun zulmü altında eziliyordu. Bir nevi Türkistan halkı için yaz bitmiş, sonbahar gelmiş ve ileride çok çetin geçecek kışın adeta hazırlıkları yapılıyordu. Türkistan halkı hazırlıklarına devam ederken, Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914), de Kırım'da *Dilde, fikirde, işte birlik* şiarıyla bir hareket başlatıyor ve Türkleri birleşmeye çağırıyordu. Gaspıralı'nın Kırım'dan başlatmış olduğu bu birlik hareketi dalga dalga Türkistan'ı da etkisi altına almaya başlıyordu.

Gaspıralı İsmail Bey, Rusların hem Osmanlı Türklerine, hem de Türkistan Türklerine karşı uyguladığı siyaseti, yetişme yıllarında merak, heyecan ve endişe ile takip edip öğreniyordu. O, bilhassa, Türkistan Türklerine tatbik edilen başarısız ve kötü idareye, içerlemekteydi. Fakat mensubu olduğu insanlara reva görülen bu kötü ve haksız idareyi nasıl değiştirebilecekti? Meşru zeminlerde, yani kanunlar çerçevesinde kalarak yapacağı mücadelenin esaslarını uzun uzun düşünen Gaspıralı İsmail Bey, sonunda, harekete geçmeye karar verir. Bir defa, Rusların, bütün iddialarına rağmen "Türklere medeniyet götürüyoruz." sözlerinin gerçekle alakası olmadığı, Türklere, Rus kanunlarının tanıdığı hakların verilmediği bütün delilleri ile ortadaydı.[1] Gaspıralı, dilde birlik düşüncesi doğrultusunda yazı hayatına başladı ve *Tercüman* gazetesiyle uzun süre tek bir Türk dili için yazılar yazdı. Bununla yetinmeyen Gaspıralı, eski usûlde eğitim veren ve artık miadını doldurmuş medreselerin yerine yeni usûlde eğitim veren *Usûl-i Cedit* mekteplerini açtı. Cedit, kelime anlamıyla yenilik demektir. Bu yenilik sadece eğitime değil, düşünceye, hayat tarzına da sirayet etmiştir. Hem

[1] Saray, Prof. Dr. Mehmet; **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği,**1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008, s.24.

Çarlığın baskı ve zulmüne hem de eskinin köhneleşmiş düşüncesine karşı yürütülen bu hareket, Kırım ve çevresinde etkisini göstermeye başlayınca Gaspıralı'nın düşünceleri Türkistan'a yayılmıştır. 1800'lerin sonlarında Türkistan'ı dolaşarak fikirlerini buralarda anlatan Gaspıralı'nın Ceditçilik düşüncesi kısa bir süre sonra Türkistan'da da etkisini göstermeye başlamıştır. Begali Kasımov, Türkistan'da Ceditçiliğin aşamalarını o dönemdeki siyasi aktörlerin de etkisiyle altı bölüme ayırmıştır. Bunlar: 1920 - 1925, 1925 - 1938, 1938 - 1956, 1956 - 1985, 1985 - 1991 ve 1991 yılından sonraki dönem.[2]

Çarlığın Türkistan üzerindeki gizli planlarını halka anlatmak, halkı millî görüş etrafında birleştirmek için yeni yollar arayan münevverler, Gaspıralı'nın başlatmış olduğu Cedit hareketi etrafında toplanırlar. Onun Kırım ve çevresinde açtığı okulların kısa sürede başarılı sonuçlar vermesi üzerine, Türkistanlı münevverler de Cedit mekteplerini Türkistan'da açmaya karar verirler.

Nihayet, Gaspıralı'nın Türkistan'ı ziyaretinden sekiz sene sonra, 1901'de, Münevver Kârî tarafından ilk Usûl-i Cedit mektebi Taşkent'te açılır. Bunu, 1903'de Mahmudhoca Behbûdî'nin Semerkant'ta açtığı okul takip eder. Türkistan'ın yetiştirdiği en büyük inkılapçılardan biri olan Münevver Kârî, Gaspıralı'yı örnek alarak, hem Usûl-i Cedit mekteplerinde hocalık yapar ve hem de Usûl-i Cedit mekteplerine hoca yetiştirir. Bununla da iktifa etmeyen Münevver Kârî, Usûl-i Cedit mektebinin bazı kitaplarını da bizzat hazırlar.[3] Böylece Münevver Kârî, Türkistan Ceditçiliğinin atası olarak ortaya çıkar. Türkistan Türklerin bu hummalı çalışmaları neticesinde on sene zarfında Taşkent, Buhara, Hive, Semerkant ve Hokant'ta Usûl-i Cedit mekteplerinden yüzlercesi açılır. Bolşevik İhtilaline kadar geçen zamanda ise

[2] Kasımov, Begali; **Mili Uyanış,** çev. Fatma Açık, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2009, s.6-7.

[3] Yarkın, İbrahim, "Türkistan'da Yeni Usul Öğretimin Kurucusu ve Milliyetçi Rehber Münevver Kârî", **Türk Kültürünü Araştırma Dergisi**, sayı, 1-2, 1965, s.161-172.

bu sayı binlere ulaşır.[4]

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan dönemde hanlıklar arasındaki siyasî çekişme ve çatışmalar sebebiyle Türkistan'da yaşanan çöküş, edebiyatı da etkiler. Eserlerinde ağdalı bir dil kullanan dönemin şairleri, Çağatay edebiyatının ve özellikle de Nevâî'nin eserlerini taklitten öteye gidememiştir.[5] Cedit mektepleriyle başlayan yenileşme hareketiyle birlikte halkın anlayabileceği sade bir dille yeni türlerde eserler verilerek edebiyata da canlılık kazandırılmıştır. Türkistan'da da aydınlar halkı aydınlatabilmek için onların anlayabileceği sade bir dille yeni formlarda eserler vermeye başlamışlar birçok edebî topluluk kurmuşlardır.

Müftü Mahmudhoca Behbûdî tarafından 1903'te Semerkant'ta *Jadidchilar To'desi* "Ceditçiler Tödesi" adında bir aydınlar kulübü kurulur. Bu toplulukta yer alan aydınlar, milleti uyandırmak, cehaletten kurtarmak ve Türkistan'da istiklâl mücadelesini başlatmak üzere çalışmaya başlarlar. Bir yıl sonra Münevver Kârî, bu milliyetçi aydınlar kulübünün Taşkent şubesini açar. Türkistan aydınları *Jadidchilar To'desi*'nde birleşirler. Daha sonra Buhara'da *Yosh Buhoralilar* "Yaş Buharalilar", Harezm'de *Yosh Hivalilar* "Yaş Hiveliler" adlı dernekler kurulur.[6] Bu yenileşme hareketleriyle birlikte Türkistan'da *Cedit Edebiyatı* başlamıştır. Ceditçiler sadece edebiyat alanında değil, halkın menfaati için bölgenin yeniden inşa edilmesinde, Avrupa'nın örnek alınmasıyla ticarette, tarımda ve her iş kolunda yeni usullerin kullanılarak halkın sefaletten kurtarılmasını istemişlerdir. Yetenekli gençlerin Avrupa'ya, Osmanlı Türkiye'sine ve Rusya'ya gönderilerek orada daha iyi ortamlarda okuyarak, dünyadaki gelişmelerden haberdar olmalarını ve geri döndüklerinde de Cedit mekteplerinde edindikleri birikimleri gençlere aktararak milli şuura sahip, istiklal düşüncesine dört elle sarılan Türkistan'ı sömürgeden kurtaracak nesiller yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Bu açıdan

[4] Togan, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî; **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi Cilt I Batı ve Kuzey Türkistan,** 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 260.
[5] Merhan, Aziz; **Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu**, Ankara, Grafiker Yayıncılık, 2008, s.31.
[6] Karakaş, Dr. Şuayip, "20 Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme", **Türk Dünyası-Dil ve Edebiyat Dergisi,** Ankara, (1996), s. 294.

Ceditçileri sadece eğitim ve edebiyatla sınırlandırmak doğru değildir. Onlar tarımdan, ekonomiye tekniğe kadar çok geniş bir alanda faaliyet göstermişlerdir. Ceditçiler hayatın her alanında etkin rol almaya başlayınca, bölgenin önemli eğitim ve dini merkezleri olan Semerkant ve Buhara'da kadimciler olarak bilinen eski usulü savunan din adamlarıyla aralarında, kadimciler ve Ceditçiler adında bir çatışma çıkar. Kadimciler ellerindeki imkânları bırakmamak için dört bir koldan Ceditçilere saldırılar ve bu Cedit mekteplerinin kapatılmasına kadar gider. Hatta öyle ki, kadimciler, Ceditçilere selam verilmemesi, pazarda onlara bir şey satılmaması hususunda halka baskı yaparlar.

Çarlığın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan'ın tamamına egemen olmasıyla birlikte baskı ve sömürü politikası iyice ağırlaşmıştır. Bu duruma tepki gösteren millî şuura sahip Ceditçi münevverler, yeni yollar arar. Rusya'da Bolşeviklerin ortaya çıkışı da bu döneme rastlar. Bolşevikler, Çarlığı yıkmak için halkın desteğine ihtiyaç duyduğundan 1905'te bir bildiri yayınlayarak milletlerin kendi kaderlerini serbestçe tayin edebileceğini ilan ederler.[7] Uzun yıllardır Çarlığın baskı politikasından bıkan Türkistan halkı Bolşeviklere umut bağlar, onlara destek verir. Bu serbestlik ortamından yararlanan Ceditçi aydınlar da pek çok eser yazar ve yeni edebî türlerin ilk örneklerini vermeye başlar.

Bu amaca hizmet için 1905 devriminin hemen akabinde 1906 yılında Taşkent'te ilk yenilikçi gazeteler olan *Teraqqiy* "Terakkiy" İsmoil Obidov ve *Xurshid* "Hurshid" Münevver Kârî Abdurreşidov tarafından çıkarılır. Aynı yıl içinde bu gazetelerin yayımı yasaklanır. İzleyen yıllarda ve 1917 Bolşevik devrimine kadarki süreçte aşağıda adları verilen gazete ve dergiler çıkarılır: Taşkent'te *Shuhrat* "Şühret",Abdullah Avlânî, *Tujjor* "Tüccar" Saidkarimboy Saidazimboyev, *Osiyo* "Asiya" Ahmadcon Bektemirov", *Sadoyi Türkiston* "Sada-yi Türkistan" Ubaydulla Xo'jayev, *Al-Islah* "El-Islah" Abdurahmon Sayyoh, *Najot* "Necat" Munavarqori Abdurashidov, *Ulug' Turkiston* "Uluğ

[7] Karakaş, age., s. 295.

Türkistan" Kabir Bakir, *Sho'rayi Islom* "Şura-yi İslam" Abdulbori Battol tarafından; Buhara'da *Turon* "Turan" Abdullah Avlânî, *Turk Eli* "Türk Eli" Muhammet Ali Afandizoda tarafından; Semerkant ve Hokant'ta ise *Samarqand* "Semerkant" Mahmudhoca Behbûdî, *Oyina* "Ayina" Mahmudhoca Behbûdî, *Sadoyi Farg'ona* "Sada-yi Fergana" Obidjon Mahmudov tarafından çıkarılır.[8] Esasen burada Behbûdî'nin Özbek Cedit edebiyatındaki rolünü ayrıca vurgulamak gerekir. Behbûdî (1874-1919), *Padarkush Yohud O'qimagan Bolaning Holi* "Pederküş Yahut Okimagan Balanin Hâli" [Baba Katili Yahut Okumayan Çocuğun Hâli] adlı 3 perdelik eserini 1911 yılında yazar ve *Ayna* dergisinin 1913 tarihli 10. sayısındaki *Semerqandda Tiyatru* "Semerkant'ta Tiyatro" başlıklı yazısıyla yayımlar.[9] Bu eser hem Özbek hem de Türkistan edebiyatının ilk tiyatro eseri olması münasebetiyle çok önemlidir. Behbûdî, piyeste okumanın ne kadar önemli olduğunu vurgulayarak cahil çocukların, para için gözlerini kırpmadan babalarını bile öldürebileceklerini dile getirmektedir. Cedit edebiyatının bu ilk eserleriyle birlikte şair ve yazarlar toplumsal gerçekleri dile getirdikleri, halkı rahatsız eden ve onların gerilemesine sebep olan olayları anlattıkları eserleri sade bir dille yazmaya başlarlar. Halk da bu eserlere ilgisiz kalmaz. Nitekim Behbûdî'nin yazdığı *Padarkush* piyesi sahnelendiğinde halkın alakası bunu göstermektedir: Oyunun sahnelendiği 320 kişilik tiyatro salonuna, 50 kişilik yer ilâve edilmiş ve biletlerin tamamı yüksek fiyatla önceden satılmıştır. Bilet bulamayan birkaç yüz kişi de tiyatro binasının kapısından geri dönmek zorunda kalmıştır. Oyunu izlemek isteyenlerden bazıları oturacak yer olmadığı için oyunu ayakta seyretmeye razı olsa da, bunun için de yer bulunamamıştır. Görevlilerin yakın bir tarihte piyesin mektepler yararına tekrar sahneleneceğini ilân etmesinden sonra dışarıda kalanlar dağılmışlardır.[10] Behbûdî, piyesin sergilenmesinden elde edilen geliri başta Cedit mektepleri olmak üzere, hayır cemiyetlerine ve diğer kültür hizmetleri için bağışlar.

---

[8] Merhan, age., s. 38.
[9] Rizaev, Shuhrat; **Jadid Dramasi,** Tashkent, Sharq Nashriyoti,1997, s. 23.
[10] Rizaev, age., s. 55.

Tiyatronun Özbek Cedit edebiyatında özel bir yeri vardır. Aydınlar, tiyatro vasıtasıyla mesajlarını kısa sürede yüzlerce kişiye aktarma imkânına sahip oluyorlardı. *Padarkush* piyesinin kısa sürede tüm Türkistan'da halk tarafından beğenilmesi üzerine diğer münevverler de piyes yazarlığına soyunur. Bu yıllarda Hamza Hekimzâde Niyazî'nin *Saylav Aldida* "Saylav Aldida", *Burungi Saylavlar*, *Mart Qurboni Oyniso* "Mart Kurbani Aynisa", *Lashma Fojialari* "Laşma Facialari" gibi devrin gereği ve emri üzerine yazdığı piyeslerin dışında; *Perenji Sirlaridan Bir Levha Yaki Yallachilar Ishi* "Perenci Sirlaridan Bir Levha Yaki Yallaçilar İşi" ve *Burungi Qozilar Yoki Maysaraning Ishi* "Burungi Kazilar Yaki Maysaraning İşi" adıyla iki ölmez eser daha kaleme alır. G'ulam Zafariy'nin *Halime* müzikali de bu dönemin dikkat çekici eserlerindendir. Ayrıca *Yetim ve Yetime*, *Bahor*, *Gunefsha* "Günefşa" gibi bir perdelik müzikalleriyle G'ulam Zafariy, kadın özgürlüğünü ele alır.[11]

Gaspıralı'nın Kırım'dan başlatmış olduğu Cedit hareketi, 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan'a yayılmış ve 20. yüzyılın başlarında yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu yıllarda Türkistanlı Ceditçi münevverler yeni cemiyetler, edebî topluluklar kurarak halkı aydınlatmaya ve onlara yeni ortamı anlatmaya çalışmışlardır.[12] Çar idaresinin Japonlarla yaptığı savaşı kaybetmesi ve sonrasında 1905'teki manifestoyla Bolşeviklerin güç kazanmaya başlamasının ardından kısa süreli bir serbestlik ortamı oluşur. Kısa süreli serbestlik ortamında kurulan *Jadidchilar To'desi, Yosh Hivalilar* ve *Yosh Buhoralilar* gibi edebî dernekler ve cemiyetler dikkat çekmektedir. Bu dernekler ve cemiyetler, Ekim devrimi olarak da adlandırılan 1917'deki devrime kadar hızla yayılmıştır. 1917 Bolşevik devriminden sonra, sosyalist yönetim yerleşinceye kadar da Cedit hareketi ve edebî topluluklar ilerlemesini sürdürmüştür. Ancak sosyalist yönetim idareyi eline geçirdikten birkaç yıl sonra edebî topluluklar kapatılmaya başlamıştır. 12 Mayıs 1909 tarihinde Tashhoji Tuyakboev, Nizam Kari Mo'lla Husao'v, Molla Abdullah Avlânî, Munevverr Kârî Abdurreşidhanov, Bashirulla Asatillaho'jaev imzasıyla 41

[11] Açık, Fatma; **Özbek Edebiyatı,** Ankara, Alp Yayınevi, 2007, s.35.
[12] Kasımov, age., s. 1.

maddelik tüzüğe sahip *Cemiyet-i Hayriye* kurulur. 2 Aralık 1910 tarihinde Buhara'da müderris Hoji Rafi, Mirza Abdulvahid, Hamid Ho'ja Mehri, Ahmedjan Mahdum, Osman Ho'ja öncülüğünde *Terbiye-i Etval* cemiyeti faaliyetlerine başlar. 1913 yılında kurucuları arasında Ubeydulla Ho'jaev, Tashpo'latbek Narbotabekov, Münevver Kârî Abdurreşidhanov'un da yer aldığı *Turan* cemiyeti Taşkent'te kurulur.[13] Yine bu dönemde *Jaditchilar To'desi* kurulur. Özellikle Abdurrauf Fıtrat'ın gayretleri ile 1918 yılında kurulan *Chag'atay G'urung'i* "Çağatay Gürüngi" adlı topluluk G'ulam Zafariy, Çolpan, Elbek, G'ozi Yunus, Qayyum Ramazan gibi milliyetçi, vatanperver Ceditçilerin toplandığı bir yer olur. Fıtrat tarafından kurulan bu cemiyet bir taraftan eski edebî eserleri tekrar neşrettirirken diğer taraftan da Türkistan'daki tiyatro faaliyetlerinin geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Behbûdî'nin *Padarkush*, Abdullah Kâdirî'nin *Bahtsiz Kuyov* "Bahtsiz Kuyav", Fıtrat'ın *Ebu Muslim, Chin Sevish* "Çin Seviş", *Hint Ihtilolchilari* "Hint İhtilalcileri", *Temur Sag'nasi* "Temur Sagnasi", Çolpan'ın *Yorqin Oy* "Yarkin Ay", G'ulam Zafariy'nin *Halime* adlı piyeslerin yayımlanması cemiyetin önemli faaliyetleri arasındadır.

20. yüzyılın başlarındaki bir diğer önemli edebi faaliyet de gazete ve dergilerin yayın hayatına girmesidir. Gaspıralı'nın Cedit mekteplerinde olduğu gibi gazete ve dergicilik faaliyetlerinde de Türkistanlı aydınlara öncülük etmesiyle Türkistan'da da gazete ve dergi faaliyetleri başlamıştır. Özbek yazarları, Rus Nikolay Ostromov'un yayımladığı *Türkiston Viloyatining G'azeti'*nde "Türkistan Vilayetinin Gazetesi" bir süre yazdıktan sonra gayret ve kendi imkânlarıyla gazete ve dergiler çıkarmaya başladılar. Bu gazetelerden biri 1906'da İsmail Abidiy tarafından çıkarılan *Tarakkiy* "Terakki" gazetesidir. Yine bu yıl Münevver Kârî tarafından *Hurshid* "Hurşit" gazetesi yayımlanmaya başlar. Semerkant'ta Mahmudhoca Behbudiy, *Samarqond* "Semerkant" (1913) gazetesini çıkardı. Yine 1910'lu yıllarda Taşkent'te Ubeydulla Hocaev muharrirliğinde *Sado-i Türkiston* (1914), Fergana'da Abidcan Mahmudov redaktörlüğünde *Sado-i Fergana* ve *Tirik So'z* "Tirik

[13] Açık, age., s. 20-21.

Söz", Buhara'da *Turon* "Turan" gibi gazeteler yayımlanır. Ayrıca 1913-1915 yılları arasında Behbudiy tarafından *Oyna* "Ayna" dergisi çıkarılır.[14]

2. Özbek Edebiyatında Roman Sanatının Ortaya Çıkışı ve İlk Eserleri

1917 ihtilaliyle Sovyet idare ve yönetim sisteminin tesisinden sonra Özbek edebiyatında yeni bir dönem daha başlar. 1920'li yıllarda Özbek edebiyatında piyeslere ek olarak hicvî hikâye türünde ilk eserler verilmeye başlanır. Abdullah Kâdirî'nin *Kalvak Maxzumning Xotira Daftaridan* "Kalvak Maxzum'un Hatıra Defterinden" [Anlayışsız Mahzum'un Hatıra Defterinden], *Toshpo'lod Tajang Nima Deydi?* "Taşpolad Tacang Nime Deydi?" [Sinirli Taşpolat Ne Diyor?], G'afur G'ulom'ın *So*at, *Yigit*, Abdulla Kahhar'ın *Komsomol Ko'chasi 3* "Komsomol Köçesi 3", *Boshsiz Odam* "Başsiz Adam" hicvî hikâyeleri en gözde olanlarıdır. Hacmi kısa, konusu basit; ama çarpıcı ve konuşma diliyle yazılmış yergisel hikâyeler beklenenden daha fazla rağbet görür.[15] Yine bu yıllarda Anvar Atin'in *Qoralar Felsefesi* "Karalar Felsefesi", Said Resul'ün *Moskova ve Petersburg Seyohati* hatıraları gibi sosyal-felsefî, sergüzeşt-otobiyografik eserlerinin dışında, bu dönemde Behbûdî'nin *Ak Yelpagachli Chinli Hatun* "Ak Yelpagaçli Çinli Hatun", Abdurrauf Shahidiy'nin *Falokatzoda* "Felaketzade" hikâyesi, Mirmuhsin Shermuhammedov'un *Befarzand Achildibay "Beferzend Açildibay",* Hamza'nın *Yengi Saodat "*Yengi Saadet" gibi millî roman diye isimlendirilen kıssaları ve Abdullah Kâdirî'nin *Juvanbaz ve Uloqda* ile Çolpan'ın *Doktor Muhammedyar* adlı eserleri bu dönemin hikâye türündeki ilk eserleri olmaları bakımından Özbek edebiyatında ayrı bir yere sahiptirler.[16]

1920'li yıllardan itibaren Özbek edebiyatında gazete ve dergilerde mensur türleri temsilen başlangıçta kısa makaleler, daha sonra da hikâye türünde de eserler yayımlanmış olsa da roman türünde metinler hâlâ

[14] Açık, age., s. 24.
[15] Merhan, Aziz, "Yazılı Özbek Edebiyatı", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,** cilt 31, sayı 2, Aralık, 2007, s. 166.
[16] Açık, age., s. 33.

yazılmamıştır. Özbek edebiyatında roman sözcüğünü, *Haqiqat Kimda* "Gerçek Kimde" ve Yangi Saodat Yoqud Milliy Roman "Yeni Saadet Yahut Milli Roman" adlı eserleriyle ilk kez Hamza kullanmıştır. Gerek hacim gerekse olay örgüsü bakımından bu eserleri hikâye olarak görmek gerektiğinden bunları roman türündeki ilk ürünler olarak kabul etmek olanaksızdır.[17] Yine bu yıllarda Abdurrauf Fıtrat ve Çolpan da yazdıkları hikâyelerle Özbek edebiyatını bu türün örnekleri bakımından zenginleştirmişlerdir. Çoğunluğu 1917 ihtilalinden önceki döneme rastlayan bu eserler, Türkistan'ın içinde bulunduğu durumu ve bu durumun sebeplerini ortaya koymak için Ceditçi yazarlar tarafından yazılmıştır.

Batılı manada Özbek edebiyatında roman türünün ilk örneği Abdullah Kâdirî'nin *O'tkan Kunlar* "Ötken Künler" [Geçmiş Günler] adlı romanıdır. Zira Özbek edebiyatında roman terimi ilk olarak Hamza Hakimzoda Niyoziy tarafından *Haqiqat Kimda Yangi Saodat Yaxud Milliy Ro'man* "Yeni Saadet Yahut Milliy Roman" eserleri için kullanılmıştır.[18] Ayrıca Mirmuhsin Shermuhamedov Fikriy'nin *Befarzand Ochildiboy* ile Sadreddin Ayniy'nin *Buhara Jelladlari* "Buhara Cellatlari" eserleri de roman olarak görülmüştür. Ayniy bu eserini 1922 yılında *Inqilob* dergisinin 3-8. sayılarında kısaltılmış hâlde yayımlamıştır.[19] Ancak bu eserler hem hacim hem de içerik açısından Kâdirî'nin Juvonboz hikâyesinden farksızdır. 20. yüzyılın başında yazarların eserlerini "roman" diye tanımlaması, Özbek edebiyatında hâlâ Batı edebiyatı kaynaklı olan roman türünün içerik ve yapı bakımından oluşmadığını göstermektedir. Cedit edebiyatında münevverler, uzun yıllar millî roman yazmak amacıyla gayret göstermiş olsalar da *O'tkan Kunlar* romanına kadar millî roman türünü temsil eden bir eser verilememiştir. Özbek okuyucusunu roman türüyle tanıştırmak düşüncesi, Abdullah Kâdirî'yi *O'tkan Kunlar*'i yazmaya iten sebeplerden biridir. Bu sebeple Kâdirî'nin bu romanını bir müptedi eser olarak değerlendirmek de mümkündür. Eserde tarih ve

---

[17] Merhan, age., s. 50.
[18] Merhan, age., s. 132.
[19] Söylemez, Dr. Orhan," Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihî Romanı", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** sayı 21, Erzurum, 2003, s. 113.

coğrafyayla ilgili açıklamalar da bulunur, 19. yüzyılda kullanılan bazı kelimelerin yeni dildeki karşılıkları verilir. Birçok yerde yazarın romana müdahale etmek suretiyle düşüncelerini anlatıcı olarak kendi ağzından ifade ettiği ve hatta zaman zaman doğrudan okuyucuya hitap ettiği görülür. Bu bakımından *O'tkan Kunlar*, Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini hatırlatır.[20]*O'tkan Kunlar*'in 1922 yılında *Inqılob* "İnkılâp" dergisinde yayımlanmasıyla bu tür de Özbek edebiyatına girmiş olur. Kâdirî romanın girişinde : "Mademki, biz yeni bir döneme girdik, her alanda da bu yeni devrin yeniliklerini takip edip destancılık ve hikâyecilik alanında da yeni eserler yaratmaya, halkımızı yeni Tahir ve Zühreler, Ferhat ve Şirinler, Bahramgarlar ile tanıştırmaya kendimizi mecbur hissetmekteyiz." diyor.

O'tkan Kunlar'de Atabek ile Kümüş arasındaki aşk anlatılmaktadır. Bu gençler arasındaki aşk, taht kavgaları yüzünden Türkistan'ın siyasî istikrarsızlık, yoksulluk ve cehaletle mücadele ettiği dönemde yaşanmaktadır. Özbek tarihi hakkında yazılmış ilk roman olması hasebiyle *O'tkan Kunlar*, halk tarafından büyük ilgiyle karşılanmış ve önemli bir okuyucu kitlesi tarafından okunmuştur. Eserin bu kadar ilgi görmesiyle ilgili olarak şair Muhammed Ali Ahmedova şunları dile getirmiştir: "Özbek edebiyatında henüz hiç kimse Hudayar Han zamanını böyle canlı ve tesirli tasvir etmemiştir. Halk, kendi tarihini öğrenmeye fazlasıyla susamıştır. Dolayısıyla *O'tkan Kunlar* romanı, susamış insana hediye edilen bir sebil gibidir ve her zaman da böyle kalmıştır".[21]

Kadirî, yazdığı bu romanla Türkistan'da meşhur olur ve ünü Avrupa'ya kadar ulaşır. Bunun üzerine Kadirî hem kendisinin hem de Özbek edebiyatının ikinci romanı sayılan *Mehrobdan Chayon* "Mehrabdan Çayan" [Mihraptaki Akrep]'ı yazmaya başlar. Bu roman 1929 yılında neşredilir. Eserin başkahramanları Enver ile Rânâ'dır. Eserde bu iki gencin birbirlerine olan sevgisi ve kötülüklere karşı mücadelesi anlatılır. Kâdirî daha sonraki yıllarda,

[20] Karakaş, Doç. Dr. Şuayip, "Özbek Romancı Abdullah Kâdirî ve Ötken Künler Romanı", **IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildirileri,** Ankara, 1998, s.86.
[21] Ahmedova, Muhammed Ali, "Milli Duygu Yollarında", **Erciyes,** sayı 207, Mart-Nisan 1995, s.20-23.

üçüncü romanı *Obid Ketman "Abid Ketman"*ı [Çapa Abid] neşreder. Bu eserde de kolhozlaştırma sonucunda çiftçiler arasında ortaya çıkan değişimler dile getirilir.

Tarihsel üslûptaki bu romanlarıyla Özbek edebiyatına önemli katkıları olan Kâdirî, yeni romanların yazılmasına da ön ayak olmuştur. Kâdirî'nin tesiriyle Çolpan *Kecha ve Kunduz* "Keçe ve Kündüz" (1936) ve Aybek de Türkistan'ın özürlüğünün başlangıç noktası olan 1916 başkaldırısını ele aldığı *Qutluq Qon* "Kutluk Kan" (1940) romanını kaleme alır. Bu romanlardan başka Aybek'in *Nevoiy* "Nevâyi"(1944), *Oltın Vodiydan Shabadalar* "Altın Vadiden Şahbadalar" (1949) adlı eserleri de Özbek romancılığının gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.[22]

Günden güne gelişen, farklı temalara yönelen, hem nicelik açısından çoğalan hem de nitelik bakımından gittikçe olgunlaşan modern Özbek romanı dünyaya gelişini Abdullah Kadirî'ye borçludur. O, Doğu-Batı kültür sentezi ile oluşan romanlarını yazarken bir yandan dünya romancılığından yararlanmış, diğer taraftan Orta Asya İslam kültürü üzerinde gelişmiş olan halk edebiyatındaki ve klasik edebiyattaki eserleri esin kaynağı olarak almıştır.[23]

3. Tezin Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmamızın amacı Cedit hareketinin önemli temsilcilerinde olan gazeteci yazar, mütercim ve tiyatro yazarı Abdullah Kâdirî'yi ve onun romanını Türkiye'de tanıtmaktır. Bu sebeple Abdullah Kâdirî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi verilerek, romanın Arap harfli ilk baskısı Türkiye Türkçesine aktarılarak muhteva, dil ve üslûp yönünden incelenmiştir. Böylelikle Abdullah Kâdirî'nin Cedit hareketi ve Özbek edebiyatındaki yeri ve önemi ortaya konulacaktır. Ayrıca çeşitli kaynaklardan faydalanmak suretiyle romanın konusunun geçtiği dönemde Türkistan'da yaşanan sosyal, siyasî,

[22] Merhan, age., s. 133-134.
[23] Merhan, age., s. 137.

edebî gelişmeleri ve dönemin feci olayları ortaya konularak, roman Türkiye Türkologlarına tanıtılacaktır.

Tezin konusunu, Cedit dönemi gazeteci ve yazarlarından olan Abdullah Kâdirî'nin Özbek edebiyatının gelişmesindeki yeri ve katkılarının tespit edilebilmesi için Kâdirî'nin ikinci romanı olan ve kimi çevrelerce ilk romanının devamı sayılan *Mehrobdan Chayon* romanı teşkil etmektedir. Romanın ilk baskısı olan Arap harfli Özbek Türkçesi metni Türkiye Türkçesine aktarılırken eserin aslına bağlı kalınarak, her iki lehçede de ortak olan kelimelerin kullanımına dikkat edilecektir.

I. BÖLÜM

ABDULLAH KÂDİRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı

Özbek edebiyatında roman türünün oluşması ve gelişmesine büyük katkılar sunan Abdullah Kâdirî, kalem hayatına şiirle başlar. Sonraki yıllarda özellikle Sovyet yönetiminin Türkistan coğrafyasında hâkimiyet kurduğu ilk dönemde Ceditçi görüş doğrultusunda gazete ve dergilerde değişik konularda toplumsal makaleler, fıkralar, hicvî hikâyeler ve denemeler yazar. Bu eserleriyle sanat camiasında adından söz ettirirken halk arasında tanınması *O'tkan Kunlar* romanını yayımlandıktan sonra olur. Roman, Özbekler başta olmak üzere tüm Türkistan halkı tarafından beğenilerek okununca Kâdirî, romanın devamı niteliğindeki ikinci romanı *Mehrobdan Chayon*'ı yazar. Kâdirî, bu romanlarında yarattığı tiplerle sadece dönemini tespit etmemiş, aynı zamanda Türkistan gençlerinin millî şuurla yetişmesini, onların haksızlar karşısında hangi tavrı takınması gerektiğini vurgulamıştır. Bir nevi gençlere Asım'ın neslini aşılamıştır. Onun romanlarının günümüzde bile gençlerin elinden düşmemesi Kâdirî'nin amacına ulaştığının bir göstergesidir. Bu sebeple Özbek edebiyatının nazımdan nesre geçişinde Abdullah Kâdirî'i büyük pay sahibidir.

Abdullah Kâdirî, Ekim ihtilalinden sonra dört ilçeye bölünen Taşkent'in Eşanguzar ilçesinde Kadir Muhammet'in evinde dünyaya gelmiştir. Babası Kadir Muhammet, Eskicova mahallesindeki bakkal dükkânında ticaretle uğraşır, zaman zaman da bu amaçla çeşitli şehirlere gider. 1870 yılına kadar bu işine devam eder, ancak daha sonra yaşlılık sebebiyle tüccarlığı bırakıp Taşkent'te Semerkant kapısı[24]ndaki bahçesinde çiftçilikle uğraşır. Kadir Muhammet dört kez evlenir. Ne yazık ki ilk üç hanımdan doğan çocukları yaşamaz. Nihayet son hanımı Casiyet Hanım'dan Rahimberdi doğar. Son hanımı ve daha önceki hanımlardan çocukları fazla yaşamadan öldükleri için,

[24] Taşkent'te bir mahallenin adıdır.

Kadir Muhammet ile Casiyet bu son çocuklarını yaşatmak ümidiyle (1891-1902) Eskicova'daki yerlerini satarak Semerkant kapısına yerleşirler. Gelecekte Özbek edebiyatının abide şahsiyeti olacak olan Abdullah Kâdirî, bu mahallede dünyaya gelir.

Kâdirî'nin hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte 10 Nisan 1894 tarihi kabul görmektedir.[25] Bunu Kâdirî'nin özgeçmişinde ifade ettiği: "*Hangi yılda ve hangi ayda doğduğumu bilmiyorum. Herhâlde çok vakitsiz olsa gerek. Yoksul, bahçıvanlıkla meşgul olan bir ailede doğmuşum. Yakınlarımın sözlerine bakılırsa despot Nikolay'ın tahta geçtiği yıl dünyaya gelmişim.*[26]*"* sözlerine dayandırmaktayız. Nikolay'ın tahta geçtiği tarihi dikkate alırsak Kâdirî'nin 1894 yılında doğduğunu söyleyebiliriz. Yine bu konuda A. Kâdirî'nin oğlu Habibullah, babasıyla aralarında geçen bir sohbette: "*Hangi ay, hangi gün doğdunuz, diye sorduğumda, o gülerek, kayısı çiçeği zamanında doğmuşum, tahminen 13 Nisan'da olsa gerek*.[27]**"** dediğini aktarmaktadır.

Kadir Muhammet ailesinin ekonomik açıdan çok sıkıntı çektiği bir dönemdir. Babası Kadir Muhammet yetmiş yaşını geçmiş, gücü kuvveti azalmıştır. Onun düzenli bir geliri de yoktur. Sıkıntılar üst üste gelmektedir. Bir de bunun üstüne Kâdirî adlı bir çocukları daha olur. Bu yıllarla alakalı Kâdirî şunları söylemektedir:

"İlk başta zengin ailede mi yoksa fakir ailede mi doğdum, kesin olarak bilmiyorum. Fakat yedi sekiz yaşına gelince, karnım doymadığı, sırtım düzgün bir elbise görmediği için iyice anladım ki, beş canın nafakası sadece seksen yaşında ihtiyar bir adamın işinden ve yaklaşık yarım hektar olan bağın mahsulünden geliyormuş. Eğer bahar kötü geçip bağdaki meyveler bir felakete maruz kalırsa, biz de açlık felaketine maruz kalıyorduk.[28]*"*

---

[25] Qodiriy, Habibulla,**Turmush Saboqlari: Xotira, Hiqoyalar va Rivoyatlar,**Tashkent, Yosh Gvardiya Nashriyoti, 1985, s. 5.
[26] Qodiriy, Habibulla,**Otamdan Xotira,** Tashkent, Yangi Asr Avlodi Nashriyoti, 2005, s. 12.
[27]Qodiriy, age., s. 12.
[28]Qodiriy, age., s. 12.

Kâdirî çocukluk çağlarındayken hassas bir yapıya sahipti. Kâdirî'nin bu yapısıyla alakalı yengesinin sözleri dikkat çekicidir: *Kâdirî, hassas düşünceli, öz sözlüydü. Onu haksız yere incitseler, dayanamaz, gözlerini kısarak bakardı, gözyaşlarını birden dökerdi.*[29] Onun bu hassas yapısı, ileride Türkistan'ın durumuna karşı sessiz kalmamasını göstermesi açısından önemlidir.

Kâdirî, dokuz on yaşlarında okuma yazmaya başlar. O, okumaya çok isteklidir. Diğer çocuklar ailesi tarafından zorla okula gönderilirken, tam aksine Kâdirî isteyerek ve severek okula gider. Çalışkan ve zeki bir öğrenci olan Kâdirî, ilk eğitimini eski usulde eğitim veren Molla Âlim Hoca'nın yanında alır. Eski usulde okuma yazmayı öğrenmek zor olduğu için talebeler yazı yazmayı üçüncü dördüncü yıllarda ancak öğrenebiliyorlardı. Kâdirî başarılı bir öğrenci olduğundan tahtadan okumayı bir ayda, yazı yazmayı ise bir yılda öğrenir. Kâdirî, Molla Âlim'de bir yıl ders aldıktan sonra, Molla Ziyad Hoca'nın okuluna gider. Sorduğu sorularla dikkat çeken Kâdirî'yi hocaları başlarından savmak için Yusufhan Hoca'ya gönderirler.[30]

Kâdirî, okuma yazmayı sevdiği için elinden kâğıt ve kalemi, kitabı düşürmez. Sokakta arkadaşlarıyla oynarken bile boş bulduğu bir yerde yazı yazmaya devam eder. Kâdirî'nin bu durumundan sınıf arkadaşı Muhsin şöyle bahseder:

"Zengi Ata mahallesinde Molla Ziyad Hoca'da Abdulllah ile okuyorduk. Dersimizi bilemezsek, yaramazlık yaparsak hocamız bizi döverdi. Ama Abdulah'ın tembih işittiğini ya da dövüldüğünü hatırlamıyorum. O, sürekli ciddi ve düşünceliydi; ödevlerini zamanında hazırlayıp gelir, hocanın takdirini alırdı. O, derste de, sokakta da bizim oyunlarımıza seyrek katılırdı."[31] Ailesinin ekonomik durumu kötü olduğu için Kâdirî kitap alamaz ve kitap okumak için komşularına giderdi. Onlardaki kitapları okur, okuduklarında önemli gördüğü yerleri not alırdı. Kâdirî, okumaya aşkla devam ettiği bu

[29]Qodiriy, age., s. 13.
[30]Qodiriy, age., s. 13-16.
[31] Qodiriy, age., s. 18.

yıllarda maddi imkânsızlıklar yüzünden ailesi tarafından zengin bir adamın yanına verilir.[32] Burada hem işlere bakar hem de arta kalan zamanda Molla Gulam isimli hocadan ders alır. Ancak evinde kaldığı zenginin işlerinde Rusça bilen birisine ihtiyacı olduğu için, ev sahibi adam Kâdirî'yi Molla Gulam'ın okulundan alıp Rus Tüzem mektebine yazdırır. O, yaklaşık iki yıl boyunca hem okula gider hem de evde çalışır. Fakat o, bu duruma fazla tahammül edemez. Kâdirî çocukluk çağında ailesinden uzakta fazla duramaz ve ana babasına buradan almaları için yalvarır. Neticede Kâdirî, iki yıllık maceradan sonra tekrar baba ocağına dönmüş, tahsiline de buradaki tüzem mektebine devam etmiştir. Bu yıllarda bahçe işlerinde de babasına yardım eder. 1912 yılında okulunu birincilikle bitiren Kâdirî, Rus Tüzem mektepleri arasında yapılan sınavdaki başarısından dolayı, dönemin Taşkent Genel Valisi Samsanov tarafından gümüş saatle ödüllendirilir.[33] Kâdirî Rus tüzem mektebinde Rusçayı iyi derecede öğrenmiş, bu sayede de Rus ve dünya klasiklerini okuma fırsatını bulmuştur. Okuduğu kitaplar onun edebî kişiliğinin oluşmasına olumlu katkılar sunmuştur. Okulunu bitirdikten sonra bir süre ne iş yapacağını bilemez halde dolaşan Kâdirî, manifaturacılık yapan Resul Muhammet Bey adlı tüccarın yanında çalışmaya başlar.[34]

Kâdirî'nin edebî hayatının başlangıcı konusunda çeşitli tarihler verilse de yazarlık düşüncesinin kendisinde ne zaman doğduğunu şöyle anlatır:

"1912 yılında manifaturacılıkla uğraşan Resul Muhammet Bey adında bir tüccarın yanına yıllığı 50 som[35] karşılığında tezgâhtar olarak çalışmaya başladım. Bu tüccarın yanında 1915 yılına kadar çalıştım. Bu arada pazar vasıtasıyla Tatarlarda çıkan gazeteleri okuyup, dünyada gazete denen söz olduğunu müşahede ettim. 1913 yılında Özbekçe Sadoyi Türkiston, Semerkand, Ayna gazeteleri çıkmaya başlayınca ben de bunlara söz yazıp verme fikri uyandı."[36] Kâdirî'nin ilk yazısı *Sadoyi Türkiston* gazetesinin 1

[32] Merhan, age., s. 56.
[33] Qodiriy, age., s. 20.
[34] Merhan, age., s. 57.
[35] Özbekistan Cumhuriyeti'nin para birimi.
[36] Qodiriy, age., s. 24.

Nisan 1914 tarihli sayısında "Tashkent Xabarlari" bölümünde *Yengi Masjid ve Maktap* serlevhasıyla yayımlanır.[37] Bu tarihten itibaren Kâdirî'nin hayatında yeni bir sayfa açılır. Çocukluğundan beri tahayyül ettiklerini yazıya dökme ve bunları okuyucularla buluşturma fırsatı bulur. Aslında bu dönem onun yazdıklarından dolayı takibe uğrayacağı, tutuklanacağı işkence göreceği ve sonunda katledileceği bir hayatın da başlangıcıdır.

1914 yılının Kâdirî için bir diğer önemi ise dünya evine girmesidir. Tezgâhtar olarak çalıştığı dükkânın sahibi, Kâdirî'den çok memnun olduğu için onu, kızlarından biriyle evlendirmek ister. Nihayetinde Kâdirî, Resul Muhammet Bey'in büyük kızı Rehbernisa ile evlenir. Bu evlilikten Nazife, Edibe, Anise adlı kızlarıyla Habibullah, Mesut adlı iki oğlu dünyaya gelir.[38] İlk yazısından sonra aradan fazla zaman geçmeden *To'y* "Toy" [Düğün], *Millatimga Bir Qaror* "Milletimga Bir Karar" [Milletime Bir Karar], *Ahvolimiz* "Ahvalimiz" [Durumumuz], *Fikir Aylog'i* "Fikir Aylagi" [Fikir Aylağı] şiirlerini yazar. 1913 yılında Behbûdî tarafından yazılan ve sahnelenen *Padarkush* piyesinin de tesiriyle *Baxtsiz Kuyov* "Bahtsız Kuyav" [Bahtsız Damat] piyesini yazar. Dört perdeden oluşan ve Kâdirî'nin ilk eseri olan *Baxtsiz Kuyov*'da 1910'ların Özbekistan'ındaki örf adetlerden, başlık parası tenkit edilmektedir. Taşkent'te 1915 yılında Arap harfleriyle *Juvonboz* "Cuvanbaz" [Oğlancı] neşredildi. Bu eser hacim bakımından büyük hikâye kadar olsa da Kâdirî eserini "roman" olarak nitelendirmiştir.[39] Yine o, 1915 yılında *Uloqda* "Ulakda" [Oğlak Oyununda] ve 1916'da da *Jinlar Bazmi* "Cinler Bezmi" [Cinler Şöleni] hikâyelerini yazmıştır.

Kâdirî evlendikten sonra 1915 yılına kadar kayınbabasının yanında çalışmaya devam eder. Bu yıllarda I. Dünya Savaşı çıkar ve Rusya İtilaf devletleri arasında ön safta yer alır. Bu savaş devam ederken yüzyıllardır süregelen çarlık rejimi Bolşevik ihtilaliyle yıkılır ve Bolşevikler yönetimi ele geçirir. İktidarı ele geçiren Bolşevikler, Çarlık döneminde Batılı güçlerle

[37] Qodiriy, age., s. 24.
[38] Qodiriy, age., s. 24-25.
[39] Qodiriy, age., s. 26-27.

yapılan gizli antlaşmaları yok sayıp ifşa ederek savaştan çekilir. Rusya'nın ekonomik dar boğaza girdiği bu yıllarda ülkede hüküm süren ekonomik kriz herkes gibi Kâdirî'yi de etkiler. Bu yıllarda Kâdirî'nin çalıştığı dükkân kapanır. O, önce ağabeyinin yanında çalışmaya başlar. Daha sonra buradaki işlerin de durmasıyla Kâdirî Taşkent'e Abulkasım medresesine gider. Burada Arapça, Farsça ve İslami bilimlere dair birçok şey öğrenen Kâdirî, Bolşevikler'in yönetimi ele geçirmesiyle birlikte *Oddiy Xalq Milisi*'ne "Addiy Halk Milisi" gönüllü olarak yazılır. Burada yaklaşık bir ay hizmet ettikten sonra Taşkent'in eski şehir yakınlarındaki *Oziq Komiteti*'ne "Azik Komiteti" kâtip olur. Bu zamana kadar hiçbir partiye üye olmadığını:"*Bu zamana kadar hiçbir siyasi partiye aitlik ve yakınlık hissetmezdim. Bu da bendeki gerekli bilgi eksikliğinden, daha doğrusu okumamışlığımdan ve bilgisizliğimden geliyordu.*[40]*"* sözleriyle açıklamaktadır. Kâdirî açık sözlü, bir o kadar da alçak gönüllü idi. Kendisinde hangi konularda eksiklik varsa bunu hiç çekinmeden kimseyi incitmeden söyleyebiliyordu. 1917'deki İhtilalden sonra başa geçen Lenin ve Bolşeviklerle alakalı, bu isimleri yeni duyduğunu, bunların asıl amaçlarının ne olduğu konusunda fazla bilgiye sahip olmadığını hiç çekinmeden şöyle ifade etmiştir: "*Yani ben de o vakitlerde Bolşeviklere bilinçsiz bir işçi, çiftçi veya mutaassıp bir molladan fazla değer vermezdim."*[41]

1917 İhtilalinden sonra İçişleri komiser yardımcısı olarak atanan Kâdirî, aynı yıllarda Taşkent'te eski şehir olarak adlandırılan bölgedeki Özbek işçi ve emekçileri organize eden Bolşevik Said İsmail Abidov ile tanışır. Kâdirî onun teklifiyle hem şehrin bu kısmındaki işçilerin arasında faaliyetler yürütür hem de onun yanında başkâtip olarak ulema ve zenginlere yazılı çağrılar hazırlar, işçileri örgütlemek için propaganda yazıları yazar. Bu yazıların bazıları bildiri olarak dağıtılırken bir kısmı da *Ulug' Türkiston* gazetesinde yayımlanır.[42] 1920 yılında Kasabalar Şûrası'na başkâtip olarak giren Kâdirî, eski şehir kasabası hareketi hakkında gazetelerde yazılar ve makaleler

[40] Qodiriy, age., s. 84.
[41] Qo'shjanov, Matyaqub; **Inqilob va Adib,** Tashkent, Abdulla Qodiriy Nomidagi Xalq Merosi Nashriyoti 1977, s. 63.
[42] Merhan, age., s. 60-61.

yazar.[43]

Kâdirî 1924 yılının yaz aylarında Valeriy Bryusov SSCB *Davlat Jurnalistlar Instituti* "Devlet Gazeteciler Enstitüsü"nde okumak için Moskova'ya gider. [44] Bu dönemle ilgili özgeçmişindeşunları anlatır: "*Ekim günden güne geçti. Onun geçmesiyle birlikte medenî, ilmî ihtiyaçlar da geçti. Ben düzenli eğitim görmemiş, cahil bir yiğittim. Bildiğim şeyler de hayat vasıtasıyla koşulları ile yarım yamalak sözlerdi. Sonraki günlerde cahilliğim bana ağır gelmeye başlayınca, bu hâl ile uzağa gitmeyi istedim ve 1924 işimden cevap alıp Moskova'ya okumaya gittim. Amacım üç dört yıl ilmî müesseselerde bulunmaktı."*[45] Ancak Kâdirî'nin gidişiyle alakalı Taşkent'te söylentiler yayılır. Bunlara göre güya Kâdirî yazılarından dolayı hükümet tarafından dört yıllık cezaya çarptırılmış ve bu sebeple Türkistan'dan uzaklaştırılmıştır. Kâdirî her ne kadar Moskova'da üç dört yıl kalmayı planlamış olsa da ekonomik sıkıntılar sebebiyle burada ancak bir yıl kalabilir. Kâdirî bu bir yıl içerisinde Rus ve dünya edebiyatının önemli eserleriyle tanışır. Ayrıca Özbek gazeteleri için makaleler yazar. Taşkent'te geri dönmek yahut öğrenimine kaldığı yerden devam etmek konusunda henüz karara varamadığı bir dönemde Özbek Komünist Partisinin Üyesi Kamilcan Alimov tarafından *Mushtum* dergisinde çalışmak üzere geri çağırılınca Kâdirî de Taşkent'e geri döner. Kâdirî 1 Kasım 1925 tarihinden başlayarak da bu dergide çalışmaya başlar.[46] O, Taşkent'te bir süre kaldıktan sonra yarım bıraktığı eğitimine devam etmek için Moskova'ya geri dönmeyi planlamasına rağmen dergideki faaliyetleri ve ailesinin geçim sıkıntısı yüzünden bundan vazgeçer. Artık o hem eğitim hem de yazı çalışmalarına vatanından devam edecektir. *Mushtum* dergisinde üç dört yıl kadar çalışan Kâdirî, bu derginin tarihinde unutulmaz bir iz bırakır. Onun hicvî eseri *Kalvak Mazuxmning Xotira Daftaridan* de bu yıllarda yayımlanır. Yine bu yıllarda onun *Toshpo'lad Tajang Nima Deydi?* hikâyesi ile bir dizi makale ve hicvî yazıları yayımlanmıştır.

---

[43] Qodiriy, age., s. 86.
[44] Qodiriy, age. s 55-56.
[45] Qodiriy, age., 56.
[46] Qodiriy, Abdullah; **Tarjimai Hol- Kichik Asarlar,** Tashkent , G'afur G'ulam Namidagi Adabiyot ve Sa'nat Nashriyoti, 1969 , s. 209.

Kâdirî'ye şöhret kazandıran ve Özbek edebiyatının da ilk romanı olan *O'tkan Kunlar* 1922'den 1924 yılına kadar *Inkılob* dergisinde tefrika edilmiş, 1926 yılında da kitap hâlinde yayımlanmıştır.[47] Özbek edebiyatında Batılı manada roman türünün olmayışı ve halkı bu türle tanıştırmak arzusu bu eserin yazılma sebebidir. Eserde 19. yüzyılın ortalarında Hokant Hanlığına bağlı Taşkent ve Mergilan şehirlerinde vuku bulan olaylar, Taşkentli Atabek ile Mergilanlı Kümüş'ün aşkları etrafında anlatılmaktadır. Görünürde bir aşk hikâyesi olmasına karşın romanda bu dönemdeki taht kavgaları ve çıkar çatışmaları yüzünden adeta gayya kuyusuna dönen; istikrarsızlık, yoksulluk ve cehalet batağında çırpınana Türkistan'ın içler acısı hâli tasvir edilmiştir.

Eser, Sovyetlerin yönetimi devraldığı 1917 İhtilalinden sonraki dönemde yazılmıştır. Eserde bu ihtilalden 70-80 yıl önce Rus işgallerinin başladığı hanlıklar döneminden itibaren yaşananlar yüzünden Türkistan'ın Sovyet idaresinde olduğu vurgulanmaktadır. Kâdirî oğlu Habibullah ile bir sohbetinde bu eserini yazmasıyla alakalı şunları söylemiştir: "*Yarı ömrünü Han zamanında yaşayan ve birçok geçmiş olayların şahidi olan yaşlı babam, gençliğimde ateşli ateşli hatıralarını anlatırdı. Bu hatıralar bende tarihe merak uyandırdı. Sonra o devre ait birçok kitap kaynakları ile de tanıştım. Elim kalem tutmaya başlayınca bende de geçmişimizle alakalı Batı romancılığı esasında büyükçe bir eser yaratma hissi doğdu."*[48]

Kâdirî romanı yazarken saatlerce odaya kapanır, sanki burada geçen olayları eserin kahramanlarıyla tek tek yaşardı. Onlar üzüldüğünde üzülür, sevindiğinde o da sevinirdi. Mesela, Atabek ile Kümüş'ün hikâyelerini yazarken olayları öyle tahayyül ediyordu ki, hatta Kümüş öldüğünde sanki sevgilisini kaybetmiş Atabek gibi odasına kapanıp saatlerce ağlar. Babasının bu durumun o zaman daha çocuk olan Habibullah da anlam veremez. Bu durum bazen günlerce sürerdi. Arkadaşları onu ziyarete geldiklerinde, romanın durumu hakkında malumat verir bazen de dünya romanlarıyla ilgili mukayeseler yaparlardı. 1926 yılında kitap hâlinde yayımlanan roman, 1933

[47] Karakaş, age., s. 400.
[48] Qodiriy, age., s. 123.

yılında Bakü'de Latin alfabesinde ve 1958 yılında da Taşkent'te tekrar Kiril alfabesinde yayımlanmıştır.[49]L. Bet ve V. Smirnova tarafından eser Rusçaya tercüme edilip 1958 yılında yayımlandı.[50]

Roman esas itibariyle Özbek halkının durumunu anlatmasına rağmen sadece Özbek halkını değil bütün Türkistan halkını etkilemiş ve o dönemin aydınlarını roman yazmaya teşvik etmiştir. Türkmen yazar Hıdır Deryayev[51]*Ko'ngil Ko'ngildan Suv Ichar* "Köngil Köngilden Su İçer" başlıklı makalesinde bu hususta şunları dile getirir: "*Abdullah Kâdirî'nin O'tkan Kunlar romanı bende bir ömür unutulmaz tesir ve ilham bırakmıştır. Bu eseri okuduktan sonra bende de Türkmen halkının geçmişi hakkında roman yazma isteği doğdu. Büyük hevesle Kısmat adlı romanım üstünde çalışmaya başladım."*[52]

Tacik yazar Celâl İkramiy de Kâdirî'ye olan hayranlığını: "*Abdullah Kâdirî gayet kısa ama derin duyguyla yoğurulmuş cümleler ile okuyucuyu kendine bağlar. Onun eserlerinde her bir detay özünde yüksek mana ifade eder, mahir kuyumcu tarafından yapılan eşya farklı cilalanır.*[53]"sözleriyle ifade etmiştir.

Abdullah Kâdirî *O'tkan Kunlar* romanını yazdığı yıllarda dergi ve gazetelerde yayımlanan yazılarında zenginleri, din adamlarını, yeni Sovyet sisteminin uygulayıcılarını eleştirmekten çekinmez. Nitekim *Mushtum* dergisinde *Ovsar* "Avsar" müstearıyla yayımlanan *Yig'indi Gaplar* "Yığıntı Gepler" başlıklı makalesinde Özbekistan KP Birinci Sekreteri Akmal İkramov (1898-1938)ile Özbekistan Cumhuriyetinin Yürütme Komitesi Başkanı Yoldaş

[49] Qodiriy, age., s. 186.
[50] Qodiriy, age., s. 184.
[51] 1905 yılında Merv vilayetinde dünyaya gelen Türkmen Ceditçi yazar Hıdır Deryayev Taşkent'te çeşitli okullarda eğitim gördükten sonra Orta Asya Devlet Üniversitesi Pedagoji Fakültesi'ni bitirir. 19 sene Sibirya hapishanelerinde yatan Deryayev, vefat ettiği 1988 yılına kadar 4 ciltten oluşan "İkbâl" romanı başta olmak üzere birçok roman, tiyatro eseri ve şiir kitapları yayımlar. Bu çalışmaları sebebiyle Türkmenistan İlimler Akademisi muhabir üyeliğine seçilir. Ayrıca kendisine Türkmenistan Halk Yazarı unvanı ve Mahtumkulu ödülü verilir. Bk. Söyegov, Prof. Dr. Muratgeldi, "Türkmen Ceditçi Yazarlar", **Gazi Türkiyat,** Sayı 7, Güz 2010, s. 327-338.
[52] Qodiriy, age., s. 115.
[53] Qodiriy, age., s. 115.

Ahunbabayev'i (1885-1943) tenkit ettiği gerekçesiyle evi arandıktan sonra 8 Mart 1926'da tutuklanır.[54] Tutuklanmış olmasına rağmen suçunun ne olduğunu ve ne zaman mahkemeye çıkarılacağını öğrenemediği için idareye dilekçe yazar. Bu dilekçeden de bir netice alamayınca açlık grevine başlar. Annesinin bu durumu öğrenmesi üzerine açlık grevini 14. gününde bırakır.

Hazırlanan iddianameye göre Kâdirî bu makalesinde Özbekistan Komünist Partisi ve hükûmetinin ileri gelenlerini karalamış, Sovyet yönetiminin aldığı tedbirlerle alay etmiş ve onları eleştirmiştir. Ayrıca o, devrim karşıtı amaçlarını dergide yayımlatarak halkı kışkırtmaya çalışmıştır. Yine iddianameye göre o, *Mushtum* dergisindeki redaktör yardımcılığı görevini kendi çıkarlarına alet ederek görevini de kötüye kullanmıştır. [55] Kâdirî hakkındaki suçlamaları kabul etmemiştir. Soruşturma sırasında meslektaşlarından Hurshid Sheref, Ziya Said ile Komil Aliyev'in aleyhine tanıklığıyla yazarın suçunu ispatlayıcı yeni deliller bulunur. 3 Nisan tarihinde yayımlanan bu iddianameyi de kabul etmeyen Kâdirî, Semerkant'a götürülür. Mahkemede suçlamaları tümüyle reddeden Kâdirî, mesleğini ve geçmişini anlattıktan sonra Komünist Partisine üye olmamasına rağmen Lenin'e bağlılığını, onun öğrencisi olduğunu ve ondan feyz aldığını anlatan bir konuşma yapar.[56] 15 Haziran'da başlayan ve üç gün devam eden soruşturmanın neticesinde 17 Haziran 1926'da iki yıl hüküm giyer. Kâdirî cezasını çekerken dostları onu yalnız bırakmaz. Aksakal Yoldaş Ahunbabayev'in girişimiyle 18 Haziran 1926'da serbest kalır.[57] Hapisten çıktıktan sonra dergi ve gazetelerdeki yazılarına ara veren Kâdirî, *Mehrobdan Chayon* "Mehrabdan Çayan" romanını yazmaya başlar. Bu eser tarihî şahıslar, hayat ve zamanın olayları açısından *O'tkan Kunlar'* in devamı gibi değerlendirilse de aslında onda zaman açısından farklılıklar vardır. *O'tkan Kunlar*'de Hudayar Han'ın ilk kez tahta geçtiği yıllar anlatılırken, *Mehrobdan Chayon*'da Hudayar'ın son hanlık dönemindeki olaylar anlatılmaktadır. *O'tkan*

[54] Merhan, age., s. 61.
[55] Merhan, age., s. 62.
[56] Qodiriy, Habibullah; **Turmush Saboqlari,** s., 209.
[57] Merhan, age., s. 63-64.

Kunlar'de Atabek ile Kümüş'ün şehrin ileri gelen kötü kişileriyle olan mücadeleleri anlatıldığı gibi, *Mehrobdan Chayon*'da da Enver ile Rânâ'nın Hudayar Han ve Molla Abdurrahman gibi kötü kişilerle olan mücadeleleri anlatılmaktadır.

Roman yazarın yaşadığı dönemden yüz, yüz elli yıl öncesindeki hanlıklar dönemini ve o dönemdeki kötü yöneticiler anlatmaktadır. Ama Kâdirî, Rânâ ile Enver'in hikâyesini anlatırken adeta onların arasında dolaşmakta, onlarla birlikte Salih Mahdum ve Molla Abdurrahman'a direnmekte, onların kirli oyunlarına karşı iyilik timsali gibi savaşmaktadır.

Kâdirî *Mehrobdan Chayon*'ı yazdığı dönemde Taşkent'teki Samarqand Darboza mahallesinden bir bağ satın alıp buraya bir kameriye yapar ve edebî faaliyetlerini artık buradan sürdürür. Konumu ve manzarası sebebiyle 1930'lu yıllarda Abdullah Kâdirî'nin bağı olarak tanınan bu mekân Cho'lpan, Fitrat, Elbek, G'ulam Zafariy, G'ozi Yunus, Abdullah Avlânî, Shakir Süleyman, Sanjar Siddiq, Qayum Ramazon, O'sman Nosir, Aybek gibi yazarların katıldığı ciddi toplantılara ev sahipliği yapmıştır.[58] Hapisten çıktıktan sonra Leninizm'e olan bağlılığını çeşitli vesilelerle dile getirmeye çalışan Kâdirî, *Qizil O'zbekiston* "Kizil Özbekistan" gazetesinin 5 Mart 1934 tarihli sayısında çıkan yazısında, KP Merkez Komitesinin 23 Nisan 1392 tarihinde ilan edilen edebî faaliyetleri düzenleme ile ilgili kararını desteklediğini belirtmiştir.[59]

Kâdirî sadece gazete ve dergilere yazılar yazmaz, bunun yanında sözlük çalışmalarına da katılır. 1934 yılında Kazan'da yayımlanan Ruscha-O'zbekcha To'la So'zlik "Rusça-Özbekçe Tola Sözlik" çalışmasının II. cildini Said Rahmatiy ve Abdulla Saidov'la beraber hazırlar.[60]

1934 yılında 17 Ağustos ile 1 Eylül arasında Moskova'da Sovyet Yazarlarının I. Genel Kongresi düzenlenir. Bu kongrede çeşitli Sovyet cumhuriyetinin temsilcileri stantlar açarak kendi ülkelerini tanıtırlar. Kâdirî de

[58] Merhan, age., s. 65.
[59] Merhan, age., s. 66.
[60] Qodiriy, age., s. 248.

Klasik Doğu eserlerini iyi bildiği için, klasik Özbek edebiyatı eserlerinin toplanması ve sergilenmesi görevini üstlenir. 1936 yılında Tataristan yazarlarının birinci kongresinin düzenlendiği Kazan şehrine gider. Kongreden sonra bir hafta kadar Kazan yakınlarındaki Keçi köy'de kalır. Evinde misafir olduğu beyin, kendine ve yazılarına hayran olan kızı Amina ile evlenir.

1936 yılı Kâdirî'ye hastalıklarla birlikte gelir. 1936 yılının sonlarına doğru Kâdirî hastalanır ve bitkin düşer. Artık eskisi gibi yazı yazamaz. Hastalığı ile alakalı oğlu Habibullah bize şu bilgileri verir:

"1936 yılının sonbaharında babam hastalandı. Başında çıban gibi yaralar, el ve ayaklarında sulu kabarcıklar ortaya çıktı. Bunlar ona ara sıra kaşıntı hissi verir, bunu yaptığında da ıstırap çekerdi. Doktorların verdiği çeşit çeşit ilaçlardan ve önerdikleri perhizlerden neredeyse hiç fayda görülmüyordu. Hastalık bazen artıyor, bazen babam düzelmiş gibi oluyordu. Hastalığın arttığı dönemlerde o, sokağa çıkamaz, yazı yazamaz, hâlsiz düşüp masanın yanında sadece yatardı."[61]Hayatı boyunca çile çeken, yoksullukla mücadele eden Kâdirî, hayatının son demlerinde de rahat yüzü görmemiş hastalıklarla mücadele etmiştir. Hastalıktan biraz düzeldiği zamanlarda da Rusçadan dinî hurafelere karşı hikâyeler mecmuasını çevirmiştir.

Sovyet yönetiminin 1936-1939 yıllarında hızlandırdığı kızıl kırgında, siyasetçi,yazar, şair gibi birçok Ceditçi aydının tutuklandığı dönemde Kâdirî de rejime karşı faaliyetlerde bulunmak suçuyla tutuklanır. Bu karışık dönemde hayatta kalmak yahut yöneticilere yaranmak için bazı yazarlar arkadaşlarına olmadık suç isnatları yapar. Kâdirî de iftiralara maruz kalır. Hatta durum öyle bir noktaya gelmiştir ki, Özbekistan Yazarlar Birliğinin 4. Toplantısından bir veya bir buçuk ay öncesinde bütün yazarlarla tek tek görüşülerek, adeta birbirlerini suçlamaları telkininde bulunulur. Kâdirî, bu toplantıda kendisine yöneltilen soruları bir sohbetinde ailesine anlatmıştır. Oğlu Habibullah da bu soruları bize aktarmaktadır:

[61] Qodiriy, age. s. 314.

"Niye milliyetçi oldunuz? Yazdıklarınızda milliyetçilik ruh olduğunu kabul ediyor musunuz, etmiyor musunuz? Sovyet hükûmetinin hoşuna gitmiyorsun. Falan vakitte falancanın evine gitmişsin. Orada neler hakkında konuşuldu? O sana ne dedi? Sen ona ne dedin? Sana hangi türden kitaplar gösterdi? Falan vakitte evine falancalar gelmiş. Hangi konu üzerinde konuştunuz? Falanca genç yazarı ne diye rencide ettin?"[62]

Kâdirî'ye iftiralar atıp "halk düşmanı" suçlamasıyla katline sebep olanların arasında Abdullah Kahhar, Gafur Gulam, Kamil Yaşin, Hamid Alimcan, Uygun dikkatleri çekmektedir. Kâdirî dokuz ay süren sorgulama ve işkencelerden sonra 4 Ekim 1938'de halk düşmanı, karşı devrimci olduğu gerekçesiyle Taşkent'te gizlice öldürülür.

Kâdirî'nin nasıl öldüğüne dair kesin bilgiler 1989 yılına kadar alınamamıştır. Abdullah Kâdirî ile ilgili devlet arşivlerinde saklanan belgeler üzerinde çalışmalar yapan R. Safarov ve Nabijon Boqiy'den çalışmalarıyla Kâdirî'nin son günlerinin nasıl geçtiğini öğrenmekteyiz. O, 31 Aralık 1937'de tutuklanmasına rağmen kendisine yöneltilen suçlamaların aslını Mart 1938'de öğrenebilmiştir. O, kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmemiş olsa da, ifade ve sorgulama tutanaklarını imzalamak zorunda kalmıştır. Yine bu belgelerden anlaşıldığına göre Kâdirî'nin mahkemesi kurşuna dizildikten bir gün sonra görülmüştür.[63]

Kâdirî ile aynı kaderi paylaşan Ceditçi aydınlar, öldürüldükten sonra onların eserlerini okumak, muhafaza etmek de yasaklanmıştır. Ceditçilere karşı uygulanan bu politikalar Sovyetlerin dağılmasıyla son bulmuş, bağımsız Türk cumhuriyetlerinin kurulmasıyla iadeyi itibarları sağlanmıştır. Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, bağımsızlığın ikinci yılında *Navoiy Nomidagi Davlat Mukofoti* "Nevâyi Devlet Ödülü" ve 1994 yılında ise *Mustaqillik* "Bağımsızlık" madalyası ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca adına devlet ödülü düzenlenmiştir. Taşkent'teki *Madaniyat Instituti* "Kültür

[62] Qadiriy, age., s. 333.
[63] Boqiy, Nabijon, **Qatlnoma: Hujjatli Qissa,** Tashkent, G'afur G'ulam Nomidagi Nashriyot, 1992, s. 115-117.

Enstitüsü", *Madaniyat va Istirohat Bog'i* "Kültür ve Dinlenme Bahçesi", *Halq Merosi Nashriyoti* "Halk Mirası Neşriyatı" başta olmak üzere birçok okul, cadde ve sokağa Kâdirî'nin adı verilmiştir.[64]

2. Eserleri*

Gençlik yıllarından itibaren edebiyata ilgi duyan Abdullah Kâdirî, şiirler yazarak edebî hayata atılmış, daha sonra gazete makaleleri, hikâyeler, piyesler ve romanlar yazmıştır. Kâdirî değişik türlerde eserler vermiş olmasına rağmen ona asıl şöhreti kazandıran romanlarıdır.

2.1. Manzum Eserleri

Edebî hayata şiir yazarak atılan Kâdirî'nin Ceditçi fikirlerini yansıttığı bu ilk eserlerinin sayısı beş civarındadır. Bu şiirler şekil açısından geleneksel usûlde olmasına rağmen içerik açısından Cedit hareketinin yenilikçi düşüncelerini yansıtır. *Sadoyi Turkiston* gazetesinin 4 Nisan 1994 sayısında yayımlanan *To'y* "Toy" adlı şiirinde halkı düğün için yapılan gereksiz harcamalardan kaçınmaya davet eder, 1915 yılında *Juvonboz* "Cuvanbaz" seçkisinde Taşkent'te yayımlanmış *Ahvolimiz* "Ahvalimiz" şiirinde esrarkeşlik, oğlancılık gibi kötü alışkanlıkları eleştirir; çocuklara ilim, edep ve güzel konuşmanın öğretilmediğinden yakınır.[65] Bir diğer şiiri gazel şeklindeki Millatimga Bir Qaror "Milletimge Bir Karar" şiiridir. Şiirde cehaletten kurtulmanın bilim ve okumak ile olacağından bahsedilmektedir. 1915 yılında *Oyina* dergisinin 12. Sayısında yayımlanan *Fikr Aylag'il* "Fikir Aylagil" adlı şiirinde cehalet ve müsrifliği eleştirir. Ayrıca Kâdirî Moskova'da bulunduğu sırada bir şiir daha yazmıştır. *Ovsar* "Avsar" imzalı bu şiiri *Mushtum* dergisinin 1924 yılı 17. sayısında yayımlanır. Kâdirî şiirinde fütürist[66] tarzda şiirler yazdığını iddia eden Oltoy'ı

[64]Bk. Mirvaliyev, Sobir, **Abdulla Qodiriy(Hayoti ve Ijodi),** Tashkent, y.y. 2004,s. 157.
*Bu bölüm Aziz Merhan'ın ***Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*** adlı eseri esas alınarak yazılmıştır.

[65]Merhan, age., s. 77-78.

[66] 20. yüzyılın başlarında İtalya'da ortaya çıkmış bir sanat akımıdır. Sonrasında Fransa, Rusya ve İngiltere olmak üzere birçok ülkeye yayılmıştır. Bu akımın öncüsü ve şefi İtalyan şair, romancı, oyun yazarı ve yayın yönetmeni Bu akımın öncüsü ve şefi İtalyan şair, romancı, oyun yazarı ve yayın yönetmeni Filippo Tommaso Marinetti'dir. Bu akım, Fransa'da *Le Figaro*'nun ilk sayfasında yayınlanan,

eleştirmektedir.

2.2. Mensur Eserleri

Abdullah Kâdirî şiir yazmaya bir süre devam ettikten sonra Cedit hareketinin de etkisiyle eski edebî geleneği bırakarak yeni türlerde eserler vermeye başlamıştır. O yeni tarzda yazmış olduğu eserlerinde halka vermek istediği mesajı doğrudan değil de kahramanlar vasıtasıyla aktarmıştır.

2.2.1. Romanları

2.2.1.1. O'tkan Kunlar

O'tkan Kunlar "Ötken Künler" [Geçmiş Günler] romanı Özbek edebiyatında roman türünün ilk örneği olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Abdullah Kâdirî romanını 1919 yılında yazmaya başlamış ve yazma işi bittikten sonra 1922-1925 yılları *Inqilob* dergisinde tefrika ettikten sonra 1925'te birinci ve ikinci bölümü, 1926'ta da üçüncü bölümü yayımladıktan sonra; aynı yıl içerisinde bütün bölümleri bir kitap hâlinde tekrar yayımlamıştır.[67]

Romanda 19. yüzyılda Hokant Hanlığına bağlı Taşkent ve Mergilan şehirlerinde yaşanan bazı olaylar hikâye edilmektedir. Özbek halkının 19. yüzyıldaki hayatından, gelenek ve göreneklerinden manzaralar sunması hasebiyle romanın diğer bir başlığı *O'zbeklar Turmushidan Tarixiy Ro'mon* "Özbekler Turmuşidan Tarihy Roman"dır. Eser üç ana bölümden ve 23 kısımdan oluşmaktadır. Romanda olaylar, hanlıklar döneminin son hanı olan Hudayar Han döneminde yaşanmaktadır. Roman Taşkentli atabek ile Mergilanlı Kümüş'ün aşklarını anlatırken bir yandan da dönemin taht kavgalarını, yoksulluk ve cehalet içindeki halkı ve siyasî istikrarsızlıkları anlatmaktadır. Roman Ahsen Batur tarafından Türkiye Türkçesine

---

Marinetti'nin 1909 Fütürist Manifestosu ile teknoloji ve gelecek konularına vurgu yapan modernist bir sanat hareketi olarak ortaya çıkmıştır.Bk. (Erişim) http://tr.wikipedia.org/wiki/Fütürizm 12.06.2013

[67] Merhan, age., s. 144.

aktarılmıştır.

2.2.1.2. Mehrobdan Chayon

Yazdığı *O'tkan Kunlar* romanıyla Özbek edebiyatında roman türünün ilk örneğini veren Abdullah Kâdirî, ikinci romanı ve kimi çevrelerce *O'tkan Kunlar*'ın devamı sayılan *Mehrobdan Chayon* "Mehrabdan Çayan" [Mihraptaki Akrep] ile Özbek edebiyatındaki mümtaz yerini almıştır. Kâdirî 1926'da yazmaya başladığı romanını 1929'da Semerkant'ta yayımlamıştır. Eser Arap harfli ilk baskısından sonra 1935, 1967, 1994 yıllarında Kiril harfleriyle yayımlanmıştır. Son olarak 2004 yılında Latin harfleriyle tekrar basılmıştır.

Enver ile Rânâ adındaki iki gencin aşkının anlatıldığı romanda, halkını sömüren Hudayar Han ile makam ve mevkî peşindeki din adamlarının çıkar çatışması eleştirel bir dille anlatılmıştır. Burada romanla alakalı bilgileri kısa olarak vermeye çalıştım. Çünkü sonraki bölümde romanla ilgili daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

2.2.1.3. Obid Ketmon

Obid Ketmon "Abid Ketman" [Çapa Abit] adlı bu roman, 1932-34 yılları arasında *O'zbekiston Shuro Adabiyoti* dergisinde yayımlanmış; 1935 yılında da kitap şeklinde neşredilmiştir. Romanda Sovyetler Birliğinin kurulmasından sonra uygulamaya konan beş yıllık plan ile bu plan esnasında Özbek köylerinde tarım faaliyetlerindeki değişiklikler konu alınmış, yeni kurulan kolhozların köylüler üzerindeki tesiri işlenmiştir. Eser yazıldığı dönemin güncel olaylarını dile getirmesi bakımından dikkat çekmektedir. Eser hacim bakımından uzun hikâye şeklinde yazılmış olmasına rağmen Batı edebiyatı romanları formunda yazıldığı için genellikle roman olarak kabul edilmektedir. Ancak Aziz Merhan bu eseri uzun hikâye şeklinde değerlendirmiştir.[68]

[68] bk. Merhan age., s. 118.

2.2.2. Hikâyeleri

2.2.2.1. Juvonboz

Yazarın kitabın kapağına yazdığı şeklîyle roman olarak tanıtılan *Juvonboz*'ın "Cuvanbaz" [Oğlancı] edebî niteliklerine bakıldığında bir hikâye olduğu anlaşılır. Hikâye, Behbûdî'nin *Padarkush* piyesi ve Tatar hikâyeleri örnek alınarak yazılmıştır. Hikâye Arap harfleriyle ilk kez 1916 yılında Taşkent'te, Türkistan Genel Valiliği basımevinde basılmıştır. 1923 ve 1936 yıllarında yeniden basılan eser, 1969 yılında *Kichik Asarlar*'de "Kiçik Eserler", 1995 yılında *To'la Asarlar To'plami*'nda "Tole Eserler Toplami" ve 2009 yılında da *Diyori Bakr* adlı eserde yeniden yayımlanmıştır. Hikâye, zengin bir tüccarın oğlunun, babasının malını mülkünü satıp birahane ve değişik eğlence mekânlarında harcaması, cinayet işlemesi ve Sibirya'ya sürgüne gönderilmesini konu almaktadır

2.2.2.2. Uloqda

Uloqda "Ulakda" [Oğlak Oyununda] adlı hikâye 1915 yılında kaleme alınmış olmasına rağmen 1923 yılında Taşkent'te *Bilim O'chog'i* "Bilim Oçagi" dergisinde yayımlanmıştır. 1936'da, 1969'da "*Kichik Asarlar*"de, 1995'te "*To'la Asarlar To'plami"nda*, 2004'te "*Jinlar Bazmi"* kitapçığında yeniden yayımlanan bu hikâye, son olarak 2009 yılında *Diyori Bakr* adlı eserde yayımlanmıştır. Hikâyede Özbek halkının geleneksel oyunlarından oğlak oyununda yaşanan talihsiz bir olay anlatılmaktadır.

2.2.2.3. Jinlar Bazmi

1916 yılında kaleme alınan bu hikâye ilk kez 1921 yılında *Shraq Chechag*'i "Şark Çeçagi" dergisinde yayımlanmıştır. Eser daha sonra 1969'da *Kichik Asarlar*'de, 1995'te *To'la Asarlar To'plami*'nda, 2004'te *Jinlar Bazmi* "Cinler Bezmi" [Cinler Şöleni] kitapçığında ve 2009'da *Diyori Bakr*'de

yayımlanmıştır. Hikâyede, bir çocuğun gözünden babasının başından geçen bir olay anlatılmaktadır.

1917 yılına kadar yazdığı eserlerinde Cedit hareketini destekleyen ve onun amaçlarına uygun konular işleyen Kâdirî, 1917 Bolşevik Devriminden sonra yazdığı eserlerinde daha ziyade Bolşevikleri ve Bolşevik Devrimini konu almıştır.

2.2.2.4. Tinch Ish

Ekim devrimini takip eden yıllarda Kâdirî'nin kaleme aldığı ilk hikâye *Tinch Ish* "Tinç İş" [Huzurlu İş]'tir. Bu hikâye ilk kez *Go'zal Yozg'ichlar* "Gözel Yazgiçlar" yıllığında 1921'de Taşkent'te yayımlanmıştır. Daha sonraki yıllarda Latin harfleriyle tekrar yayımlanan, Türkiye Türkçesine de aktarılan hikâye yedi bölümden oluşmaktadır ve hikâyede Şerif Ahund adındaki çıkarcı bir mollanın devrimin öncesindeki ve sonrasındaki tavır ve davranışları konu edilmektedir. Hikâyede, Molla Şerif vasıtasıyla mollaların ikiyüzlülükleri, değişimlere karşı çıkarcı tavırları ve yobazlıkları eleştirilmektedir.

2.2.2.5. Otam Ham Bolshevik

1922 yılında *Inqilob* dergisinin 7-8. sayılarında yayımlanan *Otam Ham Bolshevik* "Atam Hem Bolşevik" [Babam da Bolşevik] hikâyesinde evlâdının gözünden bir babada, Çarlık döneminden sonra Bolşevik Devrimiyle birlikte görülen değişimler anlatılmıştır.

Bolşevik Devriminden sonra yeni bir düzenin başlamasıyla birlikte, eski Çarlık sistemi, feodalite ve din adamları eleştirilmeye başlanmış, bunları konu alan yergisel hikâyeler yazılmaya başlamıştır. *Otam Ham Bolshevik* hikâyesi de Kâdirî'nin bu dönemde yazdığı ve eski sistemi eleştirdiği hicvî hikâyesidir.

2.2.2.6. Kalvak Maxzumning Xotira Daftaridan

Kalvak Maxzumning Xotira Daftaridan “Kalvak Mahzumning Hatira Defterinden” [Anlayışsız Mahzum’un Hatıra Defterinden] adlı eser 1921-925 yılları arasında *Mushtum* dergisinde ve 1925-1927 yılları arasında *Qizil O’zbekiston* gazetesinde müstear isimle tefrika edilmiştir.[69] Eserde Kalvak Maxzum adlı bir mahalle imamının yaşamı gülünç bir şekilde anlatılmaktadır. Eserde onun, anne ve babasının nasıl önemli zatlar olduğu, babasının ilmi irfanı, kendisinin bu zatlardan dünyaya geldiği, medresede başarıyla okuduğu, evliliği hikâye edilmektedir.[70] Bu eser 1923-1926 yılları arasında *Mushtum* dergisinde yayımlanmıştır. Bazı Özbek eleştirmenler Kalvak Maxzum’un karakterini Cervantes’in Don Kişot’una benzetmişlerdir.[71]

2.2.2.7. Toshpo’lad Tajang Nima Deydi

Toshpo’lad Tajang Nima Deydi “Taşpolad Tacang Nima Deydi?” [Sinirli Taşpolat Ne Diyor?] adlı hicvî hikâye iki farklı takma adla 1924-1927 yılları arasında *Mushtum* dergisinde ve *Qizil O’zbekiston* gazetesinde yayımlanmıştır.[72] Hikâyede her şeyden nefret eden, avare boş bir otlakçının hayatı anlatılmaktadır. Horoz dövüştüren, kumar oynayan, esrarkeş Toshp’olad adlı karakterin Bolşevik İhtilali sonrasında yaşanan değişim sürecindeki karmaşık hayatı yansıtılmaktadır.

2.2.2.8. Shubha

Shubha “Şübhe” adlı hikâye, ilk olarak *O’rinsiz Shubha* “Orinsiz Şübhe” [Yersiz Şüphe] ismiyle 1935 yılında *O’zbekiston Sovyet Adabiyoti* “Özbekistan Sovyet Edebiyatı” dergisinde yayımlanmıştır. 1935 yılında da

[69] Merhan, age., s. 92-93.
[70] Qodiriy, age., s. 102.
[71] Merhan, age., s. 96.
[72] Merhan, age., s. 97.

Taşkent'te kitap olarak neşredilmiştir. Komünist Partisinin emriyle yazılmış olan bu hikâyede, devrim sonrasında bir köydeki toplumsal değişiklikler ve kolhoz hayatı anlatılmıştır. Hikâyede kolhoz üyesi gibi davranan ama aslında kolhoz sistemine düşman olan tipler ele alınmıştır.

2.2.2.9. G'irvonlik Mallaboy Aka

*G'irvonlik Mallaboy Aka "*Girvanlik Mallabay Eke" adlı eser deneme türünde yazılmıştır. Eser ilk olarak 1936 yılında *Nishondarlar* "Nişandarlar" isimli edebî eserler antolojisinde yayımlanmıştır. Bu eser, Namangan vilayetine bağlı Girvan köyünde yaşayan pamuk çiftçisi Mallabay Bakıbayev'e ithaf edilmiştir. Bu eserde, pamuk çiftçisi Girvanlı Mallabay'ın "kızıl satranç" adını verdiği yöntemle daha fazla pamuk elde etmesi karşısında köylülerin tutumu anlatılmaktadır.

2.2.3. Tiyatro Eserleri

2.2.3.1. Baxtsiz Kuyov

Kâdirî'nin Behbûdî'nin kaleme aldığı ve Özbek edebiyatının ilk tiyatro eseri sayılan *Padarkush* "Pederküş" [Baba Katili] adlı piyesi örnek alarak yazdığı *Baxtsiz Kuyov* "Bahtsız Kuyav" [Bahtsız Damat] adlı dört perdelik tiyatrodur. Kitap hâlinde 1915 yılında yayımlanmıştır. Eser ilk defa Taşkent'teki Kolizey tiyatrosunda 14 Kasım 1915 tarihinde sahnelenmiş, bu 1920 yılına kadar birkaç kez tekrarlanmıştır. Miyanbuzruk Salihov'un 1935'te Taşkent'te basılan *O'zbek Tiyatru Tarixiy Uchun Materiallar* "Özbek Tiyatro Tarihi İçin Materyaller" isimli kitabında *Baxtsiz Kuyov* piyesi afişinin fotokopisi basılmıştır. Ayrıca 1918 yılında *Ulug' Turkiston* "Ulug Türkistan" gazetesinin 84. ve 1919 yılında *Ishtirokiyun* "İştirakiyun" gazetesinin 248. sayısında *Baxtsiz Kuyov* piyesinin oynanmasıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

3. Gazeteciliği

Abdullah Kâdirî, 1917 Ekim devriminden sonra propaganda yazıları yazdığı *Ulug' Turkiston* gazetesinde başladığı gazetecilik faaliyetini 1927 yılına kadar ara vermeden sürdürmüştür. Ancak onun gerçek manada gazetecilik faaliyeti 1919 yılında *Oziq Ishlari* "Azık İşleri" gazetesinde yazılar yazmasıyla başlamıştır. Kâdirî, 1920 yılından sonra Taşkent'in eski şehir kısmında kurulan Sendikalar Birliği ve genel olarak sendikacılık hareketi hakkında gazetelere haber ve makaleler yazar. *Rossiya Telegraf Agentligi*'nde "Rusya Telgraf Ajansı" muhabir olarak da çalışan Kâdirî 1918 yılından itibaren *Ishtirokiyun*, 1920 yılından itibaren de *Qizil Bayroq* "Kızıl Bayrak" gazetelerinde yazılar yazar. *Inqilob* ve *Kommunist Yo'ldashi* "Komünist Yoldaşi" dergilerinde başkâtiplik yapar, ayrıca *Mushtum* dergisinin yayın kurulu üyesi olarak çalışır.[73]

Abdullah Kâdirî'nin eserlerinin büyük bir kısmı önce dizi hâlinde gazete ve dergilerde yayımlanmış, daha sonra da bunlar kitap hâlinde neşredilmiştir. Kâdirî'nin gazetecilik alanındaki başarısı, sosyal hayatta gördüğü olumsuzlukları eleştirdiği ve karaladığı hicvî fıkralarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu yazıların bazıları ve bunların muhtevaları şöyledir: *Mushtum,* (1923/2)dergisinde yayımlanan *It Urushtirish Ishlari* "İt Uruştiriş İşleri" adlı yazıda köpek dövüştürme sebebiyle Kökçe ve Başyag'aç mahallerinin gençleri arasında çıkan kavgadan bahsetmektedir. *Uzr* "Üzr" *Mushtum,* (1923/8) adlı yazısında ise din adamlarının davranışlarını yermektedir. *Domla Dumbul* "Yarım Akıllı Molla" müstearıyla *Mushtum,* (1924/27) yayımlanan *Mahkamai Shar'iyada Holva-Tolqon Mas'alasi* "Mahkemei Şeriyede Un Helvası Meselesi", yazısında şeri mahkemeleri ironik bir anlatımla hicveder. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'ne ithaf ettiği *Hoy, Yer Yutkur* "Hay, Yer Yutkur" *Mushtum,* (1924/24) adlı yazısında ise kadın özgürlüğü meselesi üzerinde durur. *Qizil Bayroq gazetesinde (*24 Ekim 1921/24)'de yayımlanan *Bog'bonimzalı Din Nomidan Ig'vo Tarqatg'uchilar* "Din Namidan İgva

[73] Merhan, age., s. 122-123.

Tarkatguçilar" adlı makalesinde din ve devlet işlerinin ayrılmasını bahane ederek dini kullanan ve halkı galeyana getirmek isteyen din adamlarını eleştirmektedir.[74]

Abdullah Kâdirî'nin, *Ishtirokiyun, Qizil Bayroq, Najot, Qizil O'zbekiston, Turkiston, Mushtum* adlı dergi ve gazetelerde çıkan yazılarının derlendiği *Diyori Bakr* adlı kitap 2009 yılında Taşkent'te yayımlanmıştır.

4. Tercümeleri

Abdullah Kâdirî, dünya edebiyatının tanınmış eserlerini Özbek Türkçesine çevirmiştir. 1935 yılında Gogol'ün "Evleniş" adlı komedisini Özbek Türkçesine çevirmiş, eser aynı yıl Hamza tiyatrosunda sahnelenmiştir. Anton Çehov'un" Bukalemun" adlı hikâyesini çevirmiş ve *Sovyet Adabiyoti* Dergisinde 1936 yılında yayımlatmıştır. Bunların yanı sıra Lev Tolstoy, Emil Zola, Mark Twain gibi yazarların eserlerinden bazı parçaları da tercüme etmiştir.

[74] Merhan, age., s. 124-126.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMANIN İNCELEMESİ*

1. Romanın Tanıtımı

Yazdığı bazı makalelerinde Özbek ve Sovyet yönetiminin önde gelen idarecilerine hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklanan ve üç aya yakın hapis yatan Abdullah Kâdirî, hapisten çıktıktan sonra *Mehrobdan Chayon*'ı yazmaya başlar. Yaklaşık bir yıl devam eden bu yazma süreci, 15 Şubat 1928'de biter. Roman 1929 yılında Semerkant'ta Özneşir yayınları tarafından Arap harfleriyle yayımlanır. Kitabın kapağında yer alan "Hudayar Han ve kâtipleri hakkında tarihî roman" açıklaması, eserin o dönemin olaylarını anlatan tarihî bir roman olduğunu gösterir. Roman elli yedi bölümden ve "Kâtip Enver'in Sonraki Hayatı" başlıklı yazıdan ibaret olup toplam 345 sayfadır. Eser 1935, 1967, 1978, 1994 yıllarında Kiril ve 2004 yılında ise Latin harfleriyle tekrar basılmıştır.

Roman 1972 yılında Halid Said tarafından Azerbaycan Türkçesine, 1982 yılında Camal Bayjanova tarafından Kazak Türkçesine, 1935 yılında Saidrasul Alizâda tarafından Tacikçeye, 1935-36 yıllarında Lidiya Yevgen'evna Sotserdotova tarafından Rusça'ya tercüme edilir. Eser 1961 yılında Lidint Bat ve Verı Smirnovoy tarafından Rusça'ya yeniden çevrilerek yayımlanır.[75]

2. Roman Hakkında

Roman, "Neşriyattan" başlığı altındaki takdim yazısında Abdullah Kâdirî ve eseri hakkında bilgi verilmiştir. Burada eserin eksik yanlarının olduğu ancak genel itibariyle dili ve okuyucular üzerindeki tesiri açısından başarılı olduğu belirtilmiştir.

---

* Bu bölümde Prof. Dr. Şerif AKTAŞ'ın Ertan Erol'a yaptırmış olduğu *Kerim Korcan'ın Eserleri ve Edebiyatımızdaki Yeri* adlı doktora çalışması örnek alınmıştır.

[75] Merhan, age., s. 216.

Günümüz hayatından alınan, dolayısıyla da bütün okuyucularımızca tanınan tipleri, içtimaî hayatı kurmak yolunda mücadele eden kahramanları gösteren proleter edebiyatının geliştiği bir dönemde, tarihî yönden geride kalan dönemin hayatına hasredilmiş bu eseri bazı hata ve eksiklikleri olsa da ayrıntılı bir şekilde inceleyip, tenkidin süzgecinden geçirmek gerekir. Eksikliklerine rağmen bu eserin genç okuyucularımız, özellikle de genç yazarlarımız için oldukça faydalı ve güzel yanları da var. Mesela, eserin dili, karakterlerin işlenişi, çok geniş ve değişik mevzuların birbirinin içine yerleştirilerek anlatılması gibi yönler şüphesiz eserin iyi özellikleridir. (s. 130)

Bunun yanı sıra Kâdirî, romanını yazdıktan sonra, eserine 5 Şubat 1928 tarihli "Romanın Konusu Hakkında" başlıklı değerlendirme niteliğinde bir bölüm eklemiş ve burada romanın konusuyla ilgili bazı hususlar üzerinde durarak romandaki olumlu ve olumsuz tipleri kesin bir şekilde birbirinden ayırmıştır:

Türkistan feodallerinin son temsilcisi olan Hudayar'ın kendi arzusu doğrultusunda çiftçi ve küçük zanaatkâr sınıfını kurban etmesi, ülkenin kadın ve kızları üzerinde istediği gibi tasarruf etmesi, buna karşı gelmek arzusundakileri her kim olursa olsun merhametsizce cezalandırması romanın konusudur. Hudayar'ın bu yoldaki esas dayanağı olan ulema, onların içerideki ve dışarıdaki ahvali, ahlâkı, medrese ve aile hayatı, ulemada insanî hissin tükenmişliği ve kalanının da habâset perdesi altında fark edilmez mahiyette oldukları eserin sınırları dâhilinde anlatılacaktır. Bunlar romanın olumsuz kahramanlarıdır.

İkinci tarafta sözü edilen kara güçlere karşı "alçak" fakirler sınıfının, hanlığın sistemine, kara güç olan ulemaya karşı çıkması, fakir emekçilerin ahlâkı, şeceresi, ailesi, hayatı ve birbirleriyle alakası, samimiyeti.

Elbette ben, bu son olumlu kahramanları Özbek tarihine dâhil

olabildiği ölçüde, var olan durumları ölçüsünde ele almaya çalıştım. Onların han ve ulemaya karşı isyanı tabî-i şer'idir. Çünkü bundan fazlası sahte olmanın yanı sıra kitabın kıymetini de düşürür. Bu iki sınıfın mücadelesi Hanın haremi, hanımları, kırk kızlar, tarihî ve etnografik manzaralar, Özbeklerin hayatı, şakacılığı, tenkitçiliği, Özbek kadın ve kızları arasındaki istidat, şaireler, söz ustalığı ve diğer birçok hususları kapsayacak mahiyette ele alındı. (s. 131)

Ayrıca eser yayımlandıktan sonra birçok şair, yazar ve bilim adamı da romanla alakalı yorumlar yapmıştır. Konusu itibariyle *O'tkan Kunlar* romanıyla benzer yanları olmasına rağmen esas itibariyle iki eseri farklı kılan birçok özellik vardır. Bu konuda da Kâdirî'nin oğlu Habibullah Kâdirî başta olmak üzere pek çok kişi tarafından değerlendirme ve yorumlar yapılmıştır. Habibullah Kâdirî, *Mehrobdan Chayon'ın* ele aldığı dönem açısından *O'tkan Kunlar*'den ayrıldığını dile getirmiştir:

Bu eser de tarihî. O bazı tarihî şahıslar, halk, hayat ve devir yönünden bakıldığında, güya O'tkan Kunlar'in devamı gibi görünse de (Mesela, O'tkan Kunlar'de Hudayar Han'ın tahta yeni oturduğu devirler tasvir edilse de Mehrobdan Chayon'da onun sonuncu hanlık hayatı ifade edilir.), fakat konu, mazmun, olayların gelişimi yönünden bütünüyle farklıdır."[76].

Metyakub Qo'shjanov, Kâdirî'nin önceki romanında olduğu gibi yine Hokant Hanlığı devrini anlatmasının sebebini şöyle açıklamaktadır:

"O'tkan Kunlar'den sonra Abdullah Kâdirî gazetecilik faaliyetine çok zaman ayırdı ve bu arada yeni kaideler üzerinde çalıştı. İhtimal ki edip değişik zaman ve mevzuları tahayyül etmiştir. Fakat yazar romanın konusunu yine Hudayar Han döneminden aldı. Bu dönemi anlatan O'tkan Kunlar romanında olduğu gibi, yakın geçmişin okuyucuya ulaştırılması gereken bütün yönlerini yansıttı. Bu sebepten olsa gerek, Abdullah Kâdirî tarihten çıkardığı sonuçla yine Hokant Hanlığı devrini ele aldı. Yazarın Hokant Hanlığı devri hayatını iyi bilmesinin belki de bu devre müracaat etmesinin

[76] Qodiriy, age., s. 198.

sebeplerinden birisi olması, tuhaf değildir."[77]

Ayrıca Qo'shjanov, *Mehrobdan Chayon*'ın farkını göstermek için iki eserdeki kahramanları karşılaştırmış ve romanın başkarakterinden olan Rânâ'yı şöyle tanıtmıştır:

"Kümüşbibi karakteri kendi mahiyeti ile trajik karakterlerdendi. Peki Rânâ? Rânâ başka bir karakter. Yazar, bu romanı yazma niyetinden başlayıp romanın sonuna kadar o kahramanlığı temsil eden karakterdir. Nazarımızda O'tkan Kunlar'ı *yazıp okuyucuların takdirine sunan Kâdirî kendi kahramanlarının bütün faziletleri ile gururlansa da, Kümüşbibi faciası sebebiyle okuyucunun önünde kendini günahkâr gibi hissediyordu. Bu sebepten olsa gerek, Abdullah Kâdirî, ikinci romanı üstünde çok düşünmüş, Rânâ'nın akıbetini değişik şekilde şekillendirmeyi tasarlamıştır. Böyle yapmasaydı olmazdı Çünkü ikinci kez Kümüş tipindeki bir karakteri yaratmak yazar için uygun değildi."*[78]

İzzet Sultan romanın okuyucuların nezdindeki ve Özbek edebiyatındaki yerini şöyle anlatır:

"Derin sosyal mana, Mehrobdan Chayon romanını da geniş okuyucular kitlesine eriştirdi. Özbek edebiyatında bu ikinci romanın neşredilişi O'tkan Kunlar gibi büyük bir ses getirmese de (Çünkü O'tkan Kunlar vasıtasıyla biz şimdi roman türü ile tanışmıştık ve bu yönden Mehrobdan Chayon insanı hayrete düşürecek bir yenilik değildi.) okuyucunun nazarında Abdullah Kâdirî'nin en iyi eserlerinden biri olarak edebiyattaki yerini aldı."[79]

Mehrobdan Chayon'ın okuyucuya tesiri ve karakterlerin tasvirine dikkat çeken Bahadır Kerim, eserle alakalı şunları söylemiştir:

"Mehrobdan Chayon, Özbek edebiyatı tarihindeki en meşhur romanlarından birisidir. Abdullah Kâdirî'nin maneviyatından sızıp kaynayan bu tatlı çeşme, yetmiş yıldır susamış kalplere huzur bahşetmiştir. Yorgun ruhlara yenilik, gamlı gönüllere neşe ve mahzun dillere zevk ulaştırmıştır.

---

[77] Qo'shjanov, Matyokub; **O'zbekning O'zligi**, Toshkent, Abdulla Qodiriy Nomidagi Xalq Merosi Nashriyoti, 1994, s. 70.
[78] Qo'shjanov, age., s. 86.
[79] Sulton,Izzat; **Mehrobdan Chayon**, G'afur G'ulam Namidagi Bediy Adabiyot Nashriyoti, 1967, s. 258.

Romanı okuduğumuzda yazarın sevgisiyle yoğrulan Enver, Rânâ, Nigâr Hanım ve Dokumacı Seferler, zulme uğrayan Abdurrahmanlar, tereddütlerin kucağında kalan Salih Mahdumlar ve nihayet mutedil şekilde tasvir edilen Hudayar Hanların siması tekrar ve tekrar gözümüzün önüne gelir."[80]

Bahadır Kerim, Özbek edebiyatında *Mehrobdan Chayon*'ın ölümsüz bir eser olduğunu şu cümlelerle dile getirmiştir:

"Malum ki, Abdullah Kâdirî'nin ikinci meşhur Mehrobdan Chayon romanı da edebiyat muhiplerinin kalbinde müstahkem yerini aldı. Eser dünyaya geldiğinden beri okuyucular tarafından severek mütalaa edildi, çeşitli kahramanların geçimsizlikleri, adalet için mücadele manzaraları tekrar ve tekrar tahayyül edildi. Doğrusu, Mehrobdan Chayon hem yazarın önceki güzel romanı gibi kendisinin daimi ihlasına sahip olan edebî incilerden birisidir. Bunun gibi, romanın şekil ve konusu, kahramanlarının dizilişi ve tasvir cazibesi, dil ve üslûbu, genel olarak eserin varlığı her zaman edebiyat âlimlerin dikkatini kendine çekmektedir. Her bir devir ondan kendince anlam çıkarır, her bir eleştirmen onda kendince fazilet bulur."[81]

Miyan Buzruk da 1929 yılında *Sharq Xaqiqati* (Şark Hakikati) gazetesinde yayımlanan *Mehrobdan Chayon* (konusu, toplumsal sınıflar açısından mahiyeti ve yazılış yönünden) başlıklı makalesinde eseri analiz etmiştir.[82]

Romanın yazımı tamamlandıktan sonra Kâdirî'nin evindeki herkes onu okumuş, ondan bazı bölümleri birbirlerine okuyarak mütalaalar yapmışlardır. Bu hususta Habibullah Kâdirî şunları söylemiştir:

"*Roman çıktıktan sonra, onu evimizde herkes severek okurdu. Casiyet bibim "Behmelbaf'ta Fakir Bir Aile", "Tanıyor musun Bu Küçük Kızı" bölümlerini okutup dinlerken gözünden yaş gelirdi. Hanım bibim "Han Eğlenmek İstiyor", "Acayipler" bölümlerini bana okutup gülerdi. Aykümüş ablam "Dostluk Kerameti" bölümünü okuyup, nedendir öfkelenir ve gece*

[80] Karim, Bahodir; **Qodiriy Qodri,** Toshkent, Abdulla Qodiriy Nomidagi Halq Merosi Nashriyoti, 2003, s. 36.
[81] Karim, Bahadır; **Abdulla Qodiriy: Tenkid, Tahlil ve Telkin,** Taşkent, Özbekistan Respublikası Fanlar Aqademiyasi Fan Neshriyoti, 2006, s. 45.
[82] Buzruk, Miyan, "Mehrabdan Çayan", Şark Hakikati, 1929, 1-2 Nisan.

bekçisini azarlardı. Benim en çok hoşuma giden yer "Korkunç Bir Cesaret" bölümü, karakter de Nigâr Hanım'dı.[83]

Yine o, Abdullah Kâdirî'nin romanını yazdığı dönemde evine gelen misafire, onun bazı bölümlerini okumasıyla alakalı şunları söyler:

"Mehrobdan Chayon'ı yazarken, birisi eve misafir olarak geldi. Ben misafire "Hayat Güneşi" bölümündeki şiirleri okuyuverdim. Şiirler onun hoşuna gitti ve yazmaya başladı. Bir gün, o şiirler bu misafirin imzasıyla yayımlanmıştı."[84]

Ayrıca *Mehrobdan Chayon*'ın yayımlanmasıyla alakalı o dönemin gazete ve dergilerinde de haberler çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi de *Sharq Xaqiqati* gazetesinde çıkan bilmece şeklindeki şu ilandır:

"MEHROBDAN CHAYON"

Gazete değil, dergi değil, sinema değil, bu ne?

Yakında malum olur.

"MEHROBDAN CHAYON" ne?

Bekleyin, yakında öğrenirsiniz.

Abdullah Kâdirî, ilk romanını münasebetiyle edebiyat dünyasında merak ve ilgiyle takip edilen bir yazar olmuştur. Dönemin yazarları, münekkitleri, gazete ve dergi çalışanları Kâdirî'nin yayıncılık faaliyetlerini yakından takip etmiş ve onun ne zaman yeni bir eser yazacağını merakla ve heyecanla beklemiştir. Bu durum Kâdirî'nin Özbek edebiyatındaki yeri ve önemi konusunda bir kanaat oluşturmaktadır.

[83] Qodiriy, age., s. 219.
[84] Qodiriy, age., s. 219.

3. Özet

Roman “Neşriyattan” ve “Romanın Konusu Hakkında” başlıklı kısa bölümlerle başlamaktadır. “Neşriyattan” bölümünde eserin olumlu ve eksik yönleri üzerinde durulmuştur. Eserin inkılapçı kahramanlarının halktan uzak olmasının, bunların ferdî davranışlarda bulunmalarının ve Fergana’daki işçi ve fakir sınıfın iyi tasvir edilmemesinin eserin kusurları olduğu; bunun yanı sıra eserin dilinin sade olmasının, karakterlerin geniş mahiyette işlenmesinin ve bilakis genç okuyucular üzerindeki etkisinin de olumlu özellikleri olduğu vurgulanmıştır.

“Romanın Konusu Hakkında” bölümünde eserin konusu kısaca özetlenmiştir. Hanlık döneminin son temsilcisi olan Hudayar’ın gizli emelleri, halk üzerindeki tasarrufları, kadınlara olan düşkünlüğü açıkça anlatılmıştır. Bunların yanı sıra fakir çiftçi sınıfının da bu duruma karşı çıktıkları dile getirilerek romana giriş yapılmıştır.

Elli yedi bölümden oluşan roman, eserin ana karakterinden biri olan Rânâ’nın ailesinin tasviri ile başlamaktadır. Rânâ, Salih Mahdum ailesinde dünyaya gelir. Salih Mahdum, cimriliği ile nam salmış bir kişidir. O, eşine ve çocuklarına değer vermez, onları adeta hizmetçi gibi görür. Salih Mahdum’un soyu ulema sınıfına dayanmaktadır. Dedesi kadılık ve müftülük, babası da müderrislik yaptığı için onun sülalesi Hokant Hanlığı’nın önde gelen ailelerindendir. Ancak bu silsile Salih Mahdum’un babasının da medresesinde müderrislik yaptığı Medali Han’ın (Muhammet Ali Han) ölümüyle bozulmuştur. Medali Han, babasının da sevdiği kıza âşık olur ve onun derdiyle yanıp tutuşur. Medali Han, babası öldükten sonra bu kızla evlenmelerine cevaz vermeyen âlimlerle ters düşer ve onları bir bir görevden alır. Önündeki engelleri ortadan kaldırdıktan sonra Medali Han; babasının nikâhına almaya niyetlendiği kızla evlenir. Bu durum Buhara emiri Bahadır Han’ı ve dönemin önde gelen din âlimlerini iyice kızdırır. Bunun üzerine Bahadır Han, Medali Han’a savaş açar. Bu savaşın sonunda Medali Han ölür, kız da cariye olarak Buhara’ya götürülür. İşte Medali Han’ın hayatına

sebep olan bu nikâhın dinen caiz olduğu konusunda fetva veren din âlimlerden birisi de Salih Mahdum'un babasıdır. Medali Han ölünce o da elindeki imtiyazı kaptırır ve fazla yaşamayarak ölür. Babası öldüğünde yirmi yaşında medrese öğrencisi olan Salih Mahdum, ağabeyi Mergilan'a imam olarak atandıktan sonra annesi ve kız kardeşiyle birlikte epeyce maddi sıkıntı çeker. Bu sıkıntılar sebebiyle Salih Mahdum eğitimini yarıda bırakarak iş aramaya başlar. Mahallelilerin de desteğiyle küçük bir okul açar. Başka gelirleri olmadığı için öğrencilerden gelen parayla ailesinin geçimini sağlar. Çocuklarının büyüyüp evlenme çağına geldiğinin farkında olan Mahlar Hanım oğlu ve kızını evlendirme telaşına düşer. Mahlar Hanım kızını vererek karşılığında da aynı aileden Nigâr'ı oğluna alır. Mahdum, otuz yaşına yaklaştıkça öğretmenliğinin ünü iyice yayılır. Öğrencilerinin sayısı yüzü aşar. Bu süreçte birçok öğrenci yetiştirir. Onun eğitimdeki başarısı zamanla artınca o, üstat unvanını alır ve onun okulundan mezun olan öğrenciler de üstat unvanıyla sarayda görev almaya başlarlar. Bununla da yetinmeyen Mahdum okula daha fazla öğrenci çekmek için her yola başvurur. Öğrencileri okuluna çekmek için onlara dil döker ve özellikle de zengin çocuklarını kazanmak için çeşitli yollara başvurur. Artık öğrenciler okula sığmaz olunca o, yeni bir okul daha yapar ve hanımı Nigâr da kız çocuklarını evde okutarak ona yardım eder. Mahdum yaşlandıkça cimriliği de tahammül edilemez bir hâl alır. Onun bu huyuna tahammül edemeyen annesi Mergilan'a diğer oğlunun yanına gider ve orada hayata gözlerini yumar. Ancak Mahdum'un bu huyuna hanımı ile Rânâ, Mesud, Mahmud ve Mensur adlarındaki dört çocuğu sabretmek zorundadır.

Ailenin en büyük çocuğu Rânâ'dır. Böyle olmasına karşın Rânâ kardeşleriyle oynamakta ve bu yüzden de babasından azar işitmektedir. Okuma yazmayı babasından öğrenmiş olan Rânâ yine ondan Arap ve Fars edebiyatı ile ilgili dersler almakta, Çağatay şairlerinin de ölümsüz eserlerini okuyup şiirler yazmaktadır. Bu yıllarda Rânâ'nın da kaderini değiştirecek olan Enver, Salih Mahdum'un evine gelir.

Enver, hicri 1267[85] yılında fakir kumaş boyacısı Selim'in evinde altıncı çocuk olarak dünyaya gelmiştir. Anne ve babası Enver'in doğmasını istemedikleri gibi, doğumun üzerinden yirmi iki gün geçmesine rağmen ona isim vermezler. Bu çocuğun dünyaya gelişine sevinen tek kişi olan ablası Nadire, ona Enver ismini verir. Üç yaşında babasını, altı yaşında da annesini kaybeden, diğer kardeşleri evlatlık verilen Enver, ablası Nadire'nin yanında yaşamaya başlar. Nadire, Enver'e ablalığın yanında anne babalık da yapmaya başlar. Kardeşinin iyi bir eğitim almasını isteyen Nadire, okuması için onu medreseye verir. Öyle ki o, Enver'in molla olmasını istemektedir. Bu sebeple Enver'i Mahdum'un okuluna verir. Kocasının durumunun iyi olmaması sebebiyle ablası Enver'i Salih Mahdum'un ailesine evlatlık olarak verir. Mahdum cimriliği sebebiyle evine bir kaşığın daha girmesini istemese de bunu annesi istediği için kabul eder. On iki yaşında Salih Mahdum'un ailesine giren Enver, öğretmenin evlatlığı olduğu için ayrıcalıklı duruma gelir. Sınıf arkadaşları onu sevmeseler de hocanın evlatlığı olduğu için ona bir şey de yapamazlar. Enver derslerinde başarılı olmanın yanı sıra derslerinden arta kalan zamanlarda da gündelik işlerde Mahdum'a yardım eder. Günlük derslerin yanında Salih Mahdum, Enver'e Arap dilinin gramerini öğretir. Sâdi Şîrâzî'nin Gülistan'ını okutur. On beş yaşında Farsçanın yanında Arapçaya da hâkim olan, medreseye gitmeyi planlayan Enver'e medrese derslerini de Salih Mahdum verir. Bu arada Enver, öğretmenin kızı Rânâ ile hoş vakitler geçirmeye başlar. Onunla sokaklarda, bahçelerde dolaşıp onu birçok konuda bilgilendirir, böylece onların aralarında bir yakınlaşma başlar.

Enver'in medresedeki en yakın dostu, sırdaşı Nesim'dir. Nesim, sadece Hokant'ta değil, bütün hanlıkta tanınan başkâtip Muhammet Recep'in oğludur. Bu iki çocuk aralarındaki sınıf farklılıklarına aldırış etmeden dostluklarını devam ettirseler de bu bağ, çiçek hastalığı yüzünden kopar. Nesim, on beş yaşında çiçek hastalığından vefat eder. Nesim'in ölmesine en çok Enver üzülür. Yakın dostunu kaybeden Enver, medreseyi unutarak üç hafta boyunca Nesimlerin avlusundan ayrılmaz, hatta ona bir de mersiye

[85] Miladi takvime göre 1862 yılı.

yazar. Muhammet Recep, bu mersiyenin bir bölümünü oğlunun mezar taşına nakşettirir. Enver, ayrıca Nesim için yapılan Kur'an hatmi için Muhammet Recep'in evine gelir. Bu süreçte Nesim'in babasıyla Enver arasında dostluk kurulur. Bu dostluk zamanla gelişir. Oğluna olan hasretini Enver ile gideren Muhammet Recep, Enver'in zeki bir çocuk olduğunun farkındadır. O, bir müftüyü görevlendirerek Enver'e muhasebe, güzel yazı gibi dersleri verdirir. Önceleri Enver'i pek sevmeyen Salih Mahdum da başkâtibin bu ilgisinden dolayı Enver'i kızıyla evlendirmeyi ve böylece saraya yakınlaşmayı düşünür.

Bir ücret almadan defterdarlıkta çalışan Enver zeki olduğu için kâtipliği kolayca öğrenir. Hatta kısa sürede saraydaki diğer kâtipleri geçerek, herkesin iltifatını kazanır. Başkâtip Muhammet Recep bir yere gidecek olsa, yerine Enver'i vekil tayin eder. Nihayet Enver sarayda kâtip olur, itibarı da buna mukabil artar. Öyle ki bir zamanlar durumum müsait değil diye küçük Enver'i evinden gönderen eniştesi bile ablası Nadire'yi aracı yaparak onu evine davet eder. Zamanla işindeki tecrübesi artan Enver yazışmalardaki sade anlatımıyla Han'ın da dikkatini çeker. Enver'in bu yükselişi diğer kâtipler arasında huzursuzluğa sebep olur. Saraydaki kâtipler, Enver'i destekleyenler ve ona karşı olanlar şeklinde iki gruba ayrılırlar. Enver'in saraydaki beşinci yılında Muhammet Recep vefat eder. Bunu takiben halk arasında Enver'in başkâtip olacağı söylentileri dolaşır. Bundan faydalanmak isteyen Mahdum, Enver'i kendisinin yetiştirdiğini söyleyerek çevresini geliştirir. Hatta saraya yakınlaşmak veya yüksek makamlara ulaşmak isteyenler Mahdum'un etrafında toplanırlar. Halk arasındaki dedikoduları duyan Enver, beş yıldan beri sarayda çalıştığını, orada dönen oyunları çok iyi bildiğini ve bu görevi kabul etmeyeceğini söyler. Enver'in başkâtip olacağı söylentileri namuslu, fakir insanları sevindirirken, çıkar elde etme peşinde koşan din adamlarını rahatsız eder. Öyle ki cami cemaati arasında Enver'in bu görevi hak edip etmediği konusunda hararetli tartışmalar olmaktadır.

Enver'in başkâtipliğe layık olmadığını düşünenlerden birisi de mahalle imamı Molla Abdurrahman'dır. Abdurrahman'ın babası ve amcaları Buhara'nın önemli âlimlerindendir. Abdurrahman çocuk yaşta iken babasını

kaybedince amcalarının davetiyle Buhara'ya medrese eğitimi almaya gitmiştir. Güzel yüzlü ve yakışıklı olan Abdurrahman, eğitimine devam ettiği dönemde arkadaş çevresinin ve zengin kadın tüccarların etkisiyle kötü bir alışkanlık edinir. Geceleri amcasının evinden kaçarak köçek olarak zengin adamlarla eğlenir. Bunu öğrenen amcası yeğenini evinden kovar, ancak Abdurrahman'ın yalvarıp yakarmasıyla amcası onun medresedeki eğitimine devam etmesine izin verir. Abdurrahman işi öyle ileriye götürür ki, sakalı çıkmaya başlayınca cımbızla sakalını alır. Ancak, yaşı ilerledikçe artık sakalını gizleyemez hâle gelir ve köçekliği bırakıp medreseyi tamamlar, Hokant'a geri dönüp imamlık yapmaya çalışır. Ancak imam olabilmek için evlenmesi şarttır ve bu sebeple Rânâ için Salih Mahdum'a görücü gönderir. Rânâ'nın Enver ile sözlendiği haberini alınca Enver'e karşı kin duymaya başlar.

Bütün bu olanlardan habersiz Enver, Hudayar Han'ın emriyle başkâtip olur. Törenlerden sonra Enver'in başkâtip olduğu halka ilan edilir. Bu habere hem sevinenler hem de üzülenler olur. İnsanlar Salih Mahdum'un evine akın akın onu tebrik etmeye gelirler. Aradan on beş gün geçince Salih Mahdum'un evi adeta mahkeme salonuna döner. Hanlığa dilekçe yazdırmak isteyenler Enver'e danışmak için Mahdum'un evine gelirler. Mahdum da bu durumdan faydalanıp gelenlerden para almaya başlar. O, gelenlerden parası olmayanların işini savsaklayıp müracaatlarından olumlu sonuç çıkmayacağını söyler. Mahdum bir yandan da kızı Rânâ'yı Enver ile evlendirip saraya yakınlaşma planını gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Kâtip olmayı hayal eden Abdurrahman, Mahdum'dan Enver'e bu konuda ricada bulunmasını ister. Babalığının ricasını geri çevirmeyen Enver, Abdurrahman'ın kâtip olmasını sağlar. Abdurrahman'ın saraya girmesiyle Rânâ ile Enver'in kaderleri değişir. Artık onlar için kara günler başlamıştır. Abdurrahman divanda Kalanşah, Sultanali ve Şehadet kâtipler birlikte çalışmaya başlar. Önceleri Enver'in yardımıyla çalışmaya başladığı için Abdurrahman'a soğuk davranan Şehadet ile Kalanşah, Abdurrahman'ın Enver'i sevmediğini öğrenince onu da aralarına alarak Enver'in kuyusunu

kazmaya başlarlar. Bu durumdan haberdar olan Sultanali, Enver'i uyarır. Bir gün Dokumacı Sefer, Abdurrahman'ın iki adamla Rânâ'yı Han'la evlendirme planlarını duyunca hemen saraya gidip durumu Enver'e haber vermek ister. Onu bulamayınca da duyduklarını Kâtip Sultanali'ye anlatır. Durumu öğrenen Sultanali de sarayın bu işleriyle uğraşan Gülşenbanu'yu arar. Ancak, Gülşenbanu, Salih Mahdum'un evine gitmiş, Rânâ'yı beğenmiş ve Han'a bu kızı söylemiştir.

Olaylar o kadar hızlı gelişir ki Enver, Sultanali'den haberleri duyunca ne yapacağını bilemez. Düğün tarihi belli olup, Han ile Rânâ'nın evlilik hazırlıkları başlar. Başlık parası olarak altınların yanı sıra birçok hediye de Mahdum'un evine gönderilmiştir. Olayları konuşmak üzere bir araya gelen iki âşık şaşkın hâldedir. Enver henüz hiçbir şeyin olmadığını, korkularının boşuna olduğunu söyleyerek Rânâ'yı avutmaya çalışır. İki âşığın konuşmasını, Mahdum'un Rânâ'yı "Bu saatte burada ne yapıyorsun?" diyerek azarlaması bozar. Artık evde istenmeyen adam olduğunu anlayan Enver de Rânâ'ya bir mektup bırakarak evi terk eder. İki âşık bir süre mektuplaşarak birbirlerinden haber alırlar.

Düğüne iki gün kala buluşmaya karar veren âşıklar, Salih Mahdum yatsı namazı için camiye gidince buluşurlar. Enver, Rânâ'ya kâtipliği bırakıp Hokant'a gitmeye karar verdiğini söyler. Rânâ ondan kendisini de götürmesini ister. Bu cevaba şaşıran Enver, Rânâ'yı da alarak gitmeye karar verir. Enver, Rânâ'yı gizlemek için ona kendi elbiselerinden verir. Gece bekçilerini de atlatan iki âşık Dokumacı Sefer'in evinde saklanırlar. Onların saklandığı yeri Han'a söyleyen Sultanali, onun iltifatına mazhar olur ve başkâtip olarak atanır. Bu arada uzun süredir görmediği ağabeyi Kabilbay, kardeşi Enver'i ve ablasını görmek için Hokant'a gelir. Yaşanan olayları ablasından işiten Kabilbay, kardeşini kurtarmak için çareler düşünür. Bu arada Sultanali'nin tutuklandığı ve idam edileceğini öğrenirler. Kendilerini korumaktan başka suçu olmayan arkadaşını kurtarmak için Enver teslim olur. Bunun üzerine Han, Sultanali'yi bırakıp Enver'in idam edilmesine hükmeder. Çarşıda Sultanali'nin idamını izlemeye gelen halk, Sultanali'nin yerine Enver'i görünce

çok şaşırır. Cellât, Enver'in kafasını kesmeye hazırlanırken Kabilbay kardeşini kurtarır ve onlar çıkan kargaşadan faydalanarak kaçarlar. Aradan iki gün geçtikten sonra Hokant kapıları arasındaki surlarda Enver, Rânâ, Sultanali ve Dokumacı Sefer ortaya çıkar. Sultanali ve Dokumacı Sefer surlardan ip sarkıtıp âşıkların kaçmasına yardım eder. Kalenin dışında da Kabilbay ile iki arkadaşı âşıklara yardım ederler. Sonunda da iki âşık, at arabasıyla Taşkent'e doğru gözden kaybolurlar.

Kâtip Enver'in sonraki hayatı bölümünde de iki âşığın Taşkent'te nasıl bir hayat sürdükleri ile ilgili bilgiler verilir. İki âşık o dönemde Rusların elinde olan Taşkent'e gidince evlenir ve buraya yerleşirler. Enver burada zenginlere kâtiplik etse de fazla kazanç elde edemez. Bu şehirde kaldıkları üç yıl boyunca fakir bir hayat süren Enver ve Rânâ, Hudayar'ın kendilerini affettiğine dair mektubunu alınca Rânâ ile birlikte Hokant'a dönerler. Bu mektup da Abdurrahman'ın oyunu mudur bilinmez ama onların Hokant'a dönmesinin üzerinden üç dört ay geçtikten sonra Enver'in öldürüldüğü haberi duyulur. Yazar burada Enver ile alakalı başka bir rivayeti de ekler:

Ben işte bu kitaba materyal toplamak için Hokant'a gittim, buradakilerle konuştum: Kendisi Hudayar'ın divanında çalışmamış olsa da, onun kâtiplerine sırdaş olan bir ihtiyar kâtibe rastladım. Onun söylediklerine bakılırsa, Kâtip Enver öldürülmemiş. Hudayar'dan sonra yıllarca yaşayıp eceliyle ölmüş. Ben şaşırdım. Bu iki rivayet arasında kalıp, kâtibin sonraki hayatını bu hâlde bitirmeye mecbur oldum. (s. 213)

4. Zihniyet

Mehrobdan Chayon, toplumu saraydakiler ve dışındakiler olmak üzere iki ayrı sınıf hâlinde ele alan ve bu sınıflar arasındaki çıkar çatışmaları arasında kalan iki gencin saf, çıkar gözetmeyen aşkını anlatan bir romandır.

Romanda olayların geçtiği yıllar, Türkistan'da siyasî çekişmelerin, taht kavgalarının en şiddetli olduğu dönem olan Hanlıklar dönemidir. Bu dönemde

toplum Han ve onun etrafındaki halk omak üzere ikiye ayrılmıştır. Han keyfi zevki için halkı istediği gibi kullanmakta, bolluk içerisinde yaşamaktadır. Ancak bu düzende halkın söz hakkı yoktur, onlar sadece Han'ın kölesi gibi çalışmaktadır. Hatta öyle ki, fakir zengin demeden her evden bir erkek zorla Han sarayına ark kazmaya götürülür. Bu da yetmezmiş gibi, Han işçilerin nasıl çalıştığını kontrol etmek için gözcüler görevlendirir. Ülkenin tüm gelirleri de Han'ın zevki için yapılan saraylarda çarçur edilmektedir.

Abdullah Kâdirî eserinde toplumu da saraydakiler ve saray dışındakiler olarak ikiye ayırmıştır. Saraydakiler, Han ve onun etrafında olan ve ona hizmet eden, onun emrinde çalışan insanlardır. Han refah içeresinde ve mutlu şekilde yaşayıp her istediğini yapmakta, dilediği kızlara sahip olmaktadır. Han'ın etrafında ona hizmet edenler de başta cariyeler olmak üzere hiç de rahat bir hayat yaşamamaktadırlar. Sarayın dışındakiler de yoksulluk içeresinde yaşamaktadır. Onların arasında yoksulluktan yakasını kurtaranlar hemen saraya girmeye çalışır, hatta bu amaçlarına ulaşmak için birbirlerinin kuyusunu kazar, hatta bazıları da bunun için öz kızını dahi feda etmeyi göze alır.

Birbirlerini tertemiz bir aşkla seven Rânâ ve Enver toplumda çıkar gözetmeyen, gözleri makam ve mevkide olmayan, yapılan oyun ve entrikalara direnen, Han'a her istediğini yapamayacağını gösteren birer simgedir. Âşıklar uzun bir süre aynı evde kardeş gibi yaşamışlardır. Bu yüzden onlar, aşklarını açık bir şekilde yaşamaktan sakınmaktadırlar. Fakat çevrelerinde yaşayan insanlar onları ayırmaya çalışınca ölümü bile göze alarak kaçarlar. Bu romanda yazar, kurguyu bu olaylarla anlatmış, bu zihniyet etrafında yansıtmıştır.

5. Yapı

5.1. Olay Örgüsü

Mehrobdan Chayon romanı olay örgüsü ve kişilerin olay örgüsüne

dâhil edilmesi bakımından dört bölümden oluşmaktadır. Romanda iki gencin aşkı ve bu aşk etrafında çıkar çatışmaları anlatılmaktadır. Olay örgüsüne göre eserdeki "Rânâ'nın Sahibi" ve "Emir Ömer Han'ın Cariyesi" başlıklı bölümler romandaki olaylara hazırlık niteliğindedir.

Romandaki ilk olay halkası, Salih Mahdum'un babasının ölüp annesi ve kız kardeşiyle bir başına kalmasıyla başlar. Mahdum'un geçimini sağlamak için komşularının da yardımıyla okul açması ve okula gelen öğrencilerin sayısının gayretleriyle giderek artması, bunun sayesinde onun adının bilinir ve hocalığının meşhur olması, Enver'in evlerine gelip okumaya

başlamasıyla sona erer.

Olay halkasındaki çıkar çatışmasında Salih Mahdum'un annesi Mahlar Hanım'ın kızına ve oğluna münasip birini bulup onları evlendirdikten sonra Mahdum'un ailesine karşı takındığı tavır dikkat çekmektedir. Mahdum cimri yapısı sebebiyle karısı ve kızına sürekli baskı yaparak her şeyi daha az kullanmalarını tembih etmekte hatta onların hazırladıkları yemeklere dahi karışıp bunların hazırlanması hususunda telkinde bulunmaktadır. Kaldı ki, evlerine gelen Enver'i de istememesinin sebebi yeni bir masraf doğuracağı endişesidir.

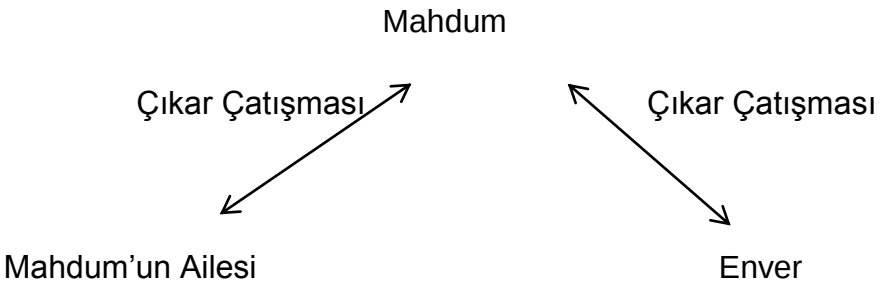

Eserdeki ikinci olay halkası, Enver'in Mahdum'un evine gelip Rânâ ile karşılaşması ile başlar. Enver'in Mahdum'un okulunda eğitim alıp yetişmesiyle devam eden olaya ilerleyen kısımlarda Nesim, Şehitbek ve Kâtip Sultanali de dâhil olur. Bu olay halkası Enver'in başkâtip olmasıyla sona erer.

Bu olay halkasında menfaate dayalı ilişkileri üzerine kurulu çatışmalar vardır. Bunlar Enver, Kâtip Sultanali, Mahdum ve Şehitbek arasında geçmektedir. Enver, hem Mahdum'un okulunda okumakta hem de evinde kalmaktadır. Burada Rânâ ile Enver'in tanışması, zamanla aralarında gelişen aşk da vardır. Ancak Mahdum, bu gençlerin evlenmesine razı olmaz. Enver eğitimi tamamlar ve saraya başkâtip olmak şerefine nail olur. Kâtip Sultanali, Enver'in başkâtip olmasını isterken Mahdum buna önceleri sıcak bakmaz. Şehitbek ise Enver'in bu görevinden faydalanmak için arasının açık olduğu Mahdum ile ilişkilerini düzeltmeye çalışır. Bu münasebetle Mahdum'a şirin görünmek için onun arkasında saf tutup namaz kılar ve âdeti olmadığı hâlde onun sohbetlerine de iştirak eder.

Bireyin Çıkar Çatışması

(Menfaat İçin Dinin Kullanılması)

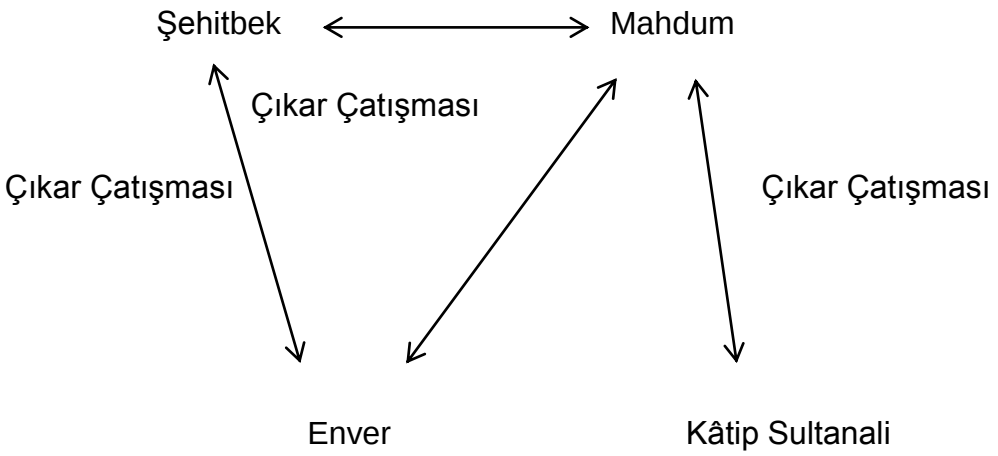

Eserdeki üçüncü olay halkası Enver'in başkâtip olarak saray divanına girmesiyle başlar. Cami cemaatinden bazı kişilerin (Dokumacı Samet, Şükür Sofu, Dokumacı Sefer) Enver'in bu görevi layıkıyla yerine getiremeyeceği tartışmalarıyla devam eder. Bu bölümden itibaren Molla Abdurrahman da olaylara dâhil olur. Bu olay halkası Han'a kız beğenmesiyle tanınan Gülşen'in Rânâ'yı görmesiyle sona erer.

Bu olay halkasında yer alan çatışma, Enver başkâtip olduktan sonra onun bu görevi hak etmediğini dillendiren ve çıkarları gereği buna karşı çıkan diğer kâtiplerle cami cemaatinden olan bazı kişiler arasında geçer. Diğer kâtipler ve cami, cemaati Enver'in iyi çalışmasından ve onun fakirleri gözetmesinden rahatsız oldukları için aralarında çıkar çatışması yaşanır. Molla Abdurrahman da Rânâ'yı beğenip evlenmek için görücü gönderir fakat Rânâ ile Enver'in sözlendiğini öğrenince Enver'e karşı kin duymaya başlar. Bu da bir diğer çatışmadır.

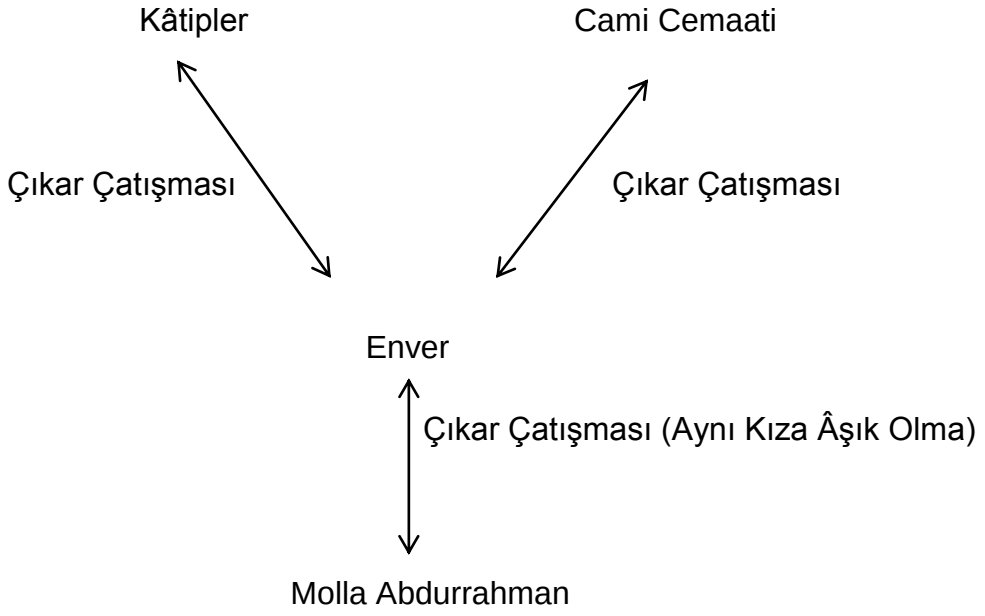

Eserdeki dördüncü olay halkası Gülşen'in Rânâ'yı görüp beğenmesi, onu Han'a yakıştırması ve ona görücü olarak gelmesiyle başlar. Enver'in Mahdum'un evinden ayrılmasıyla iki âşığın görüşmesi zorlaşır ve Han'ın Rânâ konusundaki bu isteğine karşı direnen iki gencin şehirden kaçmasıyla olay halkası sona erer.

Bu olay halkasında yer alan çatışma Gülşen'in Mahdum'un evine gelip Rânâ'yı beğenmesiyle başlar. Gülşen Rânâ'yı Hudayar Han'a almak ister ve Mahdum da kızını Enver'e değil de Han'a vermeye çalışır. Han istediği her şeyi elde ettiği için Rânâ'yı da elde edebileceğini düşünür. Abdurrahman da

Enver'e duyduğu kinle iki âşığın kaçacağını Han'a haber verir. İki âşık kaçarken Kâtip Sultanali'nin evinde saklanırlar. Kâtip Sultanali onları sakladığı için tutuklanır. Enver'in Hanın zulmünden ve üzerlerinde oynanan oyunlardan ağabeyinin de yardımıyla Rânâ'yla birlikte şehirden ayrılmasıyla buradaki olaylar zinciri sona erer.

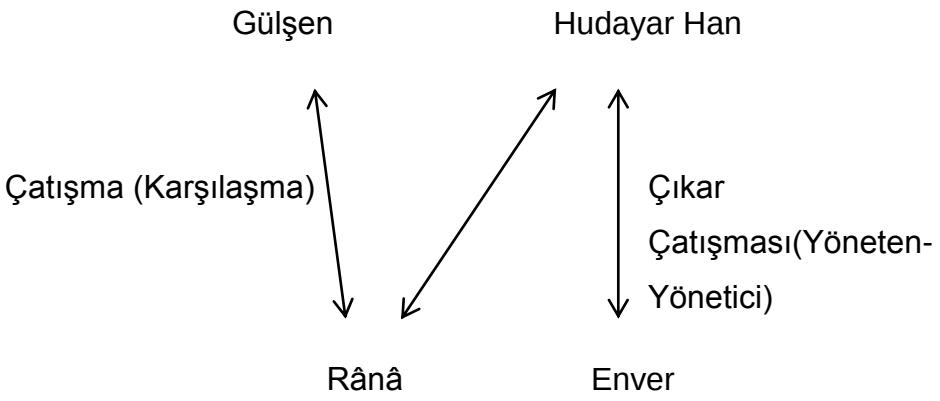

5.2. Kişiler

Eserde asıl kişi olarak Rânâ ve Enver'i görülür. Romandaki olaylar, bu iki şahsın etrafında gelişir. Salih Mahdum, Hudayar Han, Molla Abdurrahman, Kâtip Sultanali olayların ortaya çıkışındaki yardımcı kişilerdir. Mahlar Hanım, Nigâr Hanım, Anarbibi, Gülşenbanu, Agaçe Hanım, Muhammet Recep, Dokumacı Sefer, Zâkir, Halbay, Kabilbay, Nesim ise romanda dekoratif unsur durumundaki kişilerdir.

5.2.1. Kadın Kahramanlar

Rânâ

Romanın asıl kişilerinden birisi olan Rânâ, haksızlıklara, ahlaksızlıklara karşı duruşun simgesidir. O, âdeta güce ve paraya sahip olan erkeklerin kadınlar üzerinde istedikleri tasarruflarda bulunmasına karşı itiraz ve isyanın bir sembolüdür âdeta. Rânâ saf, temiz ve güzel bir kızdır. Eserde

Rânâ'nın güzelliği ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir:

> *Bizim Özbeklerde, özellikle Hokant'a mahsus bir renk, sarıya çalan bir renk var. Lakin bu renge açık sarı demek doğru olmaz. Çünkü biz hasta kişinin rengine sarı deriz. Altın ve saman rengi de buna benzetilir. Tabirimiz yanlış olmazsa bu güzel kız, açık Rânâ gülünün renginde veya açık sarı renkte yaratılmıştı. Üzüm üzüme baka baka kararır. Rânâ'nın saçı koyu siyah yani güneş olmayan yerlerde siyah görünse de güneşte biraz sarı görünürdü. Aynı şekilde Rânâ'nın gözünde de buna benzer bir durum görülürdü: Halkaya benzeyen esrarlı gözleri insana sert baktığında karanlıktan farklı, başka türlü koyu bir ışık saçardı. Kirpiklerinin altında nefis bir sürme dairesi vardı. Kaşı yanmış gibi görünse de karşılıklı yatan iki kılıç arasını, güzel bir şekilde aşağıya inip yeniden yukarıya yöneliş ayırırdı. Burnu eleştiriye konu olmayacak kadar mütenasip, her zaman utangaçlık tebessümüne hazır duran güzel dudaklarının üst kısmında belli belirsiz tüyler çıkmıştı. Yüzü de uzun değil, geniş denemezdi. Birine güldüğünde kızıl elmaların altında virgül gibi iki gamze hâsıl olur, sanki gül-i rânâ açılmış gibi tombul görünürdü. Çok sık saçları, Rânâ'nın önüne arkasına dağılan sayısız kâkülleri, orta uzunluktaki parmaklarının en küçüğünde kına gülleri ile herhâlde bu kız sadece Hokant'ta değil, bütün Fergana'nın şarkılara konu olup övülen güzellerindendi. (s. 145)*

Rânâ, okuma yazmayı babasından öğrenmiş, birçok dinî kitaplar okumuştur. Rânâ'nın aynı zamanda şiire karşı ayrı bir merakı vardır. Çağatay şairlerinin ölümsüz eserlerini okumak ona ayrı bir haz vermektedir.

> *Nigâr Hanım'ın ilk çocuğu olan Rânâ, bu yıl on yedi yaşını dolduruyor. Okuma yazmayı babasından öğrenip on dört yaşında ilk mektep programında yer alan bütün dersleri bitirmiş. Mesela: dinî kısımdan Kur'an, Haftiyak*[86]*, Dört Kitap, Sofi Allayar*[87]*, Mesleki Muttakin, edebiyattan Nevâyî'nin bütün eserleri, Fuzulî Divanı ile Leylâ*

[86] Kur'an-ı Kerim'in bir kısmından oluşan ve devrimden önce dini okullarda okutulan küçük kitap.
[87] Allahu Teâlâ'nın yolunu anlatan güzel şiirleri ile meşhur bir Türkistan evliyası.

ve Mecnûn; Emirî[88]*, Fazlî*[89] *ve bunlar gibi Çağatay edebiyatının büyük şairlerinin eserleri; Farsçadan Hoca Hafız-ı Şirâzî*[90] *ve Mirza Bîdîl*[91]*, hüsn-i hatt, inşâ ve diğerleri. Bu günlerde ise bir yandan kızlara okuma yazma öğretip anasına yardım ederken, diğer taraftan babasından kafiye (Arap sarf ve nahiv) ile Şeyh-i Sâdi*[92]*'nin "Gülistan"ından ders alır ve bunun yanında sevdiği Çağatay şairlerinin ölümsüz eserlerinden kendine has bir mecmua hazırlar. Bazen tenha yerlerde kendince manzumeler yazsa da bunları kendisinden başkası okumazdı. Eğer yazdığı şiir veya manzumesi kendine makul gibi gelirse sadece bir kişiye gösterir* o da bu sırra sahip çıkacak, güvendiği sözlüsüdür. *(s. 145-146)*

Rânâ büyüyüp serpilmiş ve on yedi yaşında bir genç kız olmuştur. Artık evlenme çağına gelmesine rağmen ondaki çocukluk tabiatı hiç kaybolmamış, boş olan zamanlarında kardeşleriyle birlikte oyunlar oynamaktan da geri durmamıştır. Hatta bu yüzden annesinden ve babasından çokça azar işitmiştir:

Nigâr Hanım, o anda kızları serbest bırakıp kendi çocuğunu kucağına aldı. Rânâ bahçedeki iki kardeşinin arasına girip, onların çamur oyununa iştirak ederken, yeri süpüren saç örgülerinin toprağa bulandığından haberdar değildi.

Elinde etle bahçe yolundan giren Salih Mahdum'un gözü Rânâ'nın bu hâline takıldı:

— Maşallah Rânâ, işte ahmaklık, dedi Mahdum. Üzerindeki atlas gömleğe yazık, sana çaputtan başkası elbette haram.

Rânâ yerinden kalktı, babasından utanarak çamurlu ellerini arkasına sakladı.

— Ayıp değil mi? Yıka elini, yıka! Kardeşlerine çocuk desem, sen onlardan da çocuk olmuşsun!

---

[88] Hokant Hanı Ömer Han'ın şiirlerinde kullandığı mahlastır.
[89] 19. yüzyılda Hokant Hanlığında saray şairidir.
[90] On dördüncü yüzyılda yaşamış Farsçanın büyük şairlerinden birisidir.
[91] Bedil Dehlevî olarak da tanınan meşhur Afgan şairidir.
[92] Abdülkadir Geylanî hazretlerinin halifesinin talebesi ve büyük İslam âlimidir.

Rânâ koşarak arkaya gitti. Nigar Hanım oturduğu yerden, "Rânâ'nın aklı çıktı." deyip güldü. Salih Mahdum hâlâ Rânâ'yı azarlıyordu:

— İşin yoksa kitap oku, hüsn-i hatt çalış; sen çömlekçinin kızı değilsin ki! (s. 131)

Rânâ babasının azarlamalarından usanır. Yine bir gün çocuklarla oynadığı için kendisine kızan babası Salih Mahdum'a ateşli bir hiciv yazar:

Yağlar dökülse yere yatıp yalar efendim,
Olsa pazarda aşağılık satınalır efendim.
Benim için bir çift küpe, Rânâbanu'ya gerdanlık,
Dese annem "Ne gerek?" hücum ederim efendim.
"Kulak deldirmek erdem değil, parayı bulmak şaka değil,
Gerdanlık takmak farz değil!" diye kavga çıkarır efendim. (s. 147)

Rânâ, Enver'i sevmekte ve onunla birlikte vakit geçirmek istemektedir. Ancak aldığı terbiye gereği Enver ile buluşmasını babası Salih Mahdum'un görmemesi için dikkat etmektedir:

— Babam yatsıdan dönüp gelir. Bir şey demiyorsanız ben gidiyorum.

— Yatsı daha kılınmamış, ezan şimdi okundu. Eğer babanız yatsıyı kılmadan gelirse, bunun hilesi kolay: Hemen işte şu gülün altına saklanırız.

— Eğer babam bizi arayıp gülün altında bulursa, ne yaparız?

— Ne mi yaparız? Sen evine gidersin, ben ise misafirhaneye.

— İkiniz gülün altında ne yapıyordunuz, diye sorarsa, ne cevap veririz?

— Oturuyoruz, deriz.

— Ne için, derse?

— Kızınız utandığı için, deriz.

Rânâ gülüp yerinden kalktı ve kameriyedeki gözünün gördüğü salkımları toplayıp Enver'e verdi. (s. 223)

Rânâ, Enver'i sevmektedir. Ancak kendisinin Han'a verilecek olmasına ve Enver'i bir daha göremeyecek olmasına çok üzülmektedir.

Öyleki Enver'in kendini yatıştırmaya çalışmasına da kulak asmaz:

Misafirhanenin kaldırımında elinde çaydanlık götüren Rânâ göründü. İki gözü kızarıp göz kapakları iyice kanlanmış, yüzünde de felaket alameti vardı. Yere bakarak beyaz çaydanlığı Enver'in yakınına getirip koydu, raftaki kâseyi alıp çaydanlıktaki çayla tavladı, kâseyi döküp yine tavlayıp ikisini Enver'in yanına sürdü ve Enver şaşırmış bir hâlde birden:

— Rânâ, Rânâ, dedi. Çocuk musun, henüz hiçbir şeyin olduğu yok.

Endişe ve ihtiyat yüzünden bu mektubu ayrı yazıp kitap içine gizledim. Enver abi, zor zamanlarda yanınızda duran dosttur; kaçan ise, ki bunu sizin hükmünüze havale ediyorum. Söz vermek kolay, lakin başarması meşakkatli; bundan sonra şunu da hatırınızda iyi tutun. Sıkıntılı zamanlarda önemsiz sözle memnun olmak sizin gibi alicenapların işidir, diye kim düşünsün. Bahtsız bir kızın çaresi olmak için kımıldamadınız, diye sizi ayıplamak olmaz; fakat bahtsız Rânâ tehlike altında olduğunda, onu bir facia beklerken vefalı diye bilinen bir kişiden böyle cefa görmek hiç görülmüş, duyulmuş mu? Bu kadar günahım varmış, diye üzülmeyin, Enver abi. Eğer bu günahların akıp gitmesini diliyorsanız, size bir iş var. Sizin için en kolay iş: Yarına, Çarşamba akşamüstü, isterseniz açıkça, istemezseniz gizlice bize gelin, benimle son kez vedalaşın. Çünkü sizi huzurlu eden yerde Rânâ'yı helak beklemektedir. (s. 323)

Rânâ başını kaldırmadan, hıçkırarak ağlıyordu. Enver onu avutup yalvararak ağlamasını kesmeye çalışıyordu. (s. 316)

Rânâ, Enver'den ayrılmadan önce onunla son bir kez konuşmak, vedalaşmak, içindeki duyguları ona anlatmak istemektedir. Onunla son kez görüşmek için bir mektup yazar:

Bu son cümleden ayrılığın Rânâ için felaket olduğu, bundan sonra yaşamanın Rânâ için bir anlamı kalmayacağı anlaşılır. Ayrıca Rânâ'nın Enver'e "ağabey" diye hitap etmesinin de dikkatten kaçmaması gerekir. Çünkü çocukluktan itibaren ağabey kardeş gibi aynı evde yaşamışlarıdır.

Rânâ henüz on yedi yaşında genç, güzel bir kızdır. Okuma yazmayı babasından öğrenmiş, evinden ve ailesinden ayrılmamış, fazla da arkadaşı olmayan içine kapanık bir tiptir. İlk defa bir erkek arkadaşı olmuş, ona da zamanla âşık olmuştur. Ancak ona olan aşkını açıkça ortaya koyamaz ve insanlardan utanır. Çevresindeki kötü insanlar Rânâ'nın sevdiğine kavuşmasına engel olur. Rânâ sevgilisi ile bu kötü oyunlara göğüs gerer. Rânâ, Hanlıklar döneminde genç kızların karşılaştığı faciaları okuyucuya aktarmaktadır. Başına gelen bu facialarla mücadele eden Rânâ genç kızlara ilham kaynağı olmaktadır. Eserde Rânâ'nın bu özellikleri ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir.

Mahlar Hanım

Salih Mahdum'un annesidir. Şehrin önde gelen ailelerine mensup olan kocası öldükten sonra oğlu ve kızıyla sıkıntılı bir hayat yaşar, maddî zorluklara tek başına göğüs germeye çalışır:

> *Babası merhum olduktan sonra kendisinden birkaç yaş büyük olan ağabeyi, imam oldu ve ailesiyle birlikte Mergilan'a göç etti. Salih Mahdum, annesi ve on altı yaşındaki Naime isimli kız kardeşiyle Hokant'ta kaldı. Bir yerden yardım gelmediği için bu aile çok sıkıntıya düştü. (s. 135)*

Bütün annelerde olduğu gibi Salih Mahdum'un annesi de çocukları evleneme çağına gelince, onları baş göz etme derdine düşer.

> *Oğul yirmiye, kız on beşine geldiğinde anaların derdi gelin güvey sevdası olup çıkar. Bunun gibi Mahdum'un anası Mahlar Hanım'ın hastalığı güya "yara üstüne çıban" idi: Mahdum'un yaşı yirmiyi geçti, Naime on sekizine geldi; yani hem gelin hem de güvey lazım. Naime için endişeye gerek yok. Güzellik, edep, çalışma, hepsi yerinde. Bey olmasa beyzâde, öğretmen olmasa meşkçi. (s. 136)*

Mahlar Hanım da durumları ortada olduğu için, eğer oğlunu kendisi evlendirmezse ileride onun evlenmesinin zor olduğu düşünürdü. Çocuklarına son annelik görevini yerine getirmek için oğlu ve kızına uygun bir eş aramaya başlar:

Han sarayının rahmetli kâtiplerinden birisinin medresede okuyan oğlu ve evde sakız çiğneyip oturan on altı yaşında bir kızcağızı vardı. Bu aile Mahlar Hanım'ın teklifini memnuniyetle kabul etti. Çünkü "aramadan bulunmaz" denildiği gibi diğer taraf da Mahlar Hanım'ın bir tanesiydi. Görücüler Naime'yi beğenince, Mahlar Hanım'ın teklifini kabul ettiler. Mahlar Hanım da merhum Mirza'nın evine kızı görmeye gidip "Kız sevimliymiş." kanaatiyle dönüp geldi. Güveyler görüldü. Onların da makul olduğu düşüncesine varıldı. Şartlar konuşuldu: Başlık maşlık gibi şeyler dışında, herkes kendi payına düşen işi yapar, gelinini sarıp sarmalayıp alır, vesselam. (s. 136)

Mahlar Hanım'ın oğlu Salih Mahdum çok cimri birisiydi. Anne oğlunun bu cimriliğine sabredemeyerek onun evinden çıkıp diğer oğlunun yanına gider. Burada Mahlar Hanım'ın kanaatkâr olmadığı, zorluklara fazla direnemediğini görülmektedir:

Dünyada kendi oğlunun cimriliğine sabredemeyen ana olur mu? Hâlbuki Mahdum'un annesi Mahlar Ana, oğlunun bu kadar itibarsızlığına ve fakirliğine sabredemeyerek kanaatsizlik yüzünden Mergilan'daki oğlunun yanına göçüp orada vefat etti. (s. 142)

Mahlar Hanım, kocası öldükten sonra çocuklarıyla maddi imkânsızlıklara göğüs geren bir kadın olarak gösterilse de oğlunun kötü huylarına sabredemeyip ondan uzaklaşmasıyla tezatlıklar oluşturmaktadır.

Nigâr Hanım

Salih Mahdum'un eşidir. Yumuşak huylu ve güzel bir kadındır. Romanda onun tasvir edildiği bir bölüm vardır. Burada onun dış görünüşü, karakteri ve olaylar karşısındaki tavrını görebiliyoruz:

Nigâr Hanım kısa boylu, hafif çakır gözlü, sarı tenli; yüzündeki tek tük çiçek izlerine bakılmadığında güzel bir kadındı. Sadece kendi çocuklarına değil, talebesi olan kızlara da oldukça yumuşak davranır, ayrıca öfkelendiğinde "yüzün kurusun" diye kaşını çatardı. (s. 143-144)

Kocası ne kadar cimri, paraya tamah eden birisi ise, Nigâr Hanım aksine mütevazı ve cömert bir kadındı. Bu güzel etrafındakilerin takdirini

kazanmış, herkes ona saygı duymaktadır:

> *Kocası gibi "azatlık[93]" için çocuklarını sıkmaz, aksine "eksiği için Mahdum tarafından sıkıştırılırdı. Az ve öz konuşur, kadınlarla münasebetini diğer atınbibi[94]lergibi tepeden bakarak yapmaz, mütevazı bir şekilde sohbet ederdi. Kadınlar Mahdum hocanın bazı yaptıklarına gülüşseler de Nigâr Hanım'ın arkasından gıybet etmezler, yüzüne nasıl saygı gösteriyorlarsa arkasından da öyle hürmet eder, onun Mahdum gibi cimri birisinin eline bakmasına acıyıp "Kader… Kader… Kurban olduğum Allah!" derlerdi. (s. 144)*

Nigâr Hanım, kocasının kötü muamelesine, cimriliğine, kendisini sövüp azarlamasına sabretmiştir. Bir nevi her şeye sabrederek, canını dişine takarak evini çekip çeviren Türk kadınının timsalidir:

> *Buna benzer şekilde bizim Mahdum'un da gayesi biri iki, beşi on yapmaktı. İyi yaşamak için değil çoğaltmak için yaşardı. Nigâr Hanım'ı dövmez ama dövmekten beş kat daha beter edip ezerdi. İki yüz altından fazla akçesi (bu akçelerin kazanılmasından daha sonra bahsedilecek) ve mezun olan çocukların ziyafetinde gelen iki sandık dolusu sarpa[95]sı vardı. Altınından harcamadığı gibi bu giysilerden ne hanımını ne çocuklarını faydalanmasına müsaade eder ne de kendini rezillikten kurtarırdı. Bunu da bir kenara bırakalım; Nigâr Hanım, yirmi otuz kızı okutup onlardan düşen "azadlık" ve "pençşenbelik[96]" paralarına da sahip olamaz, her gün muhterem dediği Mahdum Beyefendiye hesabını mecburen eksiksiz verirdi. Mahdum bunun karşılığında her yıl pazarın en değerli bezinden bir çift gömlek, lazım[97] alır, yeni kaftan ile yazlık mursek[98]i ise Nigâr Hanım beş altı yıl boyunca göremezdi. (s. 143)*

---

[93] Eski usuldeki okullarda öğrenciler tarafından hocaya getirilen para, ekmek vb. şeyler.
[94] Evde ders veren kadın.
[95] Düğün ve başka merasimlerde düğüne katılan kişilere takdim edilen elbise.
[96] Eski eğitim sisteminde okullarda Perşembe günleri öğrencilerin hocaya getirdikleri para, ekmek vb. bağışlar.
[97] Vücudun belden aşağı kısmına giyilen, uzun iki paçalı içlik.
[98] Kadınların giydiği kısa kollu giysi.

Yazar Salih Mahdum'un annesi ile karısı arasındaki farklılığı göstermeye çalışmıştır. Annesi oğlu Mahdum'a sabredemeyip gitse de, Mahdum'un karısı Nigâr aza kanaat etmiş, evindeki imkânlarla mutlu olmanın tadına varmış bir kadındır. Yazar, Nigâr Hanım karakteri ile kocasına sevgiyle bağlı, sadık kadın karakterini örneklemektedir:

> *Nigâr Hanım, Hokant'ın çoğu kadınlarına bakıldığında sabırlı ve kanaatkârmış! Dünyada kendi oğlunun cimriliğine sabredemeyen ana olur mu, hâlbuki Mahdum'un annesi Mahlar Ana, oğlunun bu kadar itibarsızlığına ve darlığına sabredemeyerek kanaatsizlik yüzünden Mergilan'daki oğlunun yanına göçüp orada vefat etti. Nigâr Hanım ise dişini dişine taktı, kocamdan memnun olmasam, kızımdan ve önüme koyduğu oğullarımdan memnun olurum, diye ümitlendi. Gerçekten bu sabırlı hanım, şimdiden çocuklarının biri ve ilki olan Rânâ'sı sebebiyle biraz gün görmeye başladı. Ayın yarısının karanlık olmasına mukabil, diğer yarısının aydınlık olduğuna inandı. (s. 142-143)*

Nigâr Hanım sadece ev işleri uğraşan bir kadın değildir. Kocası Mahdum'un işleri yolunda gidip ikinci okulunu da açınca Nigâr da kız çocukları okutarak kocasına yardımcı olur:

> *Salih Mahdum otuzlu yaşlara geldiğinde hocalığı iyice meşhur oldu, öğrencilerinin sayısı da yüze ulaştı. Misafirhane dar geldiğinden okul için ayrı bina kurdu, imla, inşa, güzel yazı dersi için ayrı bir sınıf yaptı. Mahdum sadece bununla yetinmeyip eşi Nigâr Hanım'ı da işe dâhil etti, yani onun okuryazarlığını düzeltip onu "atın bibi" yaptı. İki üç mahallenin kızları Nigâr Hanım'ın dersine toplandı.(s. 138)*

Nigâr Hanım, kocasının bütün kötü muamelelerine, zorbalığına sabırla katlanan, çevresindekilere güler yüz gösteren, onlardan da saygı gören iyilik timsali bir kadındır.

Nadire

Enver'in ablası ve aynı zamanda onun isim babasıdır. Anne ve babası çocuklarına isim verme zahmetinde bulunmayınca bu görevi Nadire üstlenir.

> *Her nasılsa bu değerli çocuğun adı muhterem mahalle imamı tarafından konulmadığı gibi, ana baba tarafından da verilmedi. Ad koyma görevini yirmi ikinci gün on iki yaşındaki Nadire yerine getirdi. (s. 165)*

Nadire kardeşine bu ismi verirken onun nereden esinlendiği de ayrıca bir paragraf hâlinde açıklanmıştır:

> *Nadire, yakınlarındaki mahdumlardan birinin çocuğuna iyi giyinmesine, özellikle de zevkle işitilen "Enver" ismine arzu ve heves ediyordu. Düşünüp durmadı, yeni kardeşini "Enver" diye adlandırdı ve beşikte sırt üstü yatıp nursuz kara gözleriyle babasının fakir hayatına "göz koyan" bu bebeğin etrafında dönüp ona "Envercan, Envercan!" diye seslenmeye başladı. Şunu da söylemek gerekir ki, Enver'in dünyaya gelmesini kutlayıp sevinen de sadece bu Nadire idi. Daha sonra da ona analık yapan, hatta bu güne kadar Enver'in en yakını olan yine bu Nadire'dir.(s.165-166)*

Nadire anne ve babası öldükten sonra kardeşlerine bakmak zorunda kalır. Ancak evli ve kocasının da durumu bu üç çocuğa bakmaya yetmediği için, bir tercih yapar ve iki kardeşini evlatlık verip Enver'i yanına alır:

> *On bir yaşındaki Temir, dokuz yaşındaki Kâbil ve Enverleri terbiye etme yükü Nadire'nin üstüne kaldı. Merhume anasının hatırası olan bu üç çocuğu yabancıların elinde hakir olarak bırakmayı Nadire istemese de, kocasının fakirliği buna engeldi. Taziye günleri geçtikten sonra evlatlık almak için gelenlere iki çocuğu verip gönderdi ve Enver'i yanına alıp, anasının öteberisini arabaya yükleyip kocasının evine geldi. (s. 167)*

Nadire, kardeşinin babası gibi kumaş boyacısı olmasını istemez ve kaybetmek pahasına da olsa onu Salih Mahdum'a evlatlık verir. Bu davranışıyla onun ileri görüşlü, eğitime önem veren bir kadın olduğunu

anlarız. Yazar eğitimin önemiyle alakalı görüşlerini Nadire üzerinden dile getirmiştir:

> *Nadire annesinin yerine, Enver'in başını okşadı, onu yıkayıp taradı ve Enver'in geleceği için kederlendi. Nadire, babasının ve kocasının mesleklerine değer vermediği için Enver'i başka bir mesleğe yönlendirmeyi düşündü. Onu okutmak, hatta medreseye vermek ve bu vesileyle mollalık derecesine ulaştırıp babasının evine bey yapmak istiyordu. Enver'i oturdukları mahalleden bir yol ötede olan Salih Mahdum'un mektebine verdi. Enver "tahta"dan okumaya başladı. Zekiliğinden olsa gerek, Enver on bir yaşında okuma yazmayı öğrendi. Fakat okumada ne kadar şanslı olsa da alın yazısında bir o kadar şanssızdı. Şöyle ki, Nadire'nin iki çocuğu olmuştu. Kocası "Kardeşini mi yedirip giydireyim yoksa öz çocuklarımı mı? Kardeşini başkasına öğrenci ver." diye Nadire'yi sıkıştırıp durdu. Biçare Nadire müşkül hâlde Enver'i başkasına öğrenci verip onun eğitimini ziyan etmesine göz yummaz, kocasıyla konuşmak için mantıklı hiçbir şey de bulamaz. Çünkü kocasının durumu belliydi. Bu sebeple aradan bir yıl geçip Enver hakkında kocasıyla bozuştuğu bir gün peçesini örtünüp sokağa çıktı ve doğru Salih Mahdum'un evine vardı. Bu vakitlerde Salih Mahdum'un annesi Mergilan'a gitmemişti.*
>
> *Nadire, Mahlar Hanım ile ağlayarak hasret giderdi. Bütün maceralarını birer birer anlattı. Bu çocuk için kocasından çektiği eziyetleri anlatıp;*
>
> *— Ulu dergâhlarınıza şu yetim çocuğun ömrü zayi olmasın, okuması helâk olmasın diye geldim. Ekmeğinizi esirgemez, yetim başını okşarsınız, diye geldim, dedi. (s. 167-168)*

Eserde olayların içerisinde fazla göremediğimiz Nadire, kardeşlerin en büyüğü olarak onlara koruyuculuk yapmıştır. Enver'i yanına alıp daha sonrasında onu Salih Mahdum'a evlatlık verip okutması, Enver'in hayatındaki önemli dönüm noktası olmuştur. Çünkü o evde Enver, daha sonra âşık olacağı Rânâ ile tanışır, üstelik aldığı eğitimler vasıtasıyla kâtiplik makamına ulaşır.

Anarbibi

Enver'in annesidir. Kocasıyla birlikte yoksullukla mücadele eden bu kadın, kocası da öldükten sonra sekiz çocuğuyla birlikte hayata tutunmaya çalışır:

> *Bu sene kış özellikle sert gelmişti. Soğuktan saklanmak için hazırlık yapmamışlardı. Selim Beyin dördüncü çocuğunun akciğeri soğuk alıp öldü. Bahara çıkar çıkmaz boyacı Selim'in kendisi de dünyayla vedalaştı. Bu da yetmezmiş gibi Enver de iki ağabeyine kızamık bulaştırınca onlardan da biri ölüverdi. Neticede altı ay içinde Anarbibi kocasından ve iki çocuğundan ayrılıp dört çocuğuyla bir dul olarak kaldı. Nadire büyüyüp serpilince, her nasılsa bir yerini bulurdu; ama diğer üç küçük çocuğun işi zordu. Kocasından çocuklarının eğitimi için faydalı hiç söz kalmamış, bir iki kap, üç dört ibrik ve buna benzer zerzevat, başka bir bela da yok. Anarbibi meşakkatle yaşamış, yedi sekiz tane çocuk doğurmuş, yaşı da kırklara varıp yüzüne kırışıklık girmiş, yaşlanmasa da ihtiyarlamış bir duldu. Bunun için birisiyle evlenmesi hakkında düşünmek de beyhudeydi. (s. 166)*

Yazarın,o dönemde dul kadınlara toplumun nasıl baktığını ve onlara toplumda hangi rollerin uygun görüldüğünü anlatmak için yazdıkları oldukça dikkat çekicidir:

> *Anarbibiye benzeyen dul hanımların yaptıkları işler herkes tarafından bilinmektedir: Mahallede sofracılık, zenginlerin eşiğinde hizmetçilik, zanaatkâr ise üfürükçülük vb. Anarbibi bu hünerlerin hepsinde de yeteneğini gösterip, çocuklarına bakmaya çalıştı ve bu arada kızı Nadire'yi de bir dokumacının evladına verip yükünü biraz hafifletti. (s. 166)*

Anarbibi kısa süren hayatında birçok zorlukla karşılaşan, çocuklarına bakmak için dul hâliyle toplumun kendisine biçmiş olduğu roller çerçevesinde canını dişine takarak her işi yapmaya çalışan anne karakteridir. Ancak, onun Enver doğduğunda hiç sevinmeyip çocuğunu bir kenara atan bir anne olduğu

da unutulmamalıdır. Yazar yine iki tip karakteri yani hem acımasız ve şefkatsiz bir anne, hem de çocuklarına bakmak için her işi yapmaya çalışan bir anne tipini bu kadında mahirane bir şekilde birleştirmiştir.

Gülşenbanu

Hudayar Han üç defa tahta çıkmıştır. Gülşenbanu, Han'ın tahta ikinci kez çıktığında aldığı cariyelerden birisidir. Ancak Hudayar Han, tahtı kardeşine bırakıp gittiğinde bu cariyesini de kardeşine emanet etmiştir. Onun macerası şöyledir:

> *Gülşenbanu Hudayar'ın ikinci döneminde güzelliği ile birkaç kez Han'ın iltifatına layık olan harem cariyelerindendi. Hudayar tahtı bırakıp Buhara'ya kaçmaya mecbur olduktan sonra, ağabeyini yasal olmayan işlerde, cümleten, kadın düşkünlüğüyle suçlayıp tahta çıkan Mallahan kendi davasına binaen Hudayar'ın haremindeki yüzlerce kadını yiğitleri arasında kadınlığa taksim etti. Böylece, Gülşenbanu da Mallahan tarafından Hudayar'a karşı savaşta kahramanlık gösteren bir yiğide hediye edilip bundan beri o yiğidin nikâhında kadındı. Hudayar tahta üçüncü kez çıktıktan sonra, Gülşen, Han'ın yanına gelip eski "yakınlık" a istinaden haremden bir iş sorduğunda, "merhametli" Han Gülşen'in isteğini yerde bırakmadan, ona harem memurlarının çok azına nasip olacak yüksek bir makam bahşetti. (s. 232)*

Gülşenbanu, daha sonraki yıllarda Han'ın hanımı tarafından ona cariye bulmakla görevlendirilmiştir. Rânâ'yı da gördükten sonra onun Han için münasip olduğuna karar veren yine Gülşen'dir:

> *Ben kız aramayı iki üç aydan beri bırakmıştım, dedi Gülşen. İnsanın dileği çıksın, dedim. Gecikmişliğin kendime söz getirmemesi için önce varıp kızı gördüm; kızı beğendikten sonra içimdeki bazı endişeleri gelip Han'a arz ettim. Ben o kızın Kâtip Enver'e söylendiğini, ortada husumet olduğunu nereden bileyim, Sultanali Bey. Şimdi iş*

geçti, ben Han'ın önüne gidip "Geçen size söylediğim kız falanmış!" diye söylemeyeceğim. Kâtip Enver evlenecekse, benim bildiğim iyi kızlar var, razılığı için Kâtip Enver'e ben başka bir kız buluvereyim. (s.310)

Gülşenbanu, Han'ın güvendiği kadınlardan birisidir. Haremdeki kızlar tarafından sayılan, hürmet edilen bir kişidir. Ancak istemeden de olsa Rânâ'yı hareme alarak iki âşığa büyük kötülük etmiştir. Bu açıdan bakıldığında haremde görevini ifa eden kötü bir kadındır.

Nazmi

Fakir babasının Han'a olan vergi borçlarına karşılık, Hudayar'ın haremine zorla götürülüp sonrasında da kırk kızlara katılan zavallılardan biridir:

Kızların lafına bakılırsa, Nazmi, Hokant köylerinin birisinden, güzel kızmış. Nazmi, teyzesinin oğlunu seviyormuş. Hatta düğün günleri de yakınlaşıyormuş. Babası çok fakir çiftçiymiş, Hudayar'ın nice vergilerini de ödeyememişmiş. Hudayar'ın çakalları (zalim tabiatlı, acımasız vergi toplayıcılar) köye gidip Nazmi'nin babasını dövmüşler, vurmuşlar… Kızından başka varlığı olmayan adam, üç yıllık vergi bedeline karşılık tutup Nazmi'yi Hudayar'a hediye etmiş. Nazmi'nin güzelliği Han'ın hoşuna gitmiş, onu sütanne hatunlara katıp hamama göndermiş. Hudayar bir iki gece biçarenin namusuna dokunup, sonra onu "kırk kızlar" a katmış… Nazmi burada tahminen iki yıl şarkı söylemiş, ağlamış. Kırk kızlara pek yenilikler katmış ve sonunda kendisi verem olup ölüp gitmiş. (s. 248)

Onun bu acıklı hikâyesinin ardından ağıtlar dökülmüş, şiirler yazılmıştır. Haremdeki kırk kızlar Nazmi için yazılan bir şiirle haremdekileri eğlendirirler:

Yolma sen yaramı, ağlatma fazla, hürmet et,
Bulunduğun yerdir harem, yani şahın eğlencesidir!
Yani şahın eğlencesidir.
Aylar yıllar ağlamış, sürekli yüreğini dağlamış,
Hasretinden yıkılmış, bahtsız bir kızdır Nazmi!
Bahtsız bir kızdır Nazmi! (s. 247)

Bu mısralardan da anlaşılacağı üzere Nazmi, Han'ın aç gözlülüğünün, kadınlara düşkünlüğünün ve babasının borcunun kurbanı olan niheytinde de bu dertle yanıp tutuşan zavallı bir kızdır.

Agaçe Hanım

Hudayar Han'ın hatunlarından birisidir. Agaçe vefakâr, saygılı, çalışkan ve akıllı bir kadın olduğu için Han'ın itimadını kazanır. Haremin idaresi Agaçe'den sorulur. Haremde başı sıkışan doğrudan Agaçe'ye gitmektedir:

Hudayar tahtını bırakıp Buhara'ya gitmeye mecbur olduktan sonra hatunlarının çoğu ona vefasızlık edip koca bulup gittikleri hâlde, bu Agaçe Hanım erkeğinin hor ve muhtaç günlerine ortak olmuş ve bu münasebetle de Han'ın güvenini kazanmıştı. Üstelik Agaçe Hanım, Hudayar'ın harem hatunları içinde akıllı ve tedbirliydi, bu sayede de haremin bütün hanımları ve yüzlerce cariyesi bunun idaresine teslim edilmişti. Yüzlerce hatun arasındaki kavga, Agaçe'nin müdahalesiyle sona ererdi. Haremdeki herkes onun sözüne kulak vermeye mecburdu. Hatta Han'ın kendisi de hanımlar arasındaki anlaşmazlıkları Agaçe'nin ıslahına havale etmişti. Yeni giysi verme zamanı geldiğinde, kime nasıl giysinin lazım olduğu, kimin nasıl bir şeye muhtaç olduğu gibi meseleler de Agaçe Hanım tarafından halledilip, hazineciye buyurulur ve hazırlanan giysiler yine onun tarafından taksim edilirdi. Bundan başka, gündelik yemekhane yemeği de Agaçe'nin belirlemesiyle pişirilir, hanım ve cariye, sütanne ve

ustaların hamama gitmeleri, beylerin evlenmeleri ve buna benzer işler de bu hanımın söylediklerine uygundu. (s. 235)

Agaçe Hanım bununla da yetinmeyerek zamanla devlet idaresine de karışır ve diğer hatunların şehzadelerine de bakar olur:

Bazen Agaçe Hanım, memleket işlerini de karışır, bazen kendi fikrine Han'ı da razı ederdi. Hudayar'ın hanımlarından küçük Şah Hanım vefat edince çocuğu Ormanbek yetim kalmıştı. Hudayar, Ormanbek'i çok seviyor ve onu kendine veliaht olarak belirlemişti. Küçük Şah Hanım öldükten sonra Han, Ormanbek'i haremde güvendiği Agaçe Hanım'a emanet etti. Bundan beri o, Ormanbek'i öz çocuğu gibi yetiştirir ve bu sebepten de Han'ın nazarında onun kıymeti çok artmıştı. (s. 235-236)

Agaçe Hanım akıllı, Han'a sadık bir kadındır. O bunun karşılığını Han'dan fazlasıyla almıştır. Ancak gözü yükseklerde olan Agaçe, saray idaresine karışmak, şehzadeleri yönetmek istemiştir. Bu açıdan Agaçe vasıtasıyla saray kadınlarının çevirdiği entrikaları görmekteyiz.

Kırk Kızlar

Yazar eserinde kırk kızların kim ve ne olduklarını, onların nerede kaldıklarını ve yaşantılarını anlatmıştır. Bu bölüm kırk kızların izahıyla başlar:

Gülşenlerin girdiği avlu "Kırk Kızlar" diye adlandırılırdı. Burada Han'ın eğlenmesine hizmet eden "Kırk kızlar" duruyorlardı. Bu avluya ismi hanende, sazende ve rakkase cariyelerin sayısından hareketle verilmiş, bu sebeple "Kırk kızlar" denilmişti. (s. 243)

Bu izahtan da anlaşılacağı üzere kırk kızlar, Han'ın cariyeleridir. Şimdi de bu kızların sayısını ve kaç gruba ayrıldıklarını görelim:

Hudayar'ın harem cariyelerinin sayısı yüz elli beştir. Bunların on

dördü Ak Saray'da, sekizi Harem-i Hümâyûn'da, yani Han'ın yatıp kalkmasına mahsus yerde, diğer sekizi Ormanbek'in bakımında, onu sütanneler huzurunda, yirmi beşi bu "kırk kızlar"ın ve kalanları her bir hanımın hizmetindeydiler. (s. 243)

Kızların sayısına baktığımızda Han'ın kadınlara olan düşkünlüğü de görülür. Bu kızlar hanlığın her tarafından getirilmiştir. Bunların sadece Han'ı eğlendirmek için haremde durmadıkları, aynı zamanda iyi bir eğitim aldıkları görülür:

Bu kızlar memleketin her tarafındaki beylerden Han'a hediye olarak gönderilmişlerdi. Bunun için onlar seçilmiş güzellerdi. Cariye sıfatıyla hareme geldikleri günlerde her biri de Han'ın sevgisiyle bir iki makama layık görülmüş, sonra da kırk kızların içine havale edilmiştiler. Onlar hâlâ şehrin meşhur hatunları olan Şarkıcı Nusret, Batırbaşı Teyze, Şarkıcı Tille, Şarkıcı Taci, Şarkıcı Miskal, Han Agaçe, Misak Agaçe, Oyuncu Uluğ, Şahbaççа, Recephan, Şarkıcı Taş ve hatta Mergilanlı Zebihanlardan konuşma, raks ve şan dersi alırlar ve bunun için her biri kendi yeteneğinde iyi sanatkâr olmuşlardı. Cuma günü geldiğinde bu avludaki büyük hane düzene girer, kırk kızlar yeni giysiler giyip allık sürer, sürme çekerler, türlü takılar takıp, acayip şekilde eğlenceye hazırlanırlardı. Cuma namazından sonra Han bazen yanında Raziye ve Agaçe Hanımlar ile bu avluya geçer, büyük odanın köşesine konulan özel sandalyeye oturup, kırk kızların eğlencesini izlerdi. (s. 244)

Bu kırk kızlar hemen her akşam saray eğlencelerinin içinde yer almışlardır. Bu kızların akşam eğlencelerinin bir öğreneğini yazar ayrıntılı olarak anlatmıştır:

Nazik sofrayı kurdu. Ortaya iki Hitay tepsisinde pilav konulup, Gülşen ile yedi kız yemeğe oturdular. Sohbet mohbet olmadı. Yatsıdan sonra evlerdeki kızlar birer birer büyük odaya toplanmaya başladılar. İki tefle yavaş yavaş meşk başladı, dutar, tambur, kemençe ve çan gibi

aletler çalındı. Kızlar karşılıklı eğlenceye hazırlanıyorlardı, çünkü onlar her gece eğlence ile gönül eğlendirirlerdi. Gerçekten, erkeklerin dünyasıyla ilişiği kesilen, aile hayatından mahrum biçareler bundan başka neyle avunsun? Onların avuncu gündüzleri oyun, geceleri eğlence, sonrası da uyku ile rüya idi.

Kızlara özgü nezaket ile saz çalınırdı. Saza önderlik yapan tef yarım seste gümbürder, zilleri şıngırdardı. Büyük kandildeki yüksek ışığın altında harem kızlarının güzelliği parıldar, ortadaki oyuncunun memeleri makam ile sallanır ve "kırk kızlar" daki gündelik eğlenceyi alışkanlık yapan diğer avlu cariyeleri ile oda gittikçe dolardı.

Oyuncu selam verip sahneden indi. Onun yerine Nazik çıktı. Nazik'in sahneye çıkmasıyla tef de başka bir ezgiye geçti:

— Bak bakan, bak bakan…

Tefe sazlar koşulduktan sonra, ikisi arasında kesik ve coşkulu bir ezgi doğdu. Nazik, ortada serbest bir tarafa geçmişti, kızların bazılarından saz gibi coşkulu ve nefis ahenk işitildi. (s. 246)

Kırk kızlar her gece Han'ı ve saraydaki görevlileri eğlendirmek için sürekli çalışmışlardır. Yüzü aşkın sayıdaki kızın burada aynı amaç için toplanmış olması, Han'ın ve sarayın içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından önemlidir. Kimi isteyerek buraya gelmiş, kimi de Nazmi gibi babasının borcuna mahsuben kırk kızlara katılmıştır. Rânâ da eğer kaçamamış olsaydı, sonunda düşeceği yer burasıydı. Bu bakımdan kırk kızlar, para ve refah için kendini başkasına beğendirmeye çalışan kızların akıbetini gösteren ibretlik bir sahnedir.

5.2.2. Erkek Kahramanlar

Enver

Romanın ana kahramanlarındandır. Enver, kumaş boyacısı Selim'in evinde dünyaya gelir. Enver doğduğu andan ölünceye kadar hep zorluk ve haksızlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Enver feleğin tokadını ilk kez doğduktan hemen sonra yemiştir. Öyle ki anne ve babası onun

doğduğuna hiç sevinmemiş, onu istememişlerdir. Romanda Enver'in tasviri ne zaman ve nasıl bir ailede doğduğu ile başlar:

> *Enver, Hicrî 1267 yılının ortalarında Hokant'ın Bahmalbaf mahallesinde fakir bir ailede dünyaya geldi. Anneler doğan çocuklarını "Dileyip dileyip aldığım falanım!", babalar ise "Allah'ın verdiği oğlum!" diye takdim ederler. Ama bizim Enver ise anasının "dileyip dileyip aldığı" değildi ve babası da onu "oğulcuk" olarak hesaplamamıştı. Babasının mesleği boyacılıktı. Sürekli yarı belinden kökboyası suyuna çömelip duran bir fakir ve bir karış, iki karış gelen beş çocuğun babasıydı. Bu beş çocuğun yanına izzetsiz, hürmetsiz altıncı "misafir" olarak, bizim Enver eklendi. Yani Enver dilenip alınan bir çocuk değildi. Babası ve annesinin dileklerine karşı, ama onların bahtsızlık ve yoksulluklarına hizmetçi olarak doğdu. Çocuk dilenip alınsa, sevinçle, kıvançla davulcu, zurnacı ve buna benzer çözma-çalpak*[99]*, is-çıra merasimleri eksiksiz icra edilirdi. Ama Enver'in dünyaya gelişi, böyle merasimlerle, tantanalarla ve arzu heveslerle büsbütün alakasızdı. Mesela, annesi yanına ebe çağırıp yardım almadı. O, ilk kızı Nadire'nin kucağına doğdu. (s. 164-165)*

Sanki ailenin maddi sıkıntılarının sebebi bu günahsız yavrucakmış gibi, anne ve babası Enver'den nefret eder, onun doğduğunu komşularına söylemekten utanırlar. Özellikle şu cümle bu nefreti açık bir şekilde özetler:

> *Bu şekilde yedi sekiz gün boyunca Enver'in dünyaya teşrifi saklandı. Enver yeni düzgün kundak görmediği gibi, ağabeylerinden birinin eski beşiğine dokuzuncu gün konulmadı, adeta tıkıldı. (s. 165)*

Aradan on iki gün geçmesine rağmen hâlâ bebeğe bir ad koymak kimsenin aklına gelmez. Belki de onu yok saydıkları için, ona isim verme gereğini de duymazlar. Doğumdan itibaren başlayan gariplikler zinciri, isim konusunda da devam eder:

> *Enver'in "kırkı ışık görmemiş" olsa da bunun hiç zararı yoktur,*

[99] Yağda pişirilen yufka.

fakat yirmi gündür beşikte isimsiz yatması tuhaftır; çünkü yeni değerli misafire ad koymak, ne babasının ne de anasının aklına gelmişti. Aradan yirmi gün geçse de, çocuğa isim koymadılar, diye ana ve babayı suçlamak zordur. Belki boyacı Selim'in işten eli boşalmamıştır. Anarbibi ise altı çocuğun kesilmeyen sesinden bezmiştir. Her nasılsa bu değerli çocuğun adı muhterem mahalle imamı tarafından konulmadığı gibi, ana ve baba tarafından da verilmedi. Ad koyma görevini yirmi ikinci gün on iki yaşındaki Nadire yerine getirdi. (s. 165)

Üç yaşındayken babasını, altı yaşındayken de annesini kaybeden Enver, adeta feleğin ikinci tokadını yemiştir. Kardeşleriyle yapayalnız kalan Enver'in bu hüzünlü sahnesi şöyle anlatılmıştır:

Felek mi ters, hayat mı tatsız… Herhâlde Enverlerin talihi yine yaver gitmedi. Bir gün Anarbibi bir yerde çalışırken aniden ağırlaştı, bir saatin içinde konuşmadan da kesildi. Onu sedyeye koyup evine getirip bıraktılar. Çocukların figanı, göğe yükseldi. Damadı doktora koştu. Neticede kalp krizi geçirdiği anlaşıldı. Geceye doğru üç çocuğuna hiçbir şeyi vasiyet edemeden vefat etti. Mezara götürdüler. Tabutun önünde iki ağabeyi ile altı yaşındaki Enver ağlaştılar. (s. 165)

Enver, kardeşleri de evlatlık olarak verildikten sonra ablasıyla birlikte hayata tutunmaya çalışır. Bundan sonra ablası Enver'e annelik görevini de üstlenir:

Nadire annesinin yerine, Enver'in başını okşadı. Onu yıkayıp taradı ve Enver'in geleceği için kederlendi. Nadire, babasının ve kocasının mesleklerine değer vermediği için Enver'i başka bir mesleğe yönlendirmeyi düşündü. (s. 167)

Enver, Salih Mahdum'un evinde kalıp onun okulunda okumaya başlar. Enver ile Rânâ ilk kez burada karşılaşırlar ve bu karşılaşma onların geleceğinin de işaretidir:

— Git, Enver abine selam ver!

Rânâ gelinler gibi Enver'e selam verdi ve sevinmiş gibi Enver'in yakınına varıp durdu.

— Annem Enver'le selamlaş dedi.

Enver, Rânâ'yı bağrına alıp kucakladı. Mahlar Hanım bu olaya gülümsedi.

— Eğer ölmezsem, bu tatlı kızımı verip Enver'i kendime damat yaparım. (s. 166-167)

Enver'in doğaya özellikle de çiçeklere karşı ayrı bir sevgisi vardı. O, okuldan arta kalan zamanlarında kendini bahçeye, çiçeklerin ve kelebeklerin arasına atar. Ondaki doğa sevgisi, şu satırlarda açıkça görülür:

Çocukluk çağı boyunca en çok sevdiği şey, çiçek bahçesi ve ondaki çiçeklerdi. Mahdum'un evine gelip yaşamaya başladıktan sonra bahçenin çiçeklik kısmının idaresini o üstüne aldı. Çiçekleri sulama, otları yolup temizleme işlerini kendisi yaptı. Çiçekleri hiç kimseye koparttırmaz, bir çocuğun koparıp aldığını görse kendisi üzüldüğü gibi, çocuğu da üzerdi. Çocuklardan aldığı malumat ile her kimin evinde yeni çiçek fidanı yahut tohumu varsa onu alıp yıldan yıla çiçek bahçesini zenginleştirdi. Yaz günleri gelince, çocuklara kelebek ve altın konguz[100] yakalamalarını emreder; işkence etmeden, eziyet vermeden zahmetsizce kelebek yakalayanların dersini okutup bırakmayla ödüllendirir, kelebek ve altın konguzları çiçek bahçesinde uçuruverir, eğer onlar çiçeklere konarsa kendisi de çok sevinirdi. Bu yüzden ekseri yaz günleri Mahdum'un bahçesi ak, açık renkli, ala, mavi, kumral, lacivert ve başka renklerdeki kelebeklerin nur saçan uçuşlarıyla ayrı bir manzaraya girer, Enver'in okumadan boşaldığı zamanları, çiçeklerin içinde bu kelebeklerin arasında geçerdi. (s. 168-169)

Çocukluk döneminde yaşadığı olaylardan dolayı içine kapanık olan ve insanlarla fazla ilişki kuramayan Enver'in bu yüzden de sınırlı sayıda arkadaşı vardır. Medresede zengin birinin çocuğu olan Nesim ile olan dostluğu çevredekilerin tepkisini çeker. Ancak onlar buna aldırmaz:

Enver herkese cana yakın ve iyi davranırdı. Ama özellikle iyi

[100] Bahar, yaz aylarında olan açık yeşil renkli haşere.

gördüğü kişilerden biri Rânâ, diğeri de mektepteki öğrencilerden sınıf arkadaşı Nesim isimli çocuktu. Nesim ile Enver çok yakın dost, birbirini anlayan sırdaş arkadaştılar. Gerçi Nesim'in babası sadece Hokant'ın değil, bütün Hanlığın tanınan kişilerindendi. Bu iki çocuğun sınıf farklılıkları yerle gök gibiydi. Lakin küçük dostlar bunun farkına varmazdılar. Nesim "Han'ın başkâtibinin oğluyum!" diye böbürlenmediği gibi, Enver de "Boyacı Selim'in yetimi, Salih Mahdum'un evlatlığıyım." diye endişe etmezdi. Bu iki çocuk bir yerde sohbete girişseler, dışarıdaki bir kişi Enver'i yırtık kaput giysiler içinde ve Nesim'i ipek atlaslara bürünmüş hâlde görüp, elbette "Bu dilenci parçası ile beyzâdenin arasında ne münasebet var?" diye şaşırır, lakin dostlar hâlâ bunun ayrımını idrak edemezlerdi (s. 171)

Bu iki dostun arkadaşlığı Nesim'in ölmesiyle son bulur. Enver, yakın dostunu kaybetmenin acısıyla ağlar durur. Hatta öyle ki Enver, Nesim'in anne ve babasından daha fazla üzülür:

Muhammet Recep ve ailesi için bu musibet, elbette ağırdı. Fakat Enver için onlar için olandan da ağır bir hasret oldu. Hatta Enver, merhumun anne ve babasından da fazla gözyaşını döktü desek, mübalağa etmiş sayılmayız. Üç gün boyunca okulu ve Mahdum'u unutup Muhammet Recep'in avlusunda kaldı. Her akşam Nesim'in kabri başında bir saat boyunca ağlayıp oturdu.(s. 172)

Enver ölen dostunun babasının yardımıyla divanda kâtip olur. Zeki bir çocuk olduğu için kâtiplik işini kolayca öğrenen Enver, divandaki diğer görevlilerin de iltifatını kazanır:

Başkâtip Muhammet Recep, sonraki günlerde önemli tezkirelerin düzenlemesini Enver'e teslim eder oldu. Kendisi bir yere gidecek olsa, divanın idaresini Enver'e emanet eder, her bir konuda da başkalarına nispeten Enver'e inanırdı. Zira Enver her bir işi doğru ve hilesiz yapardı. Vazifesinden başka işlere girişmez, maaşından fazlasına da tamah etmezdi.(s. 179)

Enver, sarayda dönen oyunların, hilelerin ve insanlara yapılan zulmün farkındadır. O, namuslu ve ahlâklı birisi olduğu için, kendisine teklif edilen

başkâtiplik görevini de kabul etmemeye çalışır. Zira o, bu görevi üstlenirse oynanan oyunlara ortak olup, zulmün de destekçisi olacağını düşünmektedir:

Sarayda günahsız yere dökülüp duran kanlar, daima çevreden işitilen ahu zarlar benim yüreğimi eziyor, sesimi kesiyor. Yine ben kâtipbaşı olsam bu ahu zarların, dökülen masum kanların içinde hakikaten yüzerim. Bu vakit benim azabım emsalsiz olur. Çünkü Han'a iyi görünmek için çoğu işleri onun istediği gibi gösterme, zulüm bıçağını bileyip ona verecek olma, benim bu göreve uzak duruşumun esas sebebidir. Lakin ben böyle vicdansızlık için yaratılmamışım. Medhüsena, alkış ve dua mahiyetinde gizlenen zulümden feryada, haksızlıklara çare olmak, elbette benim elimden gelmez.(s. 182)

Enver sevgisini açık şekilde ortaya koyan bir yapıya sahip değildir. Belki de bunda sevdiği kızla aynı evde kalmasının ve onun ailesine karşı mahcubiyetinin tesiri vardır. Ancak yine de onu kıskanmakta ve Rânâ'ya görücülerinin gelmesine tepkisini göstermektedir:

Nigâr Hanım başıyla "tanıdım" işareti yapıp, Enver'e göz ucuyla baktı. Rânâ "dünürcü" sözüyle öfkelenmiş gibi bezi alıp elini sildi. Mahdum son sözünü düşünerek mi söyledi, düşünmeden mi, her nasılsa, Enver'de kıskanma gibi bir his uyanıp kendisinden cevap bekleyen Mahdum'a itibar etmeden, Rânâ'dan bezi istedi.(*s. 263-264)*

Enver, kendisine evini açan, kendisini büyütüp yetiştiren aileyi unutmaz. Onlara yaptıkları iyiliklerden dolayı borçlu kalmak istemez. Bu zamana kadar ona bakan, hiçbir şeyini esirgemeyen aileye evden ayrılırken bir mektup ve bir miktar da altın bırakır. Bu davranışıyla onun ne kadar vefalı bir insan olduğunu anlaşılmaktadır:

Sevgili Teyze.

Küçüklüğümde sizin eğitiminizle büyüdüm, size ve efendime çok zahmetler verdim. Bu zahmetin bedeline karşılık verememiş, hizmet edememiş hâlde, malum sebeplerin baskısı altında sizin şefkatli eğitiminizden ayrılmaya mecbur oldum.

Evdeki bana ait her şey, bu cümleden, sizdeki emanet altınlar da ailenize benden hediyedir. Ben altınları kızınızın düğünü için

toplamıştım, artık bu akçeyi Rânâ'nın düğününe harcayın, diye rica ediyorum. Beni soranlara saray haberini söylersiniz. Şefkat ve merhametinizle günahımı affetmeniz ümidiyle.

Enver (s. 319)

Enver'in soğukkanlı yapısı, olaylara yaklaşmasındaki tavrından açıkça anlaşılmaktadır. Sevgilisinin Han'a verileceği haberini almasına rağmen o, bir yandan metanetini koruyup olayı daha derinden incelemeye çalışmış, bir yandan da sevgilisini teselli etmeyi unutmamıştır:

Boşuna ağlıyorsun, Rânâ. Ağlamanın bir faydasının olduğunu işittin mi? Yoksa beni de mi ağlatmak istiyorsun? Eğer düşünürsen, ağlamak senin hakkın değil, benim hakkım. Hâlbuki ben ağlamıyorum. Niçin? Çünkü ağlamak en son iş. Ben ağlayan kişiyi sevmiyorum. Dur, canım, dur.

Enver, Rânâ'nın saçını okşadı, iki eliyle onun başını kaldırıp onu yüzünden öptü.

— Benden ayrılsın diyorsan, ağla. Yüzünü yaşla yıkıyorsun, Rânâ! Kendine gel! Ben yüzünü sileceğim. Kendine gel, aklını topla, ağır bir kız olup sözüme kulak ver.

Rânâ yüzünü dışarıya çevirip başındaki eşarbıyla yüzünü sildi. Derin bir nefes aldı.

— Ağlayıp bir neticeye varılır mı hiç? Gözün yine yaşlandı. Sen ağlayıver, ben konuşmuyorum, Rânâ.

Rânâ yine dışarıya bakıp gözlerini sildi. Enver kâseye çay koyup onu Rânâ'ya uzattı:

— Buyur, Rânâ, iç.

Rânâ içmiyorum der gibi, başını salladı. Enver zorlayarak çayı aldırdı.

— Hepsini içmesen de bir iki yudum…

Rânâ, Enver söyleyince çaydan iki üç yudum alıp, kâseyi önüne koydu. Enver yerinden kalkıp koridora çıktı, eline ibrik ve tas alıp Rânâ'nın yanına geldi.

— Yıka yüzünü Rânâ!

Enver su döktü. Rânâ yüzünü yıkadı. Enver askıdan havlu getirip verdi. Rânâ yüzünü kuruladı.

— Şimdi tamam. Artık insan gibi konuşalım, ağlamaya ne hacet?" (s. 316-317)

Enver yaptığı işlerin, insanlara karşı davranışlarının mesuliyetinin kendine ait olduğunu bilen sorumluluk sahibi biridir. O, Cezayı suçu işleyenin çekmesi gerektiğine inanır bir anlayışa sahiptir. Bu yüzden o, Rânâ'yı alıp kaçtıktan sonra tutuklanan Sultanali'nin bu işte suçu olmadığını ve teslim olacağını söylerken Enver'de bu sorumluluk görülmektedir:

— Sen bize ihanet ettin, it oğlu!

Enver başını salladı.

— Kabul ediyorum.

— Düzeni unuttun.

— İnkâr etmiyorum.

Han dalga geçerek:

— Kabul ediyorsun, inkâr etmiyorsun, pekâlâ. Sen ölümden de korkmazsın, dedi.

Enver tebessüm edip:

— Sizden merhamet dilenmeye gelmedim! Kendimi feda edip bir günahsızı kurtarmak için geldim, dedi.

Hanın yanındakiler dudaklarını ısırdılar. Hudayar kinayeli güldü.

— Müslümanlık taslıyorsun ha?

Enver:

— Elbette, başkalarının günahı için bir masum öldürüleceğine, ben Müslümanlık ile ölmeyi yeğlerim, dedi (s. 364)

Enver'in dünyaya gelişi sıradan bir çocuktan farklıdır. Çünkü her anne bebeğini sevip kucağına alırken Enver, adeta bir köşeye atılmıştır. Yaşadığı bu olaylar, onun sonraki hayatında içine kapanık, çocuklarla fazla ilişki kuramayan birisi olmasına sebep olur. Divanda başkâtip olduktan sonra fakir ve kimsesizlerin işlerini yaparken bunların ayrı bir ihtimam ayrıca özen göstermiş, onlara elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışmıştır. Romanın başkarakteri olan Enver, kötü kişilerle, Han'ın ve saraydaki yöneticilerin halka

uyguladığı zulme karşı çıkmış, bu düzenin değişmesi için cansiperâne mücadele etmiştir.

Salih Mahdum

Rânâ'nın babası olan Salih Mahdum cimri kişiliği ile dikkat çekmektedir. Esere, Mahdum'un aile hayatı ve çocukluğuyla ilgili bilgiler verilerek başlanmıştır:

> *Salih Mahdum hicri 1230-1290[101] yılları arasında "Hokant-ı Firdevsmanend"de yaşayan bir muallim ve imam, kendi çağının ifadesiyle söylendiğinde "Mekteptâr[102] Hoca"dır. Salih Mahdum sınıf bakımından ulema ailesine mensuptu. Onun dedesi Âlim Han ve Ömer Han dönemin müftülük ve kadılık makamlarında hizmet etmiş, babası ise Hokant'ın Medali (Muhammet Ali) Han medresesinde birkaç yıl müderrislik yapmıştır. Kısacası Mahdum'un ataları hanların huzurunda "mümtaz", halk nazarında "şerefli ve muhterem" mevkide yer alagelmişlerdir. Fakat bu "mümtaz" silsile bizim Mahdum'a kadar erişememiş, Medali Han'ın katli ile birlikte bu silsile kopmuştur.(s.133)*

Buradan da anlaşılacağı gibi, refah ve huzur içinde yaşayan ailenin hayatı, bir anda değişmiştir. Mahdum, babası ölünce çok zor durumda kalır ve ailesini geçindirebilmek için okulunu bırakıp iş aramıştır:

> *Babası vefat ettiğinde Salih Mahdum yirmi yaşında bir talebeydi. Babası merhum olduktan sonra kendisinden birkaç yaş büyük olan ağabeyi, imam oldu ve ailesiyle birlikte Mergilan'a göç etti. Salih Mahdum, annesi ve on altı yaşındaki Naime isimli kız kardeşiyle Hokant'ta kaldı. Bir yerden yardım gelmediği için onlar çok sıkıntıya düştüler. Sonunda da Salih Mahdum tahsilini terk etmeye, karınlarını doyuracak bir iş aramaya mecbur oldu.*
>
> *Elbette Salih Mahdum ağır işlere ayak uyduramıyor, sakalı çıkmadığı için de imamlık yapamıyordu. Pek çok eziyet çektikten sonra nihayet kardeşi ve mahalle sakinlerinin yardımıyla kendi evinde okul*

[101] Miladi takvime göre 1809-1869 yılları.
[102] Devrimden önce özel okulu olan öğretmen.

açtı. Mahalleden beş on çocuk topladı. Kolları sıvayıp hocalığa başladı. (s. 135)

Mahdum paraya çok değer veren cimri yapısıyla tanınmaktadır. Yazar bunun sebebini şöyle açıklamaktadır:

Yukarıda kısaca anlatılanlardan okuyucuya malum olduğu üzere, yaklaşık yirmi yıldan beri Mahdum'un kazancı, şehir veya köyü sömüren bir beyinki kadar olmasa da, ondan aşağı kalmazdı; hatta şehir medresesinde ders verip vakfı elinin altına alan bir müderrisin gelirinden de çoktu. Bu vesileyle kazancının iyi olmasına bakılmadan ne kadar çabalansa da Mahdum'un tabiatında övülmeyecek hususiyetler de vardı: Cimriliğe benzeyen görünüş, tamahkârlık gibi âdet, çekememezlik vb.

Genç yaşta babasının ölmesi, onun yokluklar içinde büyümesine neden oldu. Ona yakışmayan bazı davranışlar, belki işte bu dönemdeki sıkıntılarının ruhuna işleyen kötü taraflarıdır. Tabii ki bizim buradaki vazifemiz Mahdum'u tahlil etmek değil; belki onun şahsına ihanet etmekten ve ona iftira atmaktan sakınmak, yani abartmadan ve küçümsemeden okuyucuya her şeyi takdim edebilmektir. (s. 138)

Mahdum cimrilik yaparken bunun farkında mıdır bilinmez, ama çevresindekiler bunun farkındadır:

Mahdum'un Rânâ'yı azarlaması Nigâr Hanım'ı fazla meşgul etmedi. Ama şimdi onun aklındaki mesele, kocasının masraflarının fevkalâde çoğalmasıydı. Doğru, Nigâr Hanım'ın mutfağına bu miktarda et az gelirdi. Bu da kocası tarafından olmazdı. Salih Mahdum'un cömertliği çoğunlukla yüz gramdan fazla olmazdı, velev ki çocuklardan bolca bağış gelse yahut pençşenbelik[103] tahmininden de fazla olsa…

Bu sebeple Nigâr Hanım bu cömertliğin kocasından geldiğini düşünmeden;

— Eti fazlaca mı almışsınız? Enver mi istemişti, diye sordu.

[103] Eski eğitim sisteminde okullarda Perşembe günleri öğrencilerin hocaya getirdikleri para, ekmek vb. bağışlar.

— Yok, dedi Mahdum sarığını askıya sara sara. Bir mantı yapsanız diyorum, mantı yiyeli epey oldu, vallahi âlem. (s. 131-132)

Mahdum cimriliği o kadar ileri götürür ki hanımının ev işlerine de karışır. Onun giyim kuşamı, görünüşü çevredekilerin alay konusu olur:

Gömleği, iştan[104]ı genelde yedi sekiz yerinden yamalıdır. Yedi kıştan beri kaftanının yenilediği vaki değil. Fakat kışlar gelip geçtikçe kaftanın kolu değişip durur, astarı yıllar geçtikçe yeni yeni yamalarla zenginleşir. Bu kaftan ömrü boyunca bir kez su yüzü gördü, ama bunda da Mahdum'dan izinsiz, sadece Nigâr Hanım'ın zoruyla leğene düşüp yıkandı. Bugün ise dört yıl önceki yıkanışı, yedi yıllık rengi, çeşitli yamasıyla sekizinci kış sahibi Mahdum'a sadıkane hizmet etmek için bohça içinde kendine güç toplayarak bekler. Mahallenin şakacıları Mahdum'un bu kaftanına "maltapar[105]" diye ad vermişler, kaftan giyilip dışarı çıkıldığı gün Mahdum'a sezdirmeden, "Maltapar ticaretten dönüyor, hâlâ diri. Şayet yamalardan sıkıntı yaşamazsa, daha on yılı var mı, Mamarayim[106]?" diyerek gülüşürler.

Kısacası, gölgesi bir karış gelen ve beş altı kez yenilenen deri mesi, üst üste konulan köselesiyle yerden yaklaşık üç parmak yüksekliğinde ve yarım kilo ağırlığındaki ayakkabısı, yaşı mahalle sakinlerinin çoğu tarafından bilinmeyen, her zaman dikkat edilse de nice yerinden saçakları çıkmış ve eskimiş sarık mahalle sakinlerinin eğlencelerindendir. Bunların dışında bayram günlerinde ve düğünlerde giyilen banaras[107] kaftanı¸ soğuk günlerde içe giyilen ipek kaftanı da var. Mahallenin şakacıları banaras kaftanını "zaruret[108]" diye adlandırsalar da atlas kaftana henüz ad vermemişler. Çünkü bunun kullanılmaya başlanmasına, sadece dört beş yıl olmuştur (s. 139)

Mahdum'un işleri yolunda gider. Okul açtıktan sonra öğrencilerinin

---

[104] Vücudun belden aşağı kısmına giyilen, uzun iki paçalı iç giysisi.

[105] Bu isim birleşik isim olup ticarette kafası iyi çalışan anlamına geliyor. Ancak burada kaftana nispet edilse de kaftanın sahibiyle ilgilidir.

[106] Bir özel isim.

[107] İsmini Hindistan'ın Beneras şehrinden alan, dokuması ve sağlamlığı yönünden bekasama benzer, ama çiçekleri ile farklı, elle dokunan kumaş.

[108] Doğal ihtiyaç, en gerekli olan şey; zarurî.

sayısı gün geçtikçe artar ve onun ünü etrafa yayılır. Bu durumun aile hayatına da olumlu yansımaları olur:

Salih Mahdum'un okul işi de üçüncü yıldan başlayarak biraz canlanmış, çocukların sayısı da 30 40'a ulaşmıştı.

> *Salih Mahdum otuzlu yaşlara geldiğinde hocalığı iyice meşhur oldu, öğrencilerinin sayısı da yüze ulaştı. Misafirhane dar geldiğinden okul için ayrı bina kurdu, imla, inşa, güzel yazı dersi için ayrı bir sınıf yaptı. Mahdum sadece bununla yetinmeyip eşi Nigâr Hanım'ı da işe dâhil etti, yani onun okuryazarlığını düzeltip onu "atın bibi[109]" yaptı. İki üç mahallenin kızları Nigâr Hanım'ın dersine toplandı. Kısacası, Mahdum hocalıkta iyi şöhret kazanmanın yanı sıra evini barkını, geçimini, giyim kuşam ve diğer şeylerini de düzeltti. (s. 138)*

Salih Mahdum bunlarla yetinmeyip daha fazla öğrenciyi okuluna çekebilmek için her yola başvurur, onların aklını çelmeye çalışır:

> *Mahdum mümkün olduğunca çocukları kendi okuluna çekmeye çalışır, özellikle zengin ve bey çocuklarını eline geçirmek için her türlü tedbiri alırdı. Mesela zengin ve ayandan birinin oğlu başka okulda okuyacak olsa onu çocuklar vasıtasıyla kendi okuluna çağırtır; onun ne okuduğunu, neler bildiğini sorardı. Çocuk soruya iyi cevap veremezse "Sizde suç yok oğlum, hocanız biraz kötü… Peki, peki, bizim okullara da gelin! Ben sizi çok sevdim!" derdi. Doğal olarak o günden itibaren çocuk hocasından uzaklaşıp tez zamanda Mahdum'un okuluna gelirdi. Bazen okul çocuklarıyla bu ilişkiyi sokaklarda da yürütür ve tanımadığı hâlde, oğlu olan zengin ve eşrafla da gayet nazikçe, efendice selamlaşır; onlara kaç oğlu olduğunu, onların okuyup okumadığını sorar ve okuma isteklerini yoklardı. Daha sonra da eğitimde kendisinin kullandığı yeni usuller hakkında bilgiler verirdi. Doğal olarak, Mahdum'un bu hareketleri çoğunlukla karşılıksız kalmaz, okuluna yeni yeni talebeler toplanırdı.(s. 141)*

Gözünü para hırsı bürüyen Mahdum, öğrencileri okuluna çekmeye

[109]Evde ders veren kadın.

çalışırken diğer hocaları da kendine rakip görür ve onlara iftira etmekten çekinmez:

> *Özel mektebi olan kendi seviyesindeki hocalara asla bakmaz, onlara karşı yüreğinde ömür boyu kin beslerdi. Bazı meclislerde " He, molla filanca mı? Birçok çocuğun ömrünü ziyan ediyor, diye işittim… Talebelerinden birkaçı şikâyet ederek bana geldiler. Ne yapayım, öğrencilerim benden ayrı olsalar bile ömürleri ziyan olmasın, dedim." der ve yaşıtlarına sezdirmeden rakibini iğneler; vakti gelince, hemen ikinci hoca hakkında bu vesileyle koşuk söylerdi. (s. 141)*

Enver'i yanına alarak onu yetiştirip eğiten Mahdum, bunu her sohbet sırasında dile getiren ve yaptığı hayrı böbürlenerek anlatan, kendini beğenmiş bir tiptir:

> *— Gerçekten Enver'e çok emeğim geçti, dedi Mahdum övünür bir şekilde. Küçüklüğünden başlayarak bendenizin eğitimiyle büyüdü. Kendi elimde yetişen nice yüz, belki binlerce öğrencimin içinde teveccühüm en fazla bu çocuğa oldu. İşte bu sebepten de bu kadar kabiliyetli olması garip değil, diye düşünüyorum… Lakin deminki sözüm şunun içindir ki fazilet ve yeteneği kâfi olsa da gençlik, az tecrübeli değil mi ki, diye düşünüyorum.(s. 149)*

Mahdum kendi çıkarını düşünerek Enver'in kâtiplik görevini kabul etmesini ister ve onun aklını çelmek için dil döker:

> *Sen kendi işini bilerek yaparsan, vazifende uyuşukluk göstermezsen; bütün âlem sana düşman olduğunda bile onlar senin kılına dahi dokunamazlar, dedi. Çünkü hak daima galiptir, haksızlık ise mağlup. Töhmet ve yalan korkusuyla cenk meydanından yüz çevirmek yiğitlerin işi değildir. Zira işte bunun örneği Türk boyları arasında da var: "Serçeden korkan, darı ekmez" diye insanları rezil ederler. Bunun gibi sen de serçeden korkup darı ekmeyenler cinsindensin. Ben yanılmışım herhâlde, oğlum*!*(s. 161-162)*

Mahdum içten pazarlıklı, her işte çıkarını düşünen kurnaz bir adamdır. Önceleri kendine yük olduğu için Enver'i sevmezken, kâtip olup eve para

getirince Enver'i elinden kaçırmamak için sinsice planlar kurar:

> *Mahdum yedi altından oluşan peşin parayı alarak ne kadar mutlu olmuş olsa bir o kadar da tasalandı. Ona göre, zaman kötü, bozukluklar sonsuz; ihtimal ki Enver'i kendinden geçirip ağzı aşka değdiğinde, başını taşa vursalar… Rânâ'yı Enver'e nikâhlayıp başını bağlar mı, diye düşündü. Fakat Rânâ hâlâ on bir yaşında idi. İkinci gün Enver işten geldiğinde, Mahdum onu bahçeye götürdü. Bahçeden güneşe bakan yeşil renkte bir yeri gösterdi:*
>
> *— İşte bu yere senin için bir ev, bir eyvan, mutfak ve ağıl yaptırsam diyorum… (s. 176)*

Gözünü bürüyen para hırsından dolayı Enver'e dilekçe yazdırmak için gelenlerden, işlerini hâlletmek karşılığında para almaya başlar. Bu işi o kadar ileri götürür ki parası olmayanın Enver'in yanına gitmesine izin vermez:

> *Dilekçe yazdırmaya akçe gerekir, kardeş. Akçeniz yoksa boşuna, değmez, kardeşim.*
>
> *Çiftçi yanını karıştırıp, güya akçesini gösterirmiş gibi hareketlendi.*
>
> *— Akçesiz dilekçeye gelip deli olmuşuz, efendim.*
>
> *Mahdum çiftçinin akçesi olduğuna kanaat getirse de, Enver'den şüphesi yoktu. Çünkü altına değer vermeyen Enver'in bu çiftçiye benzeyen fakirlerin işini hâlledip, onlardan "akçe" almadığını biliyordu. Hatta bu konuda Enver'e "Bu işiniz altına değer vermemek, yavrum." diye nasihatler etse de bir netice çıkmamış, buna binaen altına değer veren Mahdum kısa sürede ilginç bir hüner icat etmişti. Mahdum, genellikle insanlar Enver'e uğrayıp dağılırken, koridorda otururdu. Enver'e uğrayıp çıkan her bir kişiyi durdurup neticeyi anlar, dilekçe yazdırmış veya başka bir şey danışmış ise, para verip vermediğini sorar, Enver verilen parayı almadan dönüp çıkmışsa, derhâl "Siz parayı az verdiniz herhâlde, bolca verseniz, elbette alırdı. Peki, olur. Var olanı bana bırakıp gidi. Ben onu razı ederim." diyerek dilekçe*

yazdırarak var olan akçesini tırtıklardı. Hatta bazen iki ağız sözle dönüp çıkan kişiden de bir şey almaya çabalar "Kedi güneşe bedava çıkmaz, sizden akçe istemeye çekinmiş de, bana bir şey bırakıp giderseniz, kendim ona veririm. Sizi vermeye utanıyor, diye söylüyorum. Peki, yine işiniz düşerse iyi olur."derdi. (s. 255-256)

Salih Mahdum cimriliğini ve çıkar peşinde koşmasını gizlemek için hadisleri de kullanmaktan geri durmaz. Herkese ortanın en iyi ölçü olduğunu söyleyip işini yapmaya çalışır:

Mahdum'un "emr-i mağrûf"u Nigâr Hanım'a bakıp söylense de, gerçekte genel, yani, bir taşla birkaç kuş vurmak istiyordu. Fakat, karşıya bakıp atılan bu taştan Mahdum'un kendisi de emin değil. Eğer kazanın çevresinde oturanlardan birisi kalkıp, başkalarından kesin bakışla "Fakat bu günkü her işin ortası iyidir örneğini alalım: "Koridordaki "dünya işleriniz" sizin söylediğiniz "orta" ya girer mi?" diye sorarsa, bilemedik ki, Mahdum ne diye cevap verirdi. Medrese görmüş Salih Mahdum, belki bu suale de şaşırmaz. Kitabın "nafaka" bahsinin sayfasını açıp "nafakalı kadın" için olan hareketin farz olduğundan ve bundaki sayısız sevaplardan dem vurup, "nafaka" ile işi olmayan bazılarını "yere baktırması" da mümkündü… Lakin ok yiyenlerden hiç birisi Mahdum'a karşı çıkmadıkları gibi, onun sözünü tasdik etme belirtisini de göstermediler. İhtimal ki, onlar karşı çıkmaya acizdiler veya karşı çıkmaya arada başka bir sebep vardı. Fakat birbirine karşı oturan iki genç, birbirine manalı bakıp gülümsediler.

Mahdum emr-i mağrûftan sonra yemeğe baktı, uzun süre konuşmaksızın yemekten başını kaldırmadı. Mahdum'un iddiasına göre, her bir işte de "orta" ölçüdür. Lakin yemek almakta bu "ölçüt" unutuldu. Başkaları ara sıra bir parça et katıp aldığında, Mahdum bir kaşığı bile etsiz geçmemeye çalıştı. Yani "orta"dan geçip yüksekte iş gördü. (s. 262)

Salih Mahdum içten pazarlıklı, çıkarı için her yola başvuran bir

karakterdir. Çıkarı için kızını bile öne sürmekten imtina etmeyen biridir. Yazar, Mahdum vasıtasıyla adeta o dönemin medrese hocalarının içinde bulundukları durumu anlatmaya çalışmıştır.

Kâtip Sultanali

Enver ile divanda kâtiplik yapan, onun başkâtip olmasını destekleyen ve daha sonrasında dostu için canını feda eden biridir. Sultanali tasvir edilerek olaylara dâhil edilir:

> *Mahdum meşkhaneden çıkıp içeri girmeye yöneldiğinde eşikten sipahi giyimli bir kişi girdi ve Mahdum'a tebessümle selam verip onun yakınına geldi. Sarayın divanhane hizmetçileri gibi giyinmiş olan bu adamı Mahdum ömründe ilk kez görüyordu. Selamı aldıktan sonra birbirlerinin ellerini sıkarak hâl hatır sordular. Mahdum tereddüt edip gelenin maksadını sormaya çekindi, misafiri misafirhaneye buyur etti. Misafir de çekinmeden hocanın arkasından misafirhaneye girdi. Oturdular, dua okundu. Saraylı, mütebessüm bir şekilde Mahdum'a baktıktan sonra toparlanıp konuşmaya başladı:*
>
> *— Yanılmıyorsam cenapları Kâtip Enver'in üstatları olsanız gerek?*
>
> *— Fakir…*
>
> *— Evdekiler de iyiler mi?*
>
> *— Elhamdülillah.*
>
> *Mahdum'a beklenmedik bir şekilde şefkatli davranan yaklaşık kırk yaşlarındaki bu saraylı, uzun boylu, uzun kara sakallı, gümüş renkteki sarığının önünü arkasına düşürmüş, esmer tenli bir yiğitti.*
>
> *Kulunuz da Kâtip Enver'le birlikte divanhanede çalışıyorum. Belki kulağınıza çalınmıştır, ismim Kâtip Sultanali, dedi. (s. 148)*

Sultanali, Enver'e güvenmekte ve onun başkâtip görevini layıkıyla eda edeceğine inanmaktadır. Hatta bu yüzden birkaç sefer divandaki diğer kâtiplerle de tartışmıştır. Onun Enver'e olan desteğinin bir örneğini ise şöyledir:

Başkâtiplik müessesesi konusundaki fikriniz hakikaten doğru, ama Kâtip Enver'in mesuliyet alması da bir o kadar gerçektir. Zira Enver'in bu alandaki yeteneği cenaplarından ziyade hizmetkârına aşikârdır, bu konuda bilginiz olsun, dedi. (s. 149)

Sultanali, Enver'in yakın dostu olur ve ona gelebilecek bir kötülük olursa onu önceden def etmeye çalışır. Enver' e verilecek bir haberi yahut dedikoduyu araştırıp soruşturduktan Enver'e söylemeye dikkat eder:

— Teşekkür ederim size Sefer abi, dedi Sultanali. Siz Kâtip Enver'in itibarına dokunmak isteyen bir kötülüğün haberini önceden alıp gelmişsiniz ki, Kâtip Enver'in bir dostu oluşum sıfatı ile size minnettarım ve bununla birlikte bu haberi kâtibe bildirmemenizi, şimdilik bu sırrın ikimizin arasında kalmasını sizden rica ediyorum. Neden, Kâtip Enver'i bu haber ile kaygılandırmış olalım. Kâtibe bu haberi söylemeden önce hızlıca sizinle kirlilerin karşısına çıkmamız, kâtibin itibarına dokunacak kötülüğü def edişimiz ve bundan sonra olan bu macerayı ona söylememiz gerekir. (s. 297)

Sultanali divanda diğer kâtiplerle bir sohbet esnasında dönemin bozukluğundan ve dürüst insanın azlığından yakınır:

Oldukça ilginç konuşuyorsunuz, efendiler, dedi birden Sultanali. Bu zamanda insanlık kaldı mı? Eğer azıcık endişelensek, siz de, biz de insanlığı tap taze yaparız. Bu zamanda kendini bırakıp hatta kendinizden de insanlık beklemeseniz olur, efendiler! (s. 313)

Kâtip Sultanali, her sohbette yahut toplantıda Enver'e olan desteğini, dostluğunu açıkça göstermiş olsa da iş Han'ın göz koyduğu kızı evinde saklamak olunca tavrı değişir ve Han'ın tarafını tutar. Arkadaşı Enver'in emaneti olan Rânâ'yı ihbar etmeye kalkışır:

— Kâtip Enver Yüce Hazrete namussuzca bir hainlik yaptı.

Gece bekçisi başını yavaşça eğip Sultanali'nin yüzüne eğri baktı:

— Mesela?

— Kâtip Enver üç dört günden beri benim evimde oturuyordu, dedi Sultanali ve söz arasında bir o tarafa bir bu tarafa baktı. Herhâlde üstadına bir hainlik yaptıktan sonra benim evimde yatıyormuş. Kendi üstadını bilmeyen bu babasız, büyük haminin de yüzüne bakmaktan korkmaz. Sözü geçen üstadın kıblegâh için uygun görülen kızını yoldan çıkarıp, bu gece onu kaçırıp benim evime alıp geldi. Gerçi evimde yatan misafirim ve kadir dostum olsa da, velinimetimin hakkını unutan hayâsızın düşüncesizliğinden her saç teli bir iğne gibi elbisemi delip çıkacaktı. Onun yiğitliğini diliyle övüp içinden lanet okuyarak Cenabı haberdar etmek için koşup gelmekteydi bey abi. (s. 334)

Sultanali'nin bu ihanetine Enver'in yazdığı mektup Sultanali'ye adeta tokat gibi bir cevap olur. Bu mektup bize dostluğun, emanetin ne kadar önemli olduğunu da hatırlatır:

İzzetli Kâtip Sultanali ağabeyimize! Malum olur ki, size danışıp kendi hayatımız için sizde durmayı felâket, diye düşündük. Gerçi dost görünseniz de, bazı uygunsuz hareketleriniz bizi şüpheye düşürdü. Özellikle hanımınızın, Rânâ'ya ahlâksız bir kız gibi davranması, yine bizi kaygılandırdı. Bunlara binaen aldatmış gibi sizi saraya yollamaya, sizden sonra evinizden gitmeye mecbur olduk. Dünyada sadık dostu tanımak zormuş. Size her zaman "Ben âşığım, kız maşukamdır. Büyük hamiye yaptığım bu ihanet sadece kendi marifetimden ortaya çıkan yanlış hareket değil, desem de siz "Çocukluk yapıyorsun, merhametli padişahın hakkını unutmuşsun!" diyorsunuz. Lakin siz bu kızın yolundan hatta başkâtiplikten de geçtiğimi düşünmüyorsunuz. Bunun için ben size darılmıyorum. Ama sizi insan bilip evinize dost olarak gelince bu kadar soğukluğunuz, bu kadar hürmetsizliğiniz insana ağır geliyor. İçeride biçare kızın başının altına yastık da vermemişler. Aferin size, aferin yengemize, aferin insanlığa!

Hürmetle dostunuz ENVER. (s. 336-337)

Kâtip Sultanali'nin bu davranışı aradaki dostluğa ihanet gibi görülse de sonrasında Enver'e yazdığı mektuptan işin aslının hiç de düşünüldüğü gibi

olmadığı anlaşılır:

Yüksek makam sahibi, hizmete layık biraderim Kâtip Enver. Dostlar mutlu, düşmanlar gamlı, saadetli günler yakındır. Feleğin tersliği doğru, insanların üstüne her gün her türlü zulüm getirse de, sürekli kara gecenin nurlu sabahı, büyük meşakkatin ulu mükâfatı vardır. Peygamber, putperestlerin şerrinden kendini muhafaza etmek için mağaraya sığınmışlardı ki, bu örneğiniz hakikî ümmetlere sünnet oldu. Sonra, yakın dost köleden samimi isteğimiz şudur ki, bütün tedbirlerimiz âşık Han'a ve diğer zalimlere tıpkı efsun gibi tesir edip, geçen mektupta yazdığım mülahazalarım hayalden gerçeğe dönüşmekte. Köleye, Han'ın güveni yaklaşmakta ve o endişelerimizin ihtimali bizden uzaklaşmaktadır. Macera birkaç günde sır olup geçse de, şu anda saraydan bazıları bu sırra vakıf olmuşa benziyorlar. Bununla birlikte açık konuşmak hiç kimsenin haddine değil. Ama diğer taraftan, sizin takip edilmeniz için gizli emirler verildi, kapı beylerinin yanına hafiyeler gönderildi. Bundan dolayı sizden ricamız, işte bu tehlikeler geçinceye kadar sürekli ihtiyatta olmanız, Taşkent niyetini birkaç hafta durdurmanızdır. Hizmetinize Seferbay ile işte bu mektubu birazcık geciktirip göndermemin sebebi de, sözü geçen tehlikelerin varlığından olduğu sizin de malumunuzdur, Seferbay'ın tabiatında biraz düşüncesizlik ve ilgisizlik var. Dolayısıyla, bundan sonraki yazışmayı onun karısı vasıtasıyla yapsam mı, diye tereddütteyim. Zira hatun kişi, herhâlde, yiğitler nazarında iyi ve gündüzleri giderse de tehlikesiz. Ama başka tedbir size bağlı. Asla ve asla, komşulardan kaygınız olmasın. Ayrıca sizinle ilgili şaşırtıcı haber şudur ki, gece saraydan dönüp geldiğimde, misafirhanenin meydanında üç yiğit nefer oturuyordu. Her üçü de bizim Fergana giyiminde olmayan bu yiğitler, dilekçe yazdırmaya mı gelmiş, diye düşündüm. Selamlaşmadan sonra onları misafirhaneye buyur ettim. Sebebi ziyaretlerini sorup öğrendikten sonra, yiğitlerden biri benim kim olduğumu öğrendi. Sonra hayıflanıp sizin maceranızı anlattı. Ben tamamen şaşırıp bunlar hafiyeler mi, diye endişelendim. Bu olayı kimden işittiniz, Kâtip

Enver'le nasıl bir alakanız var, diye sordum. Ablamdan işittim, ben Kâtip Enver'in ağabeyiyim, diye cevap verdi. Ben şaşırdım kaldım; zira ağabeyinizin olduğunu sizden işitmemiştim. Geçen mektubumda yazdığım gibi, bu yiğide de annenize verdiğim cevabı söyledim, yani, kendimi aklamak için olaya birçok yalan katıp söyledim. Yiğit ağabeyiniz pişman olmuş, on yıllardan beri Hokant'ta olmadığını, Buharalı bir komutanın kapısında hizmet ettiğini, kardeşlerini görmek için Buhara'dan Semerkant'a gelip oradaki büyük ağabeyini tanımadığını, oradan Hokant'a geçip burada da size rastlamadığını söyledi. Sonra onun üzerindeki şüphem de biraz kaybolup, memnun oldum. Ağabeyinizin yanındaki yiğitler bizim bu tarafın insanına benzemiyorlardı. Bunlar, ağabeyinizin yoldaşları, Hokant'ı görmek için gelmişlermiş. Size ağabeylik taslayanın ismi Kâbilbay, yüzü size benzese de, kendisi dolgun, pehlivan yiğit ve her üçü de zebellah gibiydi. Ne kadar sıkıştırsam da onları yemeğe kalmaya razı edemedim. Siz geçenki mektubunuzda, benim başkâtip tayin edilişimden endişelenip arada müftüler, Abdurrahmanlar var, size bir zahmet yeter mi, diye utancınızı yazmışsınız. Gerçekten, benim için bir tehlike var, buna göz yummak olmaz. Mademki, "Âlî hazrete sadakatim güneşten daha açık oldu, divanda benden başka inançlı insan tanınmadı, sonra başkâtiplik bana havale edildi, sadece. Geçen mektubumda yazdığım gibi, bu merhametten yüz çevirmeye hiçbir yol bulamadım; eğer özür dilesem, sizi tutup versem hareketimin sahteliğinin ortaya çıkma ihtimali vardı. Çünkü Han'a sadakat, bizim insanların fikrine göre, birer menfaat talep etmektir. Eğer ben Han'a "sadık kul" isem, bu sadakatin mahiyetinde bir menfaatimin olması lazımdır ki, o da kendi dostumu sözü edilen "sadakatime" kurban edip karşılığında başkâtiplik emelini almamdır. Eğer bu emelden yüz çevirirsem, bana karşı inançsızlığın doğması kesindi. Peki, bu mecburiyetimle ben bu vazifeyi kabul ettim. Benim zahmet çekmem konusunda siz kaygılanmayın. Mademki, kaderim buymuş, onu değiştirmek mümkün değildir. Bu yolda çok zahmet çekmeyin ve hatta

başım da gitmesin. Benim için en kıymetlisi, insan sadakati ve bu sadakati ta ölünceye kadar elden bırakmamaktır. Kız kardeşimiz Rânâbibi'ye selam söylersiniz. Anne ve babanıza hiçbir zarar olmadı, sadece hediyelerinizi geri aldılar. Son sözüm yine ihtiyat üzerine: Sakına sakın, her ihtimale karşı hazır durulsun.

Hürmetle Kâtip Sultanali (s. 347-348)

Sultanali, geçici makam ve mevkî hevesine kapılıp dostunu ihbar etmiş gibi görünse de onun dostluğa, arkadaşlığa verdiği önemi göstermesi açısından bu olaylar oldukça iyi kurgulanmıştır. Netice olarak Sultanali, dostu için kan yutan biridir.

Hudayar Han

Üç sefer Hokant hanlığının tahtına geçmiş, zalim bir hükümdardır. Üçüncü kez tahta çıkışı onun sınır tanımaz vahşetinin de sergilendiği dönem olmuştur:

Hudayar Han'a hicri 1283[110] yılında üçüncü kez tahta çıkmak nasip oldu. Onun son saltanatı, hanlığın keyfi idaresinin acı zulüm ve kanun tanımazlığının azaplı kara sayfalarını teşkil eder. Hicri 1283'ten 1292[111]'ye kadar olan sekiz yıl, Hudayar'ın serbestçe hareket ettiği, Fergana üstünde dilediğince at oynattığı ve zulüm kılıcını fakirlerin kanıyla rastgele boyadığı son devirdir. Memleketi bayındır hâle getirme bahanesiyle 1284[112] yılında Hokant zanaatkârlarını haksız yere parasız çalıştırıp yeni tezgâh, kervansaray, pamuk sarayı ve pazarlar yaptırdı. 1285[113] yılında Hokant'ın Ürgenç mahallesindeki meşhur Aksaray'a saldırdı. Uzak yerden ark kazdırarak Aksaray'ın etrafını sulattı. Sıcak günlerde serinlemek, saraydaki hanımlarla keyif yapmak için "Bağ-ı Eram"ı yaptırdı. Annesi Hâkim Hanım'ın

[110] Miladi takvime göre 1862 yılı.
[111] Miladi takvime göre 1862-1873 yılları arası.
[112] Miladi takvime göre 1863 yılı.
[113] Miladi takvime göre 1864 yılı.

vasiyetine uygun, 1286[114] yılında "Hâkim Hanım Medresesi" diye meşhur medreseyi, yine bu yılda Emir Ömer Han tarafından yaptırılan malum yeni sarayı da çevresindeki bağ ve gülzârları ile kullanıp viran etti. (s. 226-227)

Hudayar'ın bu yaptıkları, onun halk üzerinde istediği tasarruflarda bulunduğunun en açık delilidir. Hudayar, zevkine çok düşkün biridir. Eğlenmek için, oğlunun sünneti için yaptığı şenlikler şaşaaya, gösterişe batan Han'ın yansımalarıdır:

1286-1287[115] yıllarında "Ula Nehir" ve "Han Ark" diye adlandırılan meşhur arkları kazdırdı. 1287 yılında kendi adındaki "Medrese-i Âlî" yi ve "Dahma-i Şahan" ı, 1288[116] yılında Hokant'ın eski dervişanesini tamir ettirdi. Ayrıca ölen ağabeyi Sultanmurad Han adına medrese inşa ettirdi ve işte bu yıl oğlu Orman Han'ın sünneti için yüz yirmi gün pilav dağıttırıp dört ay düğün yaptı. Öyle ki, her gün iki kazan yemek pişirilir, sekiz yüz tandır ekmek yapılır, iki yüzden fazla oğlak kesilir, memleketten düğüne gelen âyâna her gün binlerce kaftan giydirilirdi. (s. 227)

Cebinden beş kuruş dahi çıkmaması, onun bu harcamaları düşünmeden, kolayca yapmasını sağlamıştır. Bitmek bilmez bu değirmenin suyunun nereden geldiğini yazar şöyle açıklamıştır:

— Bu kadar cömertlik, bu kadar şaşaa, elbette, hazinedeki altınların gücüyle olmuştur, diye bazıları düşünür. Hanların ve padişahların hazinesindeki altınların kaynağı da fukaranın bilek gücüdür. Lakin Hudayar Han'ın cömertliği ve idareciliği, işçinin hazineye altın şeklinde yığılan gücünden değil, doğrudan bilek gücünden, gözyaşındandır. (s. 227)

Yaşanan bu olaylar hanlıklar döneminin içler acısı hâlini net bir şekilde açıklamaktadır. Zaten yazarımız Abdullah Kâdirî de Hanlıklar döneminde yaşanan olayları, Hanların halka uyguladığı zulmü dile getirmek için O'tkan

[114]Miladi takvime göre 1865 yılı.
[115]Miladi takvime göre 1865-1866 yılları.
[116]Miladi takvime göre 1867 yılı.

Kunlar'den sonra bu romanı kaleme almıştır.

Romanda Enver ile Rânâ'nın aşkı anlatılırken onların Hanlık döneminde yani Hudayar Han döneminde başlarından geçen olaylar anlatılmıştır. Bu yüzden Hudayar Han, romanın kurgulanmasında önemli bir yere sahiptir.

Romanda Hudayar'ın halkına nasıl zulmettiği görülmektedir. Fakir çiftçiler evlerinde çocuklarını aç bırakarak, çapalarını alıp, ark kazmaya giderler. Bu da yetmezmiş gibi Han işçilerin nasıl çalıştığını gözetlemek için adamlar görevlendirir. Han'ın görevlendirdiği bu adamlar çiftçilere olmadık hakaretler ederler. Bütün yapılanlar halkın emeğiyle yapılmış, Han'ın cebinden bir kuruş dahi çıkmamıştır:

> *— Eni altı, derinliği beş gaz[117]dan on beş gaza kadar kazılan arkın uzunluğu otuz çakirim[118] ve bu otuz çakirimlik ark kazılıp bittiğinde, Namangan ve Andican ilçelerinden iki bin batman[119]a kadar yer sulanacaktı. Bu şekilde ark kazılmaya başlandı. Lakin işçi çoktu. Ama yemek yoktu. Zenginler amele tutup kurtulmuşlar; otuz çakirimlik ark fermanına çoluk çocuğunu aç bırakıp çapasını alıp gelen bütün işçiler, zanaatkâr ve çiftçiler dizilmişlerdi. Akçelerini kendi ceplerinden verdikleri için hükümet tarafından verilen yemeğin değeri yoktu. Sıcak güneş altında, bitkisiz çölün bağrında çapa âdetinden çokça yemek talep ettiler. Ark kazıcılarının yemekte gücü gidip, ilikleri boşalmış; değil yerden on kilo toprak alıp savurmaya hatta çapayı kaldırmaya dahi mecalleri kalmamıştı. Han tarafından onların üstüne atanan şefler, açlık uyuşukluğunu işe yorup kulağın işitmediği hakaretleri biçarelere yağdırır, onlar da yalpalayıp yıkılmadıkça çapayı bırakmazlardı. Her on beş yirmi günde ark başına gelen Han, idarecilerinin ispiyonlamasıyla her hususta bir iki işçiyi uyuşuklukla, kendine itaatsizlikle suçlar, herkesin gözü önünde onları boğazlatır ve her gelip gidişinde mazlumların kanlarıyla yani "Han ark'ı sulayıp*

[117] Metre sistemi kabul edilene kadar kullanılan, 71 cm'ye denk gelen eski uzunluk ölçüsü birimi.
[118] Metre sistemi kabul edilene kadar kullanılan, 1,06 km'ye denk gelen eski uzunluk ölçüsü birimi.
[119] 898,5 grama denk gelen ağırlık ölçüsü birimi.

durur, bu zulmü gören biçareler açlığa, dermansızlığa bakmadan can korkusuyla işe dört elle sarılırlardı. (s. 228)

Halk, Han'a itibar etmektedir. Ama bu itibar saygıdan değil, ondan korktukları içindir. Han'ı gören insanlar el pençe divan selama dururlar:

Han, bugün Cuma namazına kadar eğlenmek istiyor ve burada toplananlar bu eğlenme saatine iştirak eden Han'ın gönül okları, yani memleket ayanlarıydılar. Han, hâlâ iç saraydan çıkmamış, bütün reaya "Cenâb-ı Âlî" yi bekleyip muhteşem kapıya göz dikmişlerdi. Şah sedirden biraz ötede, etrafı hasır ile örülü bir baraka peyda olmuş ve bu baraka içinde birkaç kişi sohbet edip oturuyorlardı. Birkaç dakika bekledikten sonra, muhteşem kapıda Derviş Kâtip görünüp, karşısındaki reayaya yerden kalkma işaretini verdi. Birden herkes şuv ederek ayağa kalktı. Derviş Kâtip kapının yanına geçip, rükûya vardı. İçeriden ipek kaftan ile kalın karnını saran, beyaz saçaklı kavuğunu alnına kadar düşürmüş Hudayar göründü. Han'ın görünmesi ile bütün reaya da kâtip gibi rükûa gittiler. (s. 266)

Hudayar'ın sarayda yaşadığı yer de ayrıca ayrıntılı olarak anlatılmıştır:

Harem-i Hümâyun, Han'ın özel odası, onun yemek yediği, uyuduğu, ayrıca kadınları kabul ettiği yerdi. Burası su avlusundan sırasıyla tahtın olduğu daireye kadar yaklaşık üç odalı evlerden ibaretti. Bu evler hareme uygun olarak diğer binalardan yüksek yapılmıştılar. Avlunun doğu tarafı mahkemeye benzetilerek yapılmış imaretlerden, güneyi has kadınlar yani hanımlar misafirhanesinden, batısı bir tarafı misafirhane, diğer tarafı yemekhane, harem hazinesi ve diğer avlulara çıkan kapılarından oluşmaktaydı. (s. 233)

Hudayar Han'ın üçüncü kez tahta çıktığı dönem Rus işgalinin yaşandığı yıllara rastlar. Hudayar da elindeki gücü kaybetmek için dengeli bir politika izlemiştir:

Han ikinci kez tahttan kovulduktan sonra tecrübesini birazcık artırmıştı. Onun üçüncü kez tahta oturuşu medeniyetli Rus istibdadının Taşkent'i alıp Hokant'a da el uzattığı senelere denk gelmişti. O günkü koşullar tecrübeli Han'ı farklı bir siyaset takip etmeye mecbur ediyordu.

Nihayetinde sert olması, yukarı tabaka sayılan ulemayı, eşrafı kendine biat ettirmesi lazımdı. Tahtını almak için ejderha gibi ağzını açıp gelmekte olan Ruslara karşı kendi medeniyetini kurması, onlara cevap vermesi gerekliydi. Bunun için işçiyi acımasızca çalıştırıp medreseler inşa etmekte, arklar yaptırmakta, hanlar, hamamlar, dervişane ve saraylar yaptırmaktaydı. Abdukerim Han'dan beri onlarca Han'a yarayan sarayı yıkıp yeni saray inşa ettirmesi, keyfine bakarak Ruslara yakınlık göstermesi, göz boyayarak Fergana'yı elinde tutmak içindi.(s. 229)

Hudayar kadınlara düşkün biridir. Öyle ki bu durum artık çığırından çıkmış, Han'ın haremindeki kadınların sayısı yüzlerle ifade edilir hâle gelmiştir:

Eğer cariyeler de hesaplandığında, hatunların sayısı yüzden fazladır. Batırbaşı teyze, yine birçokları ve etrafındaki beylerin teveccühleri sayesinde Efendi'nin haremleri üç dört yıl içerisinde bu kadar cariyeye sahip oldu… Yeni ve geniş saraya gelip eğleniriz demiştik. Ne yazık ki, günden güne daha beter sıkılıyoruz. Hatta iç avlularda bir eve sekiz dokuz cariye yerleşmeye başladı. Durum böyle devam ederse, bir yıl içerisinde yine yeni bir saray yapılır. Bu, elbette mümkün değildir. Bundan sonra Efendi'nin bütün dikkati hareme çekilse, memleket işinin bozulacağından ve bunun vebalini de bizlerin çekeceğinden şüphe yoktur. (s. 237)

Hanlıklar devrinin içler acısı hâlini Hudayar Han döneminde bir daha görmekteyiz. Yazar bu dönemi anlatmak için Hudayar Han'ın tasvirine ayrı bir önem vermiştir. O, halkına zulmeden, onları aç karnına sırf kendi zevki için çalıştıran ve karşılığında da onlara hakaretler yağdıran bir zalimdir.

Nesim

Hokant'ın meşhur ailelerinden birinin çocuğudur ve Enver'in de hem dostu hem de sırdaşıdır.

Enver herkese cana yakın ve iyi davranırdı. Ama özellikle iyi

gördüğü kişilerden biri Rânâ, diğeri de mektepteki öğrencilerden sınıf arkadaşı Nesim isimli çocuktu. Nesim ile Enver çok yakın dost, birbirini anlayan sırdaş arkadaştılar. Gerçi Nesim'in babası sadece Hokant'ın değil, bütün Hanlığın tanınan kişilerindendi. (s. 171)

Nesim, zengin bir ailenin çocuğu olmasına rağmen Enver ile arkadaşlık kurmakta zorlanmamış, çevresindekilerin ona Enver ile dostluğunu kesmesi hususundaki telkinlerine de aldırış etmemiştir. Ayrıca Nesim Enver'le aralarındaki sınıf farkını da ona hiç hissettirmemiştir:

Bu iki çocuğun sınıf farklılıkları yerle gök gibiydi. Lakin küçük dostlar bunun farkına varmazdılar. Nesim "Han'ın başkâtibinin oğluyum!" diye böbürlenmediği gibi, Enver de "Boyacı Selim'in yetimi, Salih Mahdum'un evlatlığıyım." diye endişe etmezdi. Bu iki çocuk bir yerde sohbete girişseler, dışarıdaki bir kişi Enver'i yırtık kaput giysiler içinde ve Nesim'i ipek atlaslara bürünmüş hâlde görüp, elbette "Bu dilenci parçası ile beyzâdenin arasında ne münasebet var?" diye şaşırır, lakin dostlar hâlâ bunun ayrımını idrak edemezlerdi.(s. 171)

Ancak bu iki gencin dostluğu kısa sürmüş, Nesim'in ölümü dostları birbirinden ayırmıştır:

Bahta karşı, bu dostluk bağı fazla devam edemedi. Bir gün aradaki dostluk bağını ölüm yağmuru gelip kopardı. Nesim tahmini on beş yaşlarında çiçek hastalığı ile ağırlaştı ve o dönemde devasız olarak bilinen bu hastalıktan kurtulamadı, vefat etti.(s. 170)

Enver'in medrese eğitimindeki en yakın arkadaşı olan Nesim, çocukluk arkadaşlığının kirlenmemiş, saf duygularını yansıtmaktadır. Enver'in arkadaşı öldükten sonra, arkasından haftalarca ağıt yakması ve ona mersiyeler yazması da bu dostluğun açık göstergesidir.

Molla Muhammet Recep

Nesim'in babasıdır. Sadece Hokant'ta değil ayrıca bütün Hanlıkta tanınmaktadır. Çocuğunu kaybetmenin acısıyla yanıp tutuşan baba, Enver'i

öz oğlu gibi severek acısını azaltmaya çalışmıştır:

Bir taraftan masumiyet, diğer taraftan görünen kabiliyet Muhammet Recep'i Enver'e iltifat etmeye mecbur etti. Gerçi Enver'in yukarıdaki mersiyesi çocukluk macerasından ibaret idiyse de, ayrıca onun geleceğini tahmin etmek için iyi ölçüt vazifesini de görüyordu.

Molla Muhammet Recep, evvelâ Enver'in mersiyesinden bir beyiti Nesim'in mezar taşına yazdırarak sevgisini göstermeye başladı. Sonra Enver'in "Dünyada ben yetim arkadaşına yegâne sırdaş ve gönüldaşıydın. Bugün ben senin gibi dosttan ayrılıp üstelik gurbet diyarında çaresiz ağlıyorum!" diye pişman olmaya karşı, yani Enver'in yetimlik ve garipliğine takılmamak için molla Muhammet Recep oğlunun sadık dostuna babalığını göstermek istedi. (s. 170-171)

Muhammet Recep, eğitime önem veren birisidir. O medrese eğitiminin yanında yeni usûlde matematik gibi derslerin de öğrenilmesi gerektiğini savunan ileri görüşlü bir şahıstır:

— Hocanız iyi mi?

— Allaha şükür.

— Okumanız iyi mi?

— Bir hayli.

— Hocanın evinde mi kalıyorsunuz?

— Efendim.

— Sıkılmıyor musunuz?

— Yok.

— Matematik okumuşluğunuz var mı?

— Yok, efendim.

— Hocanız matematik bilir mi ki?

— Bilmezler diye düşünüyorum.

— Eğer ben bir hoca tayin etsem, matematik okur musunuz?

— Üstadım izin verirse, elbette okurum.

— Peki… Olmazsa ertesi akşam hocanız buraya gelip bana uğrasın.

— Peki, efendim. (s. 171)

Abdullah Kâdirî, medrese eğitiminin çağın şartlarına cevap veremediği medrese eğitiminde yenilikler yapılması gerektiği görüşündedir. Çünkü çağ değişmiş, artık her şey hızlı şekilde değişmekteydi. Öğrencilerin matematik, fizik, kimya, tarih, coğrafya gibi dersleri de öğrenmesi gerekmekteydi. Bu yeniliklere Usûl-i Cedit okulları cevap verebilirdi. Abdullah Kâdirî de eğitim hususundaki ve yeni usûlde eğitim hakkındaki görüşlerini romanda Muhammet Recep'in bu konuşması vasıtasıyla aktarmıştır.

Muhammet Recep'in bu davranışı Enver'in hayatında önemli bir dönüm noktası olur. Enver'i saray hayatına hazırlar:

> *Ertesi gün Mahdum geldi. Muhammet Recep, Mahdum ile konuşup, Enver'i saray hizmetine alma fikrinde olduğunu, bunun için Arapça ve Farsçanın yanında köklü eğitim alması ve matematik öğrenmesi gerektiğini söyledi. Mahdum, Muhammet Recep'in Enver'e bu kadar şefkati için biraz şaşırsa da, bu sevginin sebebini iyi anladığından, evvelâ beyin yetim severliği, sonra da Enver'in zekâ ve kabiliyetini övdü. Enver'i adam etme yolunda çektiği meşakkatleri de şikâyet şeklinde dile getirdikten sonra, bugünlerde bütün dikkati ile Enver'e Farsça ve Arapça dersi verdiğini, şimdilerde Enver'in Farsça tezkire ve tahrir yazabildiğini söyleyip, birçok bahane ile kendisinin matematik dersinde iyi olmadığını belirtti. Yani Enver'in matematik öğrenmesi için başka muallim gerekmektedir, dedi. Muhammet Recep, bu konuda kendisi hoca bulmak istediğinden Mahdum'a izin verdi. (s. 171-172)*

Muhammet Recep, Enver'e yaptığı bu iyiliklerle oğlunun arkadaşına vefa borcunu ödemektedir:

> *Enver, Yarışçı Muhammet Recep tarafından görevlendirilen bir müftüde matematik, güzel yazı kurallarını öğrenmeye başladı. Mahdum da can atarak Arapça ve Farsça öğretimini güçlendirdi. Enver bir yıl içerisinde matematiği öğrendi ve başka derslerde de iyi muvaffakiyetler kazandı. Ayrıca bu bahardan itibaren her gün saraya gidip başkâtip Muhammet Recep'in emrindeki kâtiplerin yanında defterdarlık, mektup yazma usûllerini öğrenmeye başladı. Yaklaşık bir*

yıl boyunca maaş almadan çalıştı. Bu arada her hafta Muhammet Recep, kendi cebinden üç dört çay parası verdi. Enver bu değeri olmayan üç dört pulu da getirip Mahdum'un eline verir ve her hafta üstadının ümidini kendine iyice bağlardı. (s. 173)

Muhammet Recep, âdeta usta çırak ilişkisi içerisinde Enver'i kendi yerine hazırlamaktadır. Ona makamını emanet ederek onu kâtiplik görevine ısındırmaktadır:

Başkâtip Muhammet Recep, sonraki günlerde önemli tezkirelerin düzenlemesini Enver'e teslim eder oldu. Kendisi bir yere gidecek olsa, divanın idaresini Enver'e emanet eder, her bir konuda da başkalarına nispeten Enver'e inanırdı. Zira Enver her bir işi doğru ve hilesiz yapardı. Vazifesinden başka işlere girişmez, maaşından fazlasına da tamah etmezdi.(s. 179)

Enver ile tanıştıktan sonra ona hep iyilik yapan onu kollayan Muhammet Recep'in öldükten sonra da Enver'e faydası dokunmuştur:

Bu vesileyle, tecrübe yılı hariç, beş sene boyunca sarayda çalıştı ki, bundan on beş gün önce başkâtip Muhammet Recep bir hafta boyunca hasta yatıp vefat etti. Enver, kendine samimi ve düşkün olan bir kişiden ayrıldı. Nice yıllardan beri Muhammet Recepbek'in ölümünü veya başka bir felâketi bekleyip ondan sonra başkâtipliğe hazırlanan Şehadet Müftü görevli olarak köye gittiği için, geçici olarak başkâtiplik vazifesini Enver eda etmeye başladı. (s. 180)

Muhammet Recep, eğitimin, özellikle de yeni usûldeki eğitimin önemini anlayan, bunun için çalışan bir şahıstır. O aynı zamanda ahde vefanın timsalidir.

Molla Abdurrahman

Salih Mahdum'un Enver'den ricası ile saraya kâtip olan biridir. Abdurrahman, ulema soyundan gelmektedir ve gözü yüksek makamlardadır.

Eserde Abdurrahman'ın ailesi ve çocukluğu hakkında bilgiler verilir:

> *Bugünkü imamımız Molla Abdurrahman, bundan yirmi yıl önce, kısaca, "Rahman" ismiyle anılırdı. Abdurrahman'ın babası ulema neslindendi, ama bu şeref, ne sebepledir bilinmez onun babasına nasip olmamıştı. Fakat Abdurrahman'ın baba mesleğini devam ettirerek tahsil gören amcaları, Buhara'da büyük müderrislerden sayılırdı. Abdurrahman küçük bir çocukken babası ölünce, annesi ve babasının akrabaları tarafından büyütüldü. (s. 189)*

Abdurrahman, mahallerindeki okulda eğitimine devam ederken amcaları tarafından daha iyi bir eğitim alması için Buhara'ya çağırılır:

> *On beş yaşına kadar Salih Mahdum'un mektebinde okuma yazmayı öğrenirken, müderris amcalarından Buhara-i Şerif'e gelerek tahsil alabileceğiyle ilgili davet mektubu aldı. Mektupta, Abdurrahman'ın ata mesleğinin ulemalık olduğu, bunun için başka işlere kalkışıp ömrünü zayi etmesinin gereksizliği, kendi terbiyelerinde tahsil görmesinin lüzumu yazılıydı. Bu davet Abdurrahman'ın annesinin ve diğer yakınlarının aklına yatınca akrabaları onu Buhara'ya yollamaya karar verdiler. Abdurrahman da gelecekteki müderrisliğin, müftülüğün tatlı hayalleri içinde Buhara'ya gitti.(s. 189-190)*

Abdurrahman'ın amcası Buhara'daki medresede kendi yanında eğitim alırken dönemin bozukluğu sebebiyle onun üzerine titrer:

> *Medrese hocası "devrin bozukluğunu" göz önünde bulundurduğu için Abdurrahman'ı güvensizlikten dolayı çok sıkı kontrol ederdi. Fakat hocaların böyle bozukluğa karşı taraf olmaları mümkün müydü? Onlar bu "hizmetkâr" çocuğa müptela, yani onların bozukluğa kaynaklık edip de yine "devrin bozukluğu"ndan şikâyet etmeleri o dönemdeki "medrese mantığı"nda tartışmasız yer alırdı ki, bu konuda bana bir şey demeyin. İnsanın çocuğunu bozmak her bir muazzam sarıklı, ilmi "fevkalade", kendisi "Peygamber evladı" sanılan zatların nazarında ve vicdanında gizlenmiştir. Ancak kendi oğluna*

birisi onun gibi hayvanlık yaparsa: "Devir bozuk, tedbir şart!" derdi.

Böylece medresenin hocası, yeğenini iyi tedbirle, hatta akşam namazından sonra dış kapıyı kilitleyerek terbiye eder, medresede adı kötüye çıkan ister genç ister yaşlı hiç kimseyi, öğrencilerin meclisine yaklaştırmazdı.(s. 190)

Medrese hocaları, bozukluğun asıl kaynağıdır, fakat onlar bunu üzerlerine almamakta, suçu daima başkalarına atmaktadır. Yazar burada dönemin medreselerine ve hocalarına karşı görüşlerini belirtir. Onlar kendilerini sütten çıkma ak kaşık gibi görseler de aslında onlar çamura batmışlar. Amcası, yeğenini korumak için birçok tedbir alsa da onun bozulmasına engel olamaz:

Hoca nezaretini eskisi gibi devam ettirip, sakince yaşarken birkaç genç kadın tüccar Aburrahman ile ilgileniyordu. Medresenin hocası sabahtan akşama kadar Abdurrahman'ı gözünün önünden ayırmaz, yatsı namazından sonra dış kapıyı kilitler, Abdurrahman'ı odasında yatırıp sonra kendi içeriye uyumaya gider; ziyafete gidilecek olsa, birlikte giderlerdi. Bu durumda Abdurrahman'ı nasıl bozsunlar? Ne yazık ki, bozmuşlardı. Çocukluğa mahsus hüner ve oyunlar icat eden usta tüccarlardan birkaçı "Abdurrahman"ı yolundan şaşırtmıştı (s. 190-191)

Abdurrahman kötü bir alışkanlık edinir. O dönemin gençleri arasında yaygın olan köçekliğe merak sarar:

Molla Abdurrahmancan, Cenâb-ı Âlî, kurban olayım, başınıza canım feda, derdinizi alayım!" gibi övgülere gömülen "Abdurrahmancık" her bir işini dilediğince yürütür: Mey için sâki olur" zaifane[120] gömlek, lazım[121] ve başına kakül[122] takıp on altı yaşlarındaki kız kılığına girer; yere dudağını değdirip hürmet eder; dutar[123], tambur kucaklayıp oyuncu olur; başındaki kaküle "âşıkları" acımasızca kamçılayıp sitemkâr ve zalimce döner, en sonunda… (s.

[120] Kadın ve kızlar için dikilen gömlek.
[121] Kadınlar için dikilen pantolon.
[122] Eski dönemlerde yiğit gençleri oyuna alırken başına takılan uzun takma saç.
[123] İki telli, uzun saplı bir müzik aleti.

191)

Abdurrahman bu eğlencelere evden gizlice kaçarak katılsa da yaptıkları amcasını kulağına gider ve bu yaşam tarzı onun evden kovulmasına sebep olur:

> *Üç yıl boyunca bu şekilde âşıkların gönlünü çalarken, bir gün sırrı ortaya çıktı. Medrese hocası bu ahlâksızlığa sabredemeyip Abdurrahman'ı evinden kovdu. Abdurrahman tövbe edip, hocadan hiç olmazsa medresede kalmayı rica etti. Emir, rica ile izin alıp medresede kalmaya başladı. Şimdi işret sırası medresenin kararsız âşıklarında… Tahmini iki yıl medrese efradı arasında kıkırdak gibi sekiz taraftan dişlendikten sonra sakalı bıyığı çıkıp güzellik sermayesi yok olmaya yüz tuttu ve günden güne pazar kesatlaşıp müşteri azaldı. Abdurrahman üç yıl boyunca tüccarlar arasında "ahlâkını düzeltmiş" olsa da, iki yıl da medresede kalarak şu düzelen ahlâkını olgunlaştırdı. Bunun için envaiçeşit erkekliği, nice yıllar mükâfatı, rengârenk "izzeti, hürmeti" öğrenen gönlü, kısmetsizlik belâsına tuz serpmiş yara gibi acırdı. Çok şey görmüş bu küçükbaşı, bazı ayıp oyunlara da kalkıştı. Mesela zamansız çıkan sakalını bıyığını cımbızla alıp, her gün on defa aynaya bakar, arkasından alıcı bulmak için gün aşırı pazara, sokak meydan seyrine* çıkardı. *(s. 191)*

Molla Abdurrahman amcasının yanında eğitimini tamamlayıp, geri döner ve mahalleye imam olmak ister. Ancak onun evlenmesi gerekmektedir. Abdurrahman ile Enver'in yolu Rânâ üzerinde kesişir Her ikisi de Rânâ'yı almak istemektedir:

> *Bir ay geçmeden uzak yakın bütün akrabaların ziyafetleri sona erince, dul anasının toprağına kanaat etmeye mecbur oldu. Buhara'da düşündüğü gibi, değil bir medresenin müderrisliği veya muallimliği, hatta uzaktaki bir mahallenin imamı da olmak zordu. Onu iki mahalle ötedeki caminin imamlığına tayin etmek istemiştiler, buna da mani olundu. Molla Abdurrahman'a bu sıralarda sünneti yerine getirmdiği için yani "Evlenmemiş kişinin imamlığında eksiklik vardır." denilerek mahalledeki bazı dindarlar itiraz ettiler. Bundan sonra birkaç dostu,*

düğün masrafını kendileri üstlenip onu evlendirmeye gayret ettiler. Buhara'daki "hayaller" viran olmuş hâlde, Molla Abdurrahman evlenme şartıyla ileriki mahallenin imamı oldu. Şimdi bu kadar alçak işe de boyun eğmek zorunluydu. (s. 193-194)

Abdurrahman Rânâ'yı istemesinin yanında Enver'in makamında gözü olduğu için onu hiç sevmiyor ona sürekli kötülük yapmaya çalışıyordu

Dokumacı Sefer

Dokumacı Sefer, çıkarı için başkalarının işten atılmasına sebep olmaktadır. O, Molla Abdurrahman'ın işten çıkarılmasına sebep oldum, diyerek övünür. Sefer, Memetkul'u parayla kandırarak mescitte nelerin konuşulduğunu öğrenmeye çalışır:

— He, he… Sen de iyi yiğit görünüyorsun… Mescide ne yapmaya gitmiştin?

— İmam eniştemin odalarına çay götürüverdim. Büyük hocalar misafir olmuş.

— Dosdoğru yardımcı olursun. Yemek alıp geldikten sonra yine çay koyup verirsin sonra?

He, koyup veririm. Hoca eniştelere gidinceye kadar hizmet edip dururum.

— He, he… Büyük hocalar ne zaman gelmişti?

— Babam ezana çıktığında gelmişti, koyduğum çayı bu vakitte içiyorlardı.

Dokumacı Sefer on adım kadar konuşmadan gitti.

— Sen çok iyi çocuksun, Memetkul, hoca eniştelerin ne diyorlardı?

— Daha konuştukları yok.

— Memetkul, bu hoca eniştelerin sözüne iyi kulak verip onları dinleyen kişi şüphesiz cennete gider. Sen de onların sözünü dinler misin?

— He, dinlerim. Babam da sevap olur, diyor.

— Belki, Memetkul, çok iyi dinleyip al da… Eğer sen bu hoca eniştelerin sözünü iyi dinleyip, onlar gittikten sonra bana gelip söyleyiverirsen, Memetkul, ben sana on kuruş veririm. (s. 287)

Sefer, her gün Memetkul'un duyduklarını gelip söylemesi karşılığında 10 kuruş vermektedir.

Memetkul

Hocaların konuştuklarını dinleyip, para karşılığında Dokumacı Sefer'e söyleyen kendi hâlinde bir çocuktur.

Tohtabibi dükkândan çıktı. Dokumacı Sefer, Memetkul'a bakıp tebessüm etti. Memetkul da kendince tebessüm edip, Dokumacı Sefer'in kuruşlu cebine göz attı ve ne içindir boğulur gibi oldu.

— Peki, Memetkul hoca?

— Memetkul düşünüp tereddüt etti:

— Kitap… Kitap sözünü söylemedi de, he… Büyük hoca Kur'an'daki heceyi okumuştu, ben…

Dokumacı Sefer çocuğun endişesini anlayıp güldü:

— Sen okuyamadın mı, ne yazık. Peki, okuduğunu söyleyiver.

Memetkul yeniden nefesini yuttu, gözünü gayriihtiyari Dokumacı Sefer'in cebine dikti.

— Kitap sözü olmasa da kuruşu verecek misin, Sefer abi?

Dokumacı Sefer gülmekten kendini alamadı, cebinden kuruşları çıkarıp eline aldı:

— Vereceğim. Görüyor musun? Bunun onu seninki. (s. 291)

5.3. Mekân

Eserde yaşanan olaylar Mahdum'un avlusu, mahalle camisi ve Han sarayı üçgeni içerisinde geçmektedir.

Mahdum'un avlusu olayların başlangıç mekânıdır. Burası, romanın

başkarakterler olan Rânâ ile Enver'in birbirlerini tanıdıkları ve bir arada yaşadıkları yerdir. Kapalı bir mekân olan avlu, nesnel bir bakış açısıyla tasvir edilmiştir:

> *Mahdum'un avlusu üç bölümden oluşmaktaydı. Sokaktan girilen kısımdaki birinci bölümde misafirhane, ders verilen yer ve meşkhane[124] vardı. İkinci bölümde kare şeklinde ve yaklaşık yarım tenap[125] bahçe vardı. Burada şeftali, elma, incir gibi meyveli ağaçlarla birkaç üzüm asması dallanıp budaklanmıştı. Mahdum çocukların gücünden iyi faydalandığı için olsa gerek, bahçenin hiçbir tarafı boş kalmamıştı, orada her türlü yeşillik vardı. Ortadaki çardağın altı bir buçuk gaz[126] yükseltilip kullanılan kameriye, kameriyenin üç tarafına yaz gülleri dikilmiş, reyhan ve diğer çiçekler etrafa kokularını yayıyorlardı. Birinci kısımdan girilince bahçenin kameriyesine ve içeriye giden yollar vardı (s. 147)*

Yukarıdaki tasvirde Özbek evlerinin mimarî özelliklerini görülmektedir. Romanın asıl mekânı olan avlu içerisine ders görülen mektebi de alan geniş bir yerdir.

Âşıkların güzel vakit geçirdikleri avlu, tabiat olayları, mekân ve insan arasındaki ilişkinin güzel bir şekilde kurulduğu bir dekordur:

> *Güçlü rüzgâr esip bahçedeki her şeyi dört bir tarafa savurmaya başladı. Sokağın tozlarını havalandırıp, ay ve yıldızların ışığını soluklaştırdı. Çekirgelerin cır cırı, gece haşerelerinin nağmesi güçlü rüzgâr sesiyle kesildi. Kaldırımın üstündeki çardak sürekli dört tarafa sallanıp altında oturanların yüzlerini gâh gösterip gâh gizleyip sanki onlarla oynaşır gibi, Hüseyni[127] salkımlarının bir iki tanesini düşürdü. (s.222)*

Olayların geçtiği diğer bir mekân olan caminin konumu fazla ayrıntıya

---

[124] Alıştırma ve pratik için çalışmaların yapıldığı yer.
[125] Türkistan'da özellikle de Özbekistan'da kullanılan 39,9 metreye denk uzunluk ölçüsü birimi.
[126] 0.71 metreye denk uzunluk ölçüsü birimi; arşın.
[127] Bir üzüm cinsinin adı.

girilmeden açıklanmıştır:

> *Sultanali Kâtip, Halbay'dan sözü alıp sokağa çıktı, çabuk çabuk adım atıp, geldiği tarafa yol aldı. O, eğri büğrü sokaklar boyunca gider, sokakta gördüğü her bir hatunu kontrol edip adım atmasına bakıp geçerdi. Pazara gelince çevreden Cuma ezanı işitildi. Sokakta bölük bölük sarık saran halk, camilere bakıp akar, o ise Cumayı unutup belirsiz bir yerde koşardı. Biraz tereddüt edip durduktan sonra, arkasına dönüp, Salih Mahdum sokağına bakıp doğruca gitti, on adım yürüyüp durdu. (. 303)*

Caminin bir diğer işlevi de mahalle sakinlerinin toplanıp sohbet ettikleri bir misafirhaneyi barındırmasıdır:

> *Bu gece cami odası yine mamur, büyük mumu rafa koyup, açık sobaya fıstık kömür atıp, umutsuz, birbirine yanyana oturan iki müftü ellerini alevle ısıtıyorlardı. Odanın başköşesindeki rafa beş altı tane kalın mukavvalı kitap derlenmiş, onların yapraklarının boşluğuna "Şerh-i Molla Camî", "Akaid-i Maalhavaşî", "Alvakaya", "Siyer-i Şerîf" gibi sözler yazılmıştı. Gün batısındaki rafın duvarına gül şeklinde işlenmiş dua veya bunun gibi mukaddes kelimeler yazılı bir kâğıt yapıştırılmış. Boyalarla rengârenk askıların birisine dul kadının küçük kazan gibi bir sarığı asılmıştı. (s. 339)*

Romana ismini veren "mihrap" İslamiyet'in önemli simgelerinden birisidir. Mihrap, kıbleyi gösteren,imamın arkasında cemaate namaz kıldırdığı kutsal bir mekândır. İmam cemaatin dolayısıyla da Müslümanların önderi, rehberidir. "Mihraptaki Akrep" ifadesiyle dönemin yozlaşmasıyla Müslümanların arasına giren akrepleri tarif etmiştir. Bu akrepler molla veya müftü kisvesi altında insanları dinden soğutup birbirine düşürmekte ve kendi çıkarları için her yola başvurmaktadırlar.

Romanda olayların geçtiği bir diğer mekân ise Han'ın sarayıdır. Burası Han haremi, divanhane ve avlu gibi çeşitli kısımlardan oluşmaktadır. Han'ın

sarayı ve haremi betimlenirken mekânda bulunan şahısların içinde bulundukları ruh hâllerinin de aktarılması, betimlemenin başarısı olarak nitelendirilebilir:

> *Bahçeye girildikten sonra doğrudan yeni sarayın dış kapısı, muhteşem tarihi kemer ve revaklar gözü kamaştırır, insan güya kendini Han huzurunda, baskı altında hisseder, tantanalı ve gösterişli köşkte huzur bulmak yerine, bilakis ondan dehşet ve tehlike hissetmeye başlardı. (s. 230)*

Yazar, olayların geçeceği yerlerin çerçevesini çizmek için Hudayar Han'ın yaptırdığı yerleri, tanrısal gözlemci bakış açısıyla anlatmıştır:

> *Memleketi bayındır hâle getirme bahanesiyle 1284[128] yılında Hokant zanaatkârlarını haksız yere parasız çalıştırıp yeni tezgâh, kervansaray, pamuk sarayı ve pazarlar yaptırdı. 1285[129] yılında Hokant'ın Ürgenç mahallesindeki meşhur Aksaray'a saldırdı. Uzak yerden ark kazdırarak Aksaray'ın etrafını suyla doldurdu Sıcak günlerde serinlemek, saraydaki hanımlarla keyif yapmak için "Bağ-ı Eram"ı yaptırdı. (s. 227)*

Böylelikle olayların en geniş çerçevesi çizilmiştir. Yani olayların Hokant Hanlığı sınırları içerisinde geçtiğini görüyoruz. Ayrıca keyfi hareketlerle yaptırmış olduğu bu mekânlar, onun baskıcı ve zalim bir devlet adamı olduğunun da simgesidir.

Gülşen'in sarayın avlusuna girişi bir dekor şeklinde tasvir edilirken avludaki hizmetçilerin, tulumbacıların görevleriyle alakalı da bilgiler verilir:

> *Gülşen uzun kaldırıma çıkıp sağdaki birinci kapıyı itti. İçeri taraftan ihtiyar bir hadime kapıyı açarken Gülşen'e selam verdi ve "Hoş geldiniz!" dedi. Gülşen'i içeri alıp kapıyı bekledi. Bu haremin küçücük su avlusuydu. Ortadaki bakır havuzda masmavi su*

[128] Miladi takvime göre 1863 yılı.
[129] Miladi takvime göre 1864 yılı.

dalgalanıyor, bir yandan da birkaç cariye havuzdan su alıyordu. Burada avlunun kuzeyindeki hadimelerin durduğu küçücük bir evden başka bina yoktu. Sadece güneyde az önceki gibi bir kapı vardı. Su avlusundaki bu havuz, haremin bütün ihtiyacını karşılardı. Bu havuz haftada birkaç kez belirli saatlerde tulumbacılar tarafından doldurulurdu. (s. 232)

Han'ın içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde anlatabilmek için, kırk kızların kaldığı yer tasvir edilirken temaya uygun şekilde kızların görünüşleri ve işleri de dile getirilir:

Bu avlu dört küçük ve bir harikulade misafirhaneden, ayrıca "kırk kızlar"a ait yemekhane ve başka yapılardan müteşekkil olup, kızlar küçük evlere yerleşmiştiler. Onların süslenmelerine gelince, yukarıdaki cariyelerde görüldüğü gibi kırmızı gömlek, sarıçiçekli kırmızı şal, şuvamatas veya adras yelekti. O sırada top oyununa iştirak eden kızların hepsi neredeyse yalın ayaktı, işteki ve yemekhanede yemek pişiren kızlar iki renkli deri çizmeler giymiştiler. Ekseriyeti, yirmi yaşını geçmiş kızların arasında on altı, on yedi yaşlılar da görünüyordu.(s. 243-244)

Han'ın Cuma namazı öncesi eğlencesi, bu eğlenceye katılan ayanlar, halkın onu merakla bekleyişi bir panorama olarak verilmiştir. Burada Han'ın haşmeti ve halkın onu rükûda bekleyişi korkuyla karışık saygı içinde anlatılmaktadır:

Han, bugün Cuma namazına kadar eğlenmek istiyor. Burada toplananlar bu eğlenme saatine iştirak eden Han'ın gönül okları, yani memleket ayanlarıydılar. Han hâlâ iç saraydan çıkmamış, bütün reaya "Cenâb-ı Âlî" yi bekleyip muhteşem kapıya göz dikmişlerdi. Şah sedirden biraz ötede, etrafı hasır ile örülü bir baraka peyda olmuş ve bu baraka içinde birkaç kişi sohbet edip oturuyorlardı. Birkaç dakika bekledikten sonra, muhteşem kapıda Derviş Kâtip göründü, karşısındaki reayaya yerden kalkma işaretini verdi. Birden herkes şuv ederek ayağa kalktı. Derviş Kâtip kapının yanına geçip, rükûya vardı.

İçeriden ipek kaftan ile kalın karnını saran, beyaz saçaklı kavuğunu alnına kadar düşürmüş Hudayar göründü. Han'ın görünmesi ile bütün reaya da kâtip gibi rükûya gittiler. (s. 266)

Yazar olayları hikâye ederken, o dönemin siyasî olayları hakkında da bilgiler vermektedir. Artık Ruslar Türkistan'a yayılmış, Taşkent'ekadar ilerlemiştir. Hokant'tan Taşkent'e gitmeyi planlayan üç arkadaş arasındaki konuşmada Taşkent'tin o dönemde Rusların elinde olduğunu belirtmektedir:

— Peki, peki, dedi Rahim ve Şerif'e bakıp kaşını çattı. Taşkent'e gideriz diyen bekâr değilmiş de, lanet olası. Hey iş bitti, Kabilbay, Taşkent'e gideceğiz, Rus'unu da bir görelim. (s. 349)

5.4. Zaman

Romanın anlatılma zamanı 1928 yılıdır. Romanda olayların zamanı hicri takvimle belirtilmiştir. Ancak olayların geçtiği zaman Hudayar Han'ın üçüncü ve son kez tahta çıktığı dönem olan hicri 1283-1292 yılları, yani 19. yüzyılın ikinci yarısıdır:

Hudayar Han'a hicri 1283[130] yılında üçüncü kez tahta çıkmak nasip oldu. Onun son saltanatı, hanlığın keyfi idaresinin acı zulüm ve kanun tanımazlığının azaplı kara sayfalarını teşkil eder. Hicri 1283'ten 1292[131]'ye kadar olan sekiz yıl, Hudayar'ın serbestçe hareket ettiği, Fergana üstünde dilediğince at oynattığı ve zulüm kılıcını fakirlerin kanıyla rastgele boyadığı son devirdir. (s. 226-227)

Romanda olaylar Mahdum'un babasının ölümüyle başlar:

Babası vefat ettiğinde Salih Mahdum yirmi yaşında bir talebeydi. Babası merhum olduktan sonra kendisinden birkaç yaş büyük olan ağabeyi, imam oldu ve ailesiyle birlikte Mergilan'a göç etti.

[130] Miladi takvime göre 1862 yılı.
[131] Miladi takvime göre 1862-1873 yılları arası.

Salih Mahdum, annesi ve on altı yaşındaki Naime isimli kız kardeşiyle Hokant'ta kaldı. Bir yerden yardım gelmediği için onlar çok sıkıntıya düştüler. Sonunda da Salih Mahdum tahsilini terk etmeye, karınlarını doyuracak bir iş aramaya mecbur oldu. (s. 135)

Ancak daha öncesinde Mahdum'un doğum tarihi verildiği için olayların hicri 1250 yılında başladığı anlaşılmaktadır: *Babası vefat ettiğinde Salih Mahdum yirmi yaşında bir talebeydi*. (s. 135) Daha sonrasında olayların gelişimiyle Mahdum'un hangi yaşa ulaştığını belirtmesiyle, olayların hangi zamandan hangi zamana ilerlediğini görülmektedir:

O, kırk yaşlarında mahalleye imam oldu. Ayrıca okulunu da genişleten Salih, bu ilçenin her tarafında "Üstat Molla Salih Mahdum" adıyla tanınmıştı. Öyle ki, kendisinden okuma yazma öğrenenler; işçi, zanaatkâr, tüccar, medrese talebesi ve bunun gibi yeni alanlarda üstatlık unvanı alırdı. (s. 138)

Roman, Rânâ ile Enver'in Hokant'tan at arabasıyla kaçmalarıyla sona erer. Fakat bu kaçışın tarihi kesin bir şekilde belirtilmemiştir. Olaylar kronolojik sıra hâlinde birbirini takip etmesine rağmen bazı geriye dönüşlerle bu sıra bozulmuştur. İlk geriye dönüş Mahdum'un ailesi anlatılırken yapılır. (s. 133) İkinci geriye dönüş Molla Abdurrahman'ın babası öldükten sonra yaşadıkları anlatılırken yapılmıştır. (s. 189) Üçüncü geriye dönüşte ise Enver, ablasının evinde yaşadıklarını anlatır. (s. 280)

Anlatıcının bakış açısına göre zaman, belli bir çağa gelince yapılması gerekenleri de ifade eder. Bilhassa, belli bir yaşa gelen gençlere evlilik gibi kutsal bir görev için önayak olunmadığı zaman ilerleyen dönemde işin daha da zorlaşacağı ifade edilir:

Oğul yirmiye, kız on beşine geldiğinde anaların derdi gelin güvey sevdası olup çıkar. Bu mâhiyette Mahdum'un anası Mahlar Hanım'ın hastalığı güya "yara üstüne çıban" idi: Mahdum'un yaşı yirmiyi geçti, Naime on sekizine geldi; yani hem gelin hem de güvey

lazım. Naime için endişeye gerek yok. Güzellik, edep, çalışma, hepsi yerinde. Bey olmazsa beyzâde yahut öğretmen o da olmazsa meşkçi.

Ama Mahdum meselesi biraz karışıktı: Nafakasının temini malum. Babasından kalan altı üstü bir bahçe. Başka da bir şey yok. Demek ki, Mahlar Hanım hayatta iken Mahdum'u baş göz etmezse, kendisinden sonra onun evlenmesi zor. Bunu göz önünde bulunduran Mahlar Hanım, Mahdum'u evlendirmek için sözü edilen Naime'yi aracı yaptı. Yani o, Naime'yi teklif edip karşılığında öbür taraftan gelin almak niyetindeydi. (s. 136)

Anlatıcı Hudayar Han'ın son kez tahta çıkış tarihini ve sonrasında yaptığı savaşları, inşa ettirdiği yapıları adım adım anlatır:

Hudayar Han'a hicri 1283 yılında üçüncü kez tahta çıkmak nasip oldu. Onun son saltanatı, hanlığın keyfi idaresinin acı zulüm ve kanun tanımazlığının azaplı kara sayfalarını teşkil eder. Hicri 1283'ten 1292'ye kadar olan sekiz yıl, Hudayar'ın serbestçe hareket ettiği, Fergana üstünde dilediğince at oynattığı ve zulüm kılıcını fakirlerin kanıyla rastgele boyadığı son devirdir. Memleketi bayındır hâle getirme bahanesiyle 1284 yılında Hokant zanaatkârlarını haksız yere parasız çalıştırıp yeni tezgâh, kervansaray, pamuk sarayı ve pazarlar yaptırdı. 1285 yılında Hokant'ın Ürgenç mahallesindeki meşhur Aksaray'a saldırdı. Uzak yerden ark kazdırarak Aksaray'ın etrafını sulattı. Sıcak günlerde serinlemek, saraydaki hanımlar ile keyif yapmak için "Bağ-ı Eram"ı yaptırdı. Annesi Hâkim Hanım'ın vasiyetine uygun, 1286 yılında "Hâkim Hanım Medresesi" diye meşhur medreseyi, yine bu yılda Emir Ömer Han tarafından yaptırılan malum yeni sarayı da çevresindeki bağ ve gülzârları ile kullanıp viran etti.[132]

— 1286-1287[133] *yıllarında "Ula Nehir" ve "Han Ark" diye adlandırılan meşhur arkları kazdırdı. 1287 yılında kendi adındaki*

[132]Eski saray Şahruh Han'ın oğlu tarafından hicri 1145'in ortalarında inşa edilmiş, Hudayar'ın arzularına cevap veremez hale gelip eskimişti.
[133]Miladi takvime göre 1865-1866 yılları.

"Medrese-i Âlî" yi ve "Dahma-i Şahan" ı, 1288[134] yılında Hokant'ın eski dervişanesini tamir ettirdi. Ayrıca ölen ağabeyi Sultanmurad Han adına medrese inşa ettirdi ve işte bu yıl oğlu Orman Han'ın sünneti için yüz yirmi gün pilav dağıttırıp dört ay düğün yaptı. Öyle ki, her gün iki kazan yemek pişirilir, sekiz yüz tandır ekmek yapılır, iki yüzden fazla oğlak kesilir, memleketten düğüne gelen âyâna her gün binlerce kaftan giydirilirdi. (s. 227)

Anlatıcı Hudayar dönemini tasvir ederken, aynı zamanda dönemin siyasi olayları hakkında da bilgiler vermiştir. Hudayar'ın son dönemi, Rus istilasının Türkistan'da yaşandığı döneme denk gelir:

Han ikinci kez tahttan kovulduktan sonra tecrübesini birazcık artırmıştı. Onun üçüncü kez tahta oturuşu medeniyetli Rus istibdadının Taşkent'i alıp Hokant'a da el uzattığı senelere denk gelmişti. O günkü koşullar tecrübeli Han'ı farklı bir siyaset takip etmeye mecbur ediyordu. Nihayetinde sert olması, yukarı tabaka sayılan ulemayı, eşrafı kendine baktırması lazımdı. Tahtına ejderha gibi ağzını açıp gelmekte olan Ruslara karşı kendi medeniyetini kurması, onlara cevap vermesi gerekliydi. Bunun için işçiyi acımasızca çalıştırıp medreseler inşa etmekte, arklar yaptırmakta, hanlar, hamamlar, dervişane ve saraylar yaptırmaktaydı. Abdukerim Han'dan beri onlarca Han'a yarayan sarayı yıkıp yeni saray inşa ettirmesi, keyfine bakarak Ruslara yakınlık göstermesi, süsün şanı şöhret ile Fergana'yı elinde tutmak içindi. (s. 229)

Yazar bazen de olayın hangi ayda ve mevsimde geçtiğini dile getirerek bölgenin mevsim özelliklerini de açıklar:

1866 yılının Haziran ayı, yani ilkbaharın bahar havasına yakın soğuk bir gündü. Geceleyin saat beş sularında saray içinde kaynayıp duran hayat biraz rahatladı, kapı yanlarındaki bekçiler içeriye hiç kimseyi sokmaz oldular. Saray hizmetçileri, mesela beyler, kâtipler, korumalar ve diğer ağalar birer birer çıkıp dağılmaya başladılar.(s.

[134]Miladi takvime göre 1867 yılı.

231)

Eylül ayı girmiş olsa da, hava ılık, gün Cuma idi. Sarayın bahçesine su serpilip süpürülmüş; ortadaki şah sedirine lâlegül kilim serilip, Han'ın oturması için kadife halının üstüne arslan derisi konulmuştu. (s. 265)

Eserde zaman unsuru başarılı şekilde işlenmiştir. Olayların belirli bir tarihte başlaması, sırayla devam etmesi ve sonlanmasıyla zamanın işlenişi, önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca zaman, siyasî olayların, gelenek göreneklerin ve çekilen çilelerini ifade edilmesinde aracı unsur olarak kullanılmıştır.

6. Tema

Romanın ana teması Han'ın ve mollaların kötü ilişkiler sarmalında halkı sömürdüğü, ezdiği bir süreçte birbirine âşık iki gencin Han'ın ve onun etrafındakilerin yaptıklarına karşı çıkmaları ve direnmeleridir. Roman olay örgüsü bağlamında dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde ortak olan bazı şahıslar etrafında olaylar gelişmektedir. Bu nedenle birbirinden tamamen farklı olamayan bu dört olay örgüsünü sırasıyla incelemek gerekir.

Birinci bölümün ana teması geçmişte yaşanan sıkıntıların insanın karakterine etkileridir. Tema Mahdum'un babasının ölmesinden sonra şekillenir. Babası öldükten sonra Mahdum annesi ve kız kardeşiyle birlikte yoksulluğa direnmeye çalışır. O, küçükken çok sıkıntı çekmiş ve durum onun cimri bir yapıya bürünmesine sebep olmuştur. Kâdirî, Mahdum'un bu yapısını abartıya kaçmadan yalın bir şekilde dile getirmiştir:

Genç yaşta babasının ölmesi, onun yokluklar içinde büyümesine neden oldu. Ona yakışmayan bazı davranışlar, belki işte bu dönemdeki sıkıntılarının ruhuna işleyen kötü taraflarıdır. Tabii ki bizim buradaki vazifemiz Mahdum'u tahlil etmek değil; belki onun şahsına ihanet etmekten ve ona iftira atmaktan sakınmak, yani abartmadan ve küçümsemeden okuyucuya her şeyi takdim edebilmektir.

Hep aynı şekilde yaşanmaz. Mahdum'un da cimriliğe benzeyen işleri vardı elbette. Mahdum, çalışıp kazanmadığı dönemlerde bu işi yokluktan yapıyordu, desek de varlıklı zamanlarında bu alışkanlığını terk etmemesi sebebiyle onun tabiatında biraz cimrilik varmış diyoruz (s. 138-139)

Hanımının ev işlerine dahi karışarak ona telkinlerde bulunması durumun vahametini göstermektedir. Ayrıca Mahdum'un bu hâli mahallede çocukların bile alay konusu olmuştur:

Gömleği, iştan[135]ı genelde yedi sekiz yerinden yamalıdır. Yedi kıştan beri kaftanının yenilediği vaki değil, fakat kışlar gelip geçtikçe kaftanın kolu değişip durur, astarı yıllar geçtikçe yeni yeni yamalarla zenginleşir. Bu kaftan ömrü boyunca bir kez su yüzü gördü, ama bunda da Mahdum'dan izinsiz, sadece Nigâr Hanım'ın zoruyla leğene düşüp yıkandı. Bugün ise dört yıl önceki yıkanışı, yedi yıllık rengi, çeşitli yamasıyla sekizinci kış sahibi Mahdum'a sadıkane hizmet etmek için bohça içinde kendine güç toplayarak bekler. Mahallenin şakacıları Mahdum'un bu kaftanına "maltapar[136]" diye ad vermişler, kaftan giyilip dışarı çıkıldığı gün Mahdum'a sezdirmeden, "Maltapar ticaretten dönüyor, hâlâ diri. Şayet yamalardan sıkıntı yaşamazsa, daha on yılı var mı, Mamarayim[137]?" diyerek gülüşürler (s. 139)

Mahdum'un gözünü para hırsı, dünyevi işler öyle bürümüştür ki o, zamanla geçmişte yaşadıklarını unutur ve kendisiyle aynı kaderi paylaşan Enver'i evine almak istemez. Ancak annesine de karşı gelemez.

İkinci bölümün teması insanların ilişkilerini kişisel çıkarları üzerine kurması ve bu ilişkilere dinin alet edilmesidir. Tema Enver'in Mahdum'un evine gelmesiyle başlar ve olaylara Şehitbek'in dâhil olmasıyla gelişir. Şehitbek, Enver'in kâtip olmasını istemez, fakat Enver'in kâtip olmasını da engelleyemez. Çıkarı için Enver ve Mahdum ile arasını iyi tutması gerekir. Bu sebeple Mahdum' a şirin görünmek için, onun arkasında namaz kılmaya

[135] Vücudun belden aşağı kısmına giyilen, uzun iki paçalı iç giysisi.
[136] Bu isim birleşik isim olup ticarette kafası iyi çalışan anlamına geliyor. Ancak burada kaftana nispet edilse de kaftanın sahibiyle ilgilidir.
[137] Bir özel isim.

başlar:

Şehitbek, Enver'in emrine girmeyi tabii ki istemezdi. Ama Enver'e karşı bir şey yapma gücüne de sahip değildi. Gerçi, şimdi Enver'in emîri olması düşük bir ihtimal olsa da, Şehitbek her ihtimale karşı çare bulmak istedi. Bundan üç dört gün önce Mahdum'a yakınlaşma telaşında evvelâ onu taklit edip namaz kıldı (Önceleri Mahdum'un arkasında namaz kılmazdı.). Yatsı namazından sonra halkaya girip Mahdum'un tilavetini dinledi. İkinci gün sabah namazdan sonra Mahdum'a selam verdi ve ondan hâlini sorup "Duyup çok memnun oldum, her zaman başkâtibin kendi adamlarımızdan olması iyi; bu konuda saraylı dostlara da sordum!" dedi. Mahdum, kendi işinde ne kadar mahir olsa da o, dost ile düşmanı ayıramaz. Nice yıllık düşmanlarını iki çift şirin söz veya beş kuruş menfaat karşılığında unutup giderdi.(s. 157-158)

Şehitbek bu davranışının karşılığını görmüş, Mahdum ile arasını düzeltip aynı sofrada yemek yer hâle gelmiştir:

— Halkın ağzında mış mış sözü, dedi mantıyı çiğneyerek. Güya siz merhum başkâtibin yerine tayin ediliyormuşsunuz, diye... Bu gerçek mi yoksa söylenti mi, iyi anlayamadık. Bu sözün gerçeğini şimdi sizden işitelim değil mi? Ayrıca size hayırlı olsun (lakin size iyilik olmuş) efendim ve bu haber bizleri çok mutlu etti. Gerçekten, bu makama layık olduğunuzu, nihayetinde saray erbabından da işitiyoruz… (s. 159)

Gözü yüksekte olamayan Enver'in başkâtiplik görevini istememesi üzerine, Mahdum'un bu görevi Enver'e beğendirmek için hak, hukuk ve doğruluktan bahsederek onu cesaretlendirmeye çalışması çıkar ilişkisinin bir başka delilidir:

Sen kendi işini bilerek yaparsan, vazifende uyuşukluk göstermezsen; bütün âlem sana düşman olduğunda bile onlar senin kılına dahi dokunamazlar, dedi. Çünkü hak daima galiptir, haksızlık ise mağlup. Töhmet ve yalan korkusuyla cenk meydanından yüz çevirmek yiğitlerin işi değildir. Zira işte bunun örneği Türk boyları arasında da var: "Serçeden korkan, darı ekmez." diye insanları rezil ederler. Bunun

gibi sen de serçeden korkup darı ekmeyenler cinsindensin. Ben yanılmışım herhâlde, oğlum! (s. 161-162)

Üçüncü olay halkasının teması Enver'in başkâtip olmasını istemeyen mollaların ve diğer kâtiplerin çıkar çatışmasıdır. İşini yaptırmak için insanlar Enver'e hediyeler getirir. Ancak Enver işini çıkar gözetmeden yaptığı için bütün hediyeleri geri çevirir. Bu olay sonrasında esnafın arasında şu diyalog geçer:

Bu iyilik dilekçeden de önce kâtipbaşından oldu, diye düşündüm. Çocuklarımın tavsiyesiyle iki top kumaşı alıp akşam vakti kâtibin evine vardım. Çağırdım, çıktı. Minnettarlıkla iki top kumaşı uzattım. Asla almam "Yehtek için kumaşım var, geri alın." dedi. "Satıp parasını vereyim mi?", deyince, "Param da çok." dedi. Hiç yoktan bir tanesini bile almadı. Yine dua edip elbiseyle geri döndüm. Melek ancak bu kadar olur, diye düşündüm, Şükür sofu! Ee, böyle yiğit, kâtipbaşı olmasın da kim olsun, Samet Efendi. (s. 186)

Rânâ iffetli bir kızdır. Daha önce hiçbir erkekle fazla münasebeti olmamıştır. O, daha önce hiçbir erkekle bu kadar yakınlaşmamış, şakalaşmamıştır. Bunun verdiği heyecanla utanır ve yüzü kızarır:

Rânâ kızarıp yere baktı. Yüze ağızla vurmayı o ömründe ilk kez işittiği için kızarmakta da yere bakmakta da haklıydı. Kendisinin yazdığı sevgiye ait şiirleriyle ve Enver'e az önceki verdiği cevaplarıyla gerçek bir sevgili veya âşık gibi görünse de, son söylenenlere henüz aşina değildi. Yüze ağızla vurmalara tamamen yabancıydı. Bu söz Enver'in de ilk cesaretiydi. Her ikisi de bu "yenilik" in acemisiydi. (s. 221)

Mahdum, Enver'in fakir insanlarla yakınlaşmasından rahatsızdır. Enver'in başkâtiplik makamına uygun şekilde davranmasını istemektedir:

Bu sonrakilerin teşrifleri Enver'i ne kadar huzursuz ediyorsa, Mahdum'u da o kadar gururlandırır, hatta Enver sarayda olduğu zamanlarda da onları misafirhaneye kabul edip Enver gelinceye kadar ona edilen iltifatları kendisi alırdı. Dokumacı Seferle yukarıda yaşanan

olaya benzer bir şey yaşanmış gibi, Mahdum şikâyete ve akıl danışmaya gelen zanaatkârlarla ve kaftanı eskilerle anlaşamaz, onları oldukça küçük görüp "Kâtip bugün gelmez, sizinle konuşmaya fırsatı yok, engel olmayın." gibi ifadelerle fakirleri kapıdan geri çevirmeye gayret ederdi. Enver'in bir fakirle "kederlenip" oturduğunu görse, içinden öfkelenip "Alçak devamlı alçaklığını yapar… Can çıkmayınca huy çıkmaz, atasözü çok doğru." diye düşünür ve kaşlarını çatıp dışarıya giderdi (s. 212)

Dördüncü bölümün olay örgüsüne göre ana teması, bütün gücü elinde bulunduran Han'ın halkı ezmesidir. Keyfine düşkün olan Hudayar Han, elindeki güçle halkı istediği şekilde kullanabilmekte, istediği kadına sahip olabilmektedir. Gülşen vasıtasıyla Rânâ'yı beğenen Hudayar, bu sefer de göz koyduğunu alabileceğini düşünmüştür. Fakat yanılmıştır. Kötü sisteme karşı direnen Enver ile Rânâ, Han'ın karşısında durmuş ve kötülerin her zaman kazanamayacağını göstermişlerdir.

7. Anlatım Özellikleri

Romanda olaylar hâkim bakış açısıyla aktarılmıştır. Anlatıcı olaylara ve olaylardaki kişilerin geçmiş ve şimdiki hayatına hâkimdir. Eserde tasvir, hikâye etme, karşılıklı konuşma ve monolog gibi anlatım teknikleri sıkça kullanılmıştır.

Tasvir, şahısları tanımlamak ve okuyucunun gözünde canlandırmak için sıklıkla kullanılmıştır. Hemen hemen her bölümde tasvire geniş yer verilmiştir. Romanda ilk göze çarpan Rânâ'nın tasviridir:

Bizim Özbeklerde, özellikle Hokant'a mahsus bir renk, sarıya çalan bir renk var. Lakin bu renge açık sarı demek doğru olmaz. Çünkü biz hasta kişinin rengine sarı deriz. Altın ve saman rengi de buna benzetilir. İfademiz yanlış olmazsa bu güzel kız, açık renkli Rânâ gülünün renginde veya açık sarı renkte yaratılmıştı. Üzüm üzüme baka baka kararır. Rânâ'nın saçı koyu siyah olsa da, yani güneş olmayan

yerlerde siyah görünse de güneşte biraz sarı görünürdü. Aynı şekilde Rânâ'nın gözünde de buna benzer bir durum görülürdü: Halkaya benzeyen esrarlı gözleri insana sert baktığında karalıktan farklı, başka türlü koyu bir ışık saçardı. Kirpiklerinin altında enfes bir sürme dairesi vardı. Kaşı yanmış gibi görünse de karşılıklı yatan iki kılıç arasını, güzel bir şekilde aşağıya inip yeniden yukarıya yöneliş ayırırdı. Burnu eleştiriye konu olmayacak kadar mütenasip. Her zaman utangaçlık tebessümüne hazır duran güzel dudaklarının üst kısmında belli belirsiz tüyler çıkmıştı. Yüzü de uzun değil, geniş de denmez, birine gülüp baktığında kızıl elmaların altında virgül gibi iki gamze hâsıl olur, sanki gül-i rânâ açılmış gibi tombul görünürdü. Çok sık saçlar, Rânâ'nın önüne, arkasına dağılan sayısız kâküller, uzunla kısa arası, boyu parmaklarının en küçüğünde kına gülleri ile herhâlde bu kız sadece Hokant'ta değil bütün Fergana'nın şarkılara konu olup övülen güzellerindendi. (s. 145)

Romanda yazarın sıkça başvurduğu anlatım tekniklerden birisi karşılıklı konuşmadır. Eserde, olayların başlangıcından sonuna kadar karşılıklı konuşma yoğun bir şekilde görülmektedir. Kâtip Sultanali ile Mahdum arasında geçen konuşma, buna iyi bir örnektir:

Kulunuz da Kâtip Enver'le birlikte divanhanede çalışıyorum. Belki kulağınıza çalınmıştır, ismim Kâtip Sultanali, dedi.

Mahdum gülerek:

— Tabi, tabi Enver'den işitmişliğim var, zât-ı âlilerinizin tasvirini dinlemiştim. Niçin buyurmuştunuz? Fakirhaneye teşrifinizle çok memnun oldum.

— Adapsızlık olsa da, mübarek evinize habersiz geldim. Buna da biraderim Kâtip Enver'in sevgisi mecbur etti, dedi Kâtip Sultanali.

Sultanali'nin bu son sözü, onun maksadını az da olsa hocaya anlatmıştı. Keyiflenme, huzura kavuşma Mahdum'un yüzüne yerleşmişti. Gözünü kısarak Sultanali'ye baktı:

— Tabi, tabi, Molla Muhammet Recep'in yerine başkâtip tayin edildi mi? Fırsat bulup da bu konuda Enver ile konuşmaya vaktim

olmadı.

— Henüz tayin edilmedi, bugün yarın tayin edilir diye bekliyoruz.

— Çok iyi. Adaylar var mı?

— Var. Birkaç aday Han Hazretlerine malum kılındı (s. 145)

Eserde çok az kullanılan anlatma biçimi de monologdur. Bu çok az kullanımlardan birisi Rânâ'nın kendi kendine konuşmasıdır:

İsimle görünüş ekseri birbirine uygun düşmez. Benim gençliğim, özellikle güzellik aradığım mağrur çağlarımdı. Ailemizde mi yahut başka yerde mi, herhâlde hatırımda iyi kalmamış, Lâle isimli bir kızın ustalığı hakkında konuşuldu. Meclis ehli bana yakındı, yani onlar, önünde güzellikten bahsetmemin ayıp olacağı kişilerdi. Bu yüzden Lâle'nin ustalığına nispeten daha önemli olan "güzelliği" hakkında bilgi alma imkânı olmadı. Lakin Lâle ismindeki meleğin, lale gibi güzelliği var, diye düşünmüştüm. Bugünden başlayarak Lâle'yi görme arzusuna kapıldım. Genç kızları görebilmek bugünlerde ne kadar zor ise, bundan on yıl önce de yine bir o kadar müşküldü. Nice vakit "hicran ateşinde yanarak" sokaklarda gezip nihayet Lâle'yi su taşımak için elinde testiyle gittiği vakitte denk getirdim. (s. 144)

Yazar zaman zaman olayları ve kişileri yorumlamaktan da geri durmamıştır. Bazen olay akışını keserek okuyucuya mesaj vermesi anlatıma renk katmıştır:

Akacak kan damarda durmaz, atasözü gibi Türkistan Hanlarında seyrek görülen bu hizmet sevgisi bizce bu etkenlerden doğmuştur ve bunda samimî hiçbir şey yoktur. (s. 229)

Romanda anlatımı zenginleştirmek için geriye dönüş tekniği de kullanılmıştır. Enver'in bir sohbet sırasında çocukluğunu hatırlaması bunun bir örneğidir:

Ben genç, yetim çağımda, ablamın evinde bu durumu görüyordum. Eniştem sefil bir zanaatkârdı. Kış geldi deyince közü yakar ve bu vesileyle közün yanında oturup çay içerdik. Bu köz hayatı hâlâ aklımdan çıkmıyor ve bu hayata sürekli gönlümde bir sevgi besliyorum. (s. 280)

Hikâye etme de olayların aktarılmasında sıklıkla kullanılmıştır. Olay

örgüsü içerisinde bazı şahısların geçmişteki hayatları, hikâye şeklinde dile getirilmiştir. Salih Mahdum'un soyunun nereye dayandığı ve babasının hikâyesi bu türdendir.

Mehrobdan Chayon romanı, Abdullah Kâdirî'nin *O'tkan Kunlar*'den sonraki diğer başarılı romanıdır. Roman geniş kişi kadrosuyla dikkatleri çekmektedir. Romanda olaylar elli yıl öncesini anlatmasına rağmen kişi, mekân, zaman ve anlatım unsurları açısından okuyucuya mesajı doğru vermekte, sanki yazar anlattığı olayları bizzat yaşamaktadır. Yazar Hanlıklar döneminde idarecilerin keyfi uygulamalarını, onların insanları sömürmesini, mollaların çıkarları için dini kullanmasını ve Rusların Türkistan'ı işgalini başarılı bir şekilde okuyucuya aktarmıştır.

8. Mehrobdan Chayon Romanının Cedit Hareketi Açısından Önemi

Ceditçilik, Türkistan'da 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında şekillenen ve kısa zamanda yüksek bir seviyeye ulaşmış, 1917 yılındaki Bolşevik ihtilali sonrasında katliamlar başlayıncaya kadar da kendini korumuş bir harekettir.[138] Cedit, sözlük anlamı itibariyle yeni, yenilik demektir. Bu yenilik ilk başta eğitimde olmuştur. Çünkü eski usûlde medreselerde verilen eğitim çok uzun sürmekte ve öğrencilerden gerekli verim alınamamaktaydı. Bu yüzden Gaspıralı'nın "Usûl-i Cedit" adını verdiği yeni sistemle 45 gün gibi kısa bir sürede öğrenciler Arap alfabesini okumayı başlıyorlardı. Bu mekteplerin başarısı, Bahçesaray'dan bütün Türkistan'a dalga dalga yayılarak Taşkent ve Semerkant başta olmak üzere Türkistan'da sayıları yüzlere ulaşır.

Eğitimle başlayan bu yenilik hareketi zamanla diğer alanlara da sirayet ederek edebiyat, sanat alanlarında yeni türler ortaya çıkmıştır. Çünkü edebiyat ve sanat toplumu yeni düşünceler etrafında toplamanın, onları yeni hareketlere hazırlamanın en iyi yoludur. Ceditçiler de edebiyat ve sanatın

[138] Kasımov, age., s. 1.

toplum üzerindeki etkisini anlamışlardı. Nihayetinde Ceditçiliğin ruhunu ve mantığını, içinde kusursuz bir şekilde canlandıran Cedit edebiyatı, millî şuurun gelişmesinde ve yerleşmesinde eşsiz bir rol oynamıştır.[139]

Özbek Cedit Edebiyatında da Ceditçi aydınlar, gazete ve dergilerde yazdıkları makalelerle halkı aydınlatmaya ve onları bu yeni hareket etrafında toplamaya çalışmışlardır. Cedit hareketi millî şuuru sahip bir halk yetiştirmeyi amaçlıyordu. Bu amaç doğrultusunda bu dönemde birçok eser verilmiştir. Abdullah Avlânî, Münevver Kârî ve Behbûdî Efendi bu dönemin önde gelen isimleriydi. Behbûdî'nin yazmış olduğu *Padarkush* piyesiyle Özbek Cedit edebiyatına yeni bir tür daha kazandırılmıştır. Bu piyes vasıtasıyla, kısa sürede çok sayıda kişiye verilmek istenen mesaj ulaşabilmekteydi. Bu piyesin halk üzerindeki etkisini gören diğer aydınlar da piyesler yazarak halkı aydınlatmaya çalışmışlardır.

Cedit hareketinin yenileşme çalışmaları doğrultusunda Behbûdî'nin tiyatro alanında yaptığı etkiyi Abdullah Kâdirî de roman alanında yapmıştır. Abdullah Kâdirî yazdığı *O'tkan Kunlar* romanıyla Özbek Cedit edebiyatına roman türünü kazandırmıştır. Sonrasında yazdığı *Mehrobdan Chayon* romanı halk tarafından olumlu karşılanmış, elden ele dolaştırılmıştır. Kâdirî bu iki romanını da tarihî roman türünde yazmıştır. Tarihî roman, geçmişte belirli bir zaman diliminde olup bitmiş olayların, yaşantıların, belirgin dönemlerin, önemli kişilerin hayat hikâyelerinin, tarihî gerçekliğe bağlı kalınarak, romancı muhayyilesinde zenginleştirilip yeniden üretildiği metindir. Tarihî romanlarda olaylar ve kişiler tarihten alınır, ancak bunlar yazarın hayal dünyasında yeniden şekillenerek okuyucunun dikkatine sunulur.[140]

Kâdirî de *Mehrobdan Chayon* romanında Hudayar Han'ın son kez tahta çıktığı yılları, yani 19. yüzyılın ikinci yarısında Hokant Hanlığı'nda yaşayan halkın içler acısı hâlini, Han'ın halka uyguladığı zulmü, hoca ve mollaların halkı sömürmesini anlatmaktadır. Ceditçilik, Hanlıklar devrindeki

---

[139] Kasımov, age., s. 195.
[140] Çetin, Prof. Dr. Nurullah; **Roman Çözümleme Yöntemi,** Ankara, Öncü Kitap, 2011, s. 220.

kötü yöneticilere, halkı sömüren din adamlarına ve Rus işgaline karşı ortaya çıkan bir hareketti. Kâdirî de bu dönemde yaşananları *Mehrobdan Chayon'da* ayrıntılarıyla anlatarak, Cedit hareketinin Türkistan halkı için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Hudayar Han, keyfi için yeni saraylar yaptırmış ve bu mahiyetteki işlerde de halkı zorla çalıştırmıştır. Ayrıca kadınlara düşkünlüğü ile tanınan Han'ın hareminde yüzlerce kadın bulunmaktaydı. Salih Mahdum, Molla Abdurrahman ve saraydaki kâtipler çıkarları için birbirlerinin kuyusunu kazmakta, yüzüne gülüp arkasından konuşmaktaydı. Bu şahıslar etrafında şekillenen roman ile Kâdirî, Cedit hareketinden önceki dönemi göz önüne getirerek, Cedit hareketinin niçin ortaya çıktığını vurgulamıştır.

Bilindiği üzere Ceditçilik ilk olarak eğitimde başlamıştır. Eski usul eğitimin devrin gereklerine cevap verememesi neticesinde, yeni usûlde eğitimle halk aydınlatılmak istenmiştir. Romanda Nesim'in babası Muhammet Recepbek'in Enver ile konuşmasında Cedit mekteplerinin Türkistan'da yaygınlaştığı ve halkın bu mekteplere ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu konuşmada medrese eğitiminin yetersiz kaldığı, halkın kendini geliştirmek için yeni sistemde eğitime ihtiyaç duyduğu mesajı verilmektedir.

Yazarın romanına *Mehrobdan Chayon* yani Mihraptaki Akrep ismini vermesi tesadüfî değildir. Mihrap, cami ve mescitlerde kıbleyi gösteren ve imamın arkasındaki cemaate namaz kıldırdığı kutsal bir mekândır. Bu mihrapta akrepler dolaşmaktadır. Yani o dönemin Türkistan'ında hoca ve molla kisvesi altında halkı kandıran ve onları sömüren bunu yaparken de dini çeşitli şekillerde buna alet eden insanlar vardır. Bunlar kimi zaman Molla Abdurrahman yahut Molla Niyaz, kimi zaman da Salih Mahdum adıyla kendini göstermektedir. Kâdirî, Hanlıklar döneminde dini sömürenleri bu tipler vasıtasıyla dile getirmiştir. İsmail Gaspıralı'nın, Hristiyanların Müslümanların arasına fitne soktuğunu ve Müslümanların silkinip kendine gelerek birleşmesi gerektiğini söylemesi de işte bu yüzdendi. Çünkü eğer böyle devam ederse açgözlü, fitneci insanlar dini kullanarak halkı sömürecek ve halk da zamanla dinden soğuyacaktı. İşte romanın verdiği mesajlardan birisi de o dönemde Müslümanların içler acısı hâliydi.

Abdullah Kâdirî gazete ve dergilerde kaleme almış olduğu diğer eserleri gibi Mehrobdan Chayon romanında da sade bir dil kullanmış, edebî sanatlara fazla yer vermemiştir. Çünkü halkı aydınlatmanın, onlara mesajı doğru şekilde vermenin yolu, halkın anlayabileceği sade bir dilden geçmektedir. Türkiye'de de Tanzimat edebiyatıyla birlikte Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi yazarların sade bir dil kullanması da aynı sebebe dayanmaktadır. Behbûdî'nin *Padarkush* piyesine insanların akın etmesi, Abdullah Kâdirî'nin *O'tkan Kunlar, Mehrobdan Chayon* romanlarının okunarak, elden ele dolaşması Ceditçilerin halka ulaşmada başarılı olduğunun delilidir. Ancak bu eserlerin halk tarafından sevilerek okunması, Sovyet idaresi tarafından hoş karşılanmamış ve Ceditçi yazarların bilhassa Abdullah Kâdirî'nin romanlarını okumak hatta evde saklamak dahi yasaklanmıştır. Ama halk bu kitapları gizli gizli de olsa okumuştur. Şair ve yazar Şükrüllah Yusufoğlu o dönemde yaşananları güzel bir şekilde özetlemiştir:

Abdullah Kâdirî'nin "O'tkan Kunlar" ve "Mehrobdan Chayon" romanlarını insanlar gizlice elden ele dolaştırıp okumakta ve asla yırtıp atmamakta. Ben böyle adamların ölümüne sevinir miyim? Asla, asla! Peki, ya onların kitaplarını okuyan halk? Yani, halkın sevdiği insanları tutuklayanlar mı halk düşmanı, yoksa bu adaletsizlikten nefret edenler mi?[141]Sovyet idaresi ne kadar baskı ve işkence uygulasa da halk Ceditçi şair ve yazarların eserlerini okumaktan vazgeçmemiştir. *Mehrobdan Chayon* romanının Arap harfli ilk baskısından sonra değişik yıllarda Kiril ve Latin harfli baskılarının tekrar tekrar yayımlanması, halkın bu esere olan ilgisini göstermektedir.

[141] Yusufoğlu, Şükrullah; **Kefensiz Gömülenler,** çev. Şuayip Karakaş, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009, s. 84.

SONUÇ

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Ceditçilik hareketiyle başlayan yenileşme döneminde, Özbek edebiyatı yeni bir döneme girmiştir. İsmini Cedit hareketinden alan yeni dönem, Özbek Cedit Edebiyatı olarak adlandırılmıştır. Cedit hareketinin destekçisi ve uygulayıcısı arasında Abdullah Kâdirî de vardır. Abdullah Kâdirî 44 yıllık hayatına, Cedit hareketini desteklediği ve yeniliğin taraftarı olduğu birçok eser sığdırmıştır. Halka daha çabuk ulaşmak için çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmış, editörlük yapmıştır. Kâdirî'nin ilk yazısı *Yengi Masjid ve Maktap* (Yeni Mescit ve Yeni Mektep) müstearıyla *Sadoyi Türkiston* gazetesinin 1 Nisan 1914 tarihli sayısında yayımlanmıştır. O, millî şuurla yazdığı yazılarında cehaleti ortaya koyarak halkı aydınlatmaya, onları cehaletten kurtarmaya çalışmıştır. Halkı millî düşüncelerle bilinçlendirmeye çabalamıştır.

Yazdığı hikâyeleri, ele alınan konu bakımından 1917 Bolşevik İhtilali öncesinde ve sonrasında yazdığı hikâyeler diye ikiye ayrılabilir: İhtilal öncesinde yazdığı hikâyelerinde Özbek halkının sıkıntıları, dönem itibarıyla içinde bulundukları cehalet, dönemin kötü âdetleri ve eğitimin önemi konularını işlemiştir. İhtilal sonrasındaki hikâyelerinde ise çeşitli insanlarda ihtilalden sonra görülen değişimler, çiftçilerin hayatı, köylerdeki toplumsal değişimler ve kolhozlar konusunu işlemiştir. Hikâyeleriyle edebî hayatta yer almaya devam eden Abdullah Kâdirî'ye asıl şöhreti romanları kazandırmıştır. 1926 yılında yayımlanan *O'tkan Kunlar* "Ötken Künler" adlı tarihî romanıyla Özbek edebiyatında roman sanatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sonrasında yazdığı *Mehrobdan Chayon* "Mehrabdan Çayan" romanıyla da Özbek edebiyatında unutulmaz yerini almıştır. Her iki romanda da tarihî gerçeklere bağlı kalarak Hanlıklar devrinin son dönemini ve Rus işgallerinin öncesindeki Türkistan'da yaşanan haksızlıkları, Hanlığın keyfi uygulamalarını, din adamlarının dini kendi çıkarları için kullanmasını eleştirel bir dille ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Abdullah Kâdirî, *To'y* "Toy", *Fikir Aylog'i* "Fikir Aylağı", *Millatimga Bir Qaror* "Milletimge Bir Karar" gibi az sayıdaki şiirinde geçmişin kötü âdetlerini eleştirel bakış açısıyla dile

getirmiştir.

Abdullah Kâdirî'nin aktif olarak faaliyet yürüttüğü bir diğer alan ise gazeteciliktir. 1905 yılında ilan edilen manifestoyla birlikte ifade ve toplantı özgürlüğünün yolu açılmıştır. 1917 Ekim devrimine kadar devam eden serbestlik ortamında gazetecilik faaliyetleri hızla yayılmıştır. Bu yıllarda çeşitli gazetelerde yazılar yazan Abdullah Kâdirî, gazetecilik alanındaki asıl faaliyetlerine Ekim devriminden sonra *Ulug' Turkiston* "Ulug Türkistan" ve *Oziq Ishlari* "Azık İşleri" gazetelerinde yazdığı yazılarla başlamıştır. Bunun yanı sıra *Mushtum* "Muştum" dergisinde de yayın kurulu üyesi olarak çalışmıştır. Abdullah Kâdirî, Rus Tüzem mekteplerinde öğrendiği Rusçanın etkisi ve Moskova ziyareti sırasında tanışmış olduğu ünlü yazarların tesiriyle Rus edebiyatı başta olmak üzere, dünya edebiyatından birçok tanınmış şahsiyetin eserini Özbek Türkçesine çevirerek dünya edebiyatını Özbek Türklerine tanıtmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada incelenen *Mehrobdan Chayon* romanı, Hanlıklar devrinin son dönemi olan Hudayar Han döneminde Hokant Hanlığını anlatan bir tarihî romandır. Eserde, Rânâ ile Enver adındaki iki gencin aşkları çerçevesinde insanların çıkar ilişkisi, gözünü para ve makam hırsı bürüyen bir babanın kızını feda etmesi; zevkine düşkün olan Hudayar Han'ın halkı istediği gibi kullanması, devlet gelirlerini keyfine göre harcaması ve kimilerinin din adamı, molla kisvesi altında dini kullanması eleştirel bir dille anlatılmıştır.

Mehrobdan Chayon romanında yapı, ezen-ezilen çatışması etrafında oluşmuştur. Aynı yapı Abdullah Kâdirî'nin *O'tkan Kunlar* romanında da görülmektedir. Bu yapı etrafında halkın Han tarafından sömürüldüğü teması işlenmiştir. Sömürülen bu insanlar aracılığıyla insanların hakkını savunması gerektiği belirtilmiştir. Kâdirî hem romanlarında hem de gazete ve dergilerde çıkan yazılarında verdiği toplumsal mesajlar sebebiyle tutuklanmış ve yargısız infaz neticesinde katledilmiştir. Abdullah Kâdirî *Mehrobdan Chayon* romanındaki kişileri oldukça başarılı bir şekilde tasvir ve tahlil etmiştir. Romanda tarihî bir kişilik olmayan Rânâ ile Enver tipleri anlatmasına rağmen,

okuyucuda yaşanmışlık hissi uyandırmıştır. Kâdirî'nin bu başarısında babasından ve çevresindeki diğer yaşlılardan duyduklarını tarihî gerçeklere bağlı kalarak anlatmasının payı büyüktür. Özellikle *Mehrobdan Chayon*'da Rânâ ile Enver, *O'tkan Kunlar*'de ise Kümüş ile Atabek Kâdirî'nin Özbek edebiyatına sunmuş olduğu önemli tiplerdir. *Mehrobdan Chayon*'daki kahramanları kadın ve erkekler diye karşılaştıracak olursak, sayı bakımından aralarında fazla bir farklılık yoktur. Çünkü romanda kadın yahut erkek herkes sıkıntı çekmektedir. Öyleki erkekler saray işlerinde zorla çalıştırılırken genç kız ve kadınlar da Han'ın haremine alınmıştır. Bununla yazar toplumda kadın ve erkek herkesin ezildiği mesajı vermiştir.

Abdullah Kâdirî roman, hikâye ve makalelerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bunda Özbekistan'ın Taşkent ve Fergana ağzını kullanması etkili olmuştur. *Mehrobdan Chayon* romanında yeri geldikçe dipnotlarla Özbek Türkçesinin gramer özellikleriyle alakalı bilgiler verilmiştir. (s. 174) Bazen de *Qordan qutulib yomg'urg'a tutilmoq* (Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak) (s. 336), *Eski tos eski hammom* (Eski tas, eski hamam) (s. 173) gibi çeşitli atasözlerini kullanarak anlatıma renk katmıştır. Ayrıca Kâdirî, romanında Özbek Türkçesine yerleşmiş olan Arapça ve Farsça tamlamaları da kullanmıştır.

Abdullah Kâdirî romanda eski usûlde eğitim veren medreselerden, Salih Mahdum'un okulundan ve yeni usûlde eğitim veren Cedit okullarından sıklıkla bahsederek eğitim konusunda ve özelliklede Cedit mekteplerinin önemi konusunda görüşlerini vurgulamaya çalmıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse Özbek Cedit edebiyatının önderlerinden biri olan Abdullah Kâdirî, yazdığı hikâye ve makaleleriyle Özbek millî edebiyatının, gazetecilik ve basınının kurulmasına büyük katkıları olmuş bir şahsiyettir. Yazdığı *O'tkan Kunlar* ve *Mehrobdan Chayon* romanlarıyla, roman türünün ilk örneklerini vererek Özbek edebiyatında unutulmaz yerini almış, hayatını ve çalışmalarını Türkistan'ın bağımsızlığı, milletin istiklali ve hürriyeti yoluna adamış ve bunu da hayatıyla ödemiş Ceditçi bir aydındır.

KAYNAKÇA

AÇIK, Dr. Fatma; **Özbek Edebiyatı,** Ankara, Alp Yayınevi, 1. Baskı, 2007.

AHMEDOVA, Muhammed Ali; "Milli Duygu Yollarında", **Erciyes,** sayı 207, Mart- Nisan 1995, s. 20-23.

BOQIY, Nabijon; **Qatlnoma: Hujjatli Qissa,**Toshkent, G'afur G'ulam Nomidagi Nashriyot, 1992.

ÇETİN, Prof. Dr. Nurullah; **Roman Çözümleme Yöntemi,** Ankara, Öncü Kitap, 10. Baskı, 2011.

ÇOBANOĞLU, Doç. Dr. Özkul; **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü,** Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2009.

EROL, Dr. Ertan; **Kerim Korcan'ın Eserleri ve Edebiyatımızdaki Yeri,** Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 1. Baskı, 2011.

ERSOY, Mehmed Akif; **Safahat (Altıncı Kitap Âsım),** İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2008.

HAYİT, Dr. Baymirza; **Millî Türkistan Hürriyet Dâvası,** Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

KARAKAŞ, Doç. Dr. Şuayip; "Özbek Romancı Abdullah Kâdirî ve Ötken Künler Romanı", **IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildirileri,** Ankara, 5-6 Kasım 1998, s. 79-91.

KARAKAŞ, Doç. Dr. Şuayip; "Özbek Romancı Abdullah Kâdirî", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı,** 1999, s. 396-403.

KARAKAŞ, Dr. Şuayip; "20 Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme", **Türk Dünyası- Dil ve Edebiyat Dergisi,** sayı 2, Güz-1996, s. 279-317.

KARAKAŞ, Prof. Dr. Şuayip; **Özbek Edebiyatı Yazıları,** Ankara,

Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012.

KARIM, Bahodir; **Abdulla Qodiriy: Tanqid, Tahlil Va Talqin,** Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Aqademiyasi Fan Nashriyoti, 2006.

KARIM, Bahodir; **Qodiriy Qodri,** Toshkent, Abdulla Qodiriy Nomidagi Halq Merosi Nashriyati, 2003.

KASIMOV, Begali; **Milli Uyanış,** çev. Fatma Açık, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2009.

MERHAN, Aziz; "Yazılı Özbek Edebiyatı", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,** cilt 31, sayı 2, Aralık, s. 125- 138.

MERHAN, Aziz; **Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,** Ankara, Grafiker Yayıncılık, 2008.

MIRVALIYEV, Sobir; **Abdulla Qodiriy (Hayoti ve Ijodi),** Toshkent, y.y. 2004.

NECİP, Emir Necipoviç; **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü,** çev. Yrd. Doç. Dr. İklil KURBAN, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

KOMİSYON, **O'zbek Tilining İzohli Lug'ati,** O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasi Davlat İlmiy Nashriyoti, Toshkent, 2006- 2008.

KOMİSYON, **Özbekçe- Türkçe ve Türkçe- Özbekçe İzahlı Lügat,** Taşkent, Özbek Türk Liseleri Yayınları, 1992.

KOMİSYON, **Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü,** Taşkent, Öz-Silm Özbek Türk Liseleri, 1998.

ÖZTÜRK, Rıdvan; **Özbek Türkçesi El Kitabı,** Konya, Çizgi Kitabevi, 2005.

QO'SHJANOV, Matyokub; **O'zbekning O'zligi**, Toshkent, Abdulla Qodiriy Nomidagi Xalq Merosi Nashriyoti, 1994.

QODIRIY, Abdulla; **Kichik Asarlar,** Toshkent, Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1969.

QODIRIY, Abdulla; Diyori Bakr, Şe'rlar, Hiqoyalar, Sahna Asarlari, Hangoma, Fel'eton Va Maqolalar, Toshkent, Yangi Asr Avlodi, 2009.

QODIRIY, Abdulla; **Mehrobdan Chayon,** Semerkand, Öz Neshir, 1929.

QODIRIY, Abdulla; **Mehrobdan Chayon,** G'afur G'ulam Nomidagi Badiy Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1967.

QODIRIY, Abdulla; **Mehrobdan Chayon,** Toshkent, O'qituvchi Nashriyoti, 1978.

QODIRIY, Abdulla; **Mehrobdan Chayon,** Toshkent, G'afur G'ulam Nomidagi Badiy Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1994.

QODIRIY, Abdulla; **To`la Asarlar To`plami,** 1-jild. She`rlar, Hikoya va Ocherklar, Hajviyalar, Toshkent: Fan Nashriyoti, 1995.

QODIRIY, Habibulla; **Otamdan Xotira,** Toshkent, Yangi Asr Avlodi, 2005.

QODIRIY, Habibulla; **Turmuş saboqlari (Xotira, hikoyalar va rivoyatlar),** Toshkent, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1985.

RAHMATULLAYEV, **Shavkat, O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati**, Toshkent, Mirza Ulug'bek NomidagiO'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2000.

SARAY, Prof. Dr. Mehmet; **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği,** 1. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.

SÖYEGOV, Prof. Dr. Muratgeldi; "Türkmen Ceditçi Yazarlar", **Gazi Türkiyat,** Sayı 7, Güz 2010, s. 327-338.

SÖYLEMEZ, Dr. Orhan;" Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihî Romanı", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** sayı 21, Erzurum, 2003, s. 113-122.

SULTON, Izzat; **Mehrobdan Chayon**, G'afur G'ulam Namidagi Bediy Adabiyot Nashriyoti, 1967.

TOGAN, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî; **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi Cilt I Batı ve Kuzey Türkistan,** 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.

YARKIN, İbrahim; "Türkistan'da Yeni Usul Öğretimin Kurucusu ve Milliyetçi Rehber Münevver Kârî", **Türk Kültürünü Araştırma Dergisi**, Sayı:1-2, 1965, s.161-172.

YUSUFOĞLU, Şükrullah; **Kefensiz Gömülenler,** çev. Şuayip Karakaş, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009.

Wikipedia.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Fütürizm , 12.06.2013

Mehrobdan Chayon*

Neşriyattan

Abdullah Kâdirî okuyucularımız arasında keskin kalemiyle, kısmen süreli yayınlarla ve özellikle de "Ötken Künler**" adlı ilk tarihî romanıyla tanınmış bir yazardır. O, akıcı kalemi ve kahramanlarını güzel bir şekilde tasvir etmesiyle de şüphesiz genç ediplerimiz içindeki seçkin yerini korur. Okuyucularımıza bu mahir yazarımızın ikinci tarihî romanı Mehrabdan Çayan'ı takdim ediyoruz. Ancak Kâdirî'nin bu eserinde de Ötken Künler'de olduğu gibi oldukça mefkurevî kusurlar, feodalizm devrindeki düşüncelerin siyasî ve iktisadî noktalarının açık bir şekilde verilmemesi, eserin ana kahramanları arasındaki inkılapçı kahramanların halktan uzak olması, bunları sadece ferdî davranışlara ve varlık düzenine yine sevgi çerçevesinde bağlaması; Fergana tarihinin kara sayfalarını teşkil eden ve kendi hâkimiyeti döneminde işçi sınıfına ve fakirlere epeyce sıkıntılar yaşatan Hudayar Han dönemindeki işçi sınıfının ruh hâlinin güzel tasvirlerle gösterilememesi ve bunların çok zayıf bir şekilde anlatılması gibi eksiklikler mevcuttur. Yazar bu eseri yazdığı dönemde, Hanlık dönemindeki zulme, feodaller arasındaki saray içi karışıklıklara, kısmen kendi gözüyle bakmaya gayret etmiştir. Fakat böyle de olsa bu yönlerden çokça zaaf hissedilmektedir.

Günümüz hayatından alınan, dolayısıyla da bütün okuyucularımızca tanınan tipleri, içtimaî hayat kurma yolunda mücadele eden kahramanları gösteren *proleter edebiyatı*nın geliştiği bir dönemde, tarihî yönden geride kalan dönemin hayatına hasredilmiş bu eseri, bazı hata ve eksiklikleri olsa da ayrıntılı bir şekilde inceleyip tenkidin süzgecinden geçirmek gerekir. Eksikliklerine rağmen bu eserin genç okuyucularımız, özellikle de genç yazarlarımız için oldukça faydalı ve güzel yanları da var. Mesela, eserin dili, karakterlerin işlenişi, çok geniş ve değişik mevzuları birbirinin içine yerleştirerek anlatılması gibi yönler şüphesiz eserin iyi özellikleridir.

Romanın ortaya çıkmasıyla elbette okuyucularımız ve eleştirmenlerimiz basın vasıtasıyla eser hakkında kendi fikirlerini söyler, günümüzde olduğu gibi sessiz kalmazlar, diye düşünüyoruz.

Özneşir[142]

---

*Mihraptaki Akrep
**Geçmiş Günler
[142] Özbekistan Neşriyatı

Romanın Konusu Hakkında

Romanın konusu Türkistan feodallerinin son temsilcisi olan Hudayar'ın kendi arzusu doğrultusunda çiftçi ve küçük zanaatkâr sınıfını kurban etmesi, ülkenin kadın ve kızları üzerinde istediği gibi tasarruf etmesi, buna karşı gelmek arzusundakileri her kim olursa olsun merhametsizce cezalandırmasıdır. Romanda bir tarafta Hudayar'ın bu yoldaki esas dayanağı olan ulema; onların içerideki ve dışarıdaki ahvali, ahlâkı, medrese ve aile hayatı, ulemadaki insanî hissin tükenmişliği ve kalanının da habâset perdesi altında fark edilmez mahiyette olmaları eserin sınırları dâhilinde anlatılacaktır. Bunlar romanın olumsuz kahramanlarıdır.

İkinci tarafta sözü edilen karagüçlere karşı "alçak" fakirler sınıfının, Hanlığın sistemine ve karagüç olan ulemaya karşı çıkması, fakir emekçilerin ahlâkı, şeceresi, ailesi, hayatı ve birbirleriyle alakası, samimiyeti anlatılmaktadır.

Elbette ben, bu son olumlu kahramanları Özbek tarihine dâhil olabildiği ölçüde, var olan durumları ölçüsünde ele almaya çalıştım. Onların Han ve ulemaya karşı isyanı tabî-i şer'idir. Çünkü bundan fazlası sahte olmanın yanı sıra kitabın kıymetini de düşürecektir. Bu iki sınıfın mücadelesi; Hanın haremi, hanımları, kırk kızlar, tarihî ve etnografik manzaralar, Özbeklerin hayatı, şakacılığı, tenkitçiliği, Özbek kadın ve kızları arasındaki istidad, şaireler, söz ustalığı ve diğer birçok hususları kapsayacak mahiyette ele alındı.

Romanda bunların yanı sıra başka birçok yön de var. Bunları, burada saymaya hacet yoktur. Bunlar muhterem okuyucunun dikkatinden kaçmayacaktır.

Abdullah Kâdirî(Culkunbay)

Taşkent, 5 Şubat 1928

1. Râhâ'nın Sahibi

Salih Mahdum[143], bugün her zaman olduğundan farklıydı, oldukça rahattı: Mescitten çıkıp doğru kasaba gitti; bir tenge[144]lik et, sekiz kuruşluk soğan alıp evine döndü. Mektepte hüsn-i hat meşk eden çocukların içinden ikisine, bahçeyi sulayıp süpürmelerini söyledi ve kendisi eti alıp içeriye girdi.

Nigâr Hanım, o sırada kızları serbest bırakıp kendi çocuğunu kucağına aldı. Râhâ bahçedeki iki kardeşinin arasına girerek, onların çamur oyununa iştirak ederken, yeri süpüren saç örgülerinin toprağa bulandığından haberdar değildi.

Elinde etle bahçe yolundan giren Salih Mahdum'un gözü Râhâ'nın bu hâline takıldı:

— Maaşallah Râhâ, işte ahmaklık, dedi Mahdum. Üzerindeki atlas gömleğe yazık, sana çaputtan başkası elbette haram.

Râhâ yerinden kalktı, babasından utanarak çamurlu ellerini arkasına sakladı.

— Ayıp değil mi? Yıka elini, yıka! Kardeşlerine çocuk desem, sen onlardan da çocuk olmuşsun!

Râhâ koşarak arkaya gitti. Nigâr Hanım oturduğu yerden, "Râhâ'nın aklı çıktı." deyip güldü. Salih Mahdum hâlâ Râhâ'yı azarlıyordu:

— İşin yoksa kitap oku, hüsn-i hatt çalış; sen çömlekçinin kızı değilsin ki!

Salih Mahdum eti Nigâr Hanım'ın yanına bırakıp kendisi merdivenden eyvana çıktı.

Mahdum'un Râhâ'yı azarlaması Nigâr Hanım'ı fazla meşgul etmedi. Ama şimdi onun aklındaki mesele, kocasının masraflarının fevkalâde çoğalmasıydı. Doğru, Nigâr Hanım'ın mutfağına bu miktarda et az gelirdi. Bu da kocası tarafından olmazdı. Salih Mahdum'un cömertliği çoğunlukla yüz gramdan fazla olmazdı, velev ki çocuklardan bolca bağış gelse yahut

[143] Ulema ve din adamlarına, pir ve üstatlara verilen unvan ve lakap; bu unvana sahip olan kişidir.
[144] Buhara Hanlığında 15 kuruşa, Hokant Hanlığında 20 kuruşa denk gelen para birimi.

pençşenbelik[145]tahmininden de fazla olsa…

Bu sebeple Nigâr Hanım bu cömertliğin kocasından geldiğini düşünmeden;

— Eti fazlaca mı almışsınız? Enver mi istemişti, diye sordu.

— Yok, dedi Mahdum sarığını askıya sara sara. Bir mantı yapsanız diyorum, mantı yiyeli epey oldu, vallahi âlem.

Rânâ ellerini yıkayıp geldi. Babasına mahcup bir şekilde bakıp Nigâr Hanım'ın yanına oturdu ve anasını emen bebeğin küçücük kollarını okşayıp öptü.

Üstünü değiştirip gelen Salih Mahdum anne ile çocuğun tepesinde durdu. Mahdum nasihat ederek;

— Sen bundan sonra çocuk olamazsın kızım! Kardeşlerinle yaptıklarını birisi görse ne der, Rânâ, dedi. Allah'a şükürler olsun ki ev bark sahibi olman yakındır. Artık yaptıklarının önünü sonunu düşünmen lâzım, kızım.

Rânâ kızarıp annesine baktı, yine küçük eli öpmekle meşguldü.

— Rânâ'yı sahibine teslim etmedikçe, kafanız rahatlayacağa benzemiyor, dedi Nigâr Hanım.

Rânâ bu söylenenden utanıp başını bebeğin bağrına yasladı. Salih Mahdum gülümseyerek koridora gitti ve ayağını ayakkabıya uzattı. Kaldırımdan:

— Kalk, yatma Rânâ. Et doğrayıp annene ver, soğanı kat. Enver abin de gelir. Yemek ikindiye hazır olsun, dedi.

Rânâ, babası uzaklaşınca başını kaldırdı, annesine öfkeyle karışık bir gülümsemeyle baktı. Onun bu bakışından, annesinin her zamanki sözüne karşı rızasızlık değil, belki mutluluk manaları okunuyordu. Gerçekten karı koca arasında geçen iki kelime, şu evde büyüyen Rânâ'nın istikbalini açık bir şekilde gösteriyordu. Nigâr Hanım "Rânâ'yı sahibine teslim etmedikçe" diyerek, gerçi epeyce kaba bir tabirle olsa da, "Rânâ'nın sahibi" olduğunu

[145] Eski eğitim sisteminde okullarda Perşembe günleri öğrencilerin hocaya getirdikleri para, ekmek vb. bağışlar. bk. KOMİSYON, **O'zbek Tilining İzohli Lug'ati,** O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasi Davlat İlmiy Nashriyoti, Toshkent, 2006- 2008

söylemişti. Rânâ ise sahibinin kim olduğunu iyi bildiği ve onu havalara uçarak karşıladığı için efsunkâr gözlerinde rızasızlık değil, bir mutluluk okunurdu.

Babasının "Enver ağabeyin de gelir, yemeğin ikindiye hazır olsun!" cümlesi açık bir şekilde Rânâ'ya tekrar güven verirdi.

2. Emir Ömer Han'ın Cariyesi

Salih Mahdum hicri 1230-1290[146] yılları arasında "Hokant-ı Firdevsmanend" de yaşayan bir muallim ve imam, kendi çağının ifadesiyle söylendiğinde "Mekteptâr[147] Hoca"dır. Salih Mahdum sınıf bakımından ulema ailesine mensuptu.Onun dedesi Âlim Han ve Ömer Han dönemin müftülük ve kadılık makamlarında hizmet etmiş, babası ise Hokant'ın Medali (Muhammet Ali) Han medresesinde birkaç yıl müderrislik yapmıştır. Kısacası Mahdum'un ataları hanların huzurunda "mümtaz", halk nazarında "şerefli ve muhterem" mevkide yer alagelmişlerdir. Fakat bu "mümtaz" silsile bizim Mahdum'a kadar erişememiş, Medali Han'ın katli ile birlikte bu silsile kopmuştur. Bunun macerası ise şöyledir:

Türkistan Hanlığının tarihinden haberdar olanlara malumdur ki, Emir Ömer Han âhir ömründe kendi sarayındaki genç cariyelerden birine gönlünü kaptırır. Cariyenin reşit olmadığı için onu nikâhına almak için zamanını bekler. Bu bekleyiş yıllarında Ömer Han muradına eremeden vefat eder ve tahta, oğlu Medali Han çıkar. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra söz konusu cariye reşit olur ve bir olan güzelliğine on daha eklenince, vefat eden babanın oğlu Medali Han'ı kendine âşık eder. Kendi sarayında büyüyen bu kızı, genç han sürekli gözünün önüne getirse de, sadece… Tarihin bize söylediğine göre Medali Han bu kızın derdiyle birkaç yıl yanar. Çünkü ulema, bu güzelin Medali'ye anne düştüğünü söyler, bu sebeple de hanın isteğine razı gelmezler:

— Babanız bu cariyeyi kendi nikâhına almamış olsalar da reşit olduğunda alırım, diye niyet etmişler. Bundan dolayı şeriata göre bu cariye size anne makamındadır, şeriat buna izin vermez, derler.

---

[146] Miladi takvime göre 1809-1869 yılları.

[147] Devrimden önce özel okulu olan öğretmen.

Medali Han bu fetvadan sonra derdini yüreğine gömmeye mecbur olur, ama bir yandan da isteğine karşı çıkan ulemayı yavaş yavaş "ilmî" işlerden alıp onların yerine yenilerini koymaya başlar. Kendi arzusunu gerçekleştirmeye zemin hazırladıktan birkaç yıl sonra, yine ulemaya bu konu hakkında fetva için müracaat eder. Doğal olarak yakın zamanda ağzı ekmek gören yeni ulema kendilerinin velinimeti olan Medali Han'a ihanet etmeyecekler herhâlde.

Hürmete layık din âlimlerinin nazarınca esasen şeriat kanunlarına bakmak gerekir. Merhum babanız nikâhlansam, diye söylemiş olsalar da nikâhlandım dememişler. Tamam, Emirelmümin'in zikrini kendi nefislerine şeriat nikâhı kıysalar caiz ve doğrudur. Vallahi hocam sevaptır, diye fetvasını verip altınada "Binni Müftü Merhum", "Binni Hokandî Merhum" heybetleriyle mühürlerini basarlar. Medali Han da düğün ve seyirden sonra maksadına ulaşır.

Kimlerin vasıtasıyladır bilinmez sözü edilen güzel cariyenin tarifi Buhara emiri Bahadır Han'a ulaşmış, o da bu cariyeye âşık olmuştur. Bu cariyeyi hangi yolla alabileceğinin yollarını düşünen, derdiyle tütün çeken Bahadırhan'ın kulağına bu can yakıcı haber ulaştığında gözünden ateş saçar ve derhâl Buhara'nın güçlü ulema, müftü, hoca kısacası şerefli önderlerini huzuruna çağırtıp kendini öfkelendiren bu olayı anlatır. Onlardan hemen bir fetva talep edince Ulema-ı İkrâm da meseleyi işitir işitmez derhâl, abdestli abdestsiz bir fetva yazarlar:

"Bir müminler topluluğuna emir olan zâtın şer'î vazifesi şudur:'İslam'da sağlam kalmak ve İslam hükümlerini icra etmek.' Hangi emir, İslam'ın esaslarına yüz çevirirse, o kimse, İslam toplumunun üstüne emir değil zarardır. Tövbeestağfirullah ki Fergana ve Türkistan memleketinin şimdiki emiri olan Muhammet Ali Han,babasının nikâhlı hanımını yani öz anasını, nikâhına almıştır. Tövbeestağfirullah, tövbeestağfirullah… Âyet, Hâdis-i şerif, Hanefî Mezhebi, hürmete layık olan din âlimlerine, ikram ve yüksek mertebeli ulemaya binaen, Muhammet Ali Han kâfirdir. Dolayısıyla işte bu dinden dönenin katli, evvelâ diğer İslam emirlerine ve sonra da bütün müminlere farzdır. Emir Bahadır Han hakikaten bu "halisâne" fetvaya, tarafsız olarak

değer vermiş, buna “Din yolunda samimi bir büyük cihat.”
diyerek cemaatle birlikte Fergana’ya doğru sefere çıkmış.

Emir Bahadır Han’ın bu halisâne cihadı, Türkistan Hanlığı tarafından nasıl karşılandı ve iki taraftan ne kadar baş kesildi? Elbette, bu konuyla bizim işimiz yoktur. Fakat bu maceradan bizim için gerekli olan şudur ki: Neticede Medali Han zararlı çıktı, Emir Bahadır tarafından katledildi. Medali Han’a fetva yazıp veren Hokant ulemalarından bazıları haksızlığa uğradı,birkaçı da kaçıp kurtuldu. Emir Bahadır Han ise Fergana hükümetine karşı kendini ortaya koydu, muvaffakiyetle cariyeyi alıp Buhara’ya döndü.

Maksada gelirsek Medali Han için fetva vermeye iştirak eden ve Bahadır tarafından haksızlığa uğratılan ulemadan birisi, şu bizim Salih Mahdum’un babasıydı. Haksızlığa uğradıktan sonra fazla yaşamadı, öldü. Ayrıca bu ailenin önceki imtiyaz ve şerefi de bitti. Çünkü bundan sonra Türkistan tahtına oturan hanların neredeyse hepsi Buhara Emiri’nin himayesinde gibiydiler ve Medali Han’ın fetvasına iştirak eden ulema sürekli itibarsız, reddedilen oldular.

3. Mahdum’un Evlenişi ve Hocalığı

Babası vefat ettiğinde Salih Mahdum yirmi yaşında bir talebeydi. Babası merhum olduktan sonra kendisinden birkaç yaş büyük olan ağabeyi, imam oldu ve ailesiyle birlikte Mergilan’a göç etti. Salih Mahdum, annesi ve on altı yaşındaki Naime isimli kız kardeşiyle Hokant’ta kaldı. Bir yerden yardım gelmediği için onlar çok sıkıntıya düştüler. Sonunda da Salih Mahdum tahsilini terk etmeye, karınlarını doyuracak bir iş aramaya mecbur oldu.

Elbette Salih Mahdum ağır işlere ayak uyduramıyor, sakalı çıkmadığı için de imamlık yapamıyordu. Pek çok eziyet çektikten sonra nihayet kardeşi ve mahalle sakinlerinin yardımıyla kendi evinde okul açtı. Mahalleden beş on çocuk topladı.Kolları sıvayıp hocalığa başladı.

Birkaç yıl okul büyümedi, yani çocuklar on beş yirmiyi geçmeden “pençşenbelik” bu sıkıntılı, darlık içindeki hayatımızı devam ettirmeye zar zor yetiyordu. Mahdum ve ailesinin herhâlde bundan başka geliri olmadığı için onlar yine buna kanaat etmeye mecbur kaldılar.

Oğul yirmiye, kız on beşine geldiğinde anaların derdi, gelin güvey sevdası olup çıkar. Bu mâhiyette Mahdum'un anası Mahlar Hanım'ın hastalığı güya "yara üstüne çıban" idi: Mahdum'un yaşı yirmiyi geçti, Naime on sekizine geldi; yani hem gelin hem de güvey lazım. Naime için endişeye gerek yok. Güzellik, edep, çalışma, hepsi yerinde. Bey olmazsa beyzâde yahut öğretmen o da olmazsa meşkçi.

Ama Mahdum meselesi biraz karışıktı: Nafakasının temini malum. Babasından kalan altı üstü bir bahçe. Başka da bir şey yok. Demek ki, Mahlar Hanım hayatta iken Mahdum'u baş göz etmezse, kendisinden sonra onun evlenmesi zor. Bunu göz önünde bulunduran Mahlar Hanım, Mahdum'u evlendirmek için sözü edilen Naime'yi aracı yaptı. Yani o, Naime'yi teklif edip karşılığında öbür taraftan gelin almak niyetindeydi. Karşılıklı dünür olabilmek için kızlı oğullu ev bulmak, bunun üstüne nesil ve mezhebe uygunluk, alınacak gelinin güzelce olması… İşte bunungibi müşkülatla geçen zaman Naime'nin ömründen iki yıl alıp gitti. Âdet değil mi denildiği gibi örf âdette kalp ağrısına deva bulunmadan kalmaz. Böylece geçen zaman, Mahlar Hanım'ın derdine de nihayet üçüncü yılda devasını buldu:

Han sarayının rahmetli kâtiplerinden birisinin medresede okuyan oğlu ve evde sakız çiğneyip oturan on altı yaşında bir kızcağızı vardı. Bu aile Mahlar Hanım'ın teklifini memnuniyetle kabul etti. Çünkü "aramadan bulunmaz" denildiği gibi diğer taraf da Mahlar Hanım'ın bir tanesiydi. Görücüler Naime'yi beğenince, Mahlar Hanım'ın teklifini kabul ettiler. Mahlar Hanım da merhum Mirza'nın evine kızı görmeye gidip "Kız sevimliymiş." kanaatiyle dönüp geldi. Damatlar görüldü. Onların da makul olduğu düşüncesine varıldı. Şartlar konuşuldu: Başlık maşlık gibi şeyler dışında, herkes kendi payına düşen işi yapar, gelinini sarıp sarmalayıp alır, vesselam.

"Haydi, bismillah derken toyu yapıverdi." dedikleri gibi her iki düğün de bir hafta içinde tamamlandı. Naime Hanım o tarafa gitti, Nigâr Hanım bu tarafa geldi. Böylece Salih Mahdum evlendi.

Salih Mahdum'un okul işi de üçüncü yıldan başlayarak biraz canlanmış, çocukların sayısı da 30, 40'a ulaşmıştı.

Salih Mahdum otuzlu yaşlara geldiğinde hocalığı iyice meşhur oldu, öğrencilerinin sayısı da yüze ulaştı. Misafirhane dar geldiğinden okul için ayrı bina kurdu, imla, inşa, güzel yazı dersi için ayrı bir sınıf yaptı. Mahdum sadece bununla yetinmeyip eşi Nigâr Hanım'ı da işe dâhil etti, yani onun okuryazarlığını düzeltip onu "atın bibi[148]" yaptı. İki üç mahallenin kızları Nigâr Hanım'ın dersine toplandı. Kısacası, Mahdum hocalıkta iyi şöhret kazanmanın yanı sıra evini barkını, geçimini, giyim kuşam ve diğer şeylerini de düzeltti.

O, kırk yaşlarında mahalleye imam oldu. Ayrıca okulunu da genişleten Salih, bu ilçenin her tarafında "Üstat Molla Salih Mahdum" adıyla tanınmıştı. Öyle ki, kendisinden okuma yazma öğrenenler; işçi, zanaatkâr, tüccar, medrese talebesi ve bunun gibi yeni alanlarda üstatlık unvanı alırdı. Hatta sonraki dönemlerde onun talebelerinden Han Sarayına girenler oldu ki, Mahdum'un bu başarısını ilerleyen bölümlerde okuyacaksınız.

4. Mahdum'un Bazı Vasıfları

Yukarıda kısaca anlatılanlardan okuyucuya malum olduğu üzere, yaklaşık yirmi yıldan beri Mahdum'un kazancı, şehir veya köyü sömüren bir beyinki kadar olmasa da, ondan aşağı kalmazdı; hatta şehir medresesinde ders verip vakfı elinin altına alan bir müderrisin gelirinden de çoktu. Bu vesileyle kazancının iyi olmasına bakılmadan ne kadar çabalansa da Mahdum'un tabiatında övülmeyecek hususiyetler de vardı: Cimriliğe benzeyen görünüş, tamahkârlıkgibi âdet, çekememezlik vb.

Genç yaşta babasının ölmesi, onunyokluklar içinde büyümesine neden oldu. Ona yakışmayan bazı davranışlar, belki işte bu dönemdeki sıkıntılarının ruhuna işleyen kötü taraflarıdır. Tabii ki bizim buradaki vazifemiz Mahdum'u tahlil etmek değil; belki onun şahsına ihanet etmekten ve ona iftira atmaktan sakınmak, yani abartmadan ve küçümsemeden okuyucuya her şeyi takdim edebilmektir.

Hep aynı şekilde yaşanmaz. Mahdum'un da cimriliğe benzeyen işleri vardı elbette. Mahdum, çalışıp kazanmadığı dönemlerde bu işi yokluktan

[148]Evde ders veren kadın.

yapıyordu, desek de varlıklı zamanlarında bu alışkanlığını terk etmemesi sebebiyle onun tabiatında biraz cimrilik varmış diyoruz.

Gömleği, iştan[149]ı genelde yedi sekiz yerinden yamalıdır. Yedi kıştan beri kaftanının yenilediği vaki değil. Fakat kışlar gelip geçtikçe kaftanın kolu değişip durur, astarı yıllar geçtikçe yeni yeni yamalarla zenginleşir. Bu kaftan ömrü boyunca bir kez su yüzü gördü, ama bunda da Mahdum'dan izinsiz, sadece Nigâr Hanım'ın zoruyla leğene düşüp yıkandı. Bugün ise dört yıl önceki yıkanışı, yedi yıllık rengi, çeşitli yamasıyla sekizinci kış sahibi Mahdum'a sadıkane hizmet etmek için bohça içinde kendine güç toplayarak bekler. Mahallenin şakacıları Mahdum'un bu kaftanına "maltapar[150]" diye ad vermişler, kaftan giyilip dışarı çıkıldığı gün Mahdum'a sezdirmeden, "Maltapar ticaretten dönüyor, hâlâ diri. Şayet yamalardan sıkıntı yaşamazsa, daha on yılı var mı, Mamarayim[151]?" diyerek gülüşürler.

Kısacası, gölgesi bir karış gelen ve beş altı kez yenilenen deri mesi, üst üste konulan köselesiyle yerden yaklaşık üç parmak yüksekliğinde ve yarım kilo ağırlığındaki ayakkabısı, yaşı mahalle sakinlerinin çoğu tarafından bilinmeyen, her zaman dikkat edilse de nice yerinden saçakları çıkmış ve eskimiş sarık mahalle sakinlerinin eğlencelerindendir. Bunların dışında bayram günlerinde ve düğünlerde giyilen banaras[152] kaftanı¸ soğuk günlerde içe giyilen ipek kaftanı da var. Mahallenin şakacıları banaras kaftanını "zaruret[153]" diye adlandırsalar da atlas kaftana henüz ad vermemişler. Çünkü bunun kullanılmaya başlanmasına, sadece dört beş yıl olmuştur.

Yeri gelmişken Mahdum'un yazlık giysilerini de şöyle bir anlatalım: Kırmızıçizgili bezden gömlek, beyaz bezden dik yakalı geniş gömlek (çünkü dar olursa yırtılır) ve içlik. Ayrıca yalın ayak giyilen hafif sagrı[154], ama yaz ve kış için bir tane sarık.

---

[149] Vücudun belden aşağı kısmına giyilen, uzun iki paçalı iç giysisi.
[150] Bu isim birleşik isim olup ticarette kafası iyi çalışan anlamına geliyor. Ancak burada kaftana nispet edilse de kaftanın sahibiyle ilgilidir.
[151] Bir özel isim.
[152] İsmini Hindistan'ın Beneras şehrinden alan, dokuması ve sağlamlığı yönünden bekasama benzer, ama çiçekleri ile farklı, elle dokunan kumaş.
[153] Doğal ihtiyaç, en gerekli olan şey; zarurî.
[154] At derisinin kuyruk kısmından yapılan çarık.

5. Aile ve İnsanlarla İlişki

Mahdum, ailesini de giyim kuşam bakımından kendisiyle bir tutardı. Sadece giyim kuşamda da değil hatta yeme içme konularında da onun hiç beğenilmeyen huylarına rastlanırdı. Mesela bir ay olmadan çamaşıryıkamaya izin vermez. Eğer Nigâr Hanım'ı bir ay olmadan kirlileri yıkarken görse "Elbiseleri leğende çürüteceksiniz!" diye onunla tartışırdı. İki hafta boyunca pilavı görmezler (azatlık pilavları[155] elbette bunun dışında) çoğunlukla yemekleri ubra[156], tuppe[157], yahni yahut kavurma olurdu.

Nigâr Hanım'ın tenceresi çok az, avuç içi kadar eti sadece pilavın şerefine görürdü. Lakin Mahdum bazı şeylerle mutfağı güzelce zenginleştirirdi. Mesela şalgam, kabak, pancar. Bu konuda hanımı her zaman reddetse de bolca şalgam; 20, 30 kabak almayı bırakmaz, "Şalgam, Fatımatü'z-Zehra anamızın dualarının, bereketi; kabak ise Hz. Yusuf'un mucizesi." diyerek fiyatı ucuz ama itibarı yüksek olan bu zenginliklerle mutfağı doldururdu. Her hafta bir iki tepsi kabaklı samsa[158] yaptırır, ama "Yağını az kat, kabağın tadını bozar!" deyip uyarmayı da ihmal etmezdi. Evde ekmek yapılmadığı gibi pazardan da alınmazdı, çünkü pençşenbelik ekmek gelir artar, hatta bazen fazlası pazara da çıkarılırdı.

Mahdum'un okuyan çocuklarla münasebeti oldukça iyiydi. Dersini yapmayan veya yaramazlık eden çocuklara hakaret edip onları azarlasa, şikâyet etse, korkutsa, tehdit etse de onları dövmezdi. Bu yönüyle bütün Hokant çocuklarının sevgisini kazanmıştı. Ama azatlık[159] konusunda çocuklardan hiçbirini affetmez; zengin çocuğuna azatlık gerekirse, elbette onları çıkarmaya, fakir çocuğundan mümkün olduğunca çekip almaya çalışırdı. Çocuklar Haftiyak[160], Kur'an, Sofi Allayar[161] ve bunlara benzer kitap okumaya başladılarında azadlık mecburî, mektepten mezun olanların ziyafet verip Mahdum'a takke vermeleri âdette var olsa da,çocukların çoğu bu

[155]Eski usuldeki okullarda öğrenciler tarafından hocaya getirilen bir pilav.
[156] Yufka açılarak uzun ve kısa şekilde kesilen hamurdan yapılan sulu yemek.
[157] Sulu yemek için yufkaya nispeten daha kalın olan kesme hamur.
[158] Yayılan hamura et, kabak vb. şeyler katılıp genellikle tandırda pişirilen yiyecek.
[159]Eski usuldeki okullardan öğrenciler tarafından hocaya getirilen para, ekmek vb. şeyler.
[160] Kur'an-ı Kerim'in bir kısmından oluşan ve devrimden önce dini okullarda okutulan küçük kitap.
[161]Allahu Teâlânın yolunu anlatan güzel şiirleri ile meşhur bir Türkistan evliyası.

konuda hocayı şöyle böyleyle kandırırlar, oldukça cömert babalar bu usulü yerine getirip "Üstadı" memnun etmez, hatta onların çoğu Mahdum'u incitirdi. Pençşenbelik ise okulun esas geliri ve bunlardan başka "kolyaga kaymak[162]" "teyzeye börek[163]" "Yasin'e yufka"şeklinde konuşmaları da olurdu. Çocuklar her yıl bir defa "boyra pulu[164]" ve ayda birkaç kez de temizlik parası da öderlerdi.

Mahdum mümkün olduğunca çocukları kendi okuluna çekmeye çalışır, özellikle zengin ve bey çocuklarını eline geçirmek için her türlü tedbiri alırdı. Mesela zengin ve ayandan birinin oğlu başka okulda okuyacak olsa onu çocuklar vasıtasıyla kendi okuluna çağırtır; onun ne okuduğunu, neler bildiğini sorardı. Çocuk soruya iyi cevap veremezse "Sizde suç yok oğlum, hocanız biraz kötü… Peki, peki, bizim okullara da gelin! Ben sizi çok sevdim!" derdi. Doğal olarak o günden itibaren çocuk hocasından uzaklaşıp tez zamanda Mahdum'un okuluna gelirdi. Bazen okul çocuklarıyla bu ilişkiyi sokaklarda da yürütür ve tanımadığı hâlde, oğlu olan zengin ve eşrafla da gayet nazikçe, efendice selamlaşır; onlara kaç oğlu olduğunu, onların okuyup okumadığını sorar ve okuma isteklerini yoklardı. Daha sonra da eğitimde kendisinin kullandığı yeni usuller hakkında bilgiler verirdi. Doğal olarak, Mahdum'un bu hareketleri çoğunlukla karşılıksız kalmaz, okuluna yeni yeni talebeler toplanırdı.

Özel mektebi olan kendi seviyesindeki hocalara asla bakmaz, onlara karşı yüreğinde ömür boyu kin beslerdi. Bazı meclislerde " He, molla filanca mı? Birçok çocuğun ömrünü ziyan ediyor, diye işittim… Talebelerinden birkaçı şikâyet ederek bana geldiler. Ne yapayım, öğrencilerim benden ayrı olsalar bile ömürleri ziyan olmasın, dedim." der ve yaşıtlarına sezdirmeden rakibini iğneler; vakti gelince, hemen ikinci hoca hakkında bu vesileyle koşuk söylerdi.

Mahdum uzun, etine dolgun, seyrek sakallı, beyaz tenli, sempatik sıcakkanlı bir hoca idi. Yaşı elliyi aşmıştı, saç ve sakalında birçok aklar

[162]Yumurtaya un katılarak hazırlanan yemek.
[163] Süt, yumurta, yağ katılan hamurdan yuvarlanarak yapılan yağda pişirilen yemek.
[164] Derse gelen çocukların oturdukları hasıra boyra adı verilir. Bunlar için alınan paraya da "boyra pulu" denir.

görünüyordu. Birisiyle konuşurken, özellikle bir şeye şaşırdığında, seyrek lâkin düz, kuvvetli büyüyen sakalını avuçlayıp sağ gözünü biraz kısarak bakar, âdet edindiğinden olsa gerek söz arasında “habbe” denen sözü çokça kullanırdı. Hocanın bu “habbe”yi ne mânâda kullandığınıkendisinden başka hiç kimse bilmediği gibi, ondan bu konuda izah da soramamıştılar. Herhâlde “habbe, ha aferin” veya “he aferin” olsa gerekti. Çünkü o bir şeyden memnun ve razı olduğunda ekseri “habbe” derdi.

Buraya kadar birçok sayfayı Mahdum’un tarifi ile doldurduk, ihtimal ki hocanın gıybetini de yaptık ve yapıyoruz. Lakin şundan dolayı rahatız ki, olmayanı söylemedik. Mahdum’un şöhretiyle var olan sözleri de yazdık ve yazıyoruz. Mahdum’un bütün eksikliğini unutturacak bir cümleden sonra yine kendi işimize bakalım: Ne olmuştu daMahdum kendi zamanının önde gelen hocalarından, Hokant’ın çoğunluğunun okuryazar olmasına vesile olan üstatlardan, hatta büyükhizmetler için adam yetiştiren nadir mollalardan olmuştu.

6. Nigâr Hanım

Nigâr Hanım başlangıçta kocasından memnun olmadı. Evvelâ beyinin fakirliği, zenginleştikten sonra da devam eden ve bir darb-ı mesel şeklinde bilinen onun cimriliği biçareyi çok ağlattı. “Hatun kişinin başı, evin ağır taşı” imiş… Şimdi, kendisi kırk yaşına gelmişti ve yirmi beş yıldan beri bu sümsük adamla yaşamaktaydı. Nigâr Hanım bugün on yedi yaşındaki Rânâ gibi kıza, sekiz yaşındaki Mahmut’a (Rânâ ile Mahmut arasında iki çocuk ölmüştü), altı yaşındaki Mensur’a ve beşikteki Mesut’a ana oldu.

Nigâr Hanım, Hokant’ın çoğu kadınlarına bakıldığında sabırlı ve kanaatkârmış! Dünyada kendi oğlunun cimriliğine sabredemeyen ana olur mu? Hâlbuki Mahdum’un annesi Mahlar Ana, oğlunun bu kadar itibarsızlığına ve fakirliğine sabredemeyerek kanaatsizlik yüzünden Mergilan’daki oğlunun yanına göçtü, orada da vefat etti. Nigâr Hanım ise azmetti, kocamdan memnun olmasam, kızımdan ve önüme koyduğu oğullarımdan memnun olurum, diye ümitlendi. Gerçekten bu sabırlı hanım, şimdiden çocuklarının biri ve ilki olan Rânâ’sı sebebiyle biraz gün görmeye başladı. Ayın yarısının

karanlık olmasına mukabil, diğer yarısının aydınlık olduğuna inandı.

Bir terzi yahut amele kendi karısına söver, onu tekmeler ve döver. Bu durum onlarda ekseri fakirliğin ağırlaştığı dönemlerde görülür. Eğer terzi geğirecek kadar yemek yerse, işi rast gidip istikbali bir o kadar temin edilmiş gibi olursa, vaziyet derhâl inanmayacak şekilde değişir: Sohbet esnasında, kadını dövmek yerine onun sırtını sıvazlamak, sövmek yerine arz-ı muhabbet ve yalvarış! Kadın da geceki dayağı unutmuştur, kin yerine sadakat vardır. Gayriihtiyari bunlar Yusuf ve Züleyha mı, diye sorarsınız.

Yukarı tabaka ailelerine bakacak olursak burada bambaşka manzara görürüz: Karın tok, bir şeye ihtiyaç yok, istikbal temini… Ancak az önceki sıkıntılar bunlardan daha güçlü, bu gibi durumlar geçici de değil. Bunların sebebini de bulmak zor. Güzel, terzi amaçsız sisteme olan hıncını gözü dönüp hanımından çıkarmıştı. Ama sonrakilerin hayat şartları iyi, her şey kendi istedikleri gibi. Peki, o hâlde onların evdeki maceraları ve çoluk çocuğa it gibi davranmalarının sebebine?

Buna benzer şekilde bizim Mahdum'un da gayesi biri iki, beşi on yapmaktı. İyi yaşamak için değil, çoğaltmak için yaşardı. Nigâr Hanım'ı dövmez ama dövmekten beş kat daha beter edip ezerdi. İki yüz altından fazla akçesi (bu akçelerin nasıl kazanıldığından daha sonra bahsedilecek) ve mezun olan çocukların ziyafetinde gelen iki sandık dolusu sarpa[165]sı vardı. Altından harcamadığı gibi bu gelen giysilerinden ne hanımını ne çocuklarının faydalanmasına müsaade eder ne de kendini rezillikten kurtarırdı. Bunu da bir kenara bırakalım. Nigâr Hanım, yirmi otuz kızı okutup onlardan düşen "âzâtlık" ve "pençşenbelik" paralarına da sahip olamaz, her gün muhterem dediği Mahdum Beyefendiye hesabını mecburen eksiksiz verirdi. Mahdum bunun karşılığında her yıl, pazarın en değerli bezinden bir çift gömlek ve lazım[166] alır; yeni kaftan ile yazlık mursek[167]i ise Nigâr Hanım beş altı yıl boyunca göremezdi.

Nigâr Hanım kısa boylu, hafif çakır gözlü, sarı tenli; yüzündeki tek tük

[165] Düğün ve başka merasimlerde düğüne katılan kişilere takdim edilen elbise.
[166] Vücudun belden aşağı kısmına giyilen, uzun iki paçalı içlik.
[167] Kadınların giydiği kısa kollu giysi.

çiçek izlerine bakılmadığında güzel bir kadındı. Sadece kendi çocuklarına değil, hatta talebesi olan kızlara da oldukça yumuşak davranır, öfkelendiğinde de "Yüzün kurusun!" diye kaşını çatardı. Kocası gibi "azatlık[168]" için çocukları sıkmaz, aksine "eksiği" için Mahdum tarafından sıkıştırılırdı. Az ve öz konuşur, kadınlarla münasebetini diğer atınbibiler gibi tepeden bakarak yapmaz, mütevazı bir şekilde sohbet ederdi. Kadınlar, Mahdum hocanın bazı yaptıklarına gülüşseler de Nigâr Hanım'ın arkasından gıybet etmezler, yüzüne nasıl saygı gösteriyorlarsa arkasından da öyle hürmet eder; onun Mahdum gibi cimri birinin eline bakmasına acıyıp "Kader… Kader… Kurban olduğum Allah!" derlerdi.

7. Rânâ

İsimle görünüş ekseri birbirine uygun düşmez. Benim gençliğim, özellikle güzellik aradığım mağrur çağlarımdı. Ailemizde mi yahut başka yerde mi, herhâlde hatırımda iyi kalmamış, Lâle isimli bir kızın ustalığı hakkında konuşuldu. Meclis ehli bana yakındı, yani onlar, önünde güzellikten bahsetmemin ayıp olacağı kişilerdi. Bu yüzden Lâle'nin ustalığına nispeten daha önemli olan "güzelliği" hakkında bilgi alma imkânı olmadı. Lakin Lâle ismindeki meleğin, lale gibi güzelliği var, diye düşünmüştüm. Bugünden başlayarak Lâle'yi görme arzusuna kapıldım. Genç kızları görebilmek bugünlerde ne kadar zor ise, bundan on yıl önce de yine bir o kadar müşkül idi. Nice vakit "hicran ateşinde yanarak" sokaklarda gezip nihayet Lâle'yi su taşımak için elinde testiyle gittiği vakitte denk getirdim. Burnundaki hızmasından başka (eğer hızma güzelliğe eklenirse) laleliğe halel getirecek bir şey yoktu!

Yakındaki bir çocuktan su dolduranın kim olduğunu sormuştum:

— Lale ablam, dedi.

Çocuğun telafuzu bana "Male ablam" gibi geldi. Birkaç günü bu kızın adını "Lale" koyanlara öfkelenerek geçirdim. Çünkü, affedersiniz, o zamanlarda böyle doğrulara öfkelenmeye hakkım vardı…

[168] Eski usuldeki okullarda öğrenciler tarafından hocaya getirilen para, ekmek vb. şeyler.

Ama Râná'nın ismi cismine yahud güzelliğine fazlasıyla uygun düşmüştü. Ben ressam değilim. Eğer bende bu sanat olsaydı, yalan yanlış sözlerle uğraşmaz, burada size Râná'nın resmini yapar gösterirdim. Bana sadece Râná gülünün suyu fazlaca gerekliydi.

Cimri ve açgözlü Salih Mahdum, galiba tabiatı sebebiyle iyiler sınıfına dâhil edilemez. Ama tabiat cimri değildir, dikenden gül, arıdan bal yaratır. Böyle bir dikenli ağaçtan da güzel kokulu, şirin görünüşlü Râná yaratılmıştı.

Bizim Özbeklerde, özellikle Hokant'a mahsus bir renk, sarıya çalan bir renk var. Lakin bu renge açık sarı demek doğru olmaz. Çünkü biz hasta kişinin rengine sarı deriz. Altın ve saman rengi de buna benzetilir. İfademiz yanlış olmazsa bu güzel kız, açık renkli Râná gülünün renginde veya açık sarı renkte yaratılmıştı. Üzüm üzüme baka baka kararır. Râná'nın saçı koyu siyah olsa da, yani güneş olmayan yerlerde siyah görünse de güneşte biraz sarı görünürdü. Aynı şekilde Râná'nın gözünde de buna benzer bir durum görülürdü: Halkaya benzeyen esrarlı gözleri insana sert baktığında karalıktan farklı, başka türlü koyu bir ışık saçardı. Kirpiklerinin altında enfes bir sürme dairesi vardı. Kaşı yanmış gibi görünse de karşılıklı yatan iki kılıç arasını, güzel bir şekilde aşağıya inip yeniden yukarıya yöneliş ayırırdı. Burnu eleştiriye konu olmayacak kadar mütenasip. Her zaman utangaçlık tebessümüne hazır duran güzel dudaklarının üst kısmında belli belirsiz tüyler çıkmıştı. Yüzü de uzun değil, geniş de denmezdi. Birine güldüğünde kızıl elmaların altında virgül gibi iki gamze hâsıl olur, sanki gül-i râná açılmış gibi tombul görünürdü. Çok sık saçları, Râná'nın önüne arkasına dağılan sayısız kâkülleri, orta uzunluktaki parmaklarının en küçüğünde kına gülleri ile herhâlde bu kız sadece Hokant'ta değil bütün Fergana'nın şarkılara konu olup övülen güzellerindendi.

Nigâr Hanım'ın ilk çocuğu olan Râná, bu yıl on yedi yaşını dolduruyor. Okuma yazmayı babasından öğrenip, on dört yaşında ilk mektep programında yer alan bütün dersleri bitirmiş. Mesela dinî kısımdan "Haftiyak", "Kur'an", "Dört Kitap", Sofi Allayar[169]", "Mesleki Muttakin", edebiyattan

[169]Allahu Teâlâ'nın yolunu anlatan güzel şiirleri ile meşhur bir Türkistan evliyası.

Nevâyî'nin bütün eserleri, Fuzulî Divanı ile Leylâ ve Mecnûn; Emirî[170], Fazlî[171] ve bunlar gibi Çağatay edebiyatının büyük şairlerinin eserleri; Farsçadan Hoca Hafız-ı Şirâzî[172] ve Mirza Bîdîl[173], hüsnühat, inşa ve diğerleri. Bugünlerde ise bir yandan kızlara okuma yazma öğretip anasına yardım ederken, diğer taraftan babasından kafiye (Arap sarf ve nahiv) ile Şeyh Sâdi[174]'nin "Gülistan"ından ders alır ve bunun yanında kendisinin beğendiği Çağatay şairlerinin ölümsüz eserlerinden kendine ayrı bir mecmua hazırlar. Bazen "tenha yerlerde" kendince manzumeler yazsa da bunları kendisinden başkası okumazdı. Eğer yazdığı şiir veya manzumesi kendine makul gibi gelirse sadece birkişiye gösterir; o da bu sırra sahip çıkacak, güvendiği kendi sözlüsüdür.

Kısacası yukarıda Rânâ'nın şiirî güzelliğini belirttiğimiz gibi, onu fazilet ve zekâda da eski han döneminin az rastlanan biricik fazıl kızlarından sayıyor ve böyle yapmaya da kendimizi mecbur hissediyoruz.

Rânâ ne kadar ciddi olsa da onda çocukluk tabiatının bütün hâli saklıdır: Kardeşlerinin oyununa olgunbir üye sıfatında iştirak ettiği, annesini kandırıp okuyan kızlarla sohbet ettiği, kızlar sorularını bilemeyince sinirlenerek onları okutmadan bırakıp gittiği, önemsiz sözlerden çabucak etkilendiği çok olur. Rânâ bu hareketlerine karşı annesinden iyi kötü mükâfat almasa da, çoğunlukla babasından nasihat dinlerdi. Sadece nasihat işittiği için değil, ev ve aile konularında anasını sıktığından ve ayrıca böyle yaptığı için azar işittiğinden babasını fazla sevmezdi. Babasına öfkelendiğinde anasına kötü davranıp "Bütün suç sizde, babama nispeten daha düzgün bir kocaya varsaydınız bu kadar eziyet görmezdik." diyerek daralan Nigâr Hanım'ı güldürürdü.

Çok sinirlendiği bir gün babası Salih Mahdum'a ateşli bir hiciv yazmış ve "müstakbel nişanlısına" gösterip onu güldürmüştü. Biz de gülmek için buraya birkaç mısrasını yazıyoruz:

---

[170] Hokant Hanı Ömer Han'ın şiirlerinde kullandığı mahlastır.
[171] 19. yüzyılda Hokant Hanlığında saray şairidir.
[172] Farsçanın on dördüncü yüzyılda yaşamış büyük şairlerinden birisidir.
[173] Bedil Dehlevî olarak da tanınan meşhur Afgan şairidir.
[174] Abdülkadir Geylanî hazretlerinin halifesinin talebesi ve büyük İslam âlimidir.

Yağlar dökülse yere yatıp yalar efendim,
Olsa pazarda düşüklük satın alır efendim.
Benim için bir çift küpe, Rânâbanu'ya gerdanlık,
Dese annem, "Ne gerek?" deyip hücum eder efendim.
"Kulak deldirmek erdem değil, parayı bulmak şaka değil,
Gerdanlık takmak farz değil!" diye kavga çıkarır efendim.

Muhterem okuru kahramanlarımızın bir kısmı ile tanıştırmaya burada ara veriyoruz. Onların iç ve dış tabiatları ayrıntılı olarak anlatılmamış olsa da hikâyemizin devamında buna yeniden dönülür ve eksik kalanlar anlatılır diyerek fazla teferruata girmedik.

8. Bir Saraylı

Mahdum'un avlusu üç bölümden oluşmaktaydı. Sokaktan girilen kısımdaki birinci bölümde misafirhane, ders verilen yer ve meşkhane[175] vardı. İkinci bölümde kare şeklinde ve yaklaşık yarım tenap[176] bahçe vardı. Burada şeftali, elma, incir gibi meyveli ağaçlarla birkaç üzüm asması dallanıp budaklanmıştı. Mahdum çocukların gücünden iyi faydalandığı için olsa gerek, bahçenin hiçbir tarafı boş kalmamıştı, orada her türlü yeşillik vardı. Ortadaki çardağın altı bir buçuk gaz[177] yükseltilip kullanılan kameriye, kameriyenin üç tarafına yaz gülleri dikilmiş, reyhan ve diğer çiçekler etrafa kokularını yayıyorlardı. Birinci kısımdan girilince bahçenin kameriyesine ve içeriye giden yollar vardı.

Şimdi Mezan[178] ayının ikinci haftası, bahçenin meyveleri olgunlaşmıştı. Özellikle çardaktaki siyah Hüseynî üzümlerinden güya ballar akmaktaydı. Kaldırıma su serpilmiş, kameriyeye kilim serilmese de güllü keçe döşenip üç tarafına minderler serilmişti.

Mahdum eti evdekilere verip çıktıktan sonra, yaklaşık iki saat hüsn-i hatt dersindeki çocuklarla meşgul oldu. Çocukların arasından "ebced"

[175] Alıştırma ve pratik için çalışmaların yapıldığı yer.
[176] Türkistan'da özellikle de Özbekistan'da kullanılan 39,9 metreye denk uzunluk ölçüsü birimi.
[177] 0.71 metreye denk uzunluk ölçüsü birimi; arşın.
[178] 22 Eylül ile 21 Ekim arası.

kelimesini doğru yazan bir çocuğun elini bağlayıp[179] evine yolladı. Çocuk, evinden hediye, yani “el çözer” alıp geldikten sonra herkese cevap verip bugünkü görevini tamamladı.

Mahdum meşkhaneden çıkıp içeri girmeye yöneldiğinde eşikten sipahi giyimli bir kişi girdi ve Mahdum’a tebessümle selam verip onun yakınına geldi. Sarayın divanhane hizmetçileri gibi giyinmiş olan bu adamı Mahdum ömründe ilk kez görüyordu. Selamı aldıktan sonra birbirlerinin ellerini sıkarak hâl hatır sordular. Mahdum tereddüt edip gelenin maksadını sormaya çekindi, misafiri misafirhaneye buyur etti. Misafir de çekinmeden hocanın arkasından misafirhaneye girdi. Oturdular, dua okundu. Saraylı, mütebessüm bir şekilde Mahdum’a baktıktan sonra toparlanıp konuşmaya başladı:

— Yanılmıyorsam cenapları Kâtip Enver’in üstatları olsanız gerek?

— Fakir…

— Evdekiler de iyiler mi?

— Elhamdülillah.

Mahdum’a beklenmedik bir şekilde şefkatli davranan yaklaşık kırk yaşlarındaki bu saraylı, uzun boylu, uzun kara sakallı, gümüş renkteki sarığının önünü arkasına düşürmüş, esmer tenli bir yiğitti.

Kulunuz da Kâtip Enver’le birlikte divanhanede çalışıyorum. Belki kulağınıza çalınmıştır, ismim Kâtip Sultanali, dedi.

Mahdum gülerek:

— Tabi, tabi Enver’den işitmişliğim var, zât-ı âlilerinizin tasvirini dinlemiştim. Niçin buyurmuştunuz? Fakirhaneye teşrifinizle çok memnun oldum.

— Adapsızlık olsa da, mübarek evinize habersiz geldim. Buna da biraderim Kâtip Enver’in sevgisi mecbur etti, dedi Kâtip Sultanali.

Sultanali’nin bu son sözü, onun maksadını az da olsa hocaya anlatmıştı. Keyiflenme, huzura kavuşma Mahdum’un yüzüne yerleşmişti. Gözünü kısarak Sultanali’ye baktı:

— Tabi, tabi, Molla Muhammet Recep’in yerine başkâtip tayin edildi

[179] Düzgün yazı yazmayı beceren çocuğun ailesine haber vermek için, çocuk gönderilmektedir.

mi? Fırsat bulup da bu konuda Enver ile konuşmaya vaktim olmadı.

— Henüz tayin edilmedi, bugün yarın tayin edilir diye bekliyoruz.

— Çok iyi. Adaylar var mı?

— Var. Birkaç aday Han Hazretlerine malum kılındı. Bunlar arasında Şair Medhî, Molla Şehadat Müftü ve başka yine bir kaçı. İşitseniz gerek, gerçi kendisinin rızası olmasa da birkaç kâtip, talebeniz Kâtip Enver'in de adaylığını tarafsız ve samimi dilekçe ile Han hazretlerine sunmuştuk. Ümit Allah'tan, tayin Kâtip Enver'e nasip olur, ümidindeyiz.

Mahdum sakalını avuçlayıp tavana baktı. Sanki Sultanali'nin son iki cümlesine, hangi sebepledir bilinmez, cevap vermekten acizdi.

Mahdum minnettar bir tavırla ve ses tonuyla;

— Birkaç muhteremin Enver'e olan hoş teveccühlerini işitmiştim, ama fakire şurası çok müşkül görünmektedir ki, eğer Enver başkâtiplik görevine getirilse, bu görevi yerine getirebilir mi? Kulunuzun nazarında başkâtiplik özellikle o hazretin huzurlarında emsalsiz derecede yüce ve bir o kadar da müşkül görünmektedir, dedi.

Sultanali sessizce gülerek;

— Başkâtiplik müessesesi konusundaki fikriniz hakikaten doğru, ama Kâtip Enver'in mesuliyet alması da bir o kadar gerçektir. Zira, Enver'in bu alandaki yeteneği cenaplarından ziyade hizmetkârına aşikârdır, bu konuda bilginiz olsun, dedi.

— Gerçekten Enver'e çok emeğim geçti, dedi Mahdum övünür bir şekilde. Küçüklüğünden başlayarak bendenizin eğitimiyle büyüdü. Kendi elimde yetişen nice yüz, belki binlerce öğrencimin içinde teveccühüm en fazla bu çocuğa oldu. İşte bu sebepten de bu kadar kabiliyetli olması garip değil, diye düşünüyorum… Lakin deminki sözüm şunun içindir ki fazilet ve yeteneği kâfi olsa da gençlik, az tecrübeli değil mi ki, diye düşünüyorum.

Sultanali "Bahçesi mağrifet ve güzelliği hakikat" dedi ve ilave etti:

İmâm-ı a'zam rahmetullahi aleyh on iki yaşlarında ders almış ve bunun gibi mübarek kitaplar yazmaya da başlamışlarmış. Bu keramet cenaplarından gizli değildir. Demek ki, akıllıların nezdinde küçüğün hiçbir eksiği ve ehemmiyeti yok, ama fazilet ve zekâ lazımdır. Mesela bendeniz, tahsilde

“akait”e kadar geldim ve yaklaşık on yıldır kâtiplik yapıyorum. Kendi mesleğimde oldukça tecrübe de edindim. Bununla birlikte kurumumu itiraf etmeye mecburum ki öğrenciniz Kâtip Enver’den epeyce aşağıdayım. Yazmada, tekrar ve feraiz[180]de Enverinizin yardımına muhtacım. Hâlbuki yaşım ondan büyük, benim okuduğum dersleri herhâlde Enver okumamıştır. Enver’in zekâsına yalnız ben değil hatta merhum Kâtip Molla Muhammet Recep de hayran olur, acayip oğlan, derdi. Benim başkâtip Enver’i buraya davet edişim ise bir garez yüzünden değil, halisânedir. Eğer garez olarak görülecekse, meselâ: “Herhangi bir işin ehli olmayan birisinin elinde çalışmaktansa, işin ehli olanın eziyetine katlanmak evlâdır.”sözüne göredir. Lakin Kâtip Enver ne içindir bilinmez ama oyumuza karşı gelip, bizden öfkeleniyor. Hatta cenaba bir dilekçe yazıp, benim namzetim yanlış gösterilmektedir, ben bu vazifeyi beceremem, diye özür dilemek istiyormuş. Onun bu inadının sebebini bilemedik. Ben, gerçi ortaklar tarafından edepsizlik olsa da, huzurunuza rica için geldim. Evvelen Kâtip Enver’e babalık, daha sonra üstatlık yapmışlığınız var. Siz cenap ısrar etseniz ve fikir verseniz kabul eder, diye düşündük.

— Evet, memnuniyetle, bu konuda konuşmamıştık, konuşuruz; inşallah razı olur, dedi Mahdum.

— Sağ olun, efendim!

Mahdum sakalını tutup gözünü kıstı:

— Hizmetkâr sınıfından yakın zamanda oğlunuz Enver’in kâtip tayin edileceğinin doğru olup olmadığını sordular. Bu konu şehre yayılmış da.

Sultanali gülerek, belki, dedi ve biraz sonra sakin birşekilde, saray içinden birkaçımız üstat molla Muhammet Niyaz Hoca’ya[181] ve hareminden Agaça Hanım’a[182] Enver konusunda rica ettik. Bu sebeple Kâtip Enver’in bâşkatip tayin edileceğinden eminiz. Fakat onu razı etseniz yeter!

Mahdum nihayetinde açılmış hâlde;

— Lakin bu tedbirleriniz uygun olmamıştır; mesela cenaba hoca

[180] İslam kurallarını öğrenme ilmi.
[181]Hudayar Han’ın şagavulbaşı, ilmiye veziri, “Tarih-i Şahruh”un müellifi, şair.
[182] Hudayar’ın sevgili hanımı.

Şagavul ve Melike hanımları aracı yapışınız, dedi.

— Biz de böyle düşünüyoruz. Şimdi ümi Allaht'tan, netice de arzumuzca olacak.

— İnşallah!

— Demek, Kâtip Enver'i gönderme vazifesi edepsizlik olsa da yine size kaldı efendim, diyerek Sultanali tekrar sordu.

Mahdum memnuniyetle:

— Ahbap, elbette insafsızı göndermemiz gerek, dedi.

Bundan sonra Sultanali buraya geldiğini Enver'e bildirmediğini söyleyip yerinden kalktı. Mahdum'un bütün kalbiyle "yemeğimiz vardı" ricasına karşı özür dileyip vedalaştı. Mahdum ekseri evine gelenlere az rastlanan bir nezaketle onu bahçe kapısına kadar uğurladı.

9. Öfke ve Şaka

İstikbalin şirin hayallerine gömülmüş hâlde Mahdum ikindi namazı için abdest alıyordu. Abdestte kurallara uymak sünnettir, ama Mahdum sünneti terk ediyordu. Hatta sureleri de usulünce okumuyordu. Mahtum bu şekilde sünnete uymadan abdest alıp içeriye girdi. Nigâr Hanım mutfakta mantıları kalbura koyup kazana atarken, Rânâ ise eyvanda küçük çocukların arasında oturuyordu.

Babası kaldırımda görününce Rânâ Mesut'u bıraktı ve kazıktaki sarığı, kaftanı alıp eyvanın köşesine geldi. Çocuklar da babalarının önünde suspus oldular.

— Enver abin daha gelmedi, kameriyede hiç kimse yok, sarığı, kaftanı giyerek ikindiye gidip gelene kadar, sen kameriyeye çıkıp bekle, Rânâ, dedi Mahdum.

— Peki.

Babası çıkıp gidince, Rânâ kucağında kardeşi ile dışarıya yöneldi. Onun arkasından Mahmud ve Mensur da hareket ettiler.

— Mensur, Ranapa, Ranapa, diyerek ağlarken bir yandan da kaçıp gitmek istediği Mahmut'un kucağından Rânâ ablasına bağırdı. Rânâ bahçedeki kameriyeye gelmişti. Mensur'un ağlama sesi iyice artınca, Rânâ

da mecburen durup Mahmut'uazarladı:

— Mahmut, Mahmut akılsız Mahmut!

Mahmut durdu ama Mensur'un önüne geçmişti. Mensur bu mağlubiyete sabredemeyerek, yere oturup üstünü başını parçalayarak feryat etti. Rânâ gelip Mensur'u kaldırdı ve toz toprak olan giysisini çırptı:

— Ağlama, ablası ağlama! Şimdi babası gelecek Mahmut'u pış pış!dedi.Sen baka dur Mahmut, baban gelince söylemez miyim?

Mensur "Ranapa"sının avutmasından sonra onun eteğinde kameriyeye bakarak yürüdü. Ama Mahmut çok ezilmişti:

— Babam ne yapar, diye sordu durduğu yerden.

— Hele bir gelsin… Geçen günkü sopayı unuttun mu?

Mahmut cevap veremedi. Gözlerinde acıyla karışık korku vardı. Rânâ en küçük kardeşi bağrında kameriyeye çıkıp oturdu. Mensur "Ranapa"sının omzuna yaslanıp, yolda heykel gibi duran Mahmut'a galip gelmiş gibi aşağılayarak bakıyordu. Mahmut bu duruma artık sabredemedi. Yenilmesine sebep olan Rânâ'dan öç almak maksadıyla:

— Mollata'nın hanımı, Mollata'nın hanımı… Hey, hey, hey, dedi.

Rânâ güldü:

— Baka dur, baka dur seni edepsiz, dedi. Mahmut'a hücum ediyormuş gibi harekete geçti.

— Bildim, bildim. Mollata'nın hanımı, Mollata'nın hanımı, dedi Mahmut ve içeriye bakıp kaçtı.

Rânâ gülümseyerek Mensur'a baktı:

— Öyle mi? Ben Mollata'nın hanımıyım ha, diye sordu. Mensur cevap yerine kaldırıma baktı ve sevincini gizleyemeyerek kameriyenin merdivenine koştu ve bağırdı:

— Mollata, Mollata; telli, telli!

Rânâ da kaldırıma bakıp kızardı ve önüne düşüp dağılan saçını arkasına atıp düzeltti. Kaldırımda görünen genç yiğit (Mollata) kameriyenin yolu boyunca gelmekteydi. Kara çizgili bekasam[183]dan dan ipek elbise

[183]Örgüsü ipek, arkası ipten dokunan çizgili kumaş.

giymiş, güzel, boylu postlu Enver ilk bakışta göze sevimli ve güzel görünüyordu. Kara sürmeli gözü Rânâ'da iken, koşarak gelen Mensur'a diz çöküp kucağını açtı. Mensur'un yüzünü öptükten sonra kaldırıp kameriyeye yürüdü. Enver'i karşılamak için olsa gerek Rânâ da yerinden kalkıp kameriyenin merdivenine yaklaştı. Tebessüm edip "Kolay gelsin!" dedi.

— Sağ olun!

Enver kameriyeye çıkıp Mensur'u yere bıraktı. Ayakkabısını çıkarıp yüzünü Rânâ'ya doğru eğerek, kendine gelmeye çabalayan Mesut'u yüzünden öptü ve onu Rânâ'dan aldı. Mesut, Enver'in kucağına geçince çırpınarak bağırdı ve hıçkırarak ağladı. Rânâ iki elini uzatıp "Gel bana gel!" dedi. Mesut kıvrılıp Enver'in bağrına yattı. Gülüştüler. Enver çocuğu öpüp sevdi. Rânâ, Mesut'u ayıpladı: "Sen bakadur cici çocuk!" dedi. Enver çocuğu kaldırdığı gibi mindere oturdu, sol dizine Mensur yapıştı ve onun yanına Rânâ katıldı… Bu vesileyle bir süre Mesut'u sevdiler. Enver çocuğu Rânâ'ya verdikten sonra gümüş rengindeki sarığını alıp yastığa bıraktı ve başındaki bezle kapkara olmaya başlayan bıyığını düzeltti. Rânâ karşıda dosdoğru duruyordu.

— Barıştık mı?

— Barışmadık, dedi gülerek Rânâ.

— Aynı niyet olmasaymış… He, söylediğin gibi dedi Enver oturduğu kameriyeyi işaret edip, bugün yer büyük bırakılmış?

— Misafir geliyormuş.

— Yalanın kurusun Rânâ, nerede misafir, dedi Enver gülümseyerek.

— Ben nereden bileyim, nerede misafir… Mevlide birileri geliyormuş, diye işittim.

— Kimin mevlidi?

— Bilmem kimin?

Enver düşünüp yine gülümsedi:

— Senin mevlidin olmasın?

— Benim nasıl mevlidim olsun, ben daha canlıyım.

— Tersine çevirme Rânâ, belki seni evlendirmek istiyorlar.

Rânâ kızardı. Tekrar lafı şakaya vurdu.

— Beni kime veriyorlarmış?

— Seni mi dedi gülerek Enver, seni Handan başka kim alsın?

Rânâ kucağındaki kardeşine bakarken;

— Siz şuna öğüt verseniz… Ben nasıl yapayım, dedi ve Mensur'u çağırdı, kalk Mensur gidiyoruz!

Rânâ da sinirlenme belirtisi vardı. Enver, Rânâ'daki bu değişimden endişeye düştü.

— Rânâ, dedi. Rânâ merdivenden inmeye başlamıştı ki durdu: Doğruyu söyle misafirin geleceği kesin mi?

— Misafirin geleceği kesin, hatta geldi dedi Rânâ ciddi şekilde.

Enver şaşırdı:

— Misafir geldi mi?

— Geldi!

Enver etrafa bakındı:

— Hani misafir?

— Rânâ eliyle Enver'in kendisini işaret etti:

— İşte misafir, dedi.

Enver güldü:

— Ben mi misafirim?

Rânâ ciddi şekilde:

— Şüphesiz, siz bize misafirsiniz!

Enver yine güldü. Fakat onun bu son gülüşünde artış vardı:

— Ben size misafir miyim?

Rânâ gülümseyerek göz ucuyla Enver'e baktı ve kucağındaki yaygara koparmaya başlayan çocuğu avutmak için salladı.

— Bilmem…

Rânâ'nın yüzünden az önceki ciddiyet kaybolmuştu. Enver de şakayı bırakıp gerçeğe geçti:

— Misafirin karnı aç, Rânâ, dedi. Elbette değerli misafir için en nadide yemeği pişiriyorsunuzdur, diye düşünüyorum. Bugünkü yemeğinizin ismini lütfeder misiniz?

— Misafirin vazifesi, hürmetle oturmak ve önüne konan şeyi överek

yemektir, dedi Rânâ cevaben.

— Doğru söylüyorsunuz, Atın Bibi[184] dedi Enver, fakat bugünkü misafirperverliğiniz de geçenki gibi yufka ile olursa, överek elinize geri vermem de kesin!

Rânâ bütün sesiyle gülerek bağırdı:

— Bugün kavurma çorbası var. Katı ekmek doğrayıp yeyin. Doğranmış et yerine şalgam çiğneyin, dedi Rânâ gülerek.

— Aferin dedi Enver, bugünkü misafirperverliğinizden memnun olmuşa benziyorum. Eğer mümkünse şunu da bilsem, bugünkü şalgam çorbası büyük Atın Bibi'nin mi yoksa küçük Atın Bibi'nin mi ellerinden yiyip içilir?

— Misafir için bunun farkı yoktur.

— Biraz yanılıyorsunuz Rânâbanu, dedi Enver. Çünkü elden ele çok fark var.

— Fark varsa… Bugün küçük Atın Bibi'nin ellerinden şalgam çorbası yiyip içeceksiniz.

— O hâlde affedin Rânâbanu. Eğer küçük Atın Bibi'nin ellerinden yiyip içmiş olsak şalgam çorbası, bizim için kuş çorbasıdır.

Buna karşılık Rânâ bir şey söylemek istedi, dışarıdan gelen ayak sesini işitti, Enver'e gülerek baktı. Mensur'u itekleyip içeriye koştu.

10. İltifat Eden Adam

Rânâ içeriye dönmeden avluya Mahdum girdi ve dışarıdaki adamı çağırdı:

— Buyurun Şehitbek, buyurun!

Rânâ'nın içeriye girmesiyle hocanın arkasından hırıltılı bir şekilde nefes alan tahmini elli yaşlarında, şişman birisi göründü. Mavi sarığı alnını kaplayan, uzun kaşları göz kapağına değen bu beyin bileğindeki gümüş kemer ise iyice büyüyüp yere sarkan karnını yukarıya kaldırma vazifesini görüyordu.

Eşiğin önünde Şehitbek ile Mahdum arasında anlaşmazlık ortaya çıktı:

---

[184] Evinde ders veren hanım.

— Siz buyurun!

— Siz buyurun!

— Ben razıyım!

— Edepsizlik olur değil mi?

Gereksiz nezaketi Şehitbek'in kendisi kabul etse de eti kabul etmezdi. Nezaket göstermeye devam ettikçe kendisinde huzursuzluk artardı. Bu yüzden Mahdum'un önüne düşüp yola çıktı ve yolda "Kâtip Enver de gelmişmiş…" dedi.

Enver onları karşıladı, kaldırıma çıktılar. Şehitbek, Enver ile sıkıla sıkıla görüştükten sonra yer gösterilmeden sekinin başköşesine oturuverdi. Çünkü çıkışta çok yorulmuş, hürmetlice beklemeye takatı kalmamıştı. Namazdan sonra oturduğu yerden kalkıp kaftanını çıkardı, belinden kemerini alıp yanına koydu, sarığını çıkarıp yastığın üstüne attı ve başındaki bez ile alnındaki teri silip, yelledi:

— İyi misiniz Kâtip?

— Şükür sizleri sorarsak?

— Elhamdülillah!

Sonra Mahdum, Enver'in hâlini sordu:

— Biraz geciktiniz mi, Enver?

— Önemli işler vardı.

— Başkâtip vefat edince bütün yük sizin üstünüze kalmış olsa gerek Kâtip, dedi Şehitbek.

— Öyle dedi Enver, lakin bazen vilayetlere acele gönderilecek mektup ve fermanlar çıkar. Hatta böyle durumlarda gece de çalışmak gerekir.

Şehitbek yeniden alnına toplanan teri sildi:

— Çaresi yok, çaresi yok…

Enver göz ucuyla Mahdum'a bakıp yerindenkalktı. Kaftanını çıkardı ve merdivene varıp ayakkabısını giymeye başlamıştı. Mahdum buyurdu:

— İçeriye girip bakın. Yemek hazır olmuşsa alıp çıkarsınız!

— Peki.

Enver içeriye gitti. Onun arkasından bakıp duran Şehitbek, Mahdum'a baktı:

— Kâtibinizin eğitime geleli çok olmuş.

— On dört yıl.

— Öz çocuğunuz gibi olmuştur değil mi?

— Ondan da öte.

— Kızınız da büyümüş olsa gerek?

— Allah'a şükür.

— Allah uzun ömür versin.Kâtibi damadınız yapsanız da olurmuş, dedi Şehitbek.

— Biz de öyle düşünmüştük, dedi Mahdum. Mademki çocuğu küçüklüğünden beri kendi çocuğumuz gibi yetiştirdik. Şimdi de bize damat olsun, dediğimiz için kızımızı soruşturan çok yakın akraba ailelerden sert kötü sözler işitiyoruz.

— Bravo dedi Şehitbek, asıl insaf budur. Genelde, damatlık için akrabalıktan önce ilmî edep, fazl-ı kâmil lazım ki bu da sizden uzak değil.

Mahdum gözünü kısarak:

— Aferin, biz de bu sözleri düşündük, dedi.

Şehitbek, Mahdum'un mahalle dostlarından olup, Hudayar Han'ın zekâtçılarınınbirisidir. Bundan önce Şehitbek'in Mahdum ile o kadar yakınlığı yoktu ve geride kalan yıllarda mahalle sakinlerinden bazılarını Mahdum'un eğitimine karşı harekete geçirmişti. Hoca ile dostluğu ise iki üç günden beridir. Çünkü bugünlerde Enver'in başkâtip olma ihtimali şehrin büyük küçükleri arasında konuşulmaktaydı. Bu ihtimal sebebiyle Mahdum'un dost ve düşmanları düşünmeye mecbur oldular. Cümleten bizim Şehitbek sadakacımız da bu birkaç gün içerisinde yaşlanıp bir deri bir kemik kaldı. Çünkü sadakacılar kısmen başemirin elinin altındaki maliye bekçileridir. Eğer Şehitbek, Mahdum ile münasebetini düzeltmeden Enver emir tayin edilirse bir "felaket" olma ihtimali vardı. Şehitbek'e göre güya Mahdum, Enver'e: "Falan bey, falan vakitte bana böyle düşmanlık etmişti. Şimdi, fırsatı gelince sen onu sadakacılıktan uzak tut!" diye buyurur, Enver de üstadın sözünü yerde bırakmadan emir olduğu gün hemen Şehitbek'i hizmetinden azat ettirir.

Şehitbek, Enver'in emrine girmeyi tabii ki istemezdi. Ama Enver'e karşı bir şey yapma gücüne de sahip değildi. Gerçi, şimdi Enver'in emîri olması düşük

bir ihtimal olsa da, Şehitbek her ihtimale karşı çare bulmak istedi. Bundan üç dört gün önce Mahdum'a yakınlaşma telaşında evvelâ onu taklit edip namaz kıldı (Önceleri Mahdum'un arkasında namaz kılmazdı.). Yatsı namazından sonra halkaya girip Mahdum'un tilavetini dinledi. İkinci gün sabah namazdan sonra Mahdum'a selam verdi ve ondan hâlini sorup "Duyup çok memnun oldum, her zaman başkâtibin kendi adamlarımızdan olması iyi; bu konuda saraylı dostlara da sordum!" dedi. Mahdum, kendi işinde ne kadar mahir olsa da o, dost ile düşmanı ayıramaz. Nice yıllık düşmanlarını iki çift şirin söz veya beş kuruş menfaat karşılığında unutup giderdi. Bunda da şöyle oldu: "Bachchataloq[185] husumeti bırakıp şeytana itibar ediyor. Enver'in başemir olmasına seviniyor, şeytanı güçlü olsa da insafı boşuna değil."diyerek Şehitbek'e dostane davrandı ve Enver'in işi hakkında bildiğini söyledi. Akşam namazına çıktığında yine Şehitbek ile karşılaşıp konuştu ve Enver ahmağının bu işe memnun olmadığından şikâyet etti. Şehitbek biraz düşündükten sonra "Ben Kâtip Enver ile bir konuşsam..." dedi. Çünkü, eğer Enver başkâtip olursa ve bunda kendisinin de iştiraki olursa elbette. Evet. Bu mülahazada Şehitbek'in gözü iyice açıldı.

— Kâtibin evde olma vaktini söyleseniz kendim huzuruna geliridim, dedi.

Enver "boş laf, aslı olmayacak söz" diye Mahdum'un bu konudaki sorularına önemsizce cevap verirdi. Bu yüzden Mahdum da bugüne kadar meseleden ümidini kesmişti. Şimdi ise bu söz, bütün Hokant'taağızdan ağıza dolaşmaktaydı. Üstelik Kâtip Sultanali, Mahdum'dan ciddi ricada bulundu. Bu sebeple Mahdum'un nazarında Enver'i kandırma meselesi kesinleşmişti. Şehitbek'in deminki sözünden sonra Enver yanına yardımcılar, danışmanlar alma lüzumunu hissetmişti. Bu düşünceyle Şehitbek'in az önceki teklifini memnuniyetle kabul etti:

— Peki… Şimdi Enver eve gelmiş olsa gerek; lüzum hissediyorsanız benimle birlikte buyurun, dedi.

Şehitbek, Enver ile konuşmak ve onu ikna etmek için gelmiş gibi görünse de aslında menfaatini düşünmeyen birisi değildir.

[185]Boşanan kadının çocuğu.

11. Mahdum'un Tehdidi

Enver ortaya sofra serip iki tencere mantı hazırlayıp koydu. Üç kişi karşılıklı oturup mantıyı yediler. Yemek yerken Şehitbek yavaş yavaş amacına geldi.

— Halkın ağzında mış mış sözü, dedi mantıyı çiğneyerek. Güya siz merhum başkâtibin yerine tayin ediliyormuşsunuz, diye... Bu gerçek mi yoksa söylenti mi, iyi anlayamadık. Bu sözün gerçeğini şimdi sizden işitelim değil mi? Ayrıca size hayırlı olsun (lakin size iyilik olmuş) efendim ve bu haber bizleri çok mutlu etti. Gerçekten, bu makama layık olduğunuzu, nihayetinde saray erbabından da işitiyoruz…

Şehitbek sözü buraya getirip Mahdum'a baktı. Mahdum sakalındaki hamur parçasını alıp, misafiri mantıya buyur etti.

Mahdum tencereden aldığı mantıyı elinde sıkıca tutarak;

— Dün ve geçen günlerde, bu söylentilere ben de inanmamıştım. Ama bugünkü haber beni de düşündürdü. Hakikaten Enver başkâtipliğe tayin edilse ne tuhaflığı var? Elhamdülillah, fazl-ı kâfi, aklıselim, kabiliyet ise keza öyle, dedi.

Enver eli tenceredeyken gülümseyiverdi. Şehitbek geceki harareti ve mantının sıcaklığı sebebiyle iyice terlemişti. Bezle alnındaki ve boynundaki terleri silerken Envere baktı:

— Peki, Kâtip Enver?

Enver, Mahdum' a göz ucuyla bakarak;

— Böyle sözler var, ama bu sözler benim isteğim ve niyetimin dışındadır. Bunun için bu söylentileri önemsemeye gerek yok, dedi.

Şehitbek, Mahdum'la göz göze geldi.

— Yani siz başkâtipliği istemiyor musunuz, diye sordu.

— Elbette.

— Sebep?

Enver;

— Sebebi şu ki, ben böyle bir mesuliyete, özellikle de tantanalı vazifelere hevesli değilim, dedi.

— Şehitbek, Elbette öyledir, ama insan, özellikle de sizin gibi yiğitler sürekli aynı yerde oturamaz, dedi. Tecrübeleri, yetenekleri geliştikçe, üst makamlara çıkarlar. Bu şekilde sizi de üst makama çıkarmak istiyorlar değil mi? Bunu sizin hevesiniz değil, fazlınız talep eder, aslında her zaman buna karşı olsanız da… Liyakatinii yine sizi bu görevi kabul etmeye mecbur eder.

Enver, yere bakarak;

— İnsanların mübalağa ettiği kadar bende yetenek yok, dedi. Üstelik düne kadar saraya gelen benim gibi gençlerin "Başkâtip olacağım" diye ümitlenişleri tıpkı bir mizahtır. Yani, demek istiyorum ki bu vazife ümidiyle on, yirmi ve belki de otuz yıldan beri gözünü dört açıp bekleyen emirler, müftü ve şairler var. Onların yanında benim gibi genç bir tecrübesizin ümitlenişi mizah değil mi? Özellikle, saraydaki örf âdetleri ve tecrübeleri görüp geçiren kişilerin bu söylentiye doğru diye inanmasına hayret ediyorum.

Şehitbek elini temizlerken güldü:

— Bu inançsızlığınız da bir çocukluk.

— Çocukluk, çocukluk, deyiverdi Mahdum.

Mantı yenilip bitti. Mahdum tencerelerin dibini sıyırdı. Namazdan sonra tencereleri ve sofrayı içeriye götürmekte olan Enver'i Şehitbek durdurdu:

— Tencereleri bırak kâtip, deminki meseleyi görüşelim.

Enver elindeki sofra ve tencereyi kameriyenin kenarına koyup oturdu. Mahdum gürültü ile geğirip arkasından elhamdülillah dedi.

— Peki, Kâtip Enver?

Enver az önceki gibi;

— Bey abi bu meselenin üstünde durmaya gerek yok, dedi.

Şehitbek, Mahdum' a baktı. Mahdum Enver'i korkuttu:

— Önemli mi, değil mi? Söze kulak ver, Enver oğlum.

— Peki buyursunlar.

Şehitbek elini oynatarak:

— Duyduğumuza bakılırsa, cenaba uygun görülenlerin arasında sizin de isminiz varmış, dedi.

Enver gülümsedi:

— Var diye işittim.

— Saraydaki inançlı kişilerin sözlerine bakılırsa ferman sizin adınızaymış.

— Oldu ile olurmuş arasında büyük fark var.

Şehitbek sallanarak;

— Peki, biz bu ikisini bir yere bırakalım da ikisi arasından “eğer olursa” işini alalım. He he he… Eğerferman sizin adınıza ise, siz o zaman ne yapacaksınız, dedi.

Enver gülerek Mahdum’a göz ucuyla baktı.

— Siz buna inanmayın, bey abi.

Mahdum somurtup Enver’ e baktı. Şehidbek yine sordu:

— Sonunda, bu ihtimale karşı cevap verin de.

— Ben istifa edip, af dilekçesi verirdim.

— Ahmaklık, dedi Mahdum ve ters ters baktı.

Şehitbek teessüf edeermiş gibi başını salladı:

— Bu söylediğinizle az önceki sözünüze karşı geldiniz. Az önce “Benden başka olanlar da var, ben bu işe ümitlenmesem de olur.” demiş gibi yapmıştınız; şimdi ise başka bir şey söylüyorsunuz.

— Nimetin değerini bilmemek, ekmeği tekmelemek, dedi Mahdum.

Enver yine gülümsedi, ama ciddileşti:

— Peki, insanların düşündüğü gibi, benim kâtipbaşılığa yetenek ve liyakatım olsun, eğer emir verirlerse, bu vazifeyi kabul de edeyim dedi. Ama işte otuz yıldan beri bu makamın tasasında olanlar yaşıyor, diye mi düşüyorsun? Onlar her zaman ayağıma çelme takacaklar, diye mi inanıyorsun. İşte bu endişede küçük ve önemsiz olsa da, şimdiki hizmetimi iyi yaparım ve bu düşünceyle efendimin söyledikleri gibi, nimetin değerini bilmeyeceğim.

Şehitbek Mahdum’a baktı, Mahdum Enver’e karşı çıktı:

— Sen kendi işini bilerek yaparsan, vazifende uyuşukluk göstermezsen; bütün âlem sana düşman olduğunda bile onlar senin kılına dahi dokunamazlar, dedi. Çünkü hak daima galiptir, haksızlık ise mağlup. Töhmet ve yalan korkusuyla cenk meydanından yüz çevirmek yiğitlerin işi değildir. Zira işte bunun örneği Türk boyları arasında da var: “Serçeden

korkan, darı ekmez" diye insanları rezil ederler. Bunun gibi sen de serçeden korkup darı ekmeyenler cinsindensin. Ben yanılmışım herhâlde, oğlum!

— Enver, doğru, diye güldü ve biraz düşündü. Hakkın haksızlığa galip geldiğini duymuş olsam da, bu zamana kadar hiç göremedim, dedi. Mesela, benden de size daha ayandır ki kâtiplerden Seyid Han, Molla Sıddık ve Mümincanların başına hangi felaketler gelmedi. Hâlbuki gerçekte onlar Han'ın düşündüğü gibi hain kişiler değildi. Bu üçünün kötülükleri sadece birçok husumetli kâtibin düzmece töhmeti ve iftiralarıydı.[186] Özellikle ben birkaç yıldan beri sarayda çalışarak, bunun gibi töhmet ve iftiralarla her gün karşılaşmaktayım ve bunun için kötü bir muhitte böyle tartışmalı görevi üstlenmekten kaçıyorum.

— Senin örneğin, az rastlanan bir olaydır, dedi Mahdum. Eğer böyle hadiseleri sürekli düşünürsen, değil sarayda, hatta sokakta dahi yürümen zordur. Bahtın bu kadar gülmüşken korkaklıkla devlet kuşunu elinden kaçırmak nimetin değerini bilmemektir, yavrum!

— Evet, efendim, dedi Şehitbek, tıpkı atasözü söylüyorsunuz. Kardeşim Kâtip Enver, baht denen şey yiğide ömrü boyunca sadece bir kez bakar. Eğer buna sebat edersen, iyi; eğer sebat etmezsen sürekli atın son ayağısın.

— Dilek ve davetiniz içtenlikle olduğu için teşekkür ederim, beni yine mazur görün, dedi Enver.

Mahdum yine sinirlendi, sağ gözünü kısarak Enver'e baktı. Çünkü o çok sinirlendiği zaman insana bu şekilde bakardı.

— Ben kimim, Enver?

---

[186] Bir süre Hudayar "adil padişah" olmak niyetiyle adı geçen üç kâtibi gizlice vilayetlere gönderip, onlara "Zalim beylerim, rüşvetçi kadı ve memurlarım varsa, bana bildirin, ben onların cezalarını vereceğim." diye buyurur. Seyid Han, Molla Sıddık ve Mümincan, bir süre vilayetlerde gizlice gezipbey, kadı ve bütün memurları kontrol ettiler. Onların doğru kararları neticesinde memurlardan süresini dolduran doksan tane faizci ve rüşvetçi gösterilir. Han bu duruma şaşırıp, saraydan birkaç kişiye sırrını açar. Bu kişiler az önceki üç kâtibin rakiplerinden olup, Han'a yalan söylerler: "Kâtipler kendilerine para verenleri iyi gösterip, vermeyenleri kötü gösteriyorlar. Yoksa sizin yardım eden adaletinizde böyle kötüler olur mu? Bu nankörler kanınıza girip,cenaplarının bütün sadık kullarını sizden yüz çevirmeye ve saltanatınızda zararasebep olmasınlar." "Adil padişah" bu yalana inanıp adı geçen üç kâtibin kulaklarını ve burunlarını kesip, onları saraydan kovar ve onların gösterdiği on iyi kişiyi de işten alır. Enver ise yukarıda bu olaya işaret etmektedir. (Bu dipnot kitabın yazarı tarafından verilmiştir.)

— Siz… Siz üstadım…

— Öyleyse, üstadının, bugüne kadar hangi eğitiminden ve tavsiyesinden zarar gördün, dedi Mahdum.

— İyilikten başka hiçbir şey. Lakin ömrümde bir kez edepsizlik yapmak istiyorum.

Mahdum yine sinirlenip bir iki kez dudağını kıpırdattı:

— Başka şeye edepsizlik yaparsan yap, ama şimdiki inadın ahmaklık, dedi kollarını açarak. Eğer ben senin üstadın ve baban isem bu işe kulak verme, ama kendin bilirsin, doğru mu?

Enver ses çıkarmadı, çünkü Mahdum son cümlesiyle işi tehdide kadar götürdü.

— Sinirlenmeyin, sinirlenmeyin. Kâtip Enver sizin düşündüğünüz yiğitlerden değil, dedi Şehitbek. Elbette, Kâtip Enver söylendiği gibi değildir. Sarayda böyle sözler yok değil, ama ben müşahade etmiş olsam. Şunu söylemeliyim ki, saraydaki büyükten küçüğe herkes Kâtip Enver'e saygı gösteriyor. Sesini çıkarmayan insana kim düşmanlık etsin.

— Peki, dedi Mahdum, şimdi ne kaldı; arada çocuk sesinden başka hiç söz yok… Anaya kırk altın şart, envayi hediye şahanedir. Yine halktan görülen itibar, hürmet, hay, hay, hay…

Mahdum'un son cümlesi Enver'i gülümsetti. Toparlanıp ciddiyetini koruyarak;

— Şimdiye kadar beni kâtip yapmadılar, bunun için bu konuda konuşmak bana kalırsa hayli erken görünüyor, dedi.

— Ben de bunu biliyorum, oğlum Enver, dedi Mahdum. Eğer bu mertebeyi Allahu Teâla sana nasip ederse, sözü edilen çocukluk aklınla israf etme, diye söylüyorum. Duyduğuma göre, cenaba bir dilekçe yazıp özür dilemek istiyormuşsun…

— Kim söyledi?

— Kimin söylediğini boşver, ama görülen hareketlerin bu kötü işten de dönmezliğine bizi inandırıyor. Gerçekten, bu haber doğru mu?

— Size arz eden kişi belki bilerek söylemiştir… Eğer siz fikrimi uygun görmezseniz… Elbette mecburum.

— Peki, dedi Mahdum tamamen açılmış hâlde, çocukluğun lüzumu yok, korkaklık çok ayıp sıfat, “Boğulacaksan büyük denizde boğul.” atasözü çok hikmetli sözdür.

Mahdum bu sözü söylerken memnun ve mağrur bir şekilde Şehitbek’e baktı. Çünkü o bu mağruriyette iki yönden haklıydı: “Eğer siz uygun görmezseniz…” diyerek Enver kendi memnuniyetini sadece Mahdum’a ifade etti, ayrıca bu cümleyle diğer insanların kendi oyuna karşı gelmeyeceklerini anlattı.

Âdeti olmadığı hâlde hızlı bir şekilde nefes alıp, çok hızlı konuşması sebebiyle mantı iyice midesine oturdu. Şehitbek hızlıca yastığa yaslandı. Bu yüzden o ikisi arasındaki anlaşmayı eğilerek yavaşça tebrik etti:

— Aferin, kâtip, aferin. Söz öyle olsun.

Bir iki piyale[187] çay içtikten sonra, Mahdum ile Şehitbek dua edip akşam namazına hazırlandılar. Enver, Şehitbek’i orta kapıya kadar uğurladı. Şehidbek Enver’le vedalaşırken;

— İnşallah, beratı alırsınız diye düşünüyorum. Birkaç sadakacı hakkında sizinle istişare edilecek sözler de var. Kendi çocuğumuz gibi yiğitsiniz, sizin kâtipbaşı tayin edilişiniz bizim için aynı niyet, dedi.

— Düşmanda olsa, tezeği değermiş. Enver öz oğlunuz da. Enver onların sözüne karşı meçhul bir vaziyeti gizler gibi başını oynatıp kaldırıma döndü.

12. Behmelbaf’ta Fakir Bir Aile

Enver, Hicrî 1267[188] yılının ortalarında Hokant’ın Behmelbaf mahallesinde fakir bir ailede dünyaya geldi. Anneler doğan çocuklarını “Dileyip dileyip aldığım falanım!”, babalar ise “Allah’ın verdiği oğlum!” diye takdim ederler. Ama bizim Enver ise anasının “dileyip dileyip aldığı” değildi ve babası da onu “oğulcuk” olarak hesaplamamıştı. Babasının mesleği boyacılıktı. Sürekli yarı belinden kökboyası suyuna çömelip duran bir fakir ve bir iki karış gelen beş çocuğun babasıydı. Bu beş çocuğun yanına izzetsiz,

[187] Su özellikle de çay içilen küçük kâse.
[188] Miladi takvime göre 1864 yılına denk gelmektedir.

hürmetsiz altıncı “misafir” olarak, bizim Enver eklendi. Yani Enver dilenip alınan bir çocuk değildi. Babası ve annesinin dileklerine karşı, ama onların bahtsızlık ve yoksulluklarına hizmetçi olarak doğdu. Çocuk dilenip alınsa, sevinçle, kıvançla davulcu, zurnacı ve buna benzer çözma-çalpak[189], is-çıra merasimleri eksiksiz icra edilirdi. Ama Enver’in dünyaya gelişi, böyle merasimlerle, tantanalarla ve arzu heveslerle büsbütün alakasızdı. Mesela, annesi yanına ebe çağırıp yardım almadı. O, ilk kızı Nadire’nin kucağına doğdu.

Çocuklarını konu komşuya sevinci için çıkarmadı. Çünkü komşularının “Hangi hâlinle doğurdun?”veya “İt gibi kendi başına mı doğurdun?” diye kınamalarından korkardı.

Bu şekilde yedi sekiz gün boyunca Enver’in dünyaya teşrifi saklandı. Enver yeni düzgün kundak görmediği gibi, ağabeylerinden birinin eski beşiğine dokuzuncu gün konulmadı, adeta tıkıldı.

Enver’in “kırkı ışık görmemiş” olsa da bunun hiç zararı yoktur, fakat yirmi gündür beşikte isimsiz yatması tuhaftı; çünkü yeni değerli misafire ad koymak, ne babasının ne de anasının aklına gelmişti. Aradan yirmi gün geçse de, çocuğa isim koymadılar, diye ana ve babayı suçlamak zordur. Belki boyacı Selim’in işten eli boşalmamıştır. Anarbibi ise altı çocuğun kesilmeyen sesinden bezmiştir. Her nasılsa bu değerli çocuğun adı muhterem mahalle imamı tarafından konulmadığı gibi, ana ve baba tarafından da verilmedi. Ad koyma görevini yirmi ikinci gün on iki yaşındaki Nadire yerine getirdi.

Nadire, yakınlarındaki mahdum[190]lardan birinin çocuğuna iyi giyinmesine, özellikle de zevkle işitilen “Enver” ismine arzu ve heves ediyordu. Düşünüp durmadı, yeni kardeşini “Enver” diye adlandırdı ve beşikte sırt üstü yatıp nursuz kara gözleriyle babasının fakir hayatına “göz koyan” bu bebeğin etrafında dönüp ona “Envercan, Envercan!” diye seslenmeye başladı. Şunu da söylemek gerekir ki, Enver’in dünyaya gelmesini kutlayıp

[189]Yağda pişirilen yufka.
[190] Ulema ve ruhban sınıfından olanlara, pir ve üstatlara verilen unvan, lakap ve bu unvana sahip olan kişi.

sevinen de sadece bu Nadire idi. Daha sonra da ona analık yapan, hatta bu güne kadar Enver'in en yakını olan yine bu Nadire'dir.

Böylece boyacı Selim'in zamansız leylekleri içinde vakitsiz kumru olan Enver de yaşamaya başladı. Çocukları çoğaldıkça Selim Bey'in işi de geriye gittiği gibi, günden güne ihtiyaçlar çoğaldı. Enver üç yaşına girdiğinde, beş yıldan beri Selim Bey'e yapışan çiçek hastalığı onu yakasından tutup devirdi. Yani Selim Bey zayıflayıp, dermansızlaşarak yatıp kaldı. Tedaviye para lazımdı. Daha da önemlisi, ailenin genel meselesi olan gıdaya da bu nesne lazımdı. Boyacı Selim, sermayesindeki kökboyasını, tuz ve buna benzer sermayelerini satıp tedavi oldu. Dert çok büyümüştü. Bu masraflar fayda değil zarar getirdi. Dükkânını satıp ev işleri yaptı. Bunlar da bittikten sonra bu ailenin ağır günleri başladı. Açlık, çıplaklık özellikle de hasta bakma.

Bu sene kış özellikle sert gelmişti. Soğuktan saklanmak için hazırlık yapmamışlardı. Selim Beyin dördüncü çocuğunun akciğeri soğuk alıp öldü. Bahara çıkar çıkmaz boyacı Selim'in kendisi de dünyayla vedalaştı. Bu da yetmezmiş gibi Enver de iki ağabeyine kızamık bulaştırınca onlardan da biri ölüverdi. Neticede altı ay içinde Anarbibi kocasından ve iki çocuğundan ayrılıp dört çocuğuyla bir dul olarak kaldı. Nadire büyüyüp serpilince, her nasılsa bir yerini bulurdu; ama diğer üç küçük çocuğun işi zordu. Kocasından çocuklarının eğitimi için faydalı hiç söz kalmamış, bir iki kap, üç dört ibrik ve buna benzer zerzevat, başka bir bela da yok. Anarbibi meşakkatle yaşamış, yedi sekiz tane çocuk doğurmuş, yaşı da kırklara varıp yüzüne kırışıklık girmiş, yaşlanmasa da ihtiyarlamış bir duldu. Bunun için birisiyle evlenmesi hakkında düşünmek de beyhudeydi.

Anarbibiye benzeyen dul hanımların yaptıkları işler herkes tarafından bilinmektedir: Mahallede sofracılık, zenginlerin kapısında hizmetçilik, zanaatkâr ise üfürükçülük vb. Anarbibi bu hünerlerin hepsinde de yeteneğini gösterip çocuklarına bakmaya çalıştı ve bu arada kızı Nadire'yi de bir dokumacının evladına verip yükünü biraz hafifletti.

13. Tanıyor musun, Bu Sevimli Kızı?

Felek mi ters, hayat mı tatsız… Herhâlde Enverlerin talihi yine yaver gitmedi. Bir gün Anarbibi bir yerde çalışırken aniden ağırlaştı, bir saatin içinde konuşmadan da kesildi. Onu sedyeye koyup evine getirip bıraktılar. Çocukların figanı, göğe yükseldi. Damadı doktora koştu. Neticede kalp krizi geçirdiği anlaşıldı. Geceye doğru üç çocuğuna hiçbir şeyi vasiyet edemeden vefat etti. Mezara götürdüler. Tabutun önünde iki ağabeyi ile altı yaşındaki Enver ağlaştılar.

On bir yaşındaki Temir, dokuz yaşındaki Kâbil ve Enver'i terbiye etme yükü Nadire'nin üstüne kaldı. Merhume anasının hatırası olan bu üç çocuğu yabancıların elinde hakir olarak bırakmayı Nadire istemese de, kocasının fakirliği buna engeldi. Taziye günleri geçtikten sonra evlatlık almak için gelenlere iki çocuğu verip gönderdi ve Enver'i yanına alıp, anasının öteberisini arabaya yükleyip kocasının evine geldi.

Nadire annesinin yerine, Enver'in başını okşadı. Onu yıkayıp taradı ve Enver'in geleceği için kederlendi. Nadire, babasının ve kocasının mesleklerine değer vermediği için Enver'i başka bir mesleğe yönlendirmeyi düşündü. Onu okutmak, hatta medreseye vermek ve bu vesileyle mollalık derecesine ulaştırıp babasının evine bey yapmak istiyordu. Enver'i oturdukları mahalleden bir yol ötede olan Salih Mahdum'un mektebine verdi. Enver "tahta" dan dan okumaya başladı. Zekiliğinden olsa gerek, Enver on bir yaşında okuma yazmayı öğrendi. Fakat okumada ne kadar şanslı olsa da alın yazısında bir o kadar şanssızdı. Şöyle ki, Nadire'nin iki çocuğu olmuştu. Kocası "Kardeşini mi yedirip giydireyim, yoksa öz çocuklarımı mı? Kardeşini başkasına öğrenci ver." deyip Nadire'yi sıkıştırıp durdu. Bîçare Nadire müşkül hâlde Enver'i başkasına öğrenci verip onun eğitimini ziyan etmesine göz yummaz, kocasıyla konuşmak için mantıklı hiçbir şey de bulamaz. Çünkü kocasının durumu belliydi. Bu sebeple aradan bir yıl geçip Enver hakkında kocasıyla bozuştuğu birgün, peçesini örtünüp sokağa çıktı ve doğru Salih Mahdum'un evine vardı. Bu vakitlerde Salih Mahdum'un annesi Mergilan'a daha gitmemişti.

Nadire, Mahlar Hanım ile ağlayarak hasret giderdi. Bütün maceralarını birer birer anlattı. Bu çocuk için kocasından çektiği eziyetleri anlatıp;

— Ulu dergâhlarınıza şu yetim çocuğun ömrü zayi olmasın, okuması helâk olmasın diye geldim. Ekmeğinizi esirgemez, yetim başını okşarsınız, diye geldim, dedi.

"Kuşdilini kuş bilir." dedikleri gibi, Nadire'nin samimi itirafı Mahlar Hanım ile Nigâr gelinin yüreklerini ezdi ve o anda Mahlar Hanım okuldaki çocukların içinden Enver'i çağırttı. Enver gelişen, tatlı bir çocuktu.

Mahlar Hanım, Enver'i görmesiyle Nadire'yi teselli ederek:

— Hocasının övdüğü benim akıllı yavrum dedi.

— Aferin, kızım aferin. Eniştesi bakmazsa bakmasın, ben kendim bakarım, okutup büyük molla yaparım.

Enver, eniştesinin son günlerdeki kaba davranışının sebebini düşünüp, kederlenirdi. Mahlar Hanım'ın deminki sözüyle meseleyi anlayıverdi, yetim çocuk başını eğdi. Bu durumdan etkilenen ablasının gözleri yaşardı.

— Ağlama, yetim. Yokluk kurusun, yokluk, dedi Mahlar Hanım.Enişten fakir ise, onun da günahı yok. Bütün söz takdîr-i ezelden. Tamam, bu günden itibaren çocuk size gitmez. Benim yanımda oğlum olup yatar. Adın ne, büyük yiğit?

— Enver…

— Ah, adın da sana benziyor, güzelmiş… İşte şu tatlı kızı tanıyor musun?

Şu ortada oynayıp duran yaklaşık altı yaşlarındaki Rânâ, koşarak gelip Mahlar Hanım'ın kucağına girdi. Enver, kendisindendaha tatlı olan Rânâ'ya bakıp güldü:

— Rânâhan, dedi.

Mahlar Hanım, Rânâ'yı bağrından çıkarıp buyurdu:

— Git, Enver abine selam ver!

Rânâ gelinler gibi Enver'e selam verdi ve sevinmiş gibi Enver'in yakınına varıp durdu.

—Annem Enver'le selamlaş dedi.

Enver, Rânâ'yı bağrına alıp kucakladı. Mahlar Hanım bu olaya gülümsedi.

— Eğer ölmezsem, bu tatlı kızımı verip Enver'i kendime damat yaparım.

Enver utanıp bağrındakini serbest bıraktı. Hanımlar gülüştüler. Bu vesileyle Nadire, Mahlar Hanım'dan çok memnun olarak evine geri döndü.

Evine bir kaşık düşmanının katılması, Mahdum'un elbette hoşuna gitmezdi. Fakat anasının fikrini geri çevirmekten de acizdi. Böyle de olsa, "Boğaz değil mi, hafif, giyimi müşkülce. Giysisini ablasına yüklemiyorsunuz da…" dedi. Mahlar Hanım "Giysisi söz olur. İnsanlar mescit, medrese yaptırırken, biz bir yetime baksak, önemli değil mi? Sana yük olursa, ben giydiririm yavrum." dedi.

Enver on iki yaşında üçüncü aileyi gördü. Lakin bu sonuncusu Enver için her bakımdan rahat oldu: Okumasına devam etti, karnı pençşenbelik ekmeklerle doydu, üstü başı yama olsa da çıplak değildi. Bu üçüncü aileye geçişte Enver'i en çok memnun eden şey okuldaki çocukların hakaretinden kurtulması ve hocanın evlatlık oğlu makamını almasıydı. Çocuklar ona hürmet etmeseler de, ona önceki kötü hareketleri yapmaktan korktular.Enver'e bu evde fazla iş de kalmadı. Çünkü ev hizmetleri talebelerden hiç artmazdı. Enver, okumadan boşalan vaktini Rânâ ile oynayarak geçirirdi.

On üç yaşında okul programını bitirip, küçük olsa da kalfalık, yani hocaya yardımcılık yapmaya başladı. Ve her gün çocukların dersi bitttikten sonra Mahdum ona kafiye dersi verir ve "Gülistan-ı Sa'dî"den birkaç bent okutup bunları manası ile ezberletirdi.

On beş yaşında okulu yalnız kendisi idare etme derecesine geldiğinde, iyi bir şekilde Farsça ve bir derece Arapça öğrenmişti. Mahdum bundan birkaç yıl önce Enver'i medreseye verme hakkında konuşup dursa da, şimdi bu sözü ağzına almaz oldu. Çünkü okul işinde miskinleşip Enver'e muhtaç oldu ve medrese meselesini unutturma maksadıyla Arap, Fars morfolojisinden ders vermeye çabaladı.

Mahdum, Enver'e bu yönden ehildi. Ama Mahlar Hanım'ın Enver ile

ilişkisi tarafsız ve samimi olup o Enver'e öz çocuğu gibi müşfik ve her zaman"Canını sıkma. Enver yiğit, görüyor musun şu sevimli kızı? Elbette sana vereceğim!" derdi. Lakin Mahlar Hanım sözünü yerine getiremedi. Mahdum'a darılıp Mergilan'a gitmeye mecbur oldu. Fakat, gittiği zaman da Enver'i unutmadı. Nigâr gelini çağırıp " Damatlık için Enver'den daha iyi yiğidi bulamazsınız, Allahım ömür verip büyürse, Rânâyı elbette Enver'e veririm." dedi.

14. Gerçek Arkadaş

Enver küçüklüğünde beceriksiz bir çocuktu. Kendi dengi çocuklarla az ilişki kurar, onlara az karışır ve fazla oynayıp gülmezdi. Daima onun gözünde bir hüzün yatardı. Bu durum belki ailesinin bahtsızlığından, ana baba kucağında eğlenemediğinden ortaya çıkmıştır desek, onun iki abisi böyle değildiler. Bir anadan türlü türlü çocuk doğar, dedikleri gibi, Enver'in yaradılışı ağabeylerine nispeten başkaydı. Mahdum'un evinde kalmaya başladığından beri Enver'de biraz değişim görüldü. Burada da çocuklarla ilişkisini eskisi gibi devam ettirip sadece Rânâ'nın yanında olduğu vakitlerde, oyun ve şaka ile çocuğu eğlendirir. Rânânın elinden tutup bahçeye, sokaktaki büyük su boylarına çıkarıp yoldaşını bahçedeki çiçeklerin ismi, uçup giden kuşların türü, büyük akarsular ve özellikle Rânâ gibi genç kızcağızlar için bu sulara düşme tehlikesi ve bunun gibi başka meselelerle onu tanıştırırdı Sokakta birisinin cesedini kaldırdıklarını görse, onun birçocuğun babası veya annesi olduğunu söyleyip bunun arkasından "Benim de annem öldüğünde bu şekilde götürmüşlerdi…Ben de bu çocuk gibi mezara ağlayarak gitmiştim." derdi. Rânâ da Enver'in sözüne dikkatle kulak verir ve çoğunlukla sayısız sorularla onu boğar, lakin Enver sıkılmaz, her bir soruya cevap verip Rânâyı bilgilendirmeye çalışırdı.

Enver küçük olsa da ciddiydi.Onun küçücük aklı muhakemeye kadirdi, başka insanların üstüne düşen bahtsızlıktan da üzüntü duyardı.

Çocukluk çağı boyunca en çok sevdiği şey, çiçek bahçesi ve ondaki çiçeklerdi. Mahdum'un evine gelip yaşamaya başladıktan sonra bahçenin çiçeklik kısmının idaresini o üstüne aldı. Çiçekleri sulama, otları yolup

temizleme işlerini kendisi yaptı. Çiçekleri hiç kimseye koparttırmaz, bir çocuğun koparıp aldığını görse kendisi üzüldüğü gibi, çocuğu da üzerdi. Çocuklardan aldığı malumat ile her kimin evinde yeni çiçek fidanı yahut tohumu varsa onu alıp yıldan yıla çiçek bahçesini zenginleştirdi. Yaz günleri gelince, çocuklara kelebek ve altın konguz[191] yakalamalarını emreder; işkence etmeden, eziyet vermeden zahmetsizce kelebek yakalayanların dersini okutup bırakmayla ödüllendirir, kelebek ve altın konguzları çiçek bahçesinde uçuruverir, eğer onlar çiçeklere konarsa kendisi de çok sevinirdi. Bu yüzden ekseri yaz günleri Mahdum'un bahçesi ak, açık renkli, ala, mavi, kumral, lacivert ve başka renklerdeki kelebeklerin nur saçan uçuşlarıyla ayrı bir manzaraya girer, Enver'in okumadan boşaldığı zamanları, çiçeklerin içinde bu kelebeklerin arasında geçerdi.

Enver herkese cana yakın ve iyi davranırdı. Ama özellikle iyi gördüğü kişilerden biri Rânâ, diğeri de mektepteki öğrencilerden sınıf arkadaşı Nesim isimli çocuktu. Nesim ile Enver çok yakın dost, birbirini anlayan sırdaş arkadaştılar. Gerçi Nesim'in babası sadece Hokant'ın değil, bütün Hanlığın tanınan kişilerindendi.Bu iki çocuğun sınıf farklılıkları yerle gök gibiydi. Lakin küçük dostlar bunun farkına varmazdılar. Nesim "Han'ın başkâtibinin oğluyum!" diye böbürlenmediği gibi, Enver de "Boyacı Selim'in yetimi, Salih Mahdum'un evlatlığıyım." diye endişe etmezdi. Bu iki çocuk bir yerde sohbete girişseler, dışarıdaki bir kişi Enver'i yırtık kaput giysiler içinde ve Nesim'i ipek atlaslara bürünmüş hâlde görüp, elbette "Bu dilenci parçası ile beyzâdenin arasında ne münasebet var?" diye şaşırır, lakin dostlar hâlâ bunun ayrımını idrak edemezlerdi.

Ekseri Cuma günleri Mahdum'dan izin alıp, Enver bu dostunun evine gider, geceye kadar Nesim ile sohbetleşip geri gelirdi. Enver bu münasebetle Nesim'in babası yarışçı Muhammet Recep'in iltifatlarına da nail oldu. Nesim arkadaşı Enver'in yetimliğini babasına bildirip mecbur etmiş olsa gerek, birkaç bayram döneminde Muhammet Recep, Enver'e de giysiler aldı. Bu merhamet, iki dostun münasebetlerini bir birlerine sıkıca bağladı, özellikle

[191] Bahar, yaz aylarında olan açık yeşil renkli haşere.

Mahdum'un başını rahatlattı. Zira Enver'in Muhammet Recep gibi bir kişinin oğlu ile dostluk kurması bir olgunluk olduğu gibi, dostluğun damatlık giyilene kadar sürmesi Mahdum'un nazarında yine aynı faziletti... Bu damatlık giyme olayından sonra Mahdum, Enver'e farklı şekilde göründü ve içinden "Sen adam olmuşa benziyorsun." dedi.

Bahta karşı, bu dostluk bağı fazla devam edemedi. Bir gün aradaki dostluk bağını ölüm yağmuru gelip kopardı. Nesim tahmini on beş yaşlarında çiçek hastalığı ile ağırlaştı ve o dönemde devasız olarak bilinen bu hastalıktan kurtulamadı, vefat etti. Muhammet Recep ve ailesi için bu musibet, elbette ağırdı. Fakat Enver için onlar için olandan da ağır bir hasret oldu. Hatta Enver, merhumun anne ve babasından da fazla gözyaşını döktü desek, mübalağa etmiş sayılmayız. Üç gün boyunca okulu ve Mahdum'u unutup Muhammet Recep'in avlusunda kaldı. Her akşam Nesim'in kabri başında bir saat boyunca ağlayıp oturdu. Bu gencin samimi, hakiki dostluğu ve arkadaşına sadakati herkesi şaşırttı.

Enver'in ilk defa merhum dostuna hitaben yazdığı mersiyesi matemli ana babayı iyice ağlatmıştı ki; biz mersiyeden birkaç mısrayı aşağıda gösteriyoruz:

Açılmadan solsa her çiçek goncası pir-ü civan ağlar,
Değil pir-ü civan, belki bütün dünya halkı ağlar.

Ecel bozgunluğu akıl bağı içinde zincirini koparıp,
Acımasızca ezse masum laleleri, bunun için yaprak ağlar.

Nesim'im gitti âlemden beni kaygı içinde bırakıp,
Gözümden aksa kan şaşıracak hiçbir şey yok, çünkü kan ağlar.

Dünyada tek adamdın ben yetime sohbetdaş, gönül dostu,
Garipliğin diyarında yolunu kaybeden çaresiz ağlar…

Molla Muhammet Recep, oğlunun sadık dostuna bugünden itibaren farklı bir şekilde bakmaya başladı. Bir taraftan masumiyet, diğer taraftan

görünen kabiliyet Muhammet Recep'i Enver'e iltifat etmeye mecbur etti. Gerçi Enver'in yukarıdaki mersiyesi çocukluk macerasından ibaret idiyse de, ayrıca onun geleceğini tahmin etmek için iyi ölçüt vazifesini de görüyordu.

Molla Muhammet Recep, evvelâ Enver'in mersiyesinden bir beyiti Nesim'in mezar taşına yazdırarak sevgisini göstermeye başladı. Sonra Enver'in "Dünyada ben yetim arkadaşına yegâne sırdaş ve gönüldaş idin. Bugün ben senin gibi dosttan ayrılıp üstelik gurbet diyarında çaresiz ağlıyorum!" diye pişman olmaya karşı, yani Enver'in yetimlik ve garipliğine takılmamak için molla Muhammet Recep oğlunun sadık dostuna babalığını göstermek istedi.

Enver üç hafta boyunca Kur'an hatmi geceleri Muhammet Recep'in evine gelirdi. Son hatmi gecesi Muhammet Recep, Enver'e durumunu sordu:

— Hocanız iyi mi?

— Allaha şükür.

— Okumanız iyi mi?

— Bir hayli.

— Hocanın evinde mi kalıyorsunuz?

— Efendim.

— Sıkılmıyor musunuz?

— Yok.

— Matematik okumuşluğunuz var mı?

— Yok, efendim.

— Hocanız matematik bilir mi ki?

— Bilmezler diye düşünüyorum.

— Eğer ben bir hoca tayin etsem, matematik okur musunuz?

— Üstadım izin verirse, elbette okurum.

— Peki… Olmazsa ertesi akşam hocanız buraya gelip bana uğrasın.

— Peki, efendim.

Ertesi gün Mahdum geldi. Muhammet Recep, Mahdum ile konuşup, Enver'i saray hizmetine alma fikrinde olduğunu, bunun için Arapça ve Farsçanın yanında köklü eğitim alması ve matematik öğrenmesi gerektiğini söyledi. Mahdum, Muhammet Recep'in Enver'e bu kadar şefkati için biraz

şaşırsa da, bu sevginin sebebini iyi anladığından, evvelâ beyin yetimperverliğini, sonra da Enver'in zekâ ve kabiliyetini övdü. Enver'i adam etme yolunda çektiği meşakkatleri de şikâyet şeklinde dile getirdikten sonra, bugünlerde bütün dikkati ile Enver'e Farsça ve Arapça dersi verdiğini, şimdilerde Enver'in Farsça tezkire ve tahrir yazabildiğini söyleyip, birçok bahane ile kendisinin matematik dersinde iyi olmadığını belirtti. Yani Enver'in matematik öğrenmesi için başka muallim gerekmektedir, dedi. Muhammet Recep, bu konuda kendisi hoca bulmak istediğinden Mahdum'a izin verdi.

15. Mahdum'un Talihi

Bu günden itibaren Enver'in hayatında yeni bir sayfa açılır. Yani Mahdum, Enver'e önceki gibi, geleceği karanlık bir yetim, diye bakmayacak; belki Enver gibi bir öz oğlu olmadığına hayıflanmaya başlayacaktır. Gerçekten, onun hayıflanmasını gerektirecek karışık meseleler de doğmaktadır ki, mesela Enver saray hizmetine girse, aylığına beş altın, nakitine de on altın gelir elde etse, bu meblağlar…

Böylece gelecekteki bu "meblağlar" meselesi Madum'un içini arı olup delmektedir. "On yaşından beri okutup, yedirip, giydirip duruyorum; elbette, hayıflanmak benim hakkımdır." diye düşünse de bu hükme kendisi de razı olmayacaktır. Herhâlde mesele karışık…

Mahlar Hanım'ın, Rânâ'yı Enver'e verme konusundaki "önemsiz" sözleri o zamanlar Mahdum'u sinirlendirse de, şimdi bu konuda konuşup düşündüğüne değil, belki birden "Deminki gibi Enver'in bahtı açılsa, ne kötülüğü var. Yetimlik ayıp değil, insan için fazl-ı kâmil, gülen baht gerekir, neslin hiç önemi yok.Rânâ'nın güzelliğini herkes över. Enver elbette yok değil… Bu hususta mal ve canı birleştirmekten başka çare yok." diyerek karar verdi. Bundan bir ay önce Nigâr Hanım'a "Enver, ergenlik çağına gelmiş. O, Rânâ ile sana şer'en namahrem, ondan kaçman lazım." demişse de, bu buyruk şimdiye kadar ortaya çıkmamıştı ve bundan sonra da ortaya çıkmayacaktı. Zira Mahdum'a göre Enver tarafından güç sezilme ihtimali vardı…

Enver, Yarışçı Muhammet Recep tarafından görevlendirilen bir müftüde matematik, güzel yazı kurallarını öğrenmeye başladı. Mahdum da can atarak Arapça ve Farsça öğretimini güçlendirdi. Enver bir yıl içerisinde matematiği öğrendi ve başka derslerde de iyi muvaffakiyetler kazandı. Ayrıca bu bahardan itibaren her gün saraya gidip başkâtip Muhammet Recep'in emrindeki kâtiplerin yanında defterdarlık, mektup yazma usûllerini öğrenmeye başladı. Yaklaşık bir yıl boyunca maaş almadan çalıştı. Bu arada her hafta Muhammet Recep, kendi cebinden üç dört çay parası verdi. Enver bu değeri olmayan üç dört pulu da getirip Mahdum'un eline verir ve her hafta üstadının ümidini kendine iyice bağlardı.

Enver bir yıl boyunca saraydaki defterdarlık, Farsça ve Türkçe mektuplaşma[192] hünerini neredeyse tamamen öğrenip, tecrübeli kâtipler safına girdi. Başkâtibin ağzından çıkan cümleyi düzene koyup mektup, ferman veya daha başka bir tezkireyi düzenlerdi. Kâtipler cümleyi yanlış ifade edip, başkâtipten azar işittiklerinde, Enver böyle azarla çok seyrek karşılaşırdı.

İkinci yıldan itibaren ayda yedi altın maaşlı kâtipler safına geçti. Maaştan başka vergilerden de muafiyet kâğıdı aldı. Vergilerden muaf olmak Mahdum'un ev işlerine büyük yenilikti. Çünkü son yıllarda Hanlık tarafından halkın üstüne düşen ve düşmeye devam eden vergiler hadsiz ve sonu gelmezdi ki, bu konu gelecek bölümlerimizde konuşulacaktır. Bu memnuniyetle birinci ayın yedi altınının tamamının Mahdum'un eline geçmesi güya toy üstüne toy idi. Hocanın yedi altını aldığındaki hâlini tasvir etmek, elbette zordur; gözleri şaşılamış, yüzünde kızarma belirip, ağzının genişliği uzun seyahati tasavvur eden Ppeki… Semeren iyi, Enver yavrum, lakin pul konusunda tedbirli ol, kuzum!" demişti. Yedi altının elden çıkış haberi Nigâr Hanım'ın kulağına gelince Enver'e gücendi. "Bütün pulunu hocana boşuna vermişsin, Enver; üstün başın, yorganın yastığın çoğalınca kardeşin Ranâ'nın üstünü düzeltmen gerekirdi. Hocan tüh demekten başkasını keşke bilse!" dedi.

[192] Defter ve mektuplar her iki dilde yürütülürdü.

Mahdum yedi altından oluşan peşin parayı alarak ne kadar mutlu olmuş olsa bir o kadar da tasalandı. Ona göre, zaman kötü, bozukluklar sonsuz; ihtimal ki Enver'i kendinden geçirip ağzı aşka değdiğinde, başını taşa vursalar… Rânâ'yı Enver'e nikâhlayıp başını bağlar mı, diye düşündü. Fakat Rânâ hâlâ on bir yaşında idi. İkinci gün Enver işten geldiğinde, Mahdum onu bahçeye götürdü. Bahçeden güneşe bakan yeşil renkte bir yeri gösterdi:

— İşte bu yere senin için bir ev, bir eyvan, mutfak ve ağıl yaptırsam diyorum… Peki, Enver, diye sordu. Enver güldü:

— İnşaata elli altın yetmez. Benim ise bir pulum bile yok. Olacağı da dua ettiğiniz sürece ancak sizinki ve hanımlarınki kadar dedi.

— Peki, iyiliğinize, dedi Mahdum. Elbette ki öyledir.Lakin o niyetinden sonra az önceki gibi sadece para yığsan diyorum, dedi Mahdum. Elbette, bu laf üç dört yıllıktı.

Bu sırada Rânâ ötede çocuğu kaldırıyordu. Mahdum, Rânâ'yı yanına çağırıp, ona deminki yeri gösterdi:

— Peki, işte şuraya Enver abine ev yapıyoruz, Ranâ. Bu sana ne kadar benziyor, kızım?

Rânâ babasının sözünü anlamadı:

— Enver abimin yatacağı odası var ki, dedi.

— He, he, he, çocuksun kızım, çocuksun, diye güldü Mahdum. Enver abin ne zamana kadar odasında yatar dersin. Sonunda bir gün evlenecek, sen de kocaya varacaksın… Nihayetindeev lazım değil mi, kızım.

Bu sözden dolayı Enver kızardı. Rânâ, Enver'e baktı ve babasına sinirlenmiş gibi dönüp içeriye yöneldi. Mahdum, Enver'e ustalıkla sözü anlatıp, teminat vermiş gibi, ahlaksızlıklarının vesvesesine karşı da dua okuyup üflemişti… Bu dua Enver'e de tesir etti. Bu güne kadar Rânânın genç, masum güzelliğine ümitsiz bakmış olsa da, bundan sonra onu ümit ve geleceğin şirin hayalleri ile gözler oldu…

Mahdum kaygısında haklı çıktı. Enver'in çevresinde "tarafsız" öğütçüler de görünmeye başladı. Özellikle bu tarafsızlardan biri eniştesiydi. Eniştesi yedi altın haberini işitince boğulur gibi oldu. Kocasının baskısı altında Nadire de öğüt vermeye kalktı.

— Enişten bizim avlumuza gelsin, kendim evlendiririm, dedi.

Enver başkalarının öğüdüne kulak asmadığı gibi, ablasının sözüne de itibar etmedi. Mahdum izin vermedikçe bu evden gitmeyeceğini bildirip sadece enişteseine yardım etme sözüyle ablasını rahatlattı.

Enver ikinci ayın maaşından üç altını kendine ayırıp, eve giyim kuşam almak için izin istemişti. Mahdum "Bu iş boşuna yavrum. İnşallah, bundan sonra bu boş iş olmaz!" diyerek güç belâ razı oldu. Enver, Nigâr Hanım'a, Rânâ'ya ve kendine elbiseler aldı. Nigâr Hanım yünlü, Rânâ ise ipek elbise giydi.

Nigâr Hanım, Enver'in aklına girerek, onu kendi yoluna çekmeye başladı. O, maaşının hepsini Mahdum'a verdirmemekle birlikte, buna ek olarak zarar ziyanlar da yaratmaya çabalıyordu. Enver'in endişesini reddedip "Ne zaman verirsen ver, babası alıverir. Lakin verdiğinin bize isi de bulaşmaz. Böyle olduktan sonra, işi düşünerek yapmak gerekir." derdi. Çünkü Nigâr Hanım, kocasının Enver'e karşı kötü bir duygu beslemediğini sezerdi. Böyle olsa da Enver yedi sekiz ay boyunca bulduğunu Mahdum'a verip duasını aldı. Lakin Mahdum bu kadarcık gelirle de eski tabiatını bir zerre değiştirmezdi. Hâlâ eski tas eski hamam: Her gün sulu aş, Allah'ın her günü azatlık pilavı. Bu arada da Enver geç gelip soğuyan yemeği yer, evde sıcak ekmek yapılmazdı, daima Perşembe günü toplanan ekmeğin suyu kaçıp, takırdayıp gelecek Perşembeye kadar mesuliyeti kendi üstüne alırdı. Sonunda Enver de bu durumdan sıkılıp, Nigâr Hanımın fikrince iş yapmaya mecbur oldu. Altın verip kuru dua ve teşekkür almaktansa, duasız yiyip içmeyi uygun gördü. Eve et ve başka zerzevat alıp istediği yemeği buyurup durdu. Kendisi güzel elbiseler giydiği gibi, Nigâr Hanım ve Ranâları da güzelce giydirdi. Nadire ablasına, yeğenlerine giysiler alıverdi, iki altını Mergilan'da hasta yatan Mahlar Hanım'a selamlar edip gönderdi.

Bu değişim Mahdum'u şaşırttı ve korkarak "Bu ay masraf mı yaptın, yavrum?" diye sorduğunda, Enver'den"Eksiği gediği düzelttik." cevabını aldı. İkinci ay, yorganı yastıklarını düzeltip, Mahdum dört gözle beklediği için, iki altınlık "halis" dua da aldı. Lakin Mahdum bu duruma çok şaşırmıştı. Bir şeytan mı onu yoldan şaşırttı, diyerek estağfurullah dedi. Enver'in eskiden

edepsizce karşılık verip sadece “peşin para” hususunda dinlenmesi, bulduğunu “tatsız” yemeklere, giyim kuşama ve başka “beyhude kıymetsiz” şeylere masraf etmesi Mahdum’u çok sıkıntıya sokmuştu.

Birgün Mahdum:

— Kuzum Enver, dünya çok nadir bir şeydir. İnsanın bir günü bile olsa ağlayıp sızlayarak geçer. İllaki, altının değerini bilmek gerekir. Bende ise sende olduğu gibi yavrum, dedi.

Bunun gibi “tesirli” nasihatler de Enver’e kâr etmedi. Çünkü Nigâr Hanım ve Ranâlarla bu konuda kesin bir şekilde anlaşmıştı. Bununla birlikte Mahdum’un aylık nafakasını iki altına indirdi. İnsan her şeye muktedir… Sonunda Mahdum buna da kanaat edip, hesap kitabı aklından çıkardı. Fakat, sonraki ay ikki altını aldığında “kalanı” hakkında bir az yüreği acıdı.

16. Hanın Merhameti

Divanda resmî kâtip oluşunun üçüncü yılında Enver çok büyük itibar kazanmıştı. Özellikle, Türkçe yazı düzenlemede kâtiplerin her birinden üstün ve güzel üslûbu, kolay cümle kurması ve ifadesi vardı. Bunu kâtiplerden başlayarak saray şairleri, saray müftüleri, başkâtip Muhammet Recep, hatta hanın kendisi de itiraf ederdi.

Hudayar mühür basma esnasında yazılan emir ve mektupları okutup dinler, kâtiplerin duyulmamış Arapça ve Farsça sözleri vasıtasıyla dokunan yarı Türkçe cümleleri ekseri anlamaz ve “Ananın Araplarla bir alakası var mı?” diye kâtipleri, müftüleri azarlardı.[193] Ama Enver’in yazdığı her bir cümleyi musiki gibi rahatlayarak, anlayarak dinler ve “Bu çocuk diğerlerinden de iyi okuyucu çıktı!” diyerek diğer kâtipleri taşlardı.

[193]Hudayar Kıpçakların içinde büyüdüğü için dili Özbekçedir. Analarının kelimesindeki “ng” harfini “ng” şeklinde kalın söylemektedir. Bugünkü Fergana Özbeklerinde de (özellikle köylerde) yumuşak “ng” yerine kalın “ng” kullanıldığı çok işitilmektedir. Yeni ıslah edilen alfabemizde bu kalın “ng” nin özel şekli yoktur. Yazıda (n-g) harflerinden bir ses yapılsa da fakat okurken herkes bunu gırtlağından çıkaramaz, yanlış okur. Bu kalın “ng” Özbekçe birçok sözdeki gibi işitilmeden elli kadarsözde de kullanıldığı için bence ayrı bir şekil kabul etme ihtiyacı hissedilmektedir. Mesela bilinenleri: zang, nang, lang, darang, qalangı-qasangı, dang, tonguz, şangı, tongıllamak, tong, Tonguç, ne angız, ting vs. Eski “nıng” “ng” şeklinde ıslah edilmiş. Bu kalın “ng” da “g” harfinin üstüne üç nokta koyulup yazılsa mı ki… (Bu dipnot yazar tarafından verilmiştir.

Başkâtip Muhammet Recep, sonraki günlerde önemli tezkirelerin düzenlemesini Enver'e teslim eder oldu. Kendisi bir yere gidecek olsa, divanın idaresini Enver'e emanet eder, her bir konuda da başkalarına nispeten Enver'e inanırdı. Zira Enver her bir işi doğru ve hilesiz yapardı. Vazifesinden başka işlere girişmez, maaşından fazlasına da tamah etmezdi. Burada Enver'in bir özelliğini ayrıca vermeye mecburuz: Rus istibdat idaresindeki Müslüman kadı mahkemeleri ve onlardaki kâtiplerin her birini herkes hatırlar. İşte bu kâtiplerin olur olmaz "kalem hakkı" istemeleri, küçücük işi büyütüp komisyon çıkarmaları da bize malumdur.

Bu kadıhane kâtipleri, diğer hikâyelerimizin konusu olan Hudayar sarayı başkâtiplerinin küçücük örnekleriydiler. Hana yazılan şikâyetler, saray kâtipleri tarafından düzenlenmemişse, genellikle işleme girmezdi. Yani taşrada yazılan dilekçe kabul edilse de, dilekçe sahibi kalem hakkını unuttuğu için, onun dilekçesi Han'a ve başkâtibe gösterilmeden yırtıp atılırdı. Dilekçe sahibi netice soracak olsa, "Dilekçenizi okuryazar olmayan kişi yazmış, cenap itibar etmedi." diye okuryazar kişiden başka bir dilekçe yazdırmasını nasihat ederlerdi. Dilekçe vermek isteyen, ikinci kez masraf edip saray kâtiplerine yazdırmaya mecbur olurdu. Bundan başka, birbirlerini hana şikâyet etme, kendi aralarında bitmek bilmez husumet de devam edip ekseri birbirlerinin kuyularını kazarlardı.Yine genellikle, kâtipler Han'ın hafiyelik hizmetini de eda edip şahsî düşmanlık sebebiyle veya Han'a iyi görünmek için nice günahsız vatandaşın kanına girip, müthiş facialara da sebep olurlardı. Bunun için halk, özellikle de fakirler, saray kâtiplerine nefretle bakarlar, onların yanına yaklaşmaya korkarlar, çaresizlikten iki büklüm selam verirlerdi.

Lakin Enver çıkarı, hilekârlığı, şeytanlığı, düşmanlığı bilmez; divanda kendine verilen vazifeyi eda eder, özellikle mazlumların şikâyetnamesiniHan'a duyurmaya ve iyi neticelendirmeye çabalardı. O, bu doğruluğu sayesinde sürekli olarak işte bu kâtiplerin işine kasıtsız hâlel getirip, onların işini bozar; ayrıca bu ve başka sebeplerden dolayı onların düşmanlığına da iyice hedef olmuştu. Fakat Enver'in hamisi büyük itibar ve nüfuza sahip olan Muhammet Recep, ayrıca Han'a itimat ederdi. Bunun için

kâtipler Enver'e karşı hiçbir şey yapamazlardı. Kâtiplerin arasında Şahadet müftü gibi, dişi tırnağı ile Enver'e karşı olan ihtiyar kâtipler olduğu gibi, onun yetenek ve zekâsına itimat eden olan Sultanali gibi kâtipler de vardı.

Bu vesileyle, tecrübe yılı hariç, beş sene boyunca sarayda çalıştı ki, bundan on beş gün önce başkâtip Muhammet Recep bir hafta boyunca hasta yatıp vefat etti. Enver, kendine samimi ve düşkün olan bir kişiden ayrıldı. Nice yıllardan beri Muhammet Recepbek'in ölümünü veya başka bir felâketi bekleyip ondan sonra başkâtipliğe hazırlanan Şehadet Müftü görevli olarak köye gittiği için, geçici olarak başkâtiplik vazifesini Enver eda etmeye başladı.Ve bu birkaç gün içerisinde Enver'in başkâtip olma haberi yayıldı ki, şimdiden bu konuda bir fikir beyanetmek zordur. Çünkü bu göreve niyetlenen kadı ve kadılar, şair ve münevverler çoktur.

17. Enver'in Endişesi

Enver, Şehitbek ile Mahdum'un sözlerine karşı meçhul bir vaziyette başını oynatarak kameriyeye döndü. Onların çıkıp gitmelerini bekler gibi iç kapıdan Rânâ göründü. Sürekli sallanıp, uçup gitmeye hazır olan başındaki sarı atlas peçesini bir eliyle basarak tutmuştu. Enver, Rânâ'yı bu hâlde görüp, kameriyenin yanındaki açılmış çiçeklerin üstünde durdu. Rânâ gelirken öfkeli gözlerle Enver'e gülümseyerek bakıyordu. Gelip kameriyenin yanında duran boş tencerelere deydi.

Rânâ dönerek;

— Bugünkü misafirperverliğimizden memnun olmuşa benziyorsunuz, Enver Bey, dedi

— Çok memnun oldum, dedi Enver ve Rânâ'nın yanına geldi. Özellikle senin elinle bükülen mantılardan çok memnun oldum, Rânâ.

Rânâ tencerelerden elini çekip, dirseğiyle kameriyeye dayandı:

— Benim elimle bükülen mantıları nereden bildiniz?

— Nereden bildiniz, diyerek Enver güldü. Elinde bir tane Kâşkar gülü vardı, özellikle senin elin neye değmiş ise, ben onu hemen sezerim.

— Benim büktüğüm mantılar nasılmış?

— Tanımazsın mı diyorsun?

— Tanımazsın.

— Bükük yerleri dikkatle bağlanmış, dört kenarı ikiye katlanmış, sevimli… Tanımazsın diye düşünüyor musun? Ben senin büktüğün bütün mantıları bilirim…

— Lezzetliyken mi?

— Lezzetli ne demek, dedi Enver. İşte şu Kâşkarın kızıl gülü aklında mı, biz bu gülü getirip diktiğimiz yıl o, pembe renkte açılmıştı. İki yıl geçmeden kızıl renge döndü. Biliyor musun bu neden?

Rânâ, Enver'in ciddi bir şekilde sorduğu bu sorusunu düşünmedi:

— Güneş kızartmıştır.

— Yanılıyorsun Rânâ, dedi Enver. Ben gülün kızarma sırrını da biliyorum. Bunun kızarmasına da sen sebepsin, senin kıpkızıl dudağın…

— Şakayı bırakın, dedi gül gibi kızaran Rânâ.

— Şişman Şahit ne için gelmiş, sizi kâtipbaşı yapmak istiyorlar herhâlde?

— Bu sözü bırak, Rânâ; inanmazsan aynaya bak, senin dudağın ile şu kızıl gülün rengi arasında fark var mı? İşte bak…

Enverin dudağına değdirdiği gülden Rânâ sakınıp kaçtı:

— Şaka olsun… Sizi kâtipbaşılığa istiyorlar mı?

— Beni her belâ yapmak istiyorlar… Lakin olmayacak laf.

— Niye olmayacak söz, şehirde dedikodu olmuş değil mi?

Enver arkaya sıçrayıp kameriyenin kenarına ayaklarını uzatıp oturdu. Rânâ az önceki gibi onun yanında kameriyeye oturdu.

— Dedikodu gerçek değildir.

— Ateş olmayan yerden duman çıkmazmış. Belki sizi kâtipbaşı tayin ederler.

— Beni kâtipbaşı tayin etseler iyi mi, Rânâ?

— İyi mi, kötü mü, ben nereden bileyim?

— Kötü, Rânâ?

— Niye kötü?

— Kirli iş. Eğer başka meslek bulsam, sarayı tamamen bırakıp giderdim.

— Kirli iş? Sizin bey enişteniz de bu hizmeti yapardı değil mi?

— Ben bey enişte olamadım Rânâ. Sarayda günahsız yere dökülüp duran kanlar, daima çevreden işitilen ahü zarlar benim yüreğimi eziyor, sesimi kesiyor. Yine ben kâtipbaşı olsam bu ahu zarların, dökülen masum kanların içinde hakikaten yüzerim. Bu vakit benim azabım emsalsiz olur. Çünkü Han'a iyi görünmek için çoğu işleri onun istediği gibi gösterme, zulüm bıçağını bileyip ona verecek olma, benim bu göreve uzak duruşumun esas sebebidir. Lakin ben böyle vicdansızlık için yaratılmamışım. Medhüsena, alkış ve dua mahiyetinde gizlenen zulümden feryada, haksızlıklara çare olmak, elbette benim elimden gelmez. Çünkü "merhametin hamisi" vicdan meclisine kulak veren ahmaklardan değildir. Babanın mizacını sen bilirsin, Rânâ. Dünyada menfaatten başkasını görmez. Benim niçin bu görevden kaçtığımın farkına varmaz, "nimetin değerini bilmiyorsun", maaşın şu kadar altın" deyip defaaten korkaklığıma hükmeder. Babana az önceki kabahatini göstermenineşeğin kulağına Yasin okumakla bir olduğu için sustum. Eğer arada birileri olmasaydı, gerçi başkâtiplik şimdi bir hayal ise de, orada da bu dedikoduya boyun eğmezdim, Ranâ!

Rânâ, Enver'in gözüne doğru bakarak onun söylediklerini dinledi. Onun yüzünde Enver'e acıma ifadesi vardı:

— İyi niyetle kâtipliği kabul edip, ahaliden yardım elinizi çekmezseniz, bütün günah sizin boynunuzdan gider Enver Bey, dedi.

— Doğru, lakin söz konusu bu değil, Rânâ. Ben şöyle olmasını isterdim, dedi Enver. Başkaları benim istediğim gibi yapmazlar, buna binaen mesuliyet benim boynumdan gitti, diye rahatlamak mümkün değildir. Senin tamamen bambaşka düşündüğün bir mesele, senin hareketinin ve isteğinin tersine neticelenirse, ruhen ezilirsin, vicdanen azap duyarsın. İşte asıl zorluk bu noktadadır. Yoksa üzerinden alıp bırakmak kolay iş, ama manevî mağlubiyet, ağır mesele, Ranâ!

Ranâ, Enver'in maksadını anladı herhâlde, bir süre sessiz kaldı ve karşısındaki yiğidin düşünceli yüzüne bir iki sefer baktı.

— Demek kâtipbaşılığı kabul etmeyeceksiziniz?

— Eğer görev verirlerse, kabul ederim.

— Bu kadar zorluk içinde?

— Çünkü baban bunu benden talep ediyor.

— Babamın nasıl beyliği var?

Masum bu sualden sonra Enver nefes alıp verdi ve Rânâ'yı bir süre gözden geçirip durdu:

— Çok büyük beyliği var, diye yine nefes aldı.

Ranâ dönüp soramadı. Güya o da bundaki beyliği anlamıştı. Sakince tencerelere uzanıp, Enver'e cansızca baktı:

— Çay içermisiniz?

— Daha sonra içerim.

Ranâ tencereleri alıp gitti. Atlas gömlek içinde dalgalanır gibi görünen onun güzel vücudu, o anda Enver'in hedefindeydi.

— Ben yatsıya gitmiyorum, Ranâ!

Ranâ yarı yolda durup gülümseyerek Enver'e baktı:

— Ben çıkıyorum, dedi.

18. Seyishanede Bir Kavga

İkindi namazı için mescidin seyishanesinde üç kişi toplanmıştı. Abdesthanenin köşesinde oturan kişi, kara elbiseli, tahminen otuz yaşlarında, renksizliğine ve gençliğine bakmadan sık sakalını heybetsizce uzatıp, bir parçacık yüzüne at torbası asmış gibi birisiydi. Onun yanında bez yehtek[194]in bağını bağlayıp, kavun gibi topuzuyla sağ tarafını süsleyen orta yaşlı bir "hüsn-i Yusuf" görünüyordu. Onun safında aşçı gibi uzun yüzlü, beyaz renkli bez gömleği yerden dört parmak yukarıda, bez sarığının ense kısmı karışık örülmüş üçüncü yiğit oturuyordu.

Bunlardan birinci muhterem şu mescidin genç imam hatibi Abdurrahman Hoca Efendi olup, ikincisi mahallenin şirin dedikoducularından Dokumacı Samet, üçüncüsü ise mescidin müezzini Şükür sofu idi. Dokumacı Samet ile Şükür sofu imam efendinin yavaşça, üstelik birer birer aynı ritimde şakırdayarak ve sırayla gelen sözünü dinliyorlardı:

[194]Uzun, mavi renkte önü açık erkek gömleği.

— Saray içinde o kadar âkiller ve âlimler varken, bir anda tahsil görmemiş cahil bir çocuğa böyle ulu bir vazife, Allah bilir verilmez diye düşünüyorum. Bu vazifeyi yerine getirmek için çok yetenek gerekir. Evvelâ sağduyu, daha sonra tam bir eğitim gerekir. Hâlbuki sizin söylediğiniz yiğit geçmiş senelerde Salih Mahdum'dan okuryazarlığı öğrenip, bizden hece öğreniyordu. Herhâlde bu habere kimse inanmaz…

Dokumacı Samet, Şükür sofuyu dirseğiyle dürttü ve:

— Evet, efendim, bu çocuk kim, sarayda kâtipbaşılık kim, dedi. Zamanın talebiyle önceki kâtipbaşı Memerecep'in yardımıyla saraya girivermiş. Önceki tertemiz de olsa Memerecep'i yanına alıvermiş.

İmam, dokumacının söylediklerini dinlerken, iki gözünü yere dikmişti.

Şükür sofu, tekrardan;

— Milletin sözüne bakıp konuşuyorsun,bu laf her nasılsa birkaç günden beri büyük küçük herkesin ağzında, dedi.

— Ahalinin ağzını tıkamak olur mu, sofu?

Dokumacı Samed'in bu son haykırışıyla boğazındaki kalın damarlar ortaya çıktı. İmam iki gözü yerdeyken küçücük başını kımıldattı:

— Saraydan bir kişi soytarı için haber yollamıştır.

— Evet, Efendim!

O sırada seyishaneye dördüncü biri girdi. Bu, küçük cüsseli, kırk elli yaşlarında, düşük omuzlu Dokumacı Sefer adlı kişiydi. İmama selam verip kameriyeye oturdu ve konuşulanlara biraz kulak verip bilip bilmeden tartışmaya karıştı.

Dokumacı Sefer sohbetin ruhunu bilmeyerek:

— İnşallah, bu yiğit kâtipbaşı olur! O çok akıllı bir yiğit, vatanperver çocuk: Uygundur muhterem, efendim, dedi.

İmam yere bakarak başını kımıldattı. Dokumacı Samet somurtarak Dokumacı Sefer'e baktı:

— Olur olmaz konuşuyorsun Sefer. Biz ne diyoruz, sen ne diyorsun, dedi dokumacı.

— Hoş, ne diyorsunuz?

— Dedikodu, laf diyoruz. Kâtipbaşıya büyük molla gerek diyoruz, tamam mı?

— O molla değilmiymiş?

— Molla olsa da, sıradan mollalardan herhâlde.

Dokumacı Sefer mektup yazdırmaya geldiğinde;

— Buna şaşırmışsın. fakire meyil ettiğini görsen, ha, oldu diyorsun, dedi.

— Bozuk hanımın kime meyletti?

— Herkese, herkese, bana da yardım etti. Yaşa, dedi Sefer.

— Ha, iyi?

Sefer eğilerek:

— Geçen yıl bu zamanlar, pazara sekiz top kumaş almaya gitmiştim, dedi. Herhangi bir sıkıntı ortaya çıkınca, zekâtçının nefsi açılınca, nasıl bir felâketse, koltuğumdaki kumaşın hepsini aldı; “Baban iyi, anan iyi, zanaatkârım, tüccarsam evim yansın…” Altı üstü… Bir yıllık zekâtın diyerek kaldırdı, gitti. Elden ne gelir, Samet. Şaşkınlığım geçince, eve hiçbir şey almadan döndüm. Türlü türlü şeyler bekleyen çoluk çocuğun rengi değişti. Mal gitti, can gitti, işe de elim varmaz. Şimdi olur iş olmuş dersen yürek acır, sermaye de ipliğe yetmez oldu. Dilekçe falan mı yazdırsam diyorum. Sokakta kime danışsam, arzuhâlin mantıklı diyordu. Yakınlarda, sarayda yaşayan bir arzuhâlci varmış. Varsın bu da gitsin, diye dükkânındibinde bulduğum son yarım top kumaşı koltuğuma aldım. İşte bu vakitlerde sormak için arzuhâlci kâtibe gittiğimde, saraydan yeni gelmiş, elbisesini çıkarıyormuş. Genç, güçlü yiğit, “selam, aleykümselam”, “kolay gelsin”, “var ol”… “Şöyle, böyle; bir parça dilekçe yazdırayım, diye gelmiştim”. Saraylıya söz anlatmak deveye hendek atlatmakatan daha zor, efendim. Lakin bu yiğitte gâvurluk imaresi yok, Şükür sofu. Lafa inanıp kulak vermeden, “peki”.Dilekçenin bir yerine zekâtçının adı konurmuş, ne kadar sorsa da bilemedim, ondan sonra yüzünü tarif ediyordum, tahminen bir tanesinin adını yazdı, tahminen. “Şimdi gidin, dilekçenizi kendim veririm.” diyordu. Cevabını da iki gün sonra kendisinden alırmışım…

— İşte şu kolaylığa bakın, efendim. Dua ederek kalem hakkı için kumaşı verdim, almadı. “Hayret, azımsadı galiba!” diye korktum. “Dilekçe neticelense de yine yardım ederiz, kâtipbaşı”. Yine yok, “felaket yeni teşrif etti” desem, “Dilekçeye para almıyorum: kumaşını alıp gidiver.” diyormuş. Allah bereket versin, efendim. A, böyle de adam olur mu, Samet Ağa. “Altın almazsan, dua al.” diye elimi açtım. Ha, şimdi bunu bırakın. Ertesi akşamüstü, yumağı düzeltip otururken birisi kapıyı tıklattı. “Buyurun, gelin.” Dükkâna kumaş kucaklamış birisi girdi.

— Sefer Efendi siz misiniz?

— Evet.

— Dilekçe vermiş miydiniz?

— Vermiştim.

— Babanızın adı ne?

— Memetbay.

Kucağındaki kumaşı önüme bıraktı. Tıpkı dünkü kumaşlarım gibi. Tamamı sekiz top.

— Kumaşlarınızı aldınız mı?

— Evet, aldım.

— Eyvallah.

— Peki.

Bu iyilik dilekçeden de önce kâtipbaşından oldu, diye düşündüm. Çocuklarımın tavsiyesiyle iki top kumaşı alıp akşam vakti kâtibin evine vardım. Çağırdım, çıktı. Minnettarlıkla iki top kumaşı uzattım. Asla almam “Yehtek için kumaşım var, geri alın.” dedi. “Satıp parasını vereyim mi?”, deyince, “Param da çok.” dedi. Hiç yoktan bir tanesini bile almadı. Yine dua edip elbiseyle geri döndüm. Melek ancak bu kadar olur, diye düşündüm, Şükür sofu! Ee, böyle yiğit, kâtipbaşı olmasın da kim olsun, Samet Efendi. Herkes duacı olmuş. İnanmıyorsanız, işte efendimden sorun.

Hikâyeyi işittiğinde imam biraz sinirlenmişti. Hikâye bitince alayla Dokumacı Samet’e baktı, nefesi kesilen Dokumacı Samet buna neşelendi.

Yalanı da çiğnemeden yutacak olmuşsun, Sefer, dedi dokumacı.

Dokumacı Sefer’in rengi değişti. Rengi bozardı:

— Allah için, söz mü?

— İki top kumaşı iki elinle alıp gitsen, hangi ahmak almadan gönderir ki, dedi Dokumacı Samet. Yalanını insanın birazcık inanacağın şekilde söylemen gerekir, Sefer!

Sefer sinirlenerek yerinden kalktı ve:

— Allah için, almadı! Şu Kâbetullah'ın içinde oturup yalan söyleyen adam Müslüman değildir, insanın duasına inanmayan da yedi mezhepte mümin değildir, dedi.

Sefer Bey'in gerçekten sinirlendiğini sezen imam araya girdi:

— Böyle iyiliği herkes yapar, Sefer Efendi. Bunun için kâtipbaşının size yaptığı iyiliğe ben inandım, dedi. Ama bizim bahsimiz, onun çaresiz yaptığı iyilik hakkında değil. Bu adam saraydaki kâtiplere baş olur mu, yani öyle büyük işin üstesinden gelebilir mi, hakkındadır.

Dokumacı Sefer yerinden:

— Bravo efendim, bana kalsa inşallah başarır, dedi.

İmam, bir az dikilip durduktan sonra Dokumacı Sefer'e anlamadan sordu:

— Onun başaracağını siz nereden biliyorsunuz?

— Allah gösterirse, bilmez miyim, efendim?

— Peki.

— Sonunda, çoğunluğun duası oldu herhâlde, efendim!

— Çoğunluğun duası olsa iyi, ama bu hizmete onun ilmi yeter mi, dedi imam.

— Yeter, efendim yeter!

— Siz yettiğini nereden biliyorsunuz?

— Yetmediğini de siz nereden biliyorsunuz, efendim.

İmam öfkesini içine çekerek;

— Yetmediğini ben şuradan biliyorum ki, böyle makama gelen kişinin Buhara-i Şerif'te tahsil görmese de en azından Hokant medreselerinde okumuş olması gerekir. Ama sizin kâtipbaşınız okuyup yazmaktan başka bir şey bilmez, dedi.

— Bilmediğini siz nereden biliyorsunuz efendim?

— Çünkü onu ben okuttum… Bir yetim çocuktu.

— Sefer düşünmeden:

— Allah vergisi, efendim. Cenabınız Buhara-i Şerif'te nice yıllar okuyup, nihayetinde mahalleye imam oldu… Allah vermese böyle, efendim. O ise medrese görmeden kâtiplerin kâtibi olmak istiyor; Allah verirse böyle, efendim, dedi.

Dokumacı Sefer'in bu sözünden imamın rengi değişti. Ela gözü değişik bir hâl aldı.

— Akılsız adammışsın, dedi.

— Siz de ahmak mollaymışsınız, dedi Dokumacı Sefer.

İmam öfkeyle yerinden kalkıp Dokumacı Sefer'in üstüne atlamıştı, onu Dokumacı Samet tuttu.

Uğursuzun oğlu, edepsiz. Hocaya böyle söz söylenir mi, dedi Samet.

Dokumacı Sefer durduğu yerden kalkmadan;

— Bırakma boğazını, hani koyuverirsen efendini, benimle yakapaça mı olsun, dedi dokumacı. Endişenin adını korkaklık mı koydun?

Şükür sofu yerinde taş kesilmiş, imam ise güya hücum etmek istiyormuş gibi Dokumacı Samet'i itiyordu. Dokumacı Samet gıybetten başka işe yaramadığı için, imama yardım etmeye çabalamıyordu.

Bu edepsizliğin ile hâlâ hocanın arkasında namaz kılıyorsun ha Sefer, dedi Samed.

— Kılmasam kurtulabilir miyim, sizlerden!

— Kılmazsan var, git!

— Dokumacı Sefer, he, diye kederlendi ve avludan çıkıp gitti. Onun arkasından "Uğursuzun oğlu, cahil!" dedi imam ve önceki yerine gitti. Bir süre üçü de sessiz oturdular.

— İtin biri, efendim, siz üzülmeyin!

İmam cevap vermedi. Yine birkaç kişi gelip toplanınca, Şükür sofu minareye çıkıp ezan okudu. İkindi namazını kılmak için mescide girdiler.

19. Kirli Bir Mazi

İmamın bu olaydan sonra oldukça durgunlaştı. Akşam ve yatsı sırasında hiç kimseyle konuşmadı. Dokumacı Sefer'in "Buhara-i Şerif'te nice yıllar okuyup nihayetinde mahalleye imam oldunuz. Allah vermezse böyle olur, efendim." sözleri zehirli bir hançer gibi onun yüreğinde tekrar yara açıyordu.

Gerçekten, Sefer'in bu sözü imamın eski yarasına tuz basmıştı. Bu yara, bu güne kadar içten içe iltihaplanmış olsa da bugün Dokumacı Sefer gibi bir "edepsiz", bu yarayı acımasızca deşip bıraktı. Bir taraftan Dokumacıi Samet ve Şükür sofu gibi ahlâksızların önünde imamın itibarını düşürmüş; diğer yandan da Sefer'in "O ise medrese görmeden kâtiplerin kâtibi olmak istiyor…" cümlesi onun yarasına tuz biberdi. Yani imamın haset ateşi, dört taraftan körüklendi; sanki o iki ateşin arasında kalmıştı.

Enver'in başkâtipliğe yaramayacağını; cahilliğini, erdemsizliğini niçin bu kadar ispat etmeye çalıştı? Dokumacı Sefer gibi bir "namuzsuz" ile münakaşa edip kendine niçin bunca kederi yükledi. Gerçi, Enver'e tarafsız değer vermek istediğinde de bunu Sefer gibi ilimsiz, cahil bir kişiye anlatmaya ne gerek vardı? Bunun sebebini konuşmadan önce imam efendinin geçmiş günlerine biraz göz atmaya mecburuz. Çünkü bu olmadan okuyucuyu tatmin etmek mümkün değildir.

Bugünkü imamımız Molla Abdurrahman, bundan yirmi yıl önce, kısaca, "Rahman" ismiyle anılırdı. Abdurrahman'ın babası ulema neslindendi, ama bu şeref, ne sebepledir bilinmez onun babasına nasip olmamıştı. Fakat Abdurrahman'ın baba mesleğini devam ettirerek tahsil gören amcaları, Buhara'da büyük müderrislerden sayılırdı. Abdurrahman küçük bir çocukken babası ölünce, annesi ve babasının akrabaları tarafından büyütüldü.On beş yaşına kadar Salih Mahdum'un mektebinde okuma yazmayı öğrenirken, müderris amcalarından Buhara-i Şerif'e gelerek tahsil alabileceğiyle ilgili davet mektubu aldı. Mektupta, Abdurrahman'ın ata mesleğinin ulemalık olduğu, bunun için başka işlere kalkışıp ömrünü zayi etmesinin gereksizliği, kendi terbiyelerinde tahsil görmesinin lüzumu yazılıydı. Bu davet Abdurrahman'ın annesinin ve diğer yakınlarının aklına yatınca akrabaları onu

Buhara'ya yollamaya karar verdiler. Abdurrahman da gelecekteki müderrisliğin, müftülüğün tatlı hayalleri içinde Buhara'ya gitti.

Büyük amca, Buhara'nın "Hoca Parsa" medresesinin müderrisiydi veAbdurrahmanda bu amcasının eğitimine gelmişti. Abdurrahman düzgünce bir çocuktu. Medrese mollaları elbette böyle güzel çocuğa düşmandı… Buna binaen, aslında mollanın medreseden hücre vermesi mümkün olsa da sözü edilen güvensizlik sebebiyle Abdurrahman'ı kendi misafirhanesine yerleştirdi. Böylece Abdurrahman eğitime başladı.

Medrese hocası "devrin bozukluğunu" göz önünde bulundurduğu için Abdurrahman'ı güvensizlikten dolayı çok sıkı kontrol ederdi. Fakat hocaların böyle bozukluğa karşı taraf olmaları mümkün müydü? Onlar bu "hizmetkâr" çocuğa müptela, yani onların bozukluğa kaynaklık edip de yine "devrin bozukluğu"ndan şikâyet etmeleri o dönemdeki "medrese mantığı"nda tartışmasız yer alırdı ki, bu konuda bana bir şey demeyin. İnsanın çocuğunu bozmak her bir muazzam sarıklı, ilmi "fevkalade", kendisi "Peygamber evladı" sanılan zatların nazarında ve vicdanında gizlenmiştir. Ancak kendi oğluna birisi onun gibi hayvanlık yaparsa: "Devir bozuk, tedbir şart!" derdi.

Böylece medresenin hocası, yeğenini iyi tedbirle, hatta akşam namazından sonra dış kapıyı kilitleyerek terbiye eder, medresede adı kötüye çıkan ister genç ister yaşlı hiç kimseyi, öğrencilerin meclisine yaklaştırmazdı.

İnsan evvelâ cüzzamlı veya sedefli olmayagörsün. Oldu mu, yüzden olmazsa omuzdan, elinden çıkmazsa herhâlde ayaktan akar. Buna benzer cemiyet de bir hasta ile hastalandı mı, onun her bir tabaka veya sınıfına, daha doğrusu, herbir ferdine şu hastalık sirayet etmeden gitmez. Medresenin hocası, yeğenini medrese talebelerinden sürekli sakınsa da, yine de o emniyet altında değildi. Medresenin dışında da Abdurrahman'dan faydalanmaya çalışan "medrese öğrencileri" yok değildi. Mesela yabancılar faydalanamaya çalıştıklarında, doğal olarak, hocanın elinden hiçbir şey gelmezdi.

Hoca nezaretini eskisi gibi devam ettirip, sakince yaşarken birkaç genç kadın tüccar Aburrahman ile ilgileniyordu. Medresenin hocası sabahtan akşama kadar Abdurrahman'ı gözünün önünden ayırmaz, yatsı namazından

sonra dış kapıyı kilitler, Abdurrahman'ı odasında yatırıp sonra kendi içeriye uyumaya gider; ziyafete gidilecek olsa, birlikte giderlerdi. Bu durumda Abdurrahman'ı nasıl bozsunlar? Ne yazık ki, bozmuşlardı. Çocukluğa mahsus hüner ve oyunlar icat eden usta tüccarlardan birkaçı "Abdurrahman"ı yolundan şaşırtmıştı.

Medresenin hocası, sakince içeriye uyumaya girdikten sonra misafirhanenin sokak tarafındaki kapıya küçücük bir kesek tık edip değer, güya soyunup yatan Abdurrahmancık bu imadan sonra kalkıp giyinir ve sakince pencereyi açar kapının açıldığı sokaktan bir örüm urganı top edip misafirhaneye salardı. Abdurrahmancık urganın bir ucunu odanın penceresine bağlayıp diğer ucuna asılarak sokağa iner, urganı saklayınca, orada bekleyip oturan "gönül hırsızı" ile birlikte ziyafet yerine gider. Orada ise beş on "âşık" Abduramancığı gelince "Buhara Emirliği"ne götürüp, birlikte emr-i fermanına itaat ederler:

"Molla Abdurrahmancan, Cenâb-ı Âlî, kurban olayım, başınıza canım feda, derdinizi alayım!" gibi övgülere gömülen "Abdurrahmancık" her bir işini dilediğince yürütür: Mey için sâki olur" zaifane[195] gömlek, lazım[196] ve başına kakül[197] takıp on altı yaşlarındaki kız kılığına girer; yere dudağını değdirip hürmet eder; dutar[198], tambur kucaklayıp oyuncu olur; başındaki kakülle "âşıkları" acımasızca kamçılayıp sitemkâr ve zalimce döner, en sonunda… Kısacası bu bölümdeki tedbirimiz için de yararlıhâle gelmiş veya getirilmişti.

Üç yıl boyunca bu şekilde âşıkların gönlünü çalarken, bir gün sırrı ortaya çıktı. Medrese hocası bu ahlâksızlığa sabredemeyip Abdurrahman'ı evinden kovdu. Abdurrahman tövbe edip, hocadan hiç olmazsa medresede kalmayı rica etti. Emir, rica ile izin alıp medresede kalmaya başladı. Şimdi işret sırası medresenin kararsız âşıklarında… Tahmini iki yıl medrese efradı arasında kıkırdak gibi sekiz taraftan dişlendikten sonra sakalı bıyığı çıkıp güzellik sermayesi yok olmaya yüz tuttu ve günden güne pazar kesatlaşıp müşteri azaldı. Abdurrahman üç yıl boyunca tüccarlar arasında "ahlâkını

[195] Kadın ve kızlar için dikilen gömlek.
[196] Kadınlar için dikilen pantolon.
[197] Eski dönemlerde yiğit gençleri oyuna alırken başına takılan uzun takma saç.
[198] İki telli, uzun saplı bir müzik aleti.

düzeltmiş” olsa da, iki yıl da medresede kalarak şu düzelen ahlâkını olgunlaştırdı. Bunun için envaiçeşit erkekliği, nice yıllar mükâfatı, rengârenk “izzeti, hürmeti”öğrenen gönlü, kısmetsizlik belâsına tuz serpmiş yara gibi acırdı. Çok şey görmüş bu küçükbaşı, bazı ayıp oyunlara da kalkıştı. Mesela zamansız çıkan sakalını bıyığını cımbızla alıp, her gün on defa aynaya bakar, arkasından alıcı bulmak için gün aşırı pazara, sokak meydan seyrine çıkardı…

Herkes tarafından kabul edilir ki, güzeller evvelâ parası çok, bel ağrısı görmemiş zenginlere nasip olurlar. Onlar sıkılıp kaçınca, orta halli arzuluların damına düşerler. Sakal bıyık çıkıp delikanlı çağından haber gelince, üçüncü sınıf, yani ensesi kalın, kuvvetsizlerden faydalanmaya başlarlar. Böylece bizim Abdurrahman da cımbız tuttuğu dönemde bu üçüncü sınıfta çayhaneci, kumarbaz ve esrarkeş ihtiyarlar arasında kendine yer buldu. Onun bu üçüncü dönemindeki durumunu yazmaya kalem engeldir. Böylelikle bu son sınıfın arasında da tahmini üç yıl iş gördükten sonra, muhteşem tecrübeli, çok nadir birisi gibi bütün koşullarıyla medreseli bir külhanbeyi ve züppe hâlinde çocukluk çağıyla vedalaştı. Çünkü ekmeğe karıncanın yapışması gibi suratı sakal bıyık ile dolup, cımbızla başedemedi.

20. Uyanıklık

Bu günlerde Abdurrahman, yakın geçmişinde üstü şekere bulanmış at tezeğinden başka bir şey görmediği gibi, geleceği ile ilgili de düzenli bir şey tasavvur edemezdi. Birkaç ay gayet ruhsuz, keyifsiz ve dersine de takatsiz devam etti. Güya bu günlerde bitmek bilmeyen sarhoşluktan sonraki baş ağrısı evresini yaşıyordu. Bu sebeple çoğu zaman şuurunu kaybedip beklenmedik şekilde canlanırdı. Yani “akaid”in izahını iyi anlamak için beş parmağını ağzına tıkamış gibi yan çevirirdi.

Yukarıdaki şuursuzluk döneminde o, geçmişindeki gibi şımarıklık, emr-i ferman ve şöhret için kederlenmiş, çok endişelenip şimdiki şöhretini tarak kullanarak değil, belki akaid, şerh ve havâşî[199] vasıtasıyla bulmak istemiş,

[199] Hâşiyeler, herhangi bir kitabın şerhine verilen isim.

yani amacına dini âlimlik elbisesini giydirmek istemişti. Beş yıl “amacı” için çok uğraşıp rutubetli hücrede küflenip, sağlığı için ömür boyu bitmeyecek temizlik, saflık yükleyip yirmi sekiz yaşında bütün kitapları okuyup bitirmeye muvaffak oldu. Beş yıllık değişimden sonra medrese hocası, Abdurrahman’ın eski günahlarını affetmişti. Kendi cebinden bir o kadar masraf edip, Abdurrahman için hatim toyu yaptırdı.

Molla Abdurrahman, Hokant seferine hazırlanıyordu. Gönlü, Hokant’ta kendini bekleyen ulemalık şöhretine; müftülük, kadılık ve âlimlik makamına sabırsızlıkla heves ediyordu. Ona göre, Hokant’taki kardeş uruklar da genç âlimin geleceğine hazırlanmış gibiydiler.

Bu şekilde âşıkların yâre kavuşmasına sabırsızlandığı gibi, molla Abdurrahman da kendi şehrine hızlıca koşarak gitti. Onun düşündüğü gibi gelişini bütün Hokant beklemese de, kardeş uruklardan üç dört kişi, mahallenin ihtiyarlarından iki duacı ihtiyar erkek pencerenin yanında beklediler. Bu adice gelişi karşılama Abdurrahman’ın Buhara’dayken yaptığı tatlı hayale birinci darbeydi. Evine gitti. Birkaç gün boyunca mevlit okuma, dinlenme merasimleri devam etti. Lakin buna da kanaat etmedi, bilakis tepesi attı. Çünkü ziyaret edenlerin ekserisi ufak tefek kavim kardeşleri, uzak yakın göze aşina medrese talebeleri ve birkaç mahalle imamı olup; onun beklediği gerçek asilzâdeler, yani müderrisler, üstatlar, müftü ve ulemalar, bey ve beyzâdeler, itibarlı eşraf ve zenginler ziyaretçiler arasında hiç olmazsa göz doldurmak için de görünmediler. Bu da ikinci darbeydi.

Ziyaret etmeye “vakit ayıramayan” bazıları özür makamında kendi evlerine “özel ziyafet”için çağırırlar, diye bekledi. Yeşeren bu ümit de boş çıktı. Birkaç kardeşinin şöyle böyle yaptığı ziyafetlerle “evden eve geçip nimetler içinde yüzme” hayali de “bir hayal” olarak kaldı. Bu da üçüncü darbeydi.

Bir ay geçmeden uzak yakın bütün akrabaların ziyafetleri sona erince, dul anasının toprağına kanaat etmeye mecbur oldu. Buhara’da düşündüğü gibi, değil bir medresenin müderrisliği veya muallimliği, hatta uzaktaki bir mahallenin imamı da olmak zordu. Onu iki mahalle ötedekicaminin imamlığına tayin etmek istemiştiler, buna da mani olundu. Molla

Abdurrahman'a bu sıralarda sünneti yerine getirmdiği için yani "Evlenmemiş kişinin imamlığında eksiklik vardır." denilerek mahalledeki bazı dindarlar itiraz ettiler. Bundan sonra birkaç dostu, düğün masrafını kendileri üstlenip onu evlendirme gayret ettiler. Buhara'daki "hayaller" viran olmuş hâlde, Molla Abdurrahman evlenme şartıyla ileriki mahallenin imamı oldu. Şimdi bu kadar alçak işe de boyun eğmek zorunluydu…

Molla Abdurrahman'ın görücüleri, ilk önce Salih Mahdum'un kızı Ranâ için gittiler. Çünkü Rânâ'nın güzelliği bu ilçede meşhurdu. Ondan sonra Abdurrahman, Salih Mahdum'un okulunda okuma yazmayı öğrenirken şans eseri küçük Ranâ'yı görmüş, bu sebeple genç âlim, yaşlı hocanın kızıyla evlense tekrar bir güzellik olurdu. Özellikle, Molla Abdurrahman henüz Ranân'ın evlendirilmediğini işitince, bu tesadüfü geleceğinin hayra alametleri arasına soktu. Ranâ bu on yıl içerisinde iyice büyümüş olsa gerek diye düşünüp, düğünü beklemeden hemen onun hayali simasını kucaklamaya başladı. Okul hocalarına bakılırsa, kendi ilmini ve mertebesini iyice abarttığından, Salih Mahdum'un söylenenlere kulak asmadan kendine damat yapacağına inanır ve bugün mü ertesi mi, Rânâ'yı gerçekten kucaklayacağı için sabırsızlanırdı. Lâkin kader burada da onu aldattı. Görücüler, Nigâr Hanım'dan bu işin olmayacağı haberini alıp geldiler: "Kızları hâlâ küçükmüş, şimdi o, on iki yaşına girmiş…"

Molla Abdurrahman, kadınların sözüne inanmayarak Salih Mahdum'un önüne mahalleden bir iki yaşlıca görücü gönderdi. Bu görücüler de yine acı cevapla geldiler. "Salih Mahdum kızını sarayda kâtiplik yapan Enver isimli bir yiğide mevlit okuyup vermiş. Mevlit okumasaymış elbette size verirmiş, çok pişman oldu."

Bu cevaptan sonra Abdurrahman nefesini içine çekip, kendi talihine lanet okudu. Ama gönlünde Ranâ'yı alan Enver isimli yiğide karşı bir kin doğdu. Bu cevap gerçekten doğru mu, hilesi yok mu, diye sarayda hizmet eden Enver adlı kâtibi soruşturdu. Doğruluğunu öğrendi, üstelik bu Enver'in kimliğini de hatırladı: Kendisi Buhara'ya gitmeden önce Salih Mahdum'un okulunda okuyup yazan o yetim çocukmuş. Üç dört yıldan beri sarayda kâtiplik yapıp, nice altın maaş almış… Bu soruşturup öğrenmeden sonra

Abdurrahman'ın içi yine yandı: Buhara'da medreseyi bitirmiş bir "âlim", hiç olmazsa mahallenin imamlığına sıkıntıyla gelmesin de; onun haram tüyüne bile eşit olmayan, bir cahil yetim ve kötü talihli bir berduş, sarayda maaşı iyi olan bir göreve gelsin. Böylelikle Ranâ gibi bir kızı kendini alsın. Bu dayanılacak bir durum değildi.

Molla Abdurrahman bütün yeteneğini işine verip imamlığa ve hatipliğe başladı. Her gün cemaatine emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy an-il-münker[200]den söz edip, bilhassa, her hafta cuma günü emr bi'l-ma'rufu daha geniş çerçevede ele alıp, cemaatin çoğunun gönlünü yumuşatmayı başardı. Fazileti gösterme niyetiyle yapılan bu göz boyama, çoğu insanın dikkatini kendine çekti. Hatta onun emr bi'l-ma'rufunu dinlemek için cuma günleri dış mahallelerden insanlar gelmeye başladılar. Bu başarıdan çatlamak üzere olan molla Abdurrahman gücüne güç katar, özellikle arada Han'a bağlı hükümdar beylerden görünse de cennet ve cehennem ile ilgili konuyu derhâl Han'a itaat, beylere hürmetle ilişkilendiridi. Herekese, özellikle Han'a uygun olmasına çaba gösterirdi. Onun bu canbazlığı diğer konularda amacına ulaşamasa da nihayetinde bir vesileyle iyi sonuçlandı. Onun yakışıklılığına hayran olan tüccarlardan birisi kızkardeşini verip onu kendine damat yaptı. İyi aileye damat olduğu gibi, şehirdeki diğer devletlilerle de ilişki kurdu ve onların ziyafetleri vasıtasıyla bazı medreselerin hocaları, muallimleriyle de tanıştı, kısacası biraz burnu kalkıverdi. Fakat şimdi saraya yakınlaşmaya başlasa… Ama henüz bu nasip olmadı herhâlde.

İmamın gönlünün Enver'e karşı azıcık kirli olduğunu okuyucu yukarıdan anlamaktadır. Onun gönlündeki şu azıcık kir, Enver'in yükseltilmesinden rahatsızdı.

— Cahil Enver, saraydan kovulmak yerine başkâtiplik makamına gelmek istiyor.

Tarafsız muhakeme çoğunlukla yerini bulur. Ama garezli fikir ekseri sahibini rezil eder. Bu şekilde, Molla Abdurrahman da muhakemesine birazcık garez karıştırarak, Dokumacı Sefer'in sert hakaretine hedef oldu.

---

[200]Şeriatın emirlerine uymak ve yasaklarından sakınmak.

Bundan dolayı o, Enver'e kin besliyordu. Bununla birlikte Enver'e karşı bir şey yapma gücünden de mahrumdu. Belki siz "şimdi İmam efendi evlenir, Ranâ'ya ihtiyacı olmaz, öyleyse kin tutmaya ne hacet?" dersiniz. Bu çok sade bir değerlendirme. Aslında bu kin Ranâ ile başlamış olsa da, şimdi halka iyice büyümüş. Örnek verir misiniz? Mesela, Dokumacı Sefer çok düşünüp söyledi: "Siz onca yıl Buhara'da okuyup, nihayetinde mahalleye imam oldunuz, o ise…"

Bitmeye mahkûm olan kini işte bu "nice yıllar Buhara'da okumamış veya Buhara'ya gitmemişse de koskaca filanca olmuşluk havası" korurdu. Eğer siz saf olsanız meseleye Dokumacı Sefer gibi bakıp "Allah verirse böyle" dersiniz, başka bir sözü anlamasınız. Abdurrahman gibi insanların tabiatını anlamak elbette zor ve bunu anlamayan iyi.

21. Yarlık Verme Merasimi

Yarlığın kimin adına yazıldığını sabah erkenden saraydaki herkes öğrendi. Divanda eski âdetince kendi işini yapan Enver'in yanına devamlı kâtipler ve saray dışı görevlileri gelip sessizce onu tebrik edip gidiyorlardı. Enver tebriklere itibar etmeden, her zamanki gibi, Han'a iletilmesi gereken, civar hâkimlerinden bugün gelen mektup ve dilekçelerin önemli olanlarını önemsizlerinden ayırıp, Han hazretlerine teslim etmek için hazırlar; bazılarını birinci odada önüne divit kalem koyup defter kucağında oturan kâtiplere, müftülere havale ederdi.

Başkâtibin odasında Enver'den başka iki yazıcı daha vardı. Bu ikisi kâğıda mıhlanmış gibi konuşmaksızın kamış kalemi "kır kır" kâğıt üstünde yürütüp duruyorlardı. Bu iri kötü gözle bakanlardanbir tanesi Şehadet Müftü'ydüve o, adaylığı Han tarafından uygun görülenlerdendi. İkincisi şair "Medhî" nin başkâtip olmasını arzuşayan Kalanşah adlı başka bir öncü kâtipti.

Birinci odadaki yaklaşık on beşe kâtipten her biri farklı şekilde Kâtip Sultanali'ye benzeyenler göz ucuyla yanındakine gülerek karşılık veriyor ve bazıları da Şehadet Müftü gibi elbiseyi ters giymiş görünüyordu. Enver yanındakilerin bu değişimlerinden sıkılmış gibi her bir dilekçeyi görüp

çıkarken onlara da bakıyordu. Karşısındakilerden ikisi güya süt dökmüş kedi gibi sessizdiler. Nihayetinde Enver;

— Bu günden itibaren dalga geçmeye başladırlar. Güya ben başkâtip oluyormuşum, dedi.

Şehadet Müftü kamış kalemini mürekkebe bir iki kez daldırıp, gözü kâğıtta iken cevap verdi:

— Olsanız tuhaf değil…

Enver dilekçeyi katlayarak,

— Yok, köyde olduğunuz için geldiğinizde işler kalmasın diye görevimin dışındaki işlere kalkıştım. Yarından itibaren bu görevi kendiniz alın efendim, ben bu şakalara dayanamıyorum, dedi.

Şehadet Müftü yaşlanıp bütün göğsüne sarkan heybetsiz seyrek sakalını kalemle taradı. Belli etmeden sıkılıp:

— Şaka olmasa gerek. Şimdi gençsiniz, gücünüz kuvvetiniz yerinde, sıkılmak sizin için ayıp olur… Biz bu işi çok yaptığımız için sıkılıyoruz, dedi.

— Gözünü kâğıttan alamayarak, elbette, şakalara kulak asmaman gerekir, dedi Müftü'nün yanındaki Kâtip Kalanşah.

Enver tebrikleri birazcık gerçeğe yakın görüyordu. Ama onları şaka diye tanımlaması, kendini malum zorluktan kurtarmak ve onlara da şans vermek içindi. Fakat Kâtip Kalanşah'ın son sözü yine onu ezip, apaçık bu düşmanlığa nasıl karşılık vermekten alıkoydu. Bu sırada birinci odanın koridorunda *hudayçi*[201] göründü ve oturduğu yerden Enver'i çağırdı:

— Kâtip Enver!

Enver, hudayçi için ayırdığı dilekçeleri eline alıp yerinden kalktı:

— Dilekçeler hazır… Huzurlarınıza çıkarmak için bekliyordum. (Dilekçe ve diğer sözler hana sadece hudayçi tarafından takdim edilirdi.)

— Hudayçi başını salladı:

— Dilekçeleri şimdilik bırakın, diyerek yeri işaret etti ve siz benimle gelin, dedi.

— Nereye, efendim?

[201] Han ve emîrin huzuruna birşeyleri arz etmek yahut iş için gelenler hakkında hana, emîre haber veren; onların talep ya da durumlarıyla ilgili Han veya emîrin cevabını ileten kişi.

— Huzûr-ı mübareke.

Kâtipler birbirlerine baktılar. Şehadet Müftü rengi atmış bir şekilde arkadaşına baktı. Enver ise elinde dilekçelerle hayret içindeydi. Koridorda onu bekleyen hudayçi yine uyardı:

— Kime söylüyorum, Enver.

Enver elindekileri yerine koyup hudayçinin arkasından çıktı.

Han, tahttaydı. Sağ tarafında Abdurrahman Aftabaçi ve solunda şair Molla Niyaz Hoca el bağlamışlardı. Birinci odadan Hudayar'ın huzuruna girilen kapının iki yanında aybalta[202] tutan iki cellât put gibi durmuş, onların tarafında Han ulûları "âyân ve saray beyleri" dizilmişduruyorlardı.

Hudayççi "huzûr-ı mübareke" girip selam verdi.

— Çağırdın mı, dedi Han.

— Efendim!

— İzin veriyorum.

Hudayçi saygısının göstergesi olarak arka arka yürüyüp birinci odanın koridoruna geldi ve koridorda bekleyen Enver'i "huzûr-ı mübarek"e doğru yolladı.

Enver "huzûr-ı mübarek"in eşiğinde durup, selâm verdi ve onun yanındakilere de yarı selam verdi.

— İşlerin iyi mi kâtip, diye sordu Han.

— Dualarınızın bereketiyle, sultanım, dedi Enver.

Han, Molla Niyaz Hocaya baktı:

— Bu yiğit bizim kâtipler arasında üstün görünüyor, dedi.

Hoca Niyaz yerinden kalktı.

Şahların şahı Feyzi.

— Ben bu yiğidi kâtipbaşı yapmak istiyorum, dedi Han ve dizinin altından bir kâğıt alıp, Hoca Niyaz'a uzattı. Oku, hoca.

Hoca Niyaz yerinden kalkıp, kâğıdı alıp kâğıdı öptü, Abdurrahman Aftabaçı ve onun takip ederek birinci odadaki âyânlar yerlerinden kalkıtlar.

Hoca Niyaz kalkarak yarlığı okudu:

---

[202] Keskin tarafı yarım ay şeklinde, iki ucu eğik, sapı uzun bir balta türü. Hanlıklar devrinde esas silah olarak kullanılırdı.

“Allah’ın emri farzdır, bizim emrimiz vaciptir. Biz ki Fergana memleketinin Hakanı Sultan İbn-i Sultan, yani Seyyid Hudayar Han sözümüz: Üçüncü kez tahta çıkışımızın üçüncü sene-i devriyyesine denk gelen hicri 1287[203] yılının 25 Şubatında, işte bu yarlığımızı verdik. Hokantlı kâtip Enver’e ki, adı geçen Molla Kâtip Enver binni Selimbay şer‘-i şerîf üzre sağlam durup, emrinize boyun eğipdivanbeyi diğer başdanışmanlık işleri görevlerimizle ilgilenecek. Hizmeti yerine getirme esnasında biz emr-i vazifeyi müstakil memleket hakk-ı şer‘îsine ihanet etmekten çekinip adâletmizin aynasını alçaklık kibiri ile engellemekten çekinmekyiz. Biz, fukaralarımızın şikâyetlerini hızlı bir şekilde dinleyip ihmal etmeden ve aksatmadan halletmeye, yayılan adaletimizin ucu bucağında sabahtan akşama kadar meşgul olmaya, pürdikatle ve yine söz konusu isme yarlık mektubu olan itaatine divanhanemizin fertlerini, kulunuzdur diye, mühr-i şâhânemizle sağlamlaştırmaya karar verdik.

Hoca Niyaz yarlığı bitiripkâğıdı alnına kaldırdı ve iki eliyle Hudayar’a uzattı.

Hudayar yarlığı alıp karşıda boyun eğip duran Enver’e işaret etti. Enver yürüyerek gelip, yarlığı alıp öptü ve onu sarığına sarıpgeri geri yürüyerekaz önceki yerine varıp durdu.

Hoca Niyaz, Enver’in duasına el açtı:

— Şahlar şahının gücü gün geçtikçe artıp, müminlerin emîrinin düşmanları yok olsun. Yüce Allah, gölgesini fukaranın başından eksik etmesin.

Hudâvendâ, bîgerdânî belârâ,

Zi âfatâh, nigâh dârî tu mârâ.

Bahaqqi hardu gisu-i Muhammed,

Zebun gerdân zeberdestânî mârâ.[204]

[Allahım sen belaları geriye çevirensin,

Âfetlerden bizi saklayansın.

[203] Miladi takvime göre 1856 yılı.

[204] Bu şiir Tacikçeden Türkçeye aktarılmıştır.

Muhammed'in iki kâkülü hürmetine,

Bize galip gelenleri güçsüz kıl.]

Dua esnasında birinci odadaki ayanın ağlaması ve hoş birahenkle söylenen "Âmin, Âmin" sedaları "huzur-u mübarek"i, titretti. Duadan sonra Hudayçi iki elbise getirip kaftanı Hoca Niyaz'a ve siyah kadifeden dikilen kâtipbaşılık kaftanını da Enver'e giydirdi. Kaftanı giyince Molla Niyaz "cömertlik" te Hatemtaydan[205], adalette Nûşirevanî Âdil'den fazlaca o cenabın hakkına yine yeni dualarokudu ve övgüler söyledi. Güya müminlerin emîrini geride bıraktı ve kendisi de güçlendi. Bundan sonra merasim sona erip Enver sakin sakin arkasına yürüyüp birinci odaya geçti ve oradaki âyânın tebriklerini alıpavluya çıktı.

Enver divanhanenin avlusuna vardığındaiçerideki büyükten küçüğe kâtip ve başkâtipler yeni başkanlarını tebrik etmek için yerlerinden kalktılar. O sırada sanki onunla ilgili daha önceki "anlaşılmazlıklar" güya olmamış gibi, hatta Molla Şehadet Müftü de bu hususta hiçbir şey yaşamamış gibi, ömründe ilk kez Enver'e hürmeten yerinden kalktı:

— Hayırlı olsun, tebrikler! Yerin de, kâtip Enver, dedi.

Bazı başkâtiplerdeki yarım saatlik bu değişime şaşılmasın ki,bunun sebebi sade ve açıktır. Demek başkâtip, sakalı göğsüne değen Şehadet Müftü gibilerin de hocasıdır. Bu saatten sonra onların da kaderi şu bir kişinin elindedir.

Enver, samimiyet ve riyakârlıkla karışık tebriklerden çok rahatsız olmuştu. Sarığının arasına kıstırdığı yarlığı eline alıp, kendisine şaşırmış gibi etrafındakilere baktı. Onlara hitaben;

— Cenabın emirleriyle, en ağır ve sorumluluk taşıyan bir hizmeti üstlenmeye mecbur oldum, dedi.Bu mecburiyetim kendime itimat ettiğimden değil, belki sizin gibi atalarıma, ağalarıma koruyucu diye inandığımdandır. Düşünüyorum ki, böyle mecburiyette kalmış bir kardeşinizi elbette yere baktırmaz ve ondan merhametinizi esirgemezsiniz… Ben sizin sayenizde okudum, bana kendi öğrencileriniz gibi davrandınız. Bugün ben resmen

[205] Tay şehrinde yaşayan Hatem isimli efsanevîbir Arap.

sizlere başkan olma mecburiyetinde kaldı, bunun başkaca hiçbir önemi yoktur. Maksat: Bundan sonra beni, dünkü Enver gibi nezaketsiz davranışlarınız ve hürmetlerinizle rencide edememenizdir. Çünkü sade davranış, yakınlık ve merhametin işaretidir.

Kâtip Sultaneli cevaben;

— Bugüne kadar biz, merhum Molla Muhammet Recep'in talebesi olduğunuz için, size hürmet etmedik. Belki sizin yeteneğinize saygı gösterdik. Bundan sonra da başkâtipliğinize değil, kâtip Enverliğinize hürmet ederiz, dedi.

Molla Şahadet Müftü, bıyık altından Sultaneli'ye gülümseyerek baktı ve dilinin altına maraş otu koyup yerine oturdu.

— Siz, beni sürekli iltifatlarınızla utandırıyorsunuz, Molla Sultanali Bey, dedi Enver. Eğer bana hürmet gösterecekseniz bu iltifatla değil, yine tekrar söylüyorum, bir kardeşinize davranır gibi samimi olsun.

Mevlitten sonra herkes kendi işininin başına geçti. Enver de ipek kaftanı çözmeye başlamıştı, yanına kâtip Sultanali geldi:

— Enver, siz eve gitseniz iyiydi.

— Niçin?

— Yarlık aldığınız haberiniduyurmak için şehre şimdi tellâl çıkar. Evinize sizi tebrik için birileri gelirse…

Enver elini sallayarak;

— Öncelikle benim evim yok. Ayrıca beni kutlayacak tanıdıklarım da yok, buna inanın, dedi.

— Çocukluk ediyorsun Enver.

Enver cevap vermek yerine gülümsedi ve yerine oturup dilekçeleri incelemeye başladı.

22. İpek Elbise ve Sıcak Ekmek Faciası

Yarlık almanın ikinci saatinde, bu haber bütün şehre yayıldı. Saray tellâlı, pazar ve iş yeri yerlerinde durup:

Ey insanlar! Duyduk duymadık demeyin!

Vakti ki, ecel kadehi doldu,

Kâtip Molla Muhammet Recep öldü!
Fazilet bağında açılan bir gül,
Yani gül dalına konan bülbül.

Namlı Molla Kâtip Enver,
Kemâline inanmaktır ekseri.

Huzur-ı mübarekten alıp yarlık,
Yazarlar âleminde yapar hatiplik.

Her kimsenin ki bahtı gülse,
Şahına can-ı gönülden hizmet etse.

Lütf-ı şahaneye münasip olsa,
Etrafı altın ve gümüş ile dolsa!

manzumesi ile bağırıp yürüyordu.

Dünkü haberlere gülen şehrin âlim ve ileri gelenleri, bugünkü gerçek önünde sürekli yaka silkip “Tövbe, bu nasıl gariplik? Bir namussuz nişana, bunca iltifat!” diyorlardı. Şehrin çoğunluğunu oluşturan fakir işçiler, bu mesele üstünde aynı şekilde düşünüp “Kim olursa olsun, kendisi insaflı olsun. Ne dedin, Mamarayim?” gibi basit ifadelerle kendi arzularının nerede olduğunu gösterir, ama Enver’e işi düşüp onun hürmetini gören Dokumacı Sefer gibiler bu haberden çok da memnundur: “Yaptığının karşılığını aldı bu yiğit, böylesi daha uygun.”, diye yeni başkâtibi tarif ediyorlardı.

Mahdum bu haberi önceden bekleyor olsa da yine de şaşırdı. Müjde vermeye gelen yiğidi bekletip derhâl iki çocuğa odayı süpürmesinibuyurdu ve diğer çocukların hepsini de, serbest bırakıp gönderdi. Oraya buraya tutunarak içeriye girip öğrencilerin arasından Nigâr Hanımı yanına çağırdı:

— Hey, Enver’inden birisi haber getirdi, sandığını açsana, dedi.

Nigâr Hanım, Mahdum’un şaşırarak söylediği bu sözü anlamadı.

— Birisi Enver’den niçin haber getiriyor? Sandığı niye açayım?

Mahdum sesini kısarak;

— Hey, ahmak, dedi. Enver yarlık almış, müjdeci için bir yiğit geldi. Sandığını açıp şuna bir şey verip gönderelim, diyorum, çabuk ol!

Nigâr Hanım da şaşırdı. Nigâr, eve girip sandığın anahtarını bulamadı. Dört tarafı aradı. Mahdum koridordan onu azarlardı. Anahtarın bulunması uzadıkça Mahdum'un sabrı tükendi. Çıkıp kızların içinden Rânâyı çağırdı.

— Buldum, buldum, dedi Nigâr Hanım.

Mahdum dönüp eve girdi. Nigâr Hanım sandığı açıp sordu:

— Hangi elbiseden alayım?

— Pamukludan al, pamukludan.

Bu esnada Ranâ da eve girdi. Mahdum kızına bakarak güldü:

— Şansına kızım, dedi Enver abin başkâtip oluyor.

Ranâ gülümseyerek dışarıya baktı:

— Beni niçin çağırmıştınız?

— Sandığın anahtarının yerini biliyor musun, diye çağırmıştım, anahtar bulundu.

Nigâr Hanım, bir tane pamuklu elbiseyi alıp kocasına gösterdi:

— Bu olur mu?

— Tamam olur, bırak!

Nigâr Hanım, pamuklu elbiseyi kontrol ederek baktı:

— Saraydan gelen kişiye bu elbiseyi vermek olur mu ki?

Ranâ da elbiseye itiraz etti:

— Vermek olmaz, ayıp!

Mahdum düşünüp durdu. Tereddüt ederek:

— Olmasa, kalitesiz ipekten alsana, dedi. Nigâr Hanım bir tane ipek elbiseyi alıp Mahdum'a verdi. Mahdum elbiseyi ışığa tutupinceledi. Elbiseyi katlayıp;

— Yok, ipeğe yazık, önceki pamukluyu veriver, Ranâ dedi.

Rânâ sinirlenerek:

— Pamuklu elbiseyi vermektense vermemek daha iyi, dedi Ranâ. Değersiz şey için Enver abimi utandıracak mısınız?

Ranâ'nın söylediğine Nigâr Hanım da katıldı:

— İnsan utandırmasın, Ranâ!

— Yazık, yazık, dedi Mahdum ipek elbiseyi katlayarak.

Az önceki şaşkınlık artık yoktu, ama yüzünde hayıflanma ifadesi vardı.

— Yazık, yazık, ipeği çok iyiymiş.

İpeği iyiyse, hiçbir şey olmaz, dedi öfkelenerek Rânâ. İnsanın izzet-i nefsi ondan da önemli.

— Hayır, hayır dedi Mahdum ipek elbiseyle vedalaşırmış gibi. Sen kızlarını serbest bırak, Nigâr. Sofra hazırlayıp çay kaynat. Mevlide adamlar gelse gerek. Sen Ranâ, saçlarını yıkayıp biraz insan gibi görünsen olmaz mı, kızım?

Mahdum bunları söyleyip çıktı. Ranâ Mahdum'un arkasıdan nedendir güldü. Nigâr Hanım koşarak kocasının arkasından çıktı. Avluda gideduran Mahdum'a;

— Hey, ekmeklerimiz bayatlamış. Hamur yapmaya vakit yok. Rânâ'ya pazardan sıcak ekmek aldırır mısın, dedi.

Bu söz, Mahdum'un ipek elbisesi konusundaki üzüntüsünün üzerine tuz biber oldu.

Mahdum, avlunun ortasında başını kaşıdı ve gözünü kısarak hanımına baktı:

— Çok mu bayat diye sordu.

— Çok. Öyle ki, bölmeye el gücü de yetmez.

Cevap yine gönülsüzdü. "Peki, ekmek aldırayım" demeye de Mahdum'un mecali kalmamış hâlde başını eğip cevap vermeden dışarıya yöneldi. Misafirhanede bekleyen yiğide kendi eliyle ipek elbiseyi giydirdi. Yiğit dış kapıdan çıkıncaya kadar Mahdum'un gözü bir yandan "boşa giden" ipek elbisedeydi. Mahdum, ondan Enver'in ne zaman geleceğini sormayı da unutmuştu. Avluyu süpüren çocuğu bu işi su serpmeden yapıp toz kaldırdığı için "Ahmak, küçük!" diye azarladı. Misafirhanede minderleri seren çocuğun yanına giripona yardım edenMahdum onunda beceriksiliğinekızıp, onu da bir hayli azarladı.

Minderler yere döşendiktensonra:

— Sen koşup meydana çık. Büyük söğüdün altında fırıncı Savur'unyeri

var. “Mahdum Mollaya yirmi tane ekmek gerekiyormuş. Fiyatı ne kadar, diye hemen sorup gel! “Mahdum Hocaya” söyle, “Hesaplı veririm diyormuşsunuz. Parasını peşin verecekmiş.” de… Yeni kâtipbaşının saraydan misafirleri geliyormuş.” de. Koş, dedi çocuğa.

Çocuğu fiyat öğrenmeye gönderdikten sonra bahçeye çıktı. Bahçedeki çocuk, suyu çokça serpmiş, yeri süpürürken çamur etmişti. Onu yine azarladı ve pencere önündeki sokağa da su serptirip içeri girdi.

— Kızları yollamışsın, iyi, dedi Mahdum Nigâr Hanım’a. Biz ki bu haberi bekliyorduk. Hâl böyleyken ekmek mekmeği hazırlasaydın ya. Un desen istediğin kadar var, alçak, hadi üç dört tane ekmeğini göster bakalım.

Ranâ annesinin işaretiyle kutudan beş altı ekmek alıp babasının eline verdi. Gerçekten de birbirine benzemeyen ekmekler odun gibi sertleşmiştiler. Mahdum çabalasa da birini bile parçalamaya onun gücü yetmedi. Ranâ, yüzünü dışarıya çevirmiş, gülüyordu. Mahdum epey çabaladıktan sonra nihayet bu işten vazgeçip yaptığına kendi de güldü.

— Bu ekmekler çokkurumuş. Üstelik gün de sıcak, Ranâ?

Bu söze Ranâ istihzalı bir şekilde güldü. Nigâr Hanım da gülümsedi:

— Neticede, siz, dünkü gibi hamur yapayım deyince azarladınız, dedi Nigâr Hanım. Biz peki, gün boyu çalışıp gelmiş Enver’e zulüm etmiyor muyuz? Bu kadar ev işi yapıp, hiç olmazsa yumuşakça ekmek yedirmezsek… İnsan çok utanıyor.

— Ben sıcak ekmeğe çocuğu gönderdim, dedi Mahdum.Kurumuş ekmekleri Ranâya vererek. Enver’e zulüm olur, diye düşünüyorsan bundan sonra eve kadar, az az yap. Senle ben olsak, bu sert ekmeği de yeriz.Çaresi çayda ıslatmak herhâlde.

Mahdum söylemese de Nigâr Hanım, Enver ile Ranâ’ya gizlice yumuşak ekmek yapıp verirdi. Fakat bugün o ekmeklerden bir iki tane kalmıştı. Mahdum şimdi ekmek alma görevini üzerine alıp dışarıya çıktı. Fiyatını öğrenip gelen çocuğa yirmi kuruş verip üstünü almak şartıyla onu ekmeye gönderdi.

Enver’in “tanıdığı olmaması ve evsizlik” ifadelerinin aksine mevlithanlar da göründüler. İkinci, üçüncü derken mevlithanlar geldikten sonra,

Mahdum,birisiniEnver'e gönderip onu çağırtmaya mecbur oldu.

Bugün geceye kadar şehrin bütün sınıflarından da mevlithanlar gelip durdular. Hatta Enver'in cahilliğine gülüp yaka silken âlimler, zenginler ve şehrin ileri gelenleri tebriğegelenlerin ekseriyetini teşkil ediyorlardı. Çünkü bu son sınıf, zamana ayak uyduran, gelişen ve tedbirli yaşayanlardır. Enver, kendini tebrik eden âlimlerin ve şehrin ileri gelenlerinin yüzlerinden açık şekilde ikiyüzlülük, kurnazlık ve menfaat okuyor; fakirlerden ise sıcak bir yalın samimiyet görüyordu.

23. Kitap Sözü

İkindiden biraz önceydi. Mahdum dış kapının yanında, kendisini tebrik etmeye gelen medrese hocalarından birini,adeta iki büklüm secde ederken buldu. Hazreti hoca selam verdiği yerden tekrar kalkıp derin nefes aldı.

— Hey, Molla Salih, yine bir söz söyleyeceğim dedi hazreti hoca.

Salih Mahdum koşup hazretin yanına geldi. Kâtibe söylemeye imtina ettim; mesela, rivayet ve diğer meseleler gerekli olursa, bizden esirgemesin… Efendinize bunu da iletin.

— Peki, efendim, peki.

— Aklınızdan çıkarmazsınız, şüphesiz.

— Telaşlanmayın efendim.

Âlimler, makam sahibileri ve yabancılardan gelenbunun gibi talepleri dört beş saatten beri dinlemekten Mahdum'a gına gelmişti.. Şimdiki ricayı da diğerleriyle birlikte üzerine alıp hazreti hocayı yolladı.

Yamru yumru pamuk kavuğunu başına geçirip, çorapsız mesini şap şup basıp, dış kapıdan içeriye girmekte olan Dokumacı Sefer'i, Mahdum durdurdu:

— Peki, peki, beyim dedi Dokumacı Sefer'e. Nereye gidiyorsun?

Çünkü Mahdum, tebrike gelen fakirler bir tarafa, hatta âlim ve zenginlerden de usanmıştı. Tabii ki bu usanmada ikinci kez ekmek aldıracak olmasının da tesiri vardı. Dokumacı Sefer, kapının yanında Mahdum'a eğilip baktı:

— Buyrun, efendim, dedi.

— Nereye gidiyorsunuz?

— Allah'a şükür olsun, Kâtip Enver yuvamıza makam bahşetmiş, diye duydum. Pirimi ziyaret edeyim, diye gelmiştim, dedi Dokumacı Sefer.

— Gelebilirsiniz, ama kendisi şimdi çok yorulduğu için dışarıdan da dua okusanız kâfi, kardeş.

Dokumacı Sefer başını kaşıyıp tekrar Mahdum'un yüzüne baktı:

— Ziyaret edip çıkacağım, başka sözüm yok, efendim.

Mahdum, Dokumacı Sefer'in önüne geçti:

— İyi hoş, kardeş de rahatsız edersin.

Mahdum'un yanına giderek;

— Kâtibe canım feda, bereket versin ki o üzülecek yiğit değil, mütevazı da, görseniz anlarsınız ki benimle çok samimi, efendim, dedi Dokumacı Sefer.

Mahdum sinirlenerek Dokumacı Sefer'in yüzüne baktı. Dokumacı Sefer de Mahdum'a göz ucuyla bakıp tebessüm etti.

— Görseniz anlarsınız, benimle çok samimi de, efendim, dedi tekrar ve iltifat etmeden içeriye yürüyüverdi. Birkaç kez gelip Enver'in misafirhanesine gelmişti. Bundan dolayı bu konuda Mahdum'un yardımına muhtaç da değildi.

Enver, misafirhanede Şehitbek ve ayrıca bir rehberle oturmuş konuşuyordu. Dokumacı Sefer'i koridorda görüp yerinden kalktı. İkisi kırk yıllık arkadaş gibi samimi bir şekilde görüştüler. Dokumacı Sefer, yaşlı gözlerle Enver'i tebrik etti. Enver ona kendi yanından yer gösterdi oturdular. Dokumacı Sefer'in duasına işte bu iki bey zar zor elini kaldırdı.

— Zekâtçıdan rahat mısınız, diyerek Enver güldü.

— Allah'a şükür, sayenizde, kâtibim.

— İşler iyi mi?

— Ne iyi ne kötü… Şükür akmasa da damlıyor, kardeş.

Dokumacı Sefer'in az önceki hareketine sinirlenip dışarıda kalan Mahdum'un "Kim olursa olsun, içeriye buyur edin." sesi işitildi. Bununla Sefer ile Enver'in sözleri bölünmek zorunda kaldı.

Molla Abdurrahman, Enver ile yan yana oturan “dostu” Dokumacı Sefer’i misafirhanenin dış kapısından girerken gördü ve beti benzi atmış hâlde içeriye adım attı. Dokumacı Sefer’in hürmetine en azından kıpırdamadan beklerken Molla Abdurrahman’ın geldiği tarafa yöneldiler. Mahdum, Molla Abdurrahman ile Enver’i birbiriyle tanıştırdı.

— Belki hatırlarsınız, kâtip Enver, siz benim yanıma geldiğinizde Molla AbdurrahmanBey de bizim okulda okuyordu, dedi Mahdum.

— Hatırımda. Peki, iyiler mi, efendim?

— Elhamdülillah, dedi Abdurrahman ve göz ucuyla Dokumacı Sefer’e baktı, görevleri mübarek olsun.

— Teşekkürler efendim, buyrun rica ederim.

Oturdular. Duadan sonra tekrar hâl hatır soruldu. Az önceki tesadüf çok garip olmuştu. Molla Abdurrahman bu karşılaşmanın neticesinde rahatsız olmuştu. Enver’i tebrik etmek için ağzını açmaya takati yoktu ve sürekli karşısındaki “yaramaz” a bakıyordu. Bu şekilde bir süre konuşmaksızın oturduktan sonra, Enver kalabalığı sofraya davet etti ve Şehitbek, Molla Abdurrahman’ı söze kattı:

— Ne görevindeler, efendim?

— İmamlık görevinde, dedi Abdurrahman ve ağız ucuyla Enver’eşöyle bir baktı. Buhara’dan geldiğimizden beri imamlık yapıyoruz… Medresede de bir o kadar ders vermişliğimiz var…

— Çok iyiymiş; hangi mahallede imamlık yapıyorsunuz?

— Bizim mahallede, dedi söze karışıp Dokumacı Sefer, efendimin ilimleri deryadil. Kendileri Buhara’da kitap hatmetmişler.

Şehitbek güya gönülden tekrar:

— Çok iyiymiş, dedi.

—Molla Abdurrahman’ın ilmi gerçekten iyiymiş, diye işitiyorum, dedi Mahdum.

Dokumacı Sefer, Molla Abdurrahman’ın istememesine rağmen yine söze karıştı:

— İyiliğe gelindiğinde iyi, fakat efendimin talihleri bazen rast gitmez. Yoksa efendim, hocalık, müftülük, kâtiplik bunların hepsinde de eksiksiz…

Fakat talihi kötü, bey baba. İşte şimdi kâtibim babalık yapıp saraydan bir iş bulup verseler. Efendimin de işinin rastgitmesi mümkün. Kendileri de bir haftadan beri kâtibimin için dua ediyorlardı. Herhâlde, efendim, böyle değil mi?

Molla Abdurrahman, Dokumacı Sefer'in karşısında o andaki her bir aşağılamaya da boyun eğiyordu. Alnındaki teri silip boş gözlerle meclistekilere baktı ve mırıldanarak:

— Öyle, dedi gitti.

Mahdum, Dokumacı Sefer'in Molla Abdurrahman tarafından aracılık için kasten gönderildiğini, düşündü.

— Molla Abdurrahman bizim gibi, elbette kâtip Enver'in elinden gelen yardımı esirgemez, dedi Mahdum.

— Elbette, kâtip sıfatında saraya alınsa da olur, dedi ötekisi.

Enver söz vermeyi uygun görmediğinden konuşmadan oturuyordu. Molla Abdurrahman sürekli alnındaki teri siliyordu. Dokumacı Sefer geçen günkü edepsizliğini efendime unutturdum, diye Molla Abdurrahman'la göz göze gelmeye ve azıcık da olsa efendimden rızalık almaya çabalıyordu. Bir süre devam eden derin sessizlikten sonra beyler dua okuyup ayaklanmak istediler. Dokumacı Sefer'in yine ağzını açıp emir vermesinden korkup hatta kıpırdamadan oturan imam da beylerin duasına katılıp yerinden kalktı. Dokumacı Sefer de kâtipiçin dua edip imamı takip etti. Çünkü imamla birlikte gitmek arzusunda ve bu bahaneyle geçen günkü ileri geri sözlerini Molla Abdurrahman'a untturmak niyetindeydi.

Enver ile vedalaşıp dört kişi beraberce sokağa çıktılar. Tahminen otuz adım birlikte gittikten sonra, Şehitbek kendi evinden tarafa kıvrıldı. Yine biraz gittikten sonra ikincisi de başka bir sokağa yöneldi. Molla Abdurrahman da "dostu" Seferbay ile birlikte yürümeyi istemediği için olsa gerek, tez tez adım atıp yoldaşlık ilişkisini koparmak istedi. Buna karşı Sefer Abi de hüç atlayıp ir basıp Abdurrahman'ınyanından yürüdü. İmam bu duruma bozulup yolda birden durdu ve Sefer'in yüzüne ters ters baktı:

— Niye durdunuz, gidelim.

Dokumacı Sefer, Abdurrahman'ın duruşundan habersiz iki üç adım

ileriye gitmişti:

— Birlikte gidelim mi, efendim.

— Ben sizinle yürümeyi istemiyorum, gidin, gidin!

— Dokumacı Sefer anlamadan biraz bakıp durdu:

— Niye, efendim?

— Niye diyor ya, ahmak adam…

— Söylediklerinize bakılırsa, Müslüman için kin beslemek bir tülbenti yıkayıp kurutana kadarmış, dedi Dokumacı Sefer. Biz ise dört günden beri sırtımızda gezdiriyoruz… Böylesi de yeterli herhâlde efendim.

— Estağfirullah, siz o günden sonrabenim arkamdan üç gün boyunca konuştunuz mu, dedi imam.

— Şeytanın işi, efendim, dedi Sefer. Sonunda yine benim söylediğim oldu değil mi? Ben buna bir şey diyeyim mi? Neddendir, kin beslemek?

Molla Abdurrahman tövbe ederekyoluna devam etti. Dokumacı Sefer de mollaymış gibi onun yanında elini kavuşturup yürüdü.

— Peki, öfkeniz geçtiyse, niçin az önce onların önünde ağzınıza geleni söylediniz, dedi giden imam.

— İyilikten başka hiçbir söz söylemedim. Sadece ilminizi övdüm.

— Başka şey söylemediniz mi?

— Ne dedim, neticede? Bu kadar bilgisi olsa da talihleri birazcık kötü, dedim. Bu doğru değil mi, efendim?

— Ben size kâtipten yardım isteyin, diye vekâlet vermiş miydim?

— Vekâlet mi? Hayır… Sonunda, ne zamana kadar bilginizi hakir görüp camida yatacaksınız… Sonunda birine “kardeş”, birine “ağabey” diyerek siz de dürüstçe işe girişin, efendim.

— Estağfirullah… Belki bu imamlık, bana padişahlıktan daha hayırlıdır

— Eee, mezarımı, efendi, o sözü bırakın doğru söz iyi, dedi Dokumacı Sefer. Şehirdeki bir medrese hocasını, onun gibi kâtipbaşılığa yükseltseler yok der mi? Vay vay, efendi, size de saraydaki bir kâtipliği verse, diye “Sizin için efendim iyi dilekte bulundular.” dedim de. Benim tarafsızlığımı bundan da farketseniz olurdu, kardeş.

— Estağfirullah, dedi yine imam. Gerçekten ben ona böyle, diye dua

etmiş miydim? Yalanın ne gereği var?

— Efendi olsanız da daha gençsiniz de, diye güldü Sefer. Eğer doğruy söyleyip, “Sizin kâtipbaşı olmanızı efendim görememiştiler.” desem, memnun olur muydunuz? Hah hah hah… Yok, efendi, siz de Buhara’da okumuş olmalısınız. Kitaplar iki yerde yalan söylemeyi uygun görmüşler: Birincisi karı koca arasını bulmak, ikincisi de iki mümini barıştırmak için. Bunu Allah rahmet eylesin, hocam söylerlerdi. Bu söz kulağımda kalmış, ben yalan söylemişsem, ya kitabın sözüne uydum söyledim ya da iki mümini barıştırmak için söyledim.

Molla Abdurrahman’ın ağzını yine açamadı. Çünkü Dokumacı Sefer “Kitap Sözü” ile kinini tamamen gönlünden çıkarıp atmıştı. Akşam namazını Molla Abdurrahman’ın arkasında kılmak için camiye girdi. Avluda oturup namazı bekleyen cemaatin içinde Samet Bukak, Şükür Sofu da görünüyorlardı. Sefer’in imam ile birlikte camiye girmesine şaşıran Samet Bukak onu durdurup sordu:

— Barıştınız mı?

— Kin denen şey tülbenti yıkayıp kurutuncaya kadar, dedi Dokumacı Sefer. Yeni kâtipbaşının evinden hoca ile birlikte dua edip geliyoruz. Ayrıca işittin mi, ona benim kâtibim yarlık almış.

Samet Bukak ses çıkarmadan dışarıya dönüp gitti. Şükür Sofu akşam namazı için ezan okumaya başladı.

24. Şairin Sırrı

On beş gün içerisinde Mahdum’un misafirhanesi resmî bir mahkemeye dönüverdi. Saraya dilekçe ile müracaat edecek herkes, hatta resmî kişiler de önce tavsiye almak için Enver’in yanına gelirdiler. Gündüzleri saray divanını yönetmek, sabahleyin ve akşamüstü kendi evinde özel misafirleri kabul etmek, elbette Enver için ağırdı. Ama bu ağırlık, evvelâ başkâtip olan kişinin mesuliyetindeki kanunî görevi sayıldığından insanları evde kabul etmeye Enver adeta mecburdu. Bu hususta fakirlerin verdiği zahmetler Enver’e o kadar ağır gelmese de beyler, ulema ve zenginlerin ki ekseri tatsız ve meşakkatli oluyordu. Çünkü fakirin fikir sormaya gelmesi çok mühim işler

üzerine, mesela: Bir beyin yaptığı zulüm hakkındaşikâyet, çok fakir olduğu için vergilerden muaf tutulmayı istemek vb… Sonrakiler ise, mesela; bir müderris diğer müderrisi şikâyet eder, bu konunun vali Hoca Niyaz Muhammet'in kulağına ne kadarcık duyurulduğunu sorar; bir zekâtçı diğer zekâtçının ihanetini çıkar gözetmeden şikâyet eder; bir tüccar kendisinin çok fakir olduğundan dert yanarak, zekâttan kurtulmayı ister, eğer zekâttan kurtulursa Enver'i memnun edeceğini bildirirdi. Enver bu sonuncu rica edenlerden gâh sinirlenip gâh güler, her nasılsa birkaç dakika arayla onları gönderinceye kadar aklı giderdi.

Bu sonrakilerin teşrifleri Enver'i ne kadar huzursuz ediyorsa, Mahdum'u da o kadar gururlandırır, hatta Enver sarayda olduğu zamanlarda da onları misafirhaneye kabul edip Enver gelinceye kadar ona edilen iltifatları kendisi alırdı. Dokumacı Seferleyukarıda yaşanan olaya benzer bir şey yaşanmış gibi, Mahdum şikâyete ve akıl danışmaya gelen zanaatkârlarla ve kaftanı eskilerle anlaşamaz, onları oldukça küçük görüp "Kâtip bugün gelmez, sizinle konuşmaya fırsatı yok, engel olmayın." gibi ifadelerle fakirleri kapıdan geri çevirmeye gayret ederdi. Enver'in bir fakirle "kederlenip" oturduğunu görse, içinden öfkelenip "Alçak devamlı alçaklığını yapar… Can çıkmayınca huy çıkmaz, atasözü çok doğru." diye düşünür ve kaşlarını çatıp dışarıya giderdi.

Mahdum bugüne kadar Enver ile Ranâ'nın düğünlerini yapmaya acele etmezdi. Ama bunun birkaç sebebi vardı. Birincisi Enver'in Ranâ'ya sıkıca bağlandığını iyi sezmesi ve bunun arkasından Enver'e güvenmesiydi. Acele etmemesinin ikinci ve de en güçlü sebebi mümkün olduğu kadar süreci uzatıp bu sayede Enver'i sağmaktı… Çünkü düğün yapılıp Ranâ Enver'e verilirse, bu gelirin birden kesilme ihtimali vardı.

Enver başkâtip derecesini aldıktan sonra, Mahdum önceki "siyaset" i devam ettirip ettirmeme konusunda ikilemde kaldı. Zira Enver şimde bütün şehirde ününü yaymıştı. Şehrin âlimleri, önde gelenleri, bey ve beyzâdeleri Enver'i tanımaktaydı. Enver'e sözü edilen yüksek tabakaların herhangi birisi de kendi kızını verip onu damat yapmaya hazırdı. O hâlde, bu durumda yine Mahdum'un eski tedbirle iş tutması mümkün mü?

Mahdum çaresiz başkâtip olmayı yirminci gün Nigâr Hanım'la konuşup, Kâtip Sultanali'ye müracaat etmek mecburiyetinde kaldı. Ta ki kâtip Sultanali, Enver'i razı etsin.

Enver akşamüstü saraydan dönmeye hazılanıyordu. Han, âyanlara izin verip hareme girmiş, sarayın gündüz görevlileri dağılıp sadece gece beyleri, daimî han korumaları kalmışlardı. En sona kalan Enver ile Kâtip Sultanali de saraydan çıktılar. Onların arkasından saray kapısı kapatıldı.

Kâtip Sultanali, Enver'in dışarıdaki hâlini bilirdi; onu iyi tanısa da onun sırrına vakıf değildi. Çünkü Enver özel hayatından, özellikle, Ranâ'ya ilgisinden hiç kimseye söz etmemişti. Enver'in Mahdum'un evinde kalmasını yeri olmamasına ve küçükken burada büyüyüp tahsil almasına yoran kâtip Sultanali bugün sabahleyin kendi evine gelen Mahdum'un sözünden sonra gerçeği biraz anlamış gibi oldu. Özellikle Mahdum'un hiçbir ön konuşma olmaksızın "Acizemiz ile Kâtip Enver'in düğünlerini yapmak niyetimiz vardı. Bu konuda cenabınız Kâtip Enver'den düğün hazırlıklarına başlamamız için bir kelime cevap soruverseniz." diye, doğrudan doğruya sadece düğün tarihini belirlemeyi rica etmesinin yanısıra Kâtip Sultanali'ye yine başka sırlarını anlatmıştı.

İkisi yol boyunca konuşup gidiyorlardı:

— Benim sözüme itibat etseniz şüphesiz bir at alırsınız, özellikle, size artık yaya yürümek yakışmaz, dedi Kâtip Sultanali.

Enver az önceki gibi yine güldü.

Ata binmenin ne lüzumu var?Mademki, hazır ayağımız atımız olmuşken…

— Olur, bundan sonrası iyi değil de.

— Artık iyi değilmiş, dedi Enver, bu görevden azledildikten sonra, benim yayan yürümem iyi olur mu?

— Niye azlediliyormuşsunuz? Uzunyıllar bu görevde kalırsınız.

Enver gülüverdi:

— Lakin bana göre, ben bir yıl bile kalamam. Eğer büyüğümseniz Allah'tan dileyin ki, üzerime bir iftira atılmadan, azledileyim.

— Olmayacak vesveselere düşüyorsun, Enver.

— Şehadet Müftünüzün yüzüne hiç baktınız mı? Şairinizin kinayelerini farkettiniz mi? Eğer bu canavarlar benden başkâtipliği iyilikle alsalardı, kendimi çok mutlu hissederdim. Bu kadar güçlü isteklilerinin olduğu bir dönemde, bu görevin bana bırakılmasına henüz aklım ermiyor. Bu olay ya beni başka bahtiyarlığa ya da feci bir felâkete götürür. Siz söyleyene kadar vesveseme yahut başka bir kötümserliğime göre sonraki ihtimal…

— Ne Şehadet Müftü ne de şair,elinizden geleni ardınıza koymayın, benden davacı olun. Sizin başkâtip olmanız her halde bir hakikatti, dedi Sultanali. Çünkü uzun yıllardan beri ihanet ve fesatla gün geçirip yedi yaşındaki çocuğun da nazarında iki paralık itibarı kalmamış müftünün sırrını yalnız ben değil, bütün şehir, hatta Han'ın kendisi de bilmektedir. Demek, bu açıdan onun yarlık alamaması kesindi. Hoca Burhan Mahdum'un ise, vali hoca ile araları bozuktu; eğer Han, yarlığı onun adına buyursaydı da vali hoca yazmazdı. Bundan başka Hoca Burhan'ın lakaytlığı, divanhaneyi alt üst etmesi olacak iş… Şair Mehdi'nin ise yine durumu malum: Hanı övmek, hoşuna gitmeyeni eleştirmek, kadın düşkünlüğü, çocukluk ile avare bir kaypaklık. Bundan başka "Mahdum'un yarlık alamamasına yine bir sebep vardı ki, bu sırrı saraydan sadece biz birkaç kişi bilirdik…

— Peki.

— Bunu sorduğuma da gülmeyin.

— Peki, peki.

Kâtip Sultanali güldü ve sesini alçaltarak dedi ki:

— Şair haremdeki cariyelerin biriyle ilişki kurmuşmuş…

— Peki, ondan sonra?

— Bu durumu sezen ikinci bir cariye, Han'ı bu ilişkiden haberdar etmiş. Han cariyeyi haremden kovduğu gibi, şairi de huzuruna çağırıp ağzına yüzüneiyice söylemiş, hatta anasının gelmişini geçmişini de bırakmamış. Şair zar zor tövbe edip kurtulmuş.

Enver güldü:

— Bunun için ona yarlık verilmedi, diyorsunuz?

— Elbette. Şairin aklı varsa daha fazla bir şey istemesin. Saraydan kovulmadığına şükretsin. Dolayısıyla, sizin düşünceniz tamamen yersiz. İyi,

şimdi karar vermezseniz yayan yürüyüp usandıktan sonra at binmeye mecbur olursunuz. Bunun için bunu bırakalım da, attan da önemli meseleye geçelim. Mesela, evlenmek için elbette vakit geldi diye düşünüyorum?

— Bu sözleri nereden buluyorsunuz, Sultanali Bey.

— Şakası yok. Evlenmek size hem farz hem de borç. Buna da, şüphesiz bir mazaret gösteremezsiniz.

Enver gülümsedi:

— Evlenmeyi de işten ayrılıncaya kadar durdursak, diyorum.

— Bu safsata, belki ömür boyu bu görevde kalırsınız. O hâlde ömür boyu hatunsuz yaşamak… Hah hah, dedi Sultanali.

— Kim bu görevde ömür boyu kalmış ki.

— Kalanlar çok. Mesela, merhum Muhammet Recep. Muhammet Ali Han zamanından beri divan ile mücadele ediyordu. Ben, size ciddî söylüyorum. Şehirden kimin kızını beğenirseniz biz alıvermeye hazırız.

— Teşekkür ederim.

— Doğru söylüyorum, Enver.

Enver yarı ciddî Sultanali'ye baktı ve onun kendisinden cevap beklediğini sezip:

— Peki, ben bu konuda hoca ile konuşup size cevap vereyim, dedi.

— Bugün sabahleyin hoca bize gelmişti, dedi Sultanali ciddî şekilde. Hocanın sözüne bakılırsa, sizi kendine damat yapmak istiyor gibiydi. Sizin rızanızla mı, değil mi, bunu bilemedim.

Enver kızardı. Cevap vermek yerine "netice?" dermiş gibi yapıp, soru sorar gibi ona baktı.

— Hocanın sözüne bakılırsa, başka bekleyen yokmuş, dedi Sultanali devam edip. Fakat o benim aracılığımla düğüne başlamak için sizden izin almaya gelmiş imiş. Ben bu konuda sizden cevap almak isterim.

Enver güldü. Fakat bu gülüş onun sıradan gülüşlerinden tamamen başka, yani bahtiyarlık gülüşüydü.

— İyi, dedi Enver ve yaklaşık on adım konuşmadan gitti. İyi, ben yarına kadar düşünüp, size cevabımı vereceğim.

— Olur, eğer bugün Hocaya rastlarsam, cevabı yarına kadar

alacağım, diyeyim mi?

— Elbette.

— Hoşça kal, Allaha ısmarladık, Enver.

— Peki, Sultanali Bey.

İkisi ayrıldılar.

25. Hayat Güneşi

Nice yıllar Enver'in gönlünü meşgul eden bir ukde, nihayet arzusuna uygun sonuçlanıyor, yani şüphe içinde kızaran muhabbet goncası, kavuşma haberiyle açılmış gibiydi ve onunnafile bakışlarla geçen onun ayları, yılları, bugün Rânâ çiçeğini koklama müjdesinialıyor gibiydi. Gerçekten, yıllardan beri Mahdum'un kapısında kalması, ablası Nadire'nin: "Ben, annemin evinde ocağı tüttürürsün, diye sevinmiştim. İstikbalin için düşünmeden, birini şişmanlatman akıllı yiğitlerin işi değil, Enver." gibi şikâyetlerine boyun eğmesi ve hatta bu evden sürülmemek düşüncesiyle, istemediği görevleri de yapmaya çabalaması yine bu müjdeyi almak için değil miydi?

İstikbal sözünü herkes farklı anlar. Enver kendi istikbalini yalnız aşk yoluyla görürdü. Ana babasının ocağını tüttürmek için evvelâ kendine bir hayat güneşi bulmak istiyor ve kendisi güneşsiz durup ana babasının ocağını tüttürmeyi asla hayal edemiyordu. Yani istikbal, Enver'in hayatındaki tek sevgiydi.

Yiğitler geleceklerini düşünerek yeni ev, aile kurar ve hatta dünyada hayali bile olmayan hatunları için elbise diktirirler. Enver ise evvelâ Rânâ gibi bir hatuna sahip olmak ve bu vesileyle de diğer meselelere bakmak istiyordu.

Enver, Kâtip Sultanali'ye az önceki haberi verip bunun neticesiyle yüreği çarparak eve geldi. Misafirhanede kendini bekleyenlerle karışık işleri bitirip içeri girdi. Onun bu girişi her zamanki gibi gizlice, tesadüfen değil; Rânâ'yı görmenin yanı sıra malum bir manayı da Rânâ'dan okumak içindi.

Rânâ eyvanın direğine yaslanmış kitap okurken Nigâr Hanım ocak başında yemek pişirmekle meşguldü. Rânâ kendine bakarak gelen Enver'e tebessüm edip biraz görünen ayakuçlarını sarı atlas gömleğiyle gizledi, atlas gömleği iyice itip duran çekici göğüslerinin üstüne yan örülmüş saçlarını attı.

Enver yakınlaşınca, kitaptan yavaşça gözünü alıp “Kolay gelsin.” dedi,yüzünü kitaba çevirdi. Enver geldi ve onun elindeki kitaba baktı.

— Ömer Hayyam, dedi ve Rânâ’nın karşısına, ayağını uzatarak oturdu. Hadi oku da dinleyelim.

Rânâ kitabı yavaşça kapatıp Enver’e uzattı:

— Siz okuyun, ben dinleyeyim.

— Kendin oku, bencilsin de.

— Ben doğru okuyamazsam, geçen günkü gibi gülersiniz…

— Bile bile hatalı okuyup kendini güldürdün… Oku, Rânâ.

Rânâ kitabı yere koydu:

— Ben okumaktan sıkıldım…

— Benim için okuyuver, diyorum.

Rânâ kaldırımı işaret etti:

— Babam geliyor.

— Neden bu kadar utandın?

Rânâ tebessümle cevap verdi ve o biraz utanmıştı. Enver bu durumdan bir şey sezmiş gibi, lafı değiştirdi:

— Hava sıcak mı, terlemişsin, Rânâ?

Rânâ burnunun üstündeki belli belirsiz küçük incilerini başörtüsü ile sildi.

— Terleyişim sıcaktan değil, dedi gülümseyerek Ranâ, başka şeyden…

— Neden, hani?

Rânâ biraz eski güleç ve tenkitçilik ruhuna büründü:

— Siz beklediğinizden beri… Sizi görünce utanıyorum. Sizden utandığım için terliyorum.

— Kinayeli hünerin aklından çıktı mı, diye düşünmüştüm. Her nasılsa aklındaymış. Yine, peki.

— Hazret-i Hanın kâtipler kâtibi olan bir yiğidin ulu varlığını kim inkâr etsin. Elbette, bu konuda cariyenize hak verirsiniz diye düşünüyorum.

— Peki, hak verdik, dedi gülerek Enver ve yerinden kalktı. Eğer, cariyemiz utanmazlarsa, bizim de emrimiz var. Emretsek utanmazlar mı ki?

— Emrinize gizlice itaat etmeye cariyeniz hazır.

— Cariyelerin kendi hocalarıyla oturup ilişki kurmaları mümkün mü? Emre itaat etmeden önce bu konuda cevap verseniz…

Rânâ hızlıca yerinden kalktı güya cariyeler gibi, iki eli yanında ve başı önünde af diledi:

— Unutkanlık bazı zamanlarda insan için iyi özelliktir. Akılsız cariye sürekli bağışlanmaya layıktır, çünkü kul, hocasına sadıktır.

Enver, hem açık ve neşeli gülüşünü bir dakika bile kesmeden perinin bu sanatkâr vaziyetine gülümseyerek bir süre bakt. Hem de hocalık rolünü bozmadan;

— Ben kameriyede olurum, fırsat bulup yanıma çık, sana söyleyecek gizli bir sözüm var dedi.

Rânâ cariyeler gibi baş büküp “Hazırım.” işaretini verdi ve tebessüme meyilli büyülü gözleriyle ile yavaşça başını kaldırıp Enver’e baktı… Enver kendini zevkle gülmekten alamayarak dışarıya yöneldi. Ocak başında birşeylerle meşgul Nigâr Hanım da kızının son hareketine gülüp Enver’e baktı. Lakin Rânâ ile Enver’in daima bunun gibi oyunlarını anladığı için bu konuda bir şeye demedi:

— Yemek pişti, Enver, dedi ocak başından gülümseyerek. Kameriyede mi olacaksınız?

— Evet.

— Baban ikindi namazından sonra bir yere varıp geleceğim demiştiler. Sizin yemeğinizi hazırlatayım mı?

— Olur.

— Dışarıda çocukları görürseniz onlarla gönderirsiniz?

— Tamam.

Enver, Mahdum’un nereye varıp geleceğini düşünerek dışarıya çıktı.

Akşamdan biraz erkence idi. Yenice bir rüzgâr kameriyenin etrafındaki çiçekleri yavaşça kımıldatır ve bu kımıldanışla reyhanların keskin kokusu tekrar tekrar genize gelirdi. On iki on üç günlük ay, yıldızın güneydoğusundan belirsizce yükselmekte, güneş battıktan sonra onun görüntüsü her zamanki gibi açılmakta idi. Şehir sürüsü dönüp çevreden sığır ve buzağıların “mee,

möö”leri, kuzucuk ve koyunların “bee büü”leri işitiliyordu.

Enver, kaldırımda saray işlerinden bazılarını düzenlemek ile meşgulken, Rânâ içeriden çıkıp geldi. Güya Enver, Rânâ’nın gelişinden habersizce kendi işine vermişti. Rânâ yavaşça Enver’in yanına gelip, kaldırıma yaslandı. İki eliyle çenesini kaldırıp, aralıktan Enver’in yazısına baktı. Enver de mülayimce gülümseyip Rânâ’ya göz ucuyla bakınca, güya merhametsizce yine diviti mürekkebe batırıp, kâğıda bir iki kelime yazdı. Ama üçüncü kelimeye geçtiğinde diviti elinde düşünüp durdu. Az önceki gibi, yanındakine gülümseyip baktı. Rânâ’yla gözleri karşılaşınca birbirlerine gülümseyerek baktılar…

— Niçin durdunuz, yazın.

— Senin yaptığın işler daima böyle, Rânâ.

— Mesela?

— Mesela… Sürekli iş zamanında gelip, düşüncemi bölüyorsun.

— Ben araya söz karıştırdım mı? Yazıverin, ben böyle bakıyorum.

Enver, Ranâ’ya doğru dönüp oturdu:

— Faydası yok, şimdi fikrimi çaldın.

— Ben fikir hırsızı değilim… Hadi yazın.

Enver elindeki yazılı kâğıdı bırakıp, ikinci beyaz kâğıdı aldı:

— Şimdi başka şey yazayım mı?

— Peki yazın.

— Sen de cevap yazar mısın?

— Olur.

Geçen günkü gibi cevabı bulamazsan ne yaparsın?

Rânâ’ya ayağını uzatarak oturdu.

— Yüzüme bir tokat atın, lakin yavaş olması şartıyla.

— Makul, diye güldü Enver ve Rânâ’ya bakarak düşündü. Bu düşünüşe, Rânâ kaşlarını çatıp itiraz etti:

— Çok düşünme.

Enver cevap vermek yerine kalemi mürekkebe batırıp yazdı:

Eğer Ferhad’ın Şirin’i, olsa Mecnunların Leylâ’sı,

Nasip olmuş bana çiçek bahçesi arasında çiçeklerin Rânâ’sı.

Enver'in divitindenkâğıdadökülen sözlerini takip eden Rânâ, kâğıttan gözünü alıp kızardı ve başını çevirip arkasına baktı.

— Hani cevap, Rânâ?

Rânâ bu şekilde bir süre Enver'e bakmadan durdu ve dönüp onun elinden divit vekâğıdı aldı:

— Ayıp etmiyor musun, diye sordu.

— Benim yazdığımı sen ayıplamazsan, ben de senin yazdığını ayıplamam. Lakin şarttım şu ki, benim iki mısrama da aynı cevap olsun.

Rânâ yine bir süre düşünüp, Enver'den gizlice yazdı:

Eğer utansa Leylâ haklıdır, Kays'ın akılsızlığından,

Ne şans, Rânâ aşk isteyenin "Mirza"sı.

Ranâ yazdığını Enver'in önüne bırakıp kızarmış ve gülümseyen yüzüyle koşup çiçeklerin yanına gitti. Enver cevabını okuyup keyiflendi;

— Aferin Rânâ, lakin birisinin üstünde fazlaca mübalağa yapmışsın.

Rânâ çiçeklerin yanından Enver'e dik dik baktı:

— Siz de mübalağa yapmıştınız.

— Benim ki mübalağa değil, dedi Enver. Mesela, sen şimdi çiçeklerin yanındasın. Ayrıca gerçekten de çiçeklerin Rânâ'sısın değil mi? İşte, ben yine yazmaya başladım. Cevaba hazırlan, Rânâ.

Rânâ koşup Enver'in yanına geldi ve onun divitinden dökülen mısraları okudu.

Sürekli tehlikede gönlüm bu sevgi nihayetinde,

Beni de etmese mecnun diye Rânâ'nın sevdası.

Rânâ sonraki mısrayı okuyup düşündü. Enver şimdi Rânâ'nın düşünceli gözlerine uzun süre bakıp gülümsedi:

— Cevabı zor mu geldi, Rânâ?

Öfkelenmiş gibi elini uzatıp:

— Diviti verin, düşünmeye de fırsat vermiyorsunuz, dedi Rânâ ve yazdı:

Aşk kadehinden şarap içen zeki olur,

Yansa insanın safrası, tıbben mecnun olur.

— Yendin Rânâ, yendin, dedi Enver. Lakin son mısrada bir hata yaptın…

— Mesela?

— Tıbbın söylediğine göre, safra değil kan yanarsa, insan mecnun olur.

— Kanın bozulması için evvelâ safranın yanması gerekir. Safra yanmadan kan bozulmaz. Peki. Yine yazacak mısınız yoksa yenildiniz mi?

— Yenildim.

— Yenildiyseniz, ödülümü verin.

Enver yüzünü tutup ona doğru uzandı. Rânâ da yavaşça onun yüzüne vurdu.

— Eğer ben yenmiş olsaydım, sana vurmazdım, dedi Enver üzülmüş gibi.

— Ne yapardın?

— Şimdi söylemenin faydası yok.

— Söyleyin, eğer bana da uyarsa…O kadar hızlı değil, yavaşça vurdum ki…

— Lakin sen onu yapamazsın.

— Niçin yapamazmışım? Hadi söyle.

— Yapamazsın, diye güldü ve bir süre öylece donup kaldı. Ben… Ben senin yüzüne elim ile değil, ağzımla vururdum.

Rânâ kızarıp yere baktı. Yüze ağızla vurmayı o ömründe ilk kez işittiği için kızarmakta da yere bakmakta da haklıydı. Kendisinin yazdığı sevgiye ait şiirleriyle ve Enver'e az önceki verdiği cevaplarıyla gerçek bir sevgili veya âşık gibi görünse de, son söylenenlere henüz aşina değildi.Yüze ağızla vurmalara tamamen yabancıydı. Bu söz Enver'in de ilk cesaretiydi. Her ikisi de bu "yenilik" in acemisiydi.

Gökyüzünde yıldızlar parlamaya başlamıştı. Ay da biraz parlayıp hayata yeni adım atan bu iki gencin o andaki hâllerine gülümser gibi

görünüyordu. Bir o kadar da gökyüzünden sokağa inen rüzgâr, çiçeği çiçeğe katıp güya bu iki gence;

"Siz de bana bu çiçekler gibi kavuşun." der gibiydi. Huzursuzlanan Rânâ utanarak Enver'e gülümseyip başını kaldırdı.

— Ben sizin "emrinize" uymuştum.

— Emrime uymak mı, dedi Enver ve Rânâ'nın gözlerine bakıp tebessüm etti:

— Akşamdan sonra.

— Ne akşamdan sonra?

— "Emrine" uyuşum.

— Şimdi?

— Şimdi mümkün değil.

Rânâ öfkeyle Enver'e baktı ve kalkıp içeriye gitti.

26. Niçin Yere Bakıyorsun Rânâ?

Güçlü rüzgâr esip bahçedeki her şeyi dört bir tarafa savurmaya başladı. Sokağın tozlarını havalandırıp, ay ve yıldızların ışığını soluklaştırdı. Çekirgelerin cır cırı, gece haşerelerinin nağmesi güçlü rüzgâr sesiyle kesildi. Kaldırımın üstündeki çardak sürekli dört tarafa sallanıp altında oturanların yüzlerini gâh gösterip gâh gizleyip sanki onlarla oynaşır gibi, Hüseyni[206] salkımlarının bir iki tanesini düşürdü.

Enver biraz öteye düşen bir salkım üzümü aldı,ve diğer salkımı da yoldaşına uzattı:

— Meh, Rânâ…

— Ben yemiyorum.

— Ben de sana ye demiyorum.

Rânâ yanındaki salkımları toplayıp Enver'e verdi.

— İşte üzüm, yerseniz… Benimle ne işiniz var?

— Aferin… Dökülen üzümleri toplayıp verir misin bana?

Rânâ yine birkaç tane salkımı toplayıp uzattı.

[206]Bir üzüm cinsinin adı.

— Hani, işiniz?

— Seninle ne işim olsun, Rânâ. Her günkü bildiğin söz. Konuşup otururuz, üzüm dökülürse, toplayıp bana verirsin, diye seni çağırmıştım.

— Babam yatsıdan dönüp gelir. Bir sözünüz yoksa ben gidiyorum.

— Yatsı daha kılınmamış, ezan yeni okundu. Eğer babamız yatsıyı kılmadan gelirse, bunun hilesi kolay. Hemen işte şu gülün altına saklanırız.

— Eğer babam bizi arayıp gülün altında bulursa, ne yaparız?

— Ne mi yaparız? Sen evine gidersin, ben ise misafirhaneye.

— İkiniz gülün altında ne yapıyordunuz, diye sorarsa, ne cevap veririz?

— Oturuyoruz, deriz.

— Ne için, derse?

— Kızınız utandığı için, deriz.

Rânâ gülüp yerinden kalktı ve kaldırımdaki gözünün gördüğü salkımları toplayıp Enver'e verdi:

— Allaha ısmarladık, işiniz yoksa ben gittim, rüzgârdan kulağım dondu.

— Diyeceğim var, diyeceğim, dedi Enver. Gel, söylüyorum.

Rânâ dönüp geldi.

— Söyleyin.

— Otur.

Rânâ, Enver'in karşısına oturdu. Oturmasıyla güçlü rüzgârgelip başörtüsünü uçurdu ve onunla Enver'in yüzünü kapattı.

— Ha ha ha, rüzgâr sizden öcümü aldı. Hadi, konuşun.

Enver başörtüsünü avucuna aldı.

— Şimdi konuşacağım, lakin şartım var.

— Söyleyin şartınızı.

— Sinirlenmeyeceksin.

— Peki.

— Utanmayacaksın.

Rânâ meseleyi anlamış gibi düşünceye daldı.

— Başörtümü verin.

— Başörtün uçup gitti. Şartıma razı oldun mu?

Rânâ cevap vermedi. Enver Rânâ'nın alacalı gölge içinde hayal gibi görünen yüzüne baktı. Onun utanan esrarlı gözleri, Enver'in şimdiki amacını anladığını söyler gibiydi. Rüzgârın esmesiyle çiçekler de gelinler sağa sola eğilip selam veriyorlardı.

Enver kendini kameriyenin karanlık kısmına aldı. Rânâ'ya söylemek istediği söz muhtemelen onun yüzüne de huzursuzluk veriyordu.

— Doğduktan sonra büyümek, büyüdükten sonra iki kişi olup yaşamak var, dedi Enver ve biraz durdu.

— Eşlik yalnız insanlar arasında değil, yeryüzündeki her bir mahlûkta da var… Mesela dağlardaki ahûlar, ormanlardaki papağanlar, gülistandaki bülbüller de yalnız değil, çift yaşarlar. Sence nasıl? Ben onu bilmiyorum, ama çift olmanın bence önemli bir şartı var ki, o da her iki tarafın sevgi zinciri ile birbirlerine iyice bağlanmalarıdır. Biz ikimiz küçüklükten beri birlikte yaşıyoruz, aramızda gizli sırlarımız yok ve bizim kendi aramızdaki sırlara vakıf olan yabancılar da yok. Buna binaen, ikimizin her bir konuda da açık konuşmasına hiçbir engel yok, diye düşünüyorum. Eğer yanılmıyorsam, ikimizin de birbirimize muamelesi içten ve kalplerimizin atışı uyumludur. Yahut yanlış mı söyledim, Rânâ?

Rânâ'nın yere bakan gözü yavaşça Enver'e baktı, tekrar yere eğildi. Enver ona biraz baktıktan sonra sözüne devam etti:

— Sen işittin mi, işitmedin mi, bilemedim. Onlar ikimizi birleştirmek istemiş. Bugün benden bir kişi aracılığıyla düğün vaktini kesinleştirmeyi sordular. Ben yarın cevap vermek istedim. Seni burada tutuşum da seninle konuşup yarına bunun cevabını onlara söylemektir. Niçin yere bakıyorsun, Rânâ?

Rânâ başını kaldırıp gülümsedi ve yüzünü dışarıya çevirdi…

— Sen utan utanma, onlar bizi birleştirirler. Merhume Mahlarbibi'nin duası yerde kalmaz. Eğer sen böyle devam edelim dersen, ben de onlara senin cevabını söylerim. Söyle, Rânâ.

Rânâ yüzünü dışarıya çevirerek;

— Devam edelim, onlara ne kötülüğü var, dedi.

Rânâ'nın bu sözü Enver'in üstündeki yükü kaldırmış oldu.

— İkimizden başkasına elbette kötülüğü yok. Lakin sen söyleyinceye kadar, ne zamana kadar yürüyüverelim, Rânâ.

— İhtiyarlayıncaya kadar.

— İhtiyarlayıncaya kadar, diye izin isteyim mi?

— Ölünceye kadar.

Enver güldü ve yerinden kalkıp Rânâ'nın yanına geldi. Güya onu kendine baktırmak istiyormuş gibi, omzuna elini koydu.

— Bana bak, doğru cevap ver, Rânâ.

Rânâ kulağının altına değen sıcaklıktan korkup toparlanmıştı., Tesadüfen dudağı az önceki sıcaklığa çarptı. Çaresiz, dudağını ateşli dudaktan ayıramadan birkaç saniye bekledi. Güçlü rüzgâr yeniden ortaya çıkmıştı. Rüzgâr, güya yardım etmiş gibi arkadan esip Ranâ'yı Enver'in tarafına çevirdi. Kavağın arkasında kalan ay da, güçlü yelin yardımıyla kavağın başından bunlara baktı. İki gencin o andaki hâlini yakından seyir etmek isteyen renksiz bir yıldız, mavi yüzeyin yere yakınca kısmına uçup düştü.

— Cevap ver Rânâ.

— Bu durumda ben cevap verememem.

— Cevap vermezsen ben de seni serbest bırakmıyorum.

— Babam gelecek.

— Babandan bugün izin aldım.

Rânâ, Enver'in çenesinin altına sol şakağını koyup dışarıya baktı.

— Sizin istediğiniz vakitte olsun.

— Bana kalsa yarına.

— Peki.

Enver, çenesinin altındaki mülayimleşen kızı yüzünden öptü ve onun dağılan saçlarını düzeltip ölüyü dirilten kâküllerinin hoş kokulu ucunu uzun süre kokladı.

— Doğru söyle, ben senin isteğinle onlara cevap vermek istiyorum, Rânâ.

— Bahara.

— Gerçekten mi?

— Gerçekten.

— Peki olur. Ben yarın, düğünümüz bahara olsun diye cevap vereyim. Yerler yeşil halılarla bezendiğinde, her tarafı menekşe çiçekleri bastığında, kuşlar yuva kaygısını çektiğinde biz de düğün yaparız,düğün gününde mutluluk sazını dinleyip istikbal ezgisini söyleriz. Öyle mi, Rânâ?

— Öyle.

— Bundan sonra benim kucağımda bu şekilde babanın gelmesinden korkup insanın eline düşen kuş yavrusu gibi çırpınmazsın. Bu güzelliğin, bu sıcaklığın ve bu inceliğinle tamamen benim olursun, öyle mi?

Rânâ cevap vermeden, Enver'in kucağından kendini kurtarıp yerinden kalktı. Sekinin merdivenine varıp mesini giydi ve Enver'in kucaklamasından korkup sıçrayıp yere indi.

— Cevap verip git, Rânâ.

— Evet, öyle, dedi Rânâ, çiçeğin yanında başörtüsünü düzeltip. Şimdi sizin önünüze çıkmayacağım.

— Niçin çıkmıyorsun.

— Çünkü çok utanmaz insan olmuşsunuz. Ben anneme söyleyeceğim.

Enver güldü.

— Neyi söyleyeceksin?

— Hepsini söyleyeceğim.

Bu sırada orta eşikten girip gelen Mahdum, onların sözünü böldü. İçeriye giren Rânâ'yı durdurup, "Enver ağabeyine çay verdin mi, kızım?" diye sordu.

27. Zulüm Ocağı

— Hudayar Han'a hicri 1283[207] yılında üçüncü kez tahta çıkmak nasip oldu. Onun son saltanatı, hanlığın keyfi idaresinin acı zulüm ve kanun tanımazlığının azaplı kara sayfalarını teşkil eder. Hicri 1283'ten 1292[208]'ye kadar olan sekiz yıl, Hudayar'ın serbestçe hareket ettiği, Fergana üstünde

[207] Miladi takvime göre 1862 yılı.
[208] Miladi takvime göre 1862-1873 yılları arası.

dilediğince at oynattığı ve zulüm kılıcını fakirlerin kanıyla rastgele boyadığı son devirdir. Memleketi bayındır hâle getirme bahanesiyle 1284[209] yılında Hokant zanaatkârlarını haksız yere parasız çalıştırıp yeni tezgâh, kervansaray, pamuk sarayı ve pazarlar yaptırdı. 1285[210] yılında Hokant'ın Ürgenç mahallesindeki meşhur Aksaray'a saldırdı. Uzak yerden ark kazdırarak Aksaray'ın etrafını sulattı. Sıcak günlerde serinlemek, saraydaki hanımlarla keyif yapmak için "Bağ-ı Eram"ı yaptırdı. Annesi Hâkim Hanım'ın vasiyetine uygun, 1286[211] yılında "Hâkim Hanım Medresesi" diye meşhur medreseyi, yine bu yılda Emir Ömer Han tarafından yaptırılan malum yeni sarayı da çevresindeki bağ ve gülzârları ile kullanıp viran etti.[212]

— 1286-1287[213] yıllarında "Ula Nehir" ve "Han Ark" diye adlandırılan meşhur arkları kazdırdı. 1287 yılında kendi adındaki "Medrese-i Âlî" yi ve "Dahma-i Şahan" ı, 1288[214] yılında Hokant'ın eski dervişanesini tamir ettirdi. Ayrıca ölen ağabeyi Sultanmurad Han adına medrese inşa ettirdi ve işte bu yıl oğlu Orman Han'ın sünneti için yüz yirmi gün pilav dağıttırıp dört ay düğün yaptı. Öyle ki, her gün iki kazan yemek pişirilir, sekiz yüz tandır ekmek yapılır, iki yüzden fazla oğlak kesilir, memleketten düğüne gelen âyâna her gün binlerce kaftan giydirilirdi.

— Bu kadar cömertlik, bu kadar şaşaa, elbette, hazinedeki altınların gücüyle olmuştur, diye bazıları düşünür. Hanların ve padişahların hazinesindeki altınların kaynağı da fukaranın bilek gücüdür. Lakin Hudayar Han'ın cömertliği ve idareciliği, işçinin hazineye altın şeklinde yığılan gücünden değil, doğrudan bilek gücünden, gözyaşındandır. Çünkü Muhammet Ali Han devrinde başlayan (1819) Özbek - Kıpçak arasındaki taht mücadeleleri, kavgalar ve diğer kargaşalar hazineyi yalayıp yutmuştu. Hudayar 1862 yılında tahta oturduğunda kapısı açık, boş bir hazineye sahip olmuştu.

---

[209] Miladi takvime göre 1863 yılı.
[210] Miladi takvime göre 1864 yılı.
[211] Miladi takvime göre 1865 yılı.
[212] Eski saray Şahruh Han'ın oğlu tarafından 1824 yılının ortalarında inşa edilmiş, Hudayar'ın arzularına cevap veremez hâle gelip eskimiştir.
[213] Miladi takvime göre 1865-1866 yılları.
[214] Miladi takvime göre 1867 yılı.

— Bu “yöneticilik devri” sayılan beş altı yıl, Fergana fukaralarının ortak üzüntüleri, kara günleri olmuştu. Hudayar’ın Sirderya’dan su getirme macerasını örnek için ele alalım:

— Hanın isteği su getirmekti. Hazinenin boşluğundan, düşünülen işin son derece büyüklüğünden endişe etmedi. Hâkimiyetindeki bütün şehir ve köylere idareciler, güçlü hizmetkârlar dağıldı. Onlar halktan vergi toplamakla, yardım almaklagörevlendirilmişlerdi. Bu isteğe beğlı hazırlıktan sonra, “Memleketimdeki herkes evinden bir çapa ve bir amele versin!” diye herkesi kapsayan bir ferman çıkarıldı. Kamçısı ateşte tavlanıp, hançeri ateş saçan “Han Hazretlerinin buyruğuna” kim karşı gelsin? Her bir aile, ev işlerinin direği olsa da, evin babasını birer tane çapa ile Han’ın tayin ettiği yere yollamaya başladı. Zenginler birer amele kiralayıp vermenin yanı sıra at veya araba da bulmaya mecburdular.

— Eni altı, derinliği beş gaz[215]dan on beş gaza kadar kazılan arkın uzunluğu otuz çakirim[216] ve bu otuz çakirimlik ark kazılıp bittiğinde, Namangan ve Andican ilçelerinden iki bin batman[217]a kadar yer sulanacaktı. Bu şekilde ark kazılmaya başlandı. Lakin işçi çoktu. Ama yemek yoktu. Zenginler amele tutup kurtulmuşlar; otuz çakirimlik ark fermanına çoluk çocuğunu aç bırakıp çapasını alıp gelen bütün işçiler, zanaatkâr ve çiftçiler dizilmişlerdi. Akçelerini kendi ceplerinden verdikleri için hükümet tarafından verilen yemeğin değeri yoktu. Sıcak güneş altında, bitkisiz çölün bağrında çapa âdetinden çokça yemek talep ettiler. Ark kazıcılarının yemekte gücü gidip, ilikleri boşalmış; değil yerden on kilo toprak alıp savurmaya hatta çapayı kaldırmaya dahi mecalleri kalmamıştı. Han tarafından onların üstüne atanan şefler, açlık uyuşukluğunu işe yorup kulağın işitmediği hakaretleri biçarelere yağdırır, onlar da yalpalayıp yıkılmadıkça çapayı bırakmazlardı. Her on beş yirmi günde ark başına gelen Han, idarecilerinin ispiyonlamasıyla her hususta bir iki işçiyi uyuşuklukla, kendine itaatsizlikle suçlar, herkesin gözü önünde onları boğazlatır ve her gelip gidişinde mazlumların

[215] Metre sistemi kabul edilene kadar kullanılan, 71 cm’ye denk gelen eski uzunluk ölçüsü birimi.
[216] Metre sistemi kabul edilene kadar kullanılan, 1,06 km’ye denk gelen eski uzunluk ölçüsü birimi.
[217] 898,5 grama denk gelen ağırlık ölçüsü birimi.

kanlarıylayani “Han ark”ı sulayıp durur, bu zulmü gören biçareler açlığa, dermansızlığa bakmadan can korkusuyla işe dört elle sarılırlardı.

Böylelikle zulüm yumruğu altında sonunda büyük iş bir yıla da kalmadan bitmiş, binlerce binlerce kilometre boyunca Sır’ın sırlı suyu, gümüş gibi akmış, bitki bitmeyen çöller işçilerin kanı ile yeşermişti. Bu misalden anlaşılmış olsa gerek ki, Han’ın memuriyetperverliği, yani onun medreseler, bağlar, köşkler, saraylar ve kabirler inşa ettirmesi, dört ay boyunca düğün yapması hazinede asırlardan beri biriken altınları harcayarak değil, doğrudan doğruya fukarayı bedava ve mecburi çalıştırarak yapılmıştı.

Gerçi hanın zulmüyle olsa da diktiği medreseleri, kazdırdığı arkları öven, “Zalim olsa da hizmet ediyormuş.”bazı yabancılar aramızda bulunmaktadır. Bunun için Han’ı “hizmetçi” yapan hususlar üstünde duralım:

Han ikinci kez tahttan kovulduktan sonra tecrübesini birazcık artırmıştı. Onun üçüncü kez tahta oturuşu medeniyetli Rus istibdadının Taşkent’i alıp Hokant’a da el uzattığı senelere denk gelmişti. O günkü koşullar tecrübeli Han’ı farklı bir siyaset takip etmeye mecbur ediyordu. Nihayetinde sert olması, yukarı tabaka sayılan ulemayı, eşrafı kendine biat ettirmesi lazımdı. Tahtını almak için ejderha gibi ağzını açıp gelmekte olan Ruslara karşı kendi medeniyetini kurması, onlara cevap vermesi gerekliydi. Bunun için işçiyi acımasızca çalıştırıp medreseler inşa etmekte, arklar yaptırmakta, hanlar, hamamlar, dervişane ve saraylar yaptırmaktaydı. Abdukerim Han’dan beri onlarca Han’a yarayan sarayı yıkıp yeni saray inşa ettirmesi, keyfine bakarak Ruslara yakınlık göstermesi, göz boyayarak Fergana’yı elinde tutmak içindi.

Akacak kan damarda durmaz, atasözü gibi Türkistan Hanlarında seyrek görülen bu hizmet sevgisi bizce bu etkenlerden doğmuştur ve bunda samimî hiçbir şey yoktur.

28. Harem

Yeni saray yukarıda yazdığımız gibi, hakikaten şaşalı, güzel manzaralı inşa edilmişti ki, onun şimdiki harabesinden görsek olur.

Saray kalesinin dört tarafı harikulade çiçek bahçeleri ve envai çeşit meyveli ağaçlarla süslenmişti. Bu bahçeyiHudayar Han’ın özel şairi Molla

Niyaz Muhammet överek:

“Kasr-ı saadet devrinesüslü cihan bahçesini yapıp,
Âlemin temiz gök kubbesi çiçek bahçesinden hoş kokulu oldu

Şüphesis şah verdi güzel bahçenin içinden reyhanı,
O gün sardı yer yüzeyünü parfümün kokusu.

Tasarlar şeklini mimarlar aynen sekiz gülşen gibi,
Bu gülşenin her birinden buldular yüz bin gülistan süs.

Ki her ağacın meyvesinin tadı olağanüstü tatlı,
Açınca ağzını davacıya ne haddine harikuladekurallar arasında arasında.

Meydanlarda bağ buldu süs arayışını,
Çiçek bahçesine varmış gibi kızıl çimen gülü.

Cihan bağında her ne ise nimetidir bunda o mevcut,
Ey Hak, yüz yıla kadar nasip edecek sana cihan hükümdarlığını.”

der ve Hudayar’a bu bahçenin yüz yıllar boyunca tadını çıkarması için dua eder.

Hoca Niyaz Muhammet’in söylediği gibi, bahçenin üç tarafı ağaç ve çiçeklerle örülmüş, buradaki meydanlarda sabahtan akşama kadar halk kaynaşıp dururdu. Saray bahçesinin kapısında bekçiler daima beklediğinden, sarayla işi olmayan kişiler bahçeye giremezdi. Sadece haftada bir gün, Han’ın eğlendiği saatlerde, bazı müstesna zatlar için bahçenin yolu açık olurdu. Bahçeye girildikten sonra doğrudan yeni sarayın dış kapısı, muhteşem tarihi kemer ve revaklar gözü kamaştırır, insan güya kendini Han huzurunda, baskı altında hisseder, tantanalı ve gösterişli köşkte huzur bulmak yerine, bilakis ondan dehşet ve tehlike hissetmeye başlardı. Sarayın desenli kerpiç surları altında Cezayir kılıcı kuşanmış özel muhafız yiğitler dolaşır, yabancıyı kaleye sokmazlardı. Özellikle, harem kapısına

yaklaşmayabırakın sarayın üst mevkide olanlarını, hatta sarayın kendi hadimlerine de izin yoktu. Harem kapısından geçenler sadece hanın şehzadesi, kız kardeşleri, cariyeler, sütanneler ve bazı "özel" işler için Han tarafından görevlendirilen cariyelerdi. Bu kapıdan Han'ın kendisi de geçmezdi. Çünkü onun haremine girmek kendi idaresi ve tahtı yoluylaydı.

1866 yılının Haziran ayı, yani ilkbaharın bahar havasına yakın soğuk bir gündü. Geceleyin saat beş sularında saray içinde kaynayıp duran hayat biraz rahatladı, kapı yanlarındaki bekçiler içeriye hiç kimseyi sokmaz oldular. Saray hizmetçileri, mesela beyler, kâtipler, korumalar ve diğerağalar birer birer çıkıp dağılmaya başladılar. Birinci kapının iki tarafında duran bekçiler sarayın yüksek dereceli beylerine baş eğip selam vererek onları uğurlar, makamı altta olan korumalarla ile şakalaşırlardı. Komutanlardan bazıları kapı dışında hizmetçi tarafından bağlanan atların yanına geliponlara bakıp çıkar, atlara iyi bakmadığı veya yerleri iyi süpürmediği için seyisi azarlar ve azarlarken de seyisin yardımıyla atlarına binip giderdi.

Bekçiler sarayda önemli iş olduğunu söyleyip yalvarıp yakaranları da o sırada içeriye sokmazlar ve sinirlenerekonları azarlayıp geri gönderirlerdi.

— Bu nasıl adam, kulağına pamuk mu tıkamış, diye bağırıp duran birinci bekçi uzaktaki birisine baktı. Gözü o taraftayken az önceki söylediğini tekrarladı. Gidin, ağzınızı açmayın. Hazret-i Yezdan gelse de içeri almayız!

Yalvarıp yakaranlar ümitsizce kapıdan uzaklaştı. Onun gitmesiyle kapı yanında ipek peçeli bir hatun peydah olup içeriye pervasızca giriverdi. "Hazret-i Yezdan"ı da içeri sokmayan bekçiler hatunu baştan ayağa süzüp ses çıkarmadan bakakaldılar. Hatun içeriye girip etrafınıkolaçan edipdoğruca yürüdü, asıl sarayın büyük muhteşem kapısına yakınlaştıktan sonra sağındaki diğer yola yöneldi.

Hatun harem kapısını tahmin edip gidiyordu. Kale altındaki korumalar hatuna yavaş yavaş bakarak tatmin olur ve onu tanıdıklarından pervasızca yanlarından geçirirlerdi.

Hatun harem kapısının yanına ulaşıp eşiğe adım attığı anda basamaktaki "vış" ettirip kılıcını çekti.

— Durun!

Hatun durdu ve yiğide bakıp peçesini yukarı kaldırdı. Yiğidin ciddiyeti gülümsemeye döndü. O, havadaki kılıcını çevirip kınına koydu. Hatun yüzünü açarak içeriye doğru yürüdü. Otuz beş yaşlarında görünen bu güzel hatun, harem hadimelerinden Gülşenbanu'ydu.

"Gülşenbanu Hudayar'ın ikinci döneminde güzelliğiyle birkaç kez Han'ın iltifatına mazhar olan harem cariyelerindendi. Hudayar tahtı bırakıp Buhara'ya kaçmaya mecbur olduktan sonra, ağabeyini yasal olmayan işlerde, cümleten, kadın düşkünlüğüyle suçlayıp tahta çıkan Mallahan kendi davasına binaen Hudayar'ın haremindeki yüzlerce kadını yiğitleri arasında kadınlığa taksim etti. Böylece, Gülşenbanu da Mallahan tarafından Hudayar'a karşı savaşta kahramanlık gösteren bir yiğide hediye edilenve o vakitten beri o yiğidin nikâhında olan kadındı. Hudayar tahta üçüncü kez çıktıktan sonra Gülşen, Han'ın yanına gelip eski "yakınlık" a istinaden haremden bir iş sorduğunda, "merhametli" Han Gülşen'in isteğini yerde bırakmadan, ona harem memurlarının çok azına nasip olacak yüksek bir makam bahşettiki, biz Gülşen'e verilen vazifenin neden ibaret olduğunu aşağıda izah edeceğiz.

Gülşen kapıdan içeriye girdikten sonra, peçesinin altında ezilip dağılan saçlarını düzeltti.Tozlanmış nil rengi ipek gömleğinin uçlarını düzeltti. Elindeki yakût ve zümrüt gözlü altın yüzüklerini düzeltip taktı ve bundan sonra merdivenlerden yukarıya bakıp çıkmaya başladı. Yirminci basamaktan sonra uzun sarayın eni kadar bir kaldırım başlayordu, onun sağ ve solunu yaklaşık on tane Buharî kakmalı kapılar süslüyordu. Bu kapılar haremdeki ayrı avluları ve onların kaldırımını gösterirdi.

Gülşen uzun kaldırıma çıkıp sağdaki birinci kapıyı itti. İçeri taraftan ihtiyar bir hadime kapıyı açarken Gülşen'e selam verdi ve "Hoş geldiniz!" dedi. Gülşen'i içeri alıp kapıyı bekledi. Bu haremin küçücük su avlusuydu. Ortadaki bakır havuzda masmavi su dalgalanıyor, bir yandan da birkaç cariye havuzdan su alıyordu. Burada avlunun kuzeyindeki hadimelerin durduğu küçücük bir evden başka bina yoktu. Sadece güneyde az önceki gibi bir kapı vardı. Su avlusundaki bu havuz, haremin bütün ihtiyacını karşılardı. Bu havuz haftada birkaç kez belirli saatlerde tulumbacılar tarafından doldurulurdu.

Gülşen peçesini eline alıp kapıya doğru yürüdü. Kapının yanına gelip

yavaş yavaş halkayı çevirdi. Kapı içeriden açılına, kapıyı kendi açtı sandı. Lakin bu küçük bir cariyeydi. Gülşen'den peçeyi, burkayı alıp ona "Hoş geldiniz!" dedi. Burası haremin birinci avlusuydu. Avlunun dört tarafı nakışlı, aynalı, gül işlenmiş kapılı, hepsi aynı ölçüde evlerdi. Burada her bir odaya mahsus koridorlar ve birbirine yapışık olan bu odaları bahçeler birbirinden ayırıyordu. O kadar geniş olmayan alana kerpiç döşenmiş, avluda dört beş kızıl şaldan gömlek ve başlarına sarı şal eşarp örtmüş, ayaklarına öküz derisinden çizme giymiş genç cariyeler dağılmış hâlde görevlilerin arkasından yürüyordu. Gülşen onlarla sessizce konuştu ve cariyelerin birisine kısık sesle sordu:

— Âlî hazretim?

— Harem-i Hümâyun'dalar, dedi cariye, sesini dışarıya çıkarmamaya çalışarak.

Harem-i Hümâyun, Han'ın özel odası, onun yemek yediği, uyuduğu, ayrıca kadınları kabul ettiği yerdi. Burası su avlusundan sırasıylatahtın olduğu daireye kadar yaklaşık üç odalı evlerden ibaretti. Bu evler hareme uygun olarak diğer binalardan yüksek yapılmıştılar. Avlunun doğu tarafı mahkemeye benzetilerek yapılmış imaretlerden, güneyi has kadınlar yani hanımlar misafirhanesinden, batısı bir tarafı misafirhane, diğer tarafı yemekhane, harem hazinesi ve diğer avlulara çıkan kapılarından oluşmaktaydı.

Gülşen, "Harem-i hümâyundalar." cevabından sonra tereddüt eder gibi oldu. Biraz şaşaladıktan sonra, tekrar saçını, başörtüsünü, elbisesini düzeltti ve harem tarafına kıvrıldı.

— Ana Hatun çağırıyorlar.

Gülşen üç dört adım atmıştı. Köşedeki misafirhaneden çıkıp gelen cariyenin azönceki sözüyle durdu ve konuşmaksızın cariye tarafına yöneldi. Gülşen girdiğinde avlunun köşesinde üç cariye etamin örüyordu. Onlarla selamlaştı. O selamlaşırken içeri misafirhaneden tahminen altı yaşlarında, beyaz tenli kara gözlü güzelce bir çocuk sarı atlas gömleğini dalgalandırarak çıkıp geldi.

— Selamün aleyküm.

Gülşen elini göğsüne koyup çocuğa doğru eğilmiş hâlde,

— İyi misiniz, şehzadem, dedi.

Şehzade cevap vermeden gülümseyip Gülşen'e biraz baktı, sonra içeriye gitti.

— Gülşen ayağındaki çizmesiniçözüp, kilime bastı. Avlu on bir ağaçlı büyük süslemeliodaya açılıyordu.Oda, Atlas ve ipek kumaştan döşeklerle, envai çeşit, nişleriyle Hitay ve Kaşkar çinileriyle, Buhara işi bakır ve gümüş kapılarla süslenmişti. Gülşen çizmesini çıkarırken yukarıdaki etamin örenler de yerlerinden kalktılar Hâl hatır sordular. Onlar sohbet ederkendeminki cariye içeriden çıktı.

Girsinler, dedi Gülşen'e.

29. Agaçe Hanım

Gülşen kapıya yürüyüp, başörtüsünü düzeltti ve içeriye adım attı. Kapının içerisinde el ovuşturup oturan cariye yerinden kalkıp eğildi.

— Sefa geldiniz.

Benzersiz kilimler, kadife döşekler, altın ve gümüş eşyalarla süslenmiş misafirhanenin önü ve arkası göz kamaştıran şaşaalara batmıştı. Misafirhanenin avlu tarafına kurulan üç küçük terazinin aynaları buradaki eşi benzeri olmayan eşyaların her bir gözü,değişik renklere akseder ve onların aksi ile tavana asılmış altın kandil elvan renginde parlardı. Misafirhanenin köşesinde, ipek seccade üstünde kıbleye bakarak oturan hanım dizine yaslanmış şehzadeyi sevip, yan döndü. Kapıdan girip, el ovuşturup duran Gülşen iki büklüm selam verdi.

— Gel Gülşen, otur ve aleykümesselam, dedi hanım.

Gülşen eğilerek birinci kapıda oturdu ve duaya el kaldırdı.

— AnaHatun'un bahtı ve itibarları ziyade, şehzademin ömürleri uzun olsun.

Kapının yanında dik duran cariye dua esnasında oturup o da duaya iştirak etmişti.Duadan sonra tekrar yerinden kalkıp dikildi. Hanım seccadede oturmuş şehzadeyi seviyordu.

Ciyak[218]lı atlas gömlek, Buhara kündeli[219]den yelek ve başına etamin eşarp örtmüş tahmini otuz beş yaşlarında bu hanım, Hanın itimatlı hatunu Agaçe Hanım, şehzade ise Han'ın sevgili oğlu Ormanbek'ti. Agaçe Hanım'ın Hitay hanımlarına benzeyen kara badem gözü ve siması onun Türkistan kızı olmadığını söyler, ancak dilinde yabancılık sezilmezdi. Agaçe Hanım'ın asıl ismi Mesude'ydi. Ama "Agaçe Hanım" diye meşhur oluşu onun Kaşkar kızı olmasındandır. Uygurlar bizdeki gibi "hanım, bekeç" demek yerine "agaçe" diyorlar. Mesude, Oş civarında yerleşmiş Uygurlardan Ubeydullah Hoca adlı kişinin kızıydı. Hudayar ikinci hükümdarlığında bununla evlenmişti.

Hudayar tahtını bırakıp Buhara'ya gitmeye mecbur olduktan sonra hatunlarının çoğu ona vefasızlık edip koca bulup gittikleri hâlde, bu Agaçe Hanım erkeğinin hor ve muhtaç günlerine ortak olmuş ve bu münasebetle de Han'ın güvenini kazanmıştı. Üstelik Agaçe Hanım, Hudayar'ın harem hatunları içinde akıllı ve tedbirliydi, bu sayede de haremin bütün hanımları ve yüzlerce cariyesi bunun idaresine teslim edilmişti. Yüzlerce hatun arasındaki kavga, Agaçe'nin müdahalesiyle sona ererdi. Haremdeki herkes onun sözünü dinlemeye mecburdu. Hatta Han'ın kendisi de hanımlar arasındaki anlaşmazlıkları Agaçe'nin çözümüne havale etmişti. Yeni giysi dağıtma zamanı geldiğinde, kime nasıl giysinin gerektiği, kimin nasıl bir şeye muhtaç olduğu gibi meseleler de Agaçe Hanım tarafından halledilir, hazineciye buyurulur ve hazırlanan giysiler yine onun tarafından taksim edilirdi. Bundan başka, gündelik yemekhane yemeği de Agaçe'nin belirlemesiyle pişirilir, hanım ve cariye, sütanne ve ustaların hamama gitmeleri, beylerin evlenmeleri ve buna benzer işlerde bu hanımın söylediklerine göre tanzim edilirdi. Bazen Agaçe Hanım, memleket işlerini de karışır, bazen kendi fikrine Han'ı da razı ederdi. Hudayar'ın hanımlarından küçük Şah Hanım vefat edince çocuğu Ormanbek yetim kalmıştı. Hudayar, Ormanbek'i çok seviyordu. Onu veliahtı olarak belirlemişti. Küçük Şah Hanım öldükten sonra Han, Ormanbek'i haremde güvendiği Agaçe Hanım'a emanet etti. O günden beri Ormanbek'i öz çocuğu gibi yetiştirmiş ve bu sebepten de Han'ın

[218]Doppı, kaftan vb. giysilere sarılan kuşak.
[219]Altın iplerle dokunan kıymetli kumaş.

nazarında onun kıymeti artmıştı.

Agaçe Hanım henüz Gülşen'e ilgisizdi. O, Ormanbek'le konuşmaktaydı:

— Çok yaramaz olmuşsun, oğlum. Ben seni lalana söyleyip bir dövdüreyim.

— Bıldırcın verirseniz yaramazlık yapmayacağım.

— Bıldırcınlarını öldürüp bitirdin ki, zalim. Bıldırcınları tekrar nasıl alalım.

— Ben öldürmedim, kendileri ölüp bittiler.

— Ziyrek'i niye dövdün?

— Ziyrek bana bıldırcın bulmadı.

Agaçe Hanım, kapının yanında dik duran cariyeye baktı:

— Gel, Miskal, dedi ve Ormanbek'in arkasını okşadı. Sen atın ile oyna, bıldırcını yarına bulduruz.

Cariye, Ormanbek'i itekleyip çıkmaya başladı.

— İçeri hiç kimse girmesin, dedi Agaçe Hanım. Kapıyı kapatıp çık.

Onlar çıkınca Agaçe Hanım Gülşen'i yanına çağırıp, seccadeye geçip oturdu. Tekrar " Yakınıma gel, Gülşen." diye emretti. Agaçe Hanım'ın mühim bir sözü olduğunu sezen Gülşenbanu el ovuşturup hanımın yakınına varıp diz çöktü.

— Şehirden ne haberler öğrendin, Gülşenbanu?

— Şehir haberleri Ayi Hanımdan gizli değildir.

— Siz rahat mısınız, ev ahalisi iyiler mi?

— Şükür… Han'ın ve Ayi Hanım'ın devletlerinin gölgesinde.

— İşleriniz nasıl, dedi gülümseyerek Agaçe Hanım. Bize hatunlar bulur musunuz?

Bu soru üzerine Gülşen başını eğdi. Agaçe Hanım gülümseyerek Gülşen'den cevap bekliyordu.

— Siz bize hatun arasanız da, elbette kendi iradenizle değil, Efendi'nin emirleri ile. Bunun için bu konuda ben sizi ayıplamayacağım, dedi Agaçe Hanım.

Bu sözle Gülşen biraz mahçupluktan çıkar gibi oldu.

— Elbette Ana Hatun.

Agaçe ciddileşerek:

— Sözümü yerde bırakmayacağınıza inandığım için sizinle bu konuda gizlice bir iki ağız konuşmak istiyordum, dedi.

— Cariyenizin başı üstüne, Ana Hatun.

Agaçe Hanım duvara dayanmış yastığı dirseği altına alıp yaslandı.

— Ben bu düşüncemi geçen gün Batırbaşı Teyze'ye de söyledim. Lakin Efendi'ye duyurmamak şarttır. Bu konuda siz Teyze'den de tedbirlisiziniz, diye düşünüyorum. Çünkü sizin benimle eskiden beri samimiyetiniz var.

— Cariyeniz karşılık vermeyi doğru bulmaz, Ana Hatun.

— Elbette ki öyle olması lazım, dedi Agaçe Hanım. Başkalarından da size söyleyecek yok, Gülşen. Biz, Efendi'ninnikâhında onlarca hatunuz…[220] Eğer cariyeler de hesaplandığında, hatunların sayısı yüzden fazladır. Batırbaşı teyze, yine birçokları ve etrafındaki beylerin teveccühleri sayesinde Efendi'nin haremleri üç dört yıl içerisinde bu kadar cariyeye sahip oldu… Yeni ve geniş saraya gelip eğleniriz demiştik.Ne yazık ki, günden güne daha beter sıkılıyoruz. Hatta iç avlularda bir eve sekiz dokuz cariye yerleşmeye başladı. Durum böyle devam ederse, bir yıl içerisinde yine yeni bir saray yapılır. Bu, elbette mümkün değildir. Bundan sonra Efendi'nin bütün dikkati hareme çekilse, memleket işinin bozulacağından ve bunun vebalini de bizlerin çekeceğinden şüphe yoktur. İşte bu endişelerle, sizinle istişare etmek istedim… Bu endişeme Batırbaşı Teyze de hak verdi. Sen de bu sözleri iyice düşünüp kendi düşünceni bana hemen söyle, Gülşenbanu.

Gülşen, Agaçe Hanım'ın maksadını anlamamış gibi biraz düşünüp durdu:

— Niyetinizi cariyeniz anlamadı, Ana Hatun.

— Anlamadıysan, bundan sonra hareme hatun ve cariye getirme, diyorum, dedi Agaçe.

Gülşen başını eğdi. Herhâlde, Agaçe Hanım'ın söyledikleri onun

---

[220] Şeriatta dörtten fazla hatun almak yoktur. Hudayar'ın resmî nikâhındaki hatunu dörtü geçmezdi.Yeni hatun alacak olsa, dördüncü hatunu cariyeliğe geçirip yerine yenisini alırdı. Agaçe cariyeliğe geçirilenleri de buna ekleyip hesaplar.

hoşuna gitmemişti. Gerçekten, herkesin düşüncesi farklıdır.

— Biz hizmetkârlarda ne söz, dolaşır Ana Hatun? Biz, her ne yaparsak, Han'ın buyurukları ile yaparız. Biz Han'ın attığı oklarız.

Agaçe Hanım, Gülşen'in gözüne biraz bakıp durdu. Lakin Gülşen gözünü ondan kaçırıp yere baktı.

— Elbette, biz Efendi'nin attığı oklarız, dedi Agaçe Hanım öfkelenmiş gibi. Lakin hocam buyurdu, diye işin önüne arkasına bakmadan yürüyüvermek ahmaklıktır. Eğer sizinle ben Han'ın halis kullarıysak, Efendi'nin devletlerine halel getirmeyelim, dostu cahil yapmayalım. İşte bu halis kulluk davasında olan, bizim elimizden gelir… Görünüşte, Efendi'ye ihanet gibi görünse de, aslındahalisane size bu teklifi yaptım. Efendi'yi kıskanıyor, diye düşünmeyin ki, şimdi de ben Han'ın yüzüncü hatunu olacağım. Yüz hatunun birisi olup, hatunluk yapmanın aslı deliliktir. Lakin arada bir niyet varsa, o da size söylediğim gibi, halis kulluk yani gerçek dostluktur, anladın mı Gülşen.

Gülşen Bbiz seyidin attığı oklarız." diyerek Agaçe Hanım'ı sinirlendirmişti. Kendi hatasını anlayan Gülşen özür diledi.

— Ben size bu sözü başka maksatla söyledim, Ayi Hanım. Biz, dedim. Elbette, biz…

— Eğer siz bunda çaresizseniz, benden yol sorun.

— Pir olup elimden tutsanız, Hanım'ın uğrunda başım feda olsun.

— Öyleyse, ikimizin bu işe yardım etmesi yahutsükût etmesi dostluk değil, düşmanlıktır, dedi Agaçe Hanım. Benim size danışmam, bundan sonra üstünüzdeki hizmete biraz düşünüp adım atmaktır.

— Beni kınarlarsa?

— Bunun tedbiri kolay, dedi, Agaçe. Birincisi şu ki, Efendi'nin gözüne az görünün, göründüğünüz zaman da ahlâklı cariye bulamadım, diye özür dileyin. Sizi, "Bulamamışsın!" diye zorlamaz, cezaya çekmezler. Muhtaçlıktan korkarsanız ben varım, ben size elimden gelen yardımı yaparım. Makûl mü, Gülşenbanu?

Son cümleyle Gülşen'in çehresi açıldı.

— Peki, döneyim Ana Hatun.

— Ahsen!

Avluda etamin ören haremin tertibinden sorumlu cariyelerden birisi koşarak içeri girdi:

— Efendim.

— Ablana iki altın ver, boynuna gerdanlık getirin!

Ahsen iki elini göğsüne koyup selam verdikten sonra çıktı.

— Böyle âdetinizce benim huzuruma gelin, gerekirse çekinmeden de söyleyin.

Gülşen başını büküp kulluğunu gösterdi. Kapı açılıp elinde ipek gerdanlıkla Ahsen içeri girdi ve Gülşen'in yanında durdu. Gülşen yerinden kalkıp hanıma baş eğdi. Bu hâlde Ahsen gerdanlığı onun boynunatakıp, eline iki de altın uzattı. Gülşen boynundaki gerdanlığıyla yavaşça oturdu. Ahsen de kalktığı yere çömeldi. Gülşen duaya el kaldırdı. Ahsen âmin, dedi. Duadan sonra Gülşen ve harem sorumlusu Ahsen geriye yavaş yavaş yürüyüp, Agaçe Hanım'ın huzurundan çıktılar.

30. Hanım Anneler

Gülşen boynunda gerdanlığı ile avluya çıkıp, oradaki cariyeler tarafından "iltifata layık görüldüğü" için tebrik edildi. Çizmesini giyerken gözü karşısındaki sundurmadaydı. Cariyelerle selamlaşıp avluya girdi.

Yukarıda söylendiği gibi, bu avluda Han'ın sevgili hatunları her birine mahsus sütanne, usta, cariyele ve kölelerle duruyorlardı.

Agaçe Hanım'ın safındaki ikinci misafirhane, Han'ın sevgili hatunu Raziye Hanım'a bakıyordu. Raziye Hanım gerçi geçmiş yıllarda Han'a nikâhlanmış olsa da, kendisinin hayali güzelliği ile "Efendi"nin sevgisini kazanıp haremde birinci mevkiye gelmiş hanımdır. Hizmetine dört cariye ve iki köle hediye edilen bu hanım aslen Kaşgarlı olan Ahundcanbay'ın kızıdır. Raziye Hanım, kızken Hokant zenginlerinden Canbaba adlı bir kişiye varıp bir çocuk doğurduktan sonra kocası ölür. Bundan sonra Hokantlı Miyan Fazl Vahhab hazretine varır. Gülşenbanu'ya benzer hafiyeler "Efendi"nin kulağına yetiştirmiş olsalar gerek, bir gün Han, ahırından araba gönderip, Raziye Hanım'ı "misafirliğe" davet eder…

Han'ın hükmüne karşı Miyan Fazl Vahhab ne yapsın? Raziye Hanım, Han hareminde bir gece konaklayıp ertesi gün evine döner. O evine döndüğünde Miyan Fazl Vahhab, Raziye Hanım'ın eline boşanma mektubunu teslim eder, o da yedi araba malla saraya gider. Miyan Fazl Vahhab bu işi korktuğundan mı yaptı, yoksa Han'a öfke şeklinde mi, herhâlde burası Raziye Hanım'ın kendisine de karanlıktır.[221]

Gülşen, Raziye Hanım'ın kapısına ulaştığında iki cariye avludan çıkıp, kapının iki tarafında el pençe divan durdular. Bu sırada, içeriden güya yüzü sütle sıvanmış gibi ak, kuralay[222] gözü aysız ve bulutlu geceden de daha kara, boyu servi gibi uzun, kara saçı baldırını öpen, üstü başı ipek ve altınlara batmış bir hanım salınarak çıkıp geldi. Başındaki sayısız kâküllerini etaminledokunmuş beyaz ipek kumaşla hafifçe bağlamış, yaka ve eteklerine nefis şerit çekilmiş hanatlas gömlek, Buhara kündel[223]inden kenarlarına altın kurdela tutturulmuş dar yelek giymiş yakût gözlü altın düğmelerini boşa salmış, güzellikte eşi az bu nazenin, Han'ın sevgili hatunu, sözü edilen Raziye Hanım'dı. Raziye Hanım'ın arkasından tahmini sekiz dokuz yaşlarında, gözü ve dişinden başka azasında beyaz olmayan bir çocuk görünüp Hanım'ı takip etti. Bu genç koşar gibi kölesi olduğu Hanım'ın herbir ufak hizmetine hazır gibi hareket ediyordu.[224]

---

[221] Harem hakkındaki bilgimizin ekserisi bugün de hayatta olan bu Raziye Hanım'dan alındı. Şimdi doksan yaşlarına gelen bu ihtiyar, kendisinin güçlü hafızasıyla bize kıymetli bilgiler verdi. Hâlâ saklanan bazı hususiyeleriyle bizi şaşırttı. Muhterem Raziye Hanım'a ve aramızda aracı olup üstüme minnet koyan Hokantllı dostum Basit Kadirî'ye teşekkür etmeye ve rahmetler söylemeye mecburum.

[222]Geyik veya ceylan yavrusu.

[223]Altın iplerle dokunan kıymetli kumaş.

[224] Köleler ekseri Tacik ve Habeş'ten olup yedi yaşından on iki yaşına kadardılar. Haremde bundan yukarı yaştaki köleler tutulmaz, köle on iki yaşına geldiğinde, haremden çıkarılıp, saraydaki bir hizmete verilirdi, diyor Raziye Hanım. Hadım edilenköleler Hudayar'ın anası Hâkim Hanım-Carkın Hanım'a kadar (vefat 1864) sadece iki nefer olup (Eşmat Komutan, Taşmat Komutan; her ikisi de Habeşli) bunlar da Han'dan başka hareme giremezermiş. Her gün erkenden Han'ın annesine selam verip girdiğinde az önceki iki köle de Han'ın arkasından girip, Hâkim Hanım'a selam verdikten sonra yine Han'la birlikte çıkıp giderlermiş (bu ikisi Şeralihan'dan kalan, Hâkim Hanım'a yakın değerli kölelere benziyor.)

Raziye Hanım'ın söylediğine bakılırsa, bu iki köleden başkası hadım edilmemiş.Bundan anlaşılmaktadır ki, Hudayar haremi hakkında yazan Rusların, köleleri cariye ve hanımlarla karışık hâlde göstermeleri mübalağadır.

Raziye Hanım yine ayrıntıya girip: "Han ilk kez tahttan alındığında kendine bakacak küçük kölelerden birkaçını Cizzah'a götürüp okuttu ve sonraki dönemde onları bazı makamlara yerleştirdi. Onlar Şagulam ulakbaşı, Cemil Feyzullah ve Mollaça hazineciler, Devlet mevlithan, Devlet komutan ve Şapsand komiserdiler. Bu köleler de hareme giremeyenler gibi hadım edilmemişler.

Raziye Hanım'a doğru gelen Gülşen, eğilerek selam verdi. Raziye Hanım işaretle cevap verdikten sonra, "İyi misiniz?" dedi ve onun cevabını da beklemeden şahın tarafına doğru yol aldı.

Gülşen, Raziye Hanım'ın aşağısındaki koridora yönelip oradaki cariyelerden Kurban Hanım'ın sağlığını sorup geçti. Kurban Hanım'ın odasından sonra avlunun batısına yakın bina Şadman Hanım'a aittir ve bununla haremin birinci avlusundaki hanımlar zümresi biter.[225]

---

[225] Raziye Hanım'ın söylediğine bakılırsa, Hudayar üç hanlık döneminde şu hatunlarla evlenmiş: 1) Kazak Töre: Raziye Hanım bunun babasını kesin söylemiyor. Lakin kendisi Kırgızlardan idi, diyor. Fikrimizce, Müsülmankul'un kızı bu olsa gerek? Hizmetinde dört cariyesi olan, 2) Anbarçık Töre: Oratepe'de yüzbaşı olan Hudayarbek Vallamî'ninkızı, 3) Büyük Paşşa Hanım: Hokantlı Hoca Kalan Töre'nin kızı, Nasriddin Bey'in annesi, hizmetinde yedi cariye, dört köle, 4) Hokantlı Hanım: Kokan'ın Sermezar ilçesinden, kimin kızı olduğunu Raziye Hanım bilmiyor. Han ilk görevinde tahttan kovulunca evlenip gitmiş, 5) Kurban Hanım (kumalardan): Ormanbek'in hareminden sorumlu kişi, hizmetinde iki köle, üç cariye, 6) Gülzade Hanım (kumalardan): Hizmetinde dört cariye, Şehzadehan isimli bir kızı olup, 1919 yıllında Oş'ta ölmüş, 7) Şirin Hanım (kumalardan): Hizmetinde üç cariye, iki köle. Töre Paşşa isimli bir kızı olup, HokantlıKeramet Han Töre'ye verilmiş, 8) İsfaralı Hanım (İsfaralı Habip Eşan'ın kızı) Bundan Mahzade Han isimli bir kız doğup Hokantlı Sefahan Töre'nin oğlu İsahan'a verilmiş (Mahzade hala hayattaymış). Hudayar ikinci hanlık döneminde İsfaralı Hanım'ı fahişelikle suçlayıp, bahane ile saraydan kovup göndermiş.Hudayar'ın ikinci hanlığı döneminde aldığı hatunları, 9) Hokantlı Munishan Paşşa: Gazihan Töre'nin kızı, hizmetide sekiz cariye, dört köle. Bundan Seyid Umarbek isimli oğul duğmuş. Seyid Umarbek bugün Raşidan bölgesi, Töre köyünde duruyormuş, 10) Hokant'ta meşhur Bahadırhan Törenin kızkardeşi Paşşabanu Hanım: Muhammet Eminbek ile Çarsalahan Paşşa'nın annesi, hizmetinde dokuz cariye, beş köle, 11) Ubedullahhoca kızı Mesudehan (Agaçe Hanım): Fensurullabek'in annesi, 12) Hudayar'ın dayısı gedaybay Datka'nın kızı Kişbibi (Kızayım): Bu aslında Şamuradhan'ın hatunu olup, Şamurad öldükten sonra Hâkim Hanım Buhara'da oğlu Hudayar'a Kişbibi'yi nikâhlayıveren, hizmetinde beş cariye, üç köle, 13) Şugay Hanım'ın kızı Küçük Şah Hanım: Ormanbek'in annesi, çocuğun çilesi çıkmadan ölmüş, 14) Namangan tümeni Çindavul köyünün hoca kızlarından Tohtapaşşa (Çindavullu Hanım): Hizmetinde dört cariye, üç köle, 15) Darbaz valisinin kızı Büyük Şah Hanım: Hizmetinde yedi cariye, büyük Şah Hanım'dan seyid Fensurulla isimli oğul doğup, beş yaşındaymış, Mergilan'da Poladhan öldürmüş, 16) Kumalardan Gülendam Hanım: Bundan Aftabhan isimli kız doğup, Hudayar döneminde on üç yaşında ölmüş, 17) Kumalardan Mahbegim Hanım: Binyaminbek'in annesi hizmetinde üç köle, üç cariye, 18) Kumalardan Gülkız Hanım, 19) Kumalardan Asal Hanım: Üçüncü hanlık devrinde, 20) Karategin valisinin kızı Karateginli Hanım: Hizmetinde yedi cariye, 21) Namangan'ın yukarısında Ekavat köyünün büyük eşanı Hocam Paşşa Töre'nin kızı: Hizmetinde üç cariye, iki köle olan bu hanımdan Seyid Fansurulla isimli oğul doğup, üç yaşında Poladhan öldürmüş, 22) Raziye Hanım: (bu bilgileri veren) Raziye Hanım'dan Seyid Umarbek adlı olsa da üç yaşında ölmüş, 23) Hocakalan Töre'nin küçük kızı Kamber Paşşa: Büyük Paşşa Hanım öldükten sonra baldız almış, hizmetinde üç cariye, 24) Dursun babalığın kızı Aynisehan Paşşa, 25) Altıarık kadısının kızı Tuhfanisa Hanım: Bu kızla evlendikten otuz yedi gün sonra Hudayar, Ruslara sığınıp Taşkent'e gelmiş, 26) Hokantlı Hurmetbay adlı kişinin kızı Hemrah Bibi Hanım, 27) Kırgızlardan birinin kızı Saidanisa (Çimyanlı Hanım), 28) Kumalardan Şadman Hanım: Hanın sevgilisiymiş, hizmetinde üç cariye, üç köle, 29) Kumalardan Gülbanu Hanım: Hizmetinde bir cariye, bundan Azadhan isimli kız doğup, Hokantlı Bahadırhan Töre'ye gelin olmuş, 30) Ruhafza Hanım, 31) Saykal Hanım, 32) Sanavbar Hanım, 33) Arguvani Hanım, 34) Nigar Hanım, 35) Ruzvan Hanım. Bu altısı da kumalardanmış.

Burada yazılanlar Hudayar'ın kadınlarının tam sayısı değil diye düşünüyorum. Çünkü Raziye Hanım'ın aklından bazılarının gitmiş olması mümkündür. Biz, Raziye Hanım'ın yanındayken, yoldaş Basit:

Gülşen, avlunun batısındaki yemekhane ve başka işlerin yapıldığı evlerin yanına varıp bir kapıdan bildiğimiz uzun koridora çıktı. Koridorda su avlusundan çıkıp gelen bir cariye Gülşen'i görünce elindeki su dolu tası yere koyup koştu:

İyi misiniz? Gerdanlığı mübarek, anneler iyi mi?

Gülşen el ucuyla selamlaştı:

— Sen oynayıp gülüp yürüyor musun? Munishan Paşşa Hanım iyi mi? Bibi Paşşa Hanım evlenip gittiler mi?

— Şükür, şükür, bizim avluya girin.

— Girerim dedi Gülşen ve boynundaki gerdanlığı çözdü. Sen benim geldiğimi onlara söyleme. Ben kendim birazdan çıkarım.

Cariyenin arkasına dönmesiyle kaldırımın yukarısındaki kapılarından birisi takır tukur açılıp, içeriden iki genç cariye, yalın ayak koşarak çıktılar. Gülşen'i gerdanlıkla avare gören kızlar bu tarafa bakıp yürüdüler.

— Gülşencan, Gülşencan! İyi misiniz, rahat mısınız? Sarpan[226]ız kutlu olsun!

Yaramaz cariyelerden birisi Gülşen'in önünden ve ikincisi yanından sürünüp, birincinin ağzından ikincisi "Gülşancan, iyi misiniz!" i alıp şaşırttılar.

— Peki, peki! Yaramaz kısrak ölüler! dedi Gülşen, Hanımlar işitse ne derler?

Kızlar Gülşen'in sözüne kulak asmadan geldikleri yöne bakıp onu sürüdüler.

— Tok kısrak! Gülşencan! Tok kısrak!

Gülşen sinirlense de yine onların söz ve hareketlerine gülmeye mecburdu.

— Kuruyup gidecekler… Bunun için de sizin önünüze para gelmez de.

Söze dikkat etmeden, oynayarak giden cariyelerden birisi Gülşen'in elindeki gerdanlığı kurcalayıp kendine çekti:

— Han ne kadar hatun almış idi, hanım, diye şaka şeklinde tekrar sordu. Raziye Hanım benden çekinmiş gibi:
— Han kurusun, onun aldığı hatunların hesabı kitabı yok, yavrum dedi ve bence de çok doğru söyledi.

[226] Düğünlerde ve diğer merasimlerde davetlilere takdim edilen kıyafet, şapkadır.

— Hangi mezardan aldın, bana verir misin bunu?

— Al, al dedi Gülşen gerdanlığı, serbest bırakıp, ölümlük yaparsın!

— Elbette tabutuma yaparlar!

Bahçenin başındaki kapıya ulaştılar ve üçü birden sıkışıp, içeriye girdiler.

31. Kırk Kızlar

Gülşenlerin girdiği avlu "Kırk Kızlar" diye adlandırılırdı. Burada Han'ın eğlenmesine hizmet eden "Kırk kızlar" duruyorlardı. Bu avluyaisim, hanende, sazende ve rakkase cariyelerin sayısından hareketle verilmiş. Bu sebeple avluya "kırk kızlar" denilmiş.

Hudayar'ın harem cariyelerinin sayısı yüz elli beştir. Bunların on dördü Ak Saray'da, sekizi Harem-i Hümâyûn'da, yani Han'ın yatıp kalkmasına mahsus yerde, diğer sekizi Ormanbek'in bakımında, onu sütanneler huzurunda, yirmi beşi bu "kırk kızlar"ın ve kalanları her bir hanımın hizmetindeydiler.

Avlunun çevresinde top oynayan "kırk kızlar"dan yedi sekizi Gülşen'in önüne koştular.

—İyi misiniz?

— Hızlı kızlı koşup yorulmayın!

— Kocanız ölmedi mi?

— Şehir delikanlıları sağ mı?

Bu kızlar sözü edilenlerden yenilmeyen yaramazdılar. Gülşen de şimdi ciddiyetini korumadı:

— Sıkılmadan oturuyor musunuz? Aralarında gebe kaldığın yok mu? Oynaşıp tutulmadın mı?

Bu avlu dört küçük ve bir harikulade misafirhaneden, ayrıca "kırk kızlar"a ait yemekhane ve başka yapılardan müteşekkil olup, kızlar küçük evlere yerleşmiştiler. Onların süslenmelerine gelince, yukarıdaki cariyelerde görüldüğü gibi kırmızı gömlek, sarıçiçekli kırmızı şal, şuvamatas veya adras yelekti. O sırada top oyununa iştirak eden kızların hepsi neredeyse yalın ayaktı, işteki ve yemekhanede yemek pişiren kızlar iki renkli deri çizmeler

giymiştiler. Ekseriyeti, yirmi yaşını geçmiş kızların arasında on altı, on yedi yaşlılar da görünüyordu. Bu kızlar memleketin her tarafındaki beylerden Han'a hediye olarak gönderilmişlerdi. Bunun için onlar seçilmiş güzellerdi. Cariye sıfatıyla hareme geldikleri günlerde her biri Han'ın sevgisiyle bir iki makama layık görülmüş, sonra da kırk kızların içine havale edilmişti. Onlar hâlâ şehrin meşhur hatunları olan Şarkıcı Nusret, Batırbaşı Teyze, Şarkıcı Tille, Şarkıcı Taci, Şarkıcı Miskal, Han Agaçe, Misak Agaçe, Oyuncu Uluğ, Şahbaççа, Recephan, Şarkıcı Taş ve hatta Mergilanlı Zebihanlardan konuşma, raks ve şan dersi alırlar ve bunun için her biri kendi yeteneğinde iyi sanatkâr olmuşlardı. Cuma günü geldiğinde bu avludaki büyük hane düzene girer, kırk kızlar yeni giysiler giyip allık sürer, sürme çekerler, türlü takılar takıp, acayip şekilde eğlenceye hazırlanırlardı. Cuma namazından sonra Han bazen yanında Raziye ve Agaçe Hanımlar ile bu avluya geçer, büyük odanın köşesine konulan özel sandalyeye oturup, kırk kızların eğlencesini izlerdi.

Böylece kızlar Gülşen'i avlu ortasındaki top oyununa sürüdüler. Gülşen oyuna iştirak etmekte inatçılık etmişti, kızlar güçlü geldiler. Çaresiz o da oynamaya mecbur oldu. Bir kenarda oturup soyundu. Bu kızlar gibi yalın ayak, başı açık oldu. Fabrika işi gömleğini kıvırıp, kolunu dirseğinin yukarısına kadar kıvırdı ve içliğini de baldırına kadar kaldırdı.

Kızlar kendilerinin yaptıkları büyük ipek topu Gülşen'e verdiler:

— Bitiş elli; her onda bir devre; eğer topu bitişe ulaşmadan dışarı atarsanız, her birimizi sırtınıza alıp avluyu bir kez dönersiniz, dediler kızlar.

Gülşen şartı işitip düşünüp durdu.

—Eğer bitişe ulaşırsam?

—Biz sırtımıza alıp döneriz!

—Kaçıranlar olmazsa, topa vursunlar, beni yorsunlar mesele değil, dedi Gülşen ortaya gelip.

Kızlar onun şartına razı olup, avlunun çevresine dağıldılar. Gülşen oyuna başladı. Top çıkmıştı. Gülşen birinci oyunu başarıyla tamamladı. On ikinci vuruşta birinci devre dönmüştü. Gülşen'in uzun saçları etrafına dağılıp, hatta göğsü de sallandı. Kızlar bağırıp gülüştüler. İkinci devrenin sonucu da bu şekilde neşe verdi. Lakin üçüncü devrede yere sekizinci sekişinde top

kaçtı. Gülşen topu sürekli sürüp havalandırmaya çalışsa da olmadı, yerde yuvarlanıp kaldı. Kızlar çığlık içinde alkışladılar ve Gülşen'in etrafını sardılar. Gülşen çıkıp kaçmaya çalışsa da olmadı, beklemediği bir an bir kız arkadan gelip atlayıp bindi.

— Deh, eşeğim!

Kızlar gülüşüyorlardı. İki kız Gülşen'in öne örülmüş saçından tutup çekti. Bu manzaraya hatta evdeki ve yemekhanedeki kızlar da sinirlendiler. Birinci kız avluyu dolaştırıp çıkmıştı, ikincisi bindi… Böylece biçare Gülşen onlarca kızı kendi üstüne bindirip, arkası pislik oluverdi. Yine oyuna başlandı.

Akşama yakın yemek hazır olup, kızlar kendi eşleriye evlerine girdiler. Gülşen de bir eş kızlara katılıp ortadaki eve girdi. Kızların kendisi gibi, evin kilim ve eşyeları da düzensizdi. Orada bir eşarp, burada bir çizme, ötede yine bir şey… Kısacası, dağınık halde yatıyordu.

Gülşen bu duruma gücenip kızlarla tartıştı:

— Siz hiç düzenli değilsiniz. Ne zaman görsem, eviniz çingene heybesi salmış omuz!

— Çingenenin heybe koyduğu omuzu ise, kendin temizleyiver, Gülşen abla, dedi Nazik adlı bir kız.

— Ben mi, bana ne?

— Bana da ne?

— Senin yaşadığın ev, dedi Gülşen, temizlersen, gönlün açık olur.

— Ev temizlenmese de gönlüm açık, dedi Nazik veyanındaki Tuhfe'ye bakıp güldü. Tuhfe senin de gönlün açık mı?

Tuhfe ağzını kocaman açarak Gülşen'in önüne geldi:

— Bana kendi gözünle bak, abla. Gönlüm kandil gibi açık, gördün mü?

— Gördüm, gördüm, dedi Gülşen, yüzünü dışarı çevirip. Gönlünün açıklığı üstüne yine bir şey diliyor.

— Ne diliyor, yer mi, dedi üçüncü yönden Kumru. Gönlündekini buluyormuşsun, abla. Benimkine de bakar mısın, ne diliyormuş?

— Seninki de erkek diye güldü Gülşen. Bunlara bir söz söyle de, kaç! Yemek geldi. Nazik, sofrayı kur!

Nazik sofrayı kurdu. Ortaya iki Hitay tepsisinde pilav konulup, Gülşen ile yedi kız yemeğe oturdular. Sohbet mohbet olmadı. Yatsıdan sonra evlerdeki kızlar birer birer büyük odaya toplanmaya başladılar. İki tefle yavaş yavaş meşk başladı, dutar, tambur, kemençe ve çan gibi aletler çalındı. Kızlar karşılıklı eğlenceye hazırlanıyorlardı, çünkü onlar her gece eğlence ile gönül eğlendirirlerdi. Gerçekten, erkeklerin dünyasıyla ilişiği kesilen, aile hayatından mahrum biçareler bundan başka neyle avunsun? Onların avuncu gündüzleri oyun, geceleri eğlence, sonrası da uyku ile rüya idi.

Kızlara özgü nezaket ile saz çalınırdı. Saza önderlik yapan tef yarım seste gümbürder, zilleri şıngırdardı. Büyük kandildeki yüksek ışığın altında harem kızlarının güzelliği parıldar, ortadaki oyuncunun memeleri makam ile sallanır ve "kırk kızlar" daki gündelik eğlenceyi alışkanlık yapan diğer avlu cariyeleri ile oda gittikçe dolardı.

Oyuncu selam verip sahneden indi. Onun yerine Nazik çıktı. Nazik'in sahneye çıkmasıyla tef de başka bir ezgiye geçti:

— Bak bakan, bak bakan…

Tefe sazlar koşulduktan sonra, ikisi arasında kesik ve coşkulu bir ezgi doğdu. Nazik, ortada serbest bir tarafa geçmişti, kızların bazılarından saz gibi coşkulu ve nefis ahenk işitildi:

Açılınca laleler, toplayıp yürüyecek çocuklar,
Söylediniz mi teyzeler, geçen tatlı söz müdür?
Geçen tatlı söz müdür?

Dikildiğimi bilmese, dikkat etmese,
Rahmi asla gelmese, bana yaptığı naz mıdır?
Çektiğim zulüm az mıdır?

Nazik oynar, kızların şarkısına vücut hareketiyle onay işaretini verir ve bunda nefis bir sanat gösterirdi.

Bağrım ateşte yanar, yârim beni inkâr eder,
Köleyi yok sayar, bana ya dargın mıdır?

Bana ya dargın mıdır?
Yârimin yüzü güldür, zülüfleri sümbüldür,
Anında gören kul erir, yoksa bu hayalmidir?
Yoksa bu hayal midir?
Ateşli gözünü oynatıp, aşığı ucuza satıp,
İsyan çamuruna batıp, sitem etmek tekrar mıdır?
Sitem etmek tekrar mıdır?
Yolma sen yaramı, ağlatma fazla, hürmet et,
Bulunduğun yerdir harem, yani şahım eğlencesidir!
Yani şahım eğlencesidir.
Aylar yıllar ağlamış, sürekli yüreğini dağlamış,
Hasretinden yıkılmış, bahtsız bir kızdır Nazmi!
Bahtsız bir kızdır Nazmi!

Sonraki beyitler ağır bir faciayı tasvir ettiler: Aylar, yıllar ağlayan, hasretinden bilinçsiz yıkılan bahtsız bir kızın azaplı feryadını canlandırıp gösterdiler. Bu yerde cilveli ezgiyi sevimli yapıp bir hasrete tercümanlık etti. Yukarıdan başlayıp cilveli ruhta şarkı söyleyip gelen kızlar ve daima nazlı bakışta olan ortadaki oyuncu da buradaki ağır manayı kendine almaya gayret ettiler.

Aylar yıllar ağlamış, sürekli yüreğini dağlamış,
Hasretinden yıkılmış bahtsız bir kız Nazmi'dir!

Bu "bahtsız bir kız" eğlencedeki kızların her birisine malumdu. Fakat bu meclise onun feryadı iştirak etse de, kendisi iştirak etmez, sayısız feryatlar, figanlar, hasretlerle yorulmuş bu kız şimdi toprak altında rahat uyuyordu. Onun haline tercüman "kır kızlar"dan herkesin bildiği gibi, hatta onu özleyip ağlayanların hâli de bulunuyordu. Gerçekten, özgürlükten mahrum edilmiş mazlum kızlara nice eserler yazıp gitmiş bir şaireyi kim bilmesin, çoğunluğun söylemediği hasreti ezgilere salıveren şaireyi kim unutsun? Âşığından ayrılmış bir maşuka, namusuna dokunulmuş bir mazlumun feryadı kimlerin yüreğine girip oturmasın?

Böyle… Bundan bir yıl önce bu "kırk kızlar"ın içinde Nazmi isimli bir kız

ölmüştü. Bu, şu kızın dokunan beyitlerinden biriydi. Kızların lafına bakılırsa, Nazmi, Hokant köylerinin birisinden, güzel kızmış. Nazmi, teyzesinin oğlunu seviyormuş. Hatta düğün günleri de yakınlaşıyormuş. Babası çok fakir çiftçiymiş, Hudayar'ın nice vergilerini de ödeyememişmiş. Hudayar'ın çakalları (zalim tabiatlı, acımasız vergi toplayıcılar) köye gidip Nazmi'nin babasını dövmüşler, vurmuşlar… Kızından başka varlığı olmayan adam, üç yıllık vergi bedeline karşılık tutup Nazmi'yi Hudayar'a hediye etmiş. Nazmi'nin güzelliği Han'ın hoşuna gitmiş, onu sütanne hatunlara katıp hamama göndermiş. Hudayar bir iki gece biçarenin namusuna dokunup, sonra onu "kırk kızlar" a katmış… Nazmi burada tahminen iki yıl şarkı söylemiş, ağlamış. Kırk kızlara pek yenilikler katmış ve sonunda kendisi verem olup ölüp gitmiş.

Nazmi'nin sonraki iki beyitinden sonra eğlence bitti. Herkes kendi yerine dağıldı.

32. Nazik

Gülşen az önceki yedi kızın yanında uyumak istiyordu. Nazik ile Tuhfe yer hazırlıyorlardı. Kumru, Gülşen'e cilve yapıyordu.

— Sen ahmaksın, Gülşen Abla, diyordu Kumru. Kocanı yalnız bırakıp biz "bekârlar" ın içnde ne anlam buluyorsun?

— Saçmalama, dedi Gülşen. Sizlerden elbette, anlam bulmuyorum. Sizlerin düşündüklerinizi sadece...

— Olmasa sen neyi düşüneceksin?

— Ben hayat hakkında düşüneceğim. Sizler karın tokluğuna cilve yapıyorsunuz. Bir zamanlar ben de hanımannelere cariye idim. Fakat sizin gibi…

Bütün kızların gözü kulağı Gülşen'in ağzındaydı. Yerini hazırlamayı bitiren Tuhfe sordu:

— Sen uyumaz mıydın?

Gülşen biraz cevapsız, gülümseyerek durdu.

— Uyusam da sizin gibi herkesin önünde saçmalamazdım… Bu senin şeytanlığın. Namaz kılsan, oruç tutsan, hayaline bu şey hiç gelmez. İşte bir

tanesi Zarife, sizin gibi kötü söz söylemez.

— Ha ha ha, diye gülüverdi Kumru. Kendin söyle Zarife, sen gece nasıl rüya gördün?

— Yok ol, dedi Zarife yüzünü dışarıya çevirip. İnsanı gördüğü rüya ile ayıplamak istiyor.

Kızlar birer birer gelip yere oturdular. Yer sıra halinde ve birbirine eklenmişti. Gülşen kendisi için kenardaki yeri seçti.

— Gömleği çıkar, dedi Kumru durduğu yerden ve gömleğini çıkarıp bıraktı. İçliği bırak!

Kızlardan dört tanesi Nazik'i takip ettiler ve şap şup birbirinin çıplak etine vurup şaplattılar. Çırılçıplak kızlarla espriler başladı.

— Sizin yanınıza yatan kişi günahkâr olur, dedi Gülşen başını yorganla örtüp. Eğer bilseniz, her biriniz iki üç tane çocuğun annesi olacak yaşdasınız.

— Doğru söylüyorsun, kurban olduğum Gülşen, dedi Kumru yalancıktan kendini muma yaklaştırıp. Bana yine bir bak ki, belki beş çocuğun annesi olmaya da değerim.

Herkes gülüverdi. Yorganı biraz açıp bakan Gülşen de bu duruma katılarak güldü.

— Mumu söndür.

Kumru şamdandaki mumu söndürdü. Ev karardı. Şimdi "öte yat beri yat" ile birbirlerini itekleyip, sürüyüp yorganı dört tarafa sürükleyip kavgaya başladılar.

— Uykusu gelen yokmu, dedi Gülşen tehdit edip.

— Sessiz, sessiz dedi kısık sesle Kumru. Gülşen bizim eve uyumak için gelmişmiş.

— Evinde kocası uyutmamış biçareyi.

— Ben bunun için de kocaya varmayacağım da, dedi Kumru. Koca dediğinin adı çıksın, insanı uyutmaz.

— Uyu, biçare uyu dedi Tuhfe, "kırk kızlar" dan memnun ol da git.

Yine gülüşme başladı. Gülşen sürekli kendini tutsa da yine kızların gülüşüne katıldı.

— Konuşmakta da bir anlam olması gerek, boşu boşuna kıkır kıkır yerine sakin uyuyan iyi, dedi Gülşen.

— Anlamın aslı ne, Gülşen Abla?

— Anlamın anlamını sorma, Tuhfe dedi Kumru. Gülşen Ablam cevap versin, bizim bu "kırık kızlar"ın da kapanıp yatmasında bir anlam var mı ki?

— Onu bırak, dedi kızlardan yine biri, Gülşen Ablam kocasını yalnız bırakıp, biz anlamsızların içinde yine bir anlamsız olarak yatıyor; bunda da bir anlam var mı ki?

— Sesin kısılsın.

— Var, var dedi birisi. Bize yoldaş bulup geldi.

— Bize yoldaş bulup gelmesinde de anlam var mı?

— Niye anlam olmasın, bize benzer anlamsızlar çoğaldı.

Yine gülüşme başladı. Kızların "anlam" dan başlayan "peşrev" lerinin son cümlesi Gülşen'e de tesir edip kıkırdadı.

— Hepiniz yok olun… Şimdi anlamsızı çoğaltmıyorum, rahat uyuyun.

— Aferin, dedi Nazik. İşte şimdi size de anlam girmiş.

— Mesela, ne zaman girmiş?

— Çok önceden beri… Kocaya varalı kaç yıl oldu, Gülşen Abla?

Kızlar yine kıkırdayıp güldüler.

— Kötü sözü bırakın, uyuyalım.

— Uyumayı biraz bırakıver, Gülşen Abla, dedi Nazik. Ben sana tatlı bir hikâye söylesem dinler misin?

— Hikâyen kurusun…

— Kendisi tatlı söz. Dinlemezsen, hiç uyutmam.

Gülşen mırıldanıp yerinde döndü.

— Söyle, lakin uzatma.

— Uzatmayacağım. Siz de sessiz yatın, eltiler!

Birbirini gıdıklayıp, kıkırdayan kızlar Nazik'in sözüne kulak asmadılar.

— Tuhfe, Kumru, diye haykırdı Nazik. Uslanmazsanız boğacağım, olur mu?

Nazik'in tehdidine yine kulak asan olmadı. Nazik sıçrayıp yerinden kalkmıştı, kızlar yorgana gizlendiler.

— Ağzına acımadan vuracağım, Nevruz!

Yorganın içinde kızların hıçkırığı işitilse de, az önceki patırtı bitmiş gibi oldu.

— Uyanık mısın, Gülşen Abla?

— Konuşuver.

Kızlara yine bir kez daha tembih yapıldıktan sonra Nazik kendi yerine gelip oturdu.

— Bir gün erkenden biz hamamdan geliyorduk, diye hikâyeye başladı Nazik. Bize yol üstünden bir yiğit yoldaş oldu…

— Eski dert, dedi birisi, kızlar hıçkırdılar. Eski söz ise, insanı haberdar etmek için bırakmaz mısınız? Ben Gülşen Abla'ma söylemek istiyorum, sizler işitmeyin, ya uyuyanlar olmazsa, söze söz katanların!

— Söyleyiver, biz uyanığız, dedi Tuhfe, Nevruz, Kumru, Hemrah sessiz yattı, sonunda!

— Şöyle, Gülşen Abla, yoldan bize bir yiğit yoldaş oldu. Kendisi nasıl yiğit diye sorarsan: Sürme çekmiş gibi ahu gözü ver, kırmızı elma gibi sıkı yüzü var, yeni çıkmış yeşil çimen bıyığı, Raziye Hanım'ınkinden de daha nefis kalem kaşı… Üstüne giydiği ipek kumaştan elbise kendine o kadar yakışmış ki, biz kızlar gayri ihtiyari ona baktık. A, öyle mi, Tuhfe?

Tuhfe tasdik etti, Gülşen'den uyanıklık cevabını alıp, Nazik devam etti:

— Genç, utangaç yiğide benziyordu. Yirmi yaşındaki kızın gözlerini kendine diktiğinin farkına varıp, yere baktı. Bizi hamama götüren Nesibe teyze ile Hanife dadı idi. Onlar bizi yiğide dönmüş halde görüp, hızlı yürümeye zorladılar. Biz yiğide baka baka naçar adım atıyorduk. Yiğit ise bizden ayrılmadan bizimle birlikte geliyordu. Biz sarayın büyük kapısına yetişmiştik ben dönüp arkama baktım. Genç yiğit, hâlâ on adım geriden geliyordu. Şeytan vesvese edip gönlüme bir söz geldi. Yavaş yavaş hareket edip, kızların gerisinde kaldım. En arkaya geçince başımdaki eşarbı alıp, peçenin içinden yere attım. Büyük kapıya yakınlaşmıştık, kapıcılarkapıyı açıp uzaklaştılar. Eşarıbım yere düştü mü, düşmedi mi bilmiyordum, lakin kapıdan dışarıda düşmesini diliyordum. İş beklediğim gibi olmadı, diye pişman oldum. Çünkü kapıdan on adım içeriye girmiştik, kapı kapanmadan yine arkama

döndüm. Kendimden beş adım ötede düşmüş eşarbımı az önceki yiğit yerden alıyordu. Ben dönüp yoluma gidiverdim….

— Abla, eşarbınız düştü!

Yüreğim yanarak durdum. Yiğit eşarbımı getirdi, suratında biraz gülümseme vardı.

— Sizinki midir, diye sordu.

— Benimki diye elinden aldım, teşekkür etmek de aklımdan çıkmış. Sevimli yiğit başka söz söylemedi. Eşarbı bana verip sarayın büyük kapısına bakıp gitti. Ben sendeleyerek kızların arkasından hareme sürüklendim. Ben yiğidi bir adım öteden gördüm, sesini de işittim, eli de elime deydi herhalde. Uyumuyor musun, abla?

— Uyanığım, dedi Gülşen. Peki, ondan sonra ne oldu?

— Ne olduğunu şimdi söyleyeceğim… Heyecanla “kır kızlar” a girdim. “abla, eşarbınız düştü, sizinki mi?” cümlesi kulağımın içinden gitmiyor ve suratı gözümün önüne geldikçe, yüreğim yanıyor. O yöne düşünüyorum, bu yöne düşünüyorum, düşüncemin başına gelemiyorum, ama yüreğime bir parça alev atılmış, yanıyor. İçimdeki bu ateş ile güya ben mest olmuşum, başım şişmiş, gözüm çökmüş, yürüdüğümü durduğumu bilmiyorum. Niye gördüm, niye baktım? Niye eşarbımı düşürdüm, niye alıp verdi, niye saraya girdi? Bu kendisi cin beni cinli yapmak istiyor… Ah, yine bir görseydim! Hamama gidenlerin her birinden soracağım: “Yoldaki yiğidi sen gördün mü?” “Gördüm…” Görmüş olanların sizlerin de yüreğiniz yandı mı, yine göresiniz geldi mi?” “Yok.” Bundan sonra onun cin olduğuna inanacağım: Ben cine değdim, cin beni çaldı, diyeceğim. “Bizim sarayda bundan yiğit var mı?” “Yok.” Demek beni cin çalmış… Tuhfe ise: “Sen peri yiğide âşık olmuşsun” diye güldü. Ben onun sözüne inanırım. “Belki peri yiğittir, o da beni sevmiştir” diyorum. Bundan sonra ben beklemeye başladım. Eğer sevmişse, beni kendi yurduna alıp gider, diye düşünüyordum. Sabah bekledim, gece bekledim, peri yiğitten haber yok. On beş gün sonra hamama gitme zamanı geldi. Ben soyundum, belki bugün periler yurduna giderim, diye düşündüm. Bu arzuda herkesten önce ben hazırlandım. Vardık. Hamamdan çıkıp peri yiğit ile karşılaştığım yere yakınlaşmıştık, yüreğim oynamaya başladı.

Karşılaştığımda yapacağım işaretleri düşünüyordum. Eğer dışarıda durup yanına çağırsa, kızlardan ayrılmak istiyordum. Malum yere geldik. Peri yiğit yok. O tarafa bu tarafa, dar sokak içlerine baktım, yine yok. Vücudumdan soğuk ter boşandı, kızlardan ayrılıp, yolda durup kaldığımı da bilmiyorum. Bir ara Nesibe teyzenin çağırdığı sesle gözüm açıldı ve ne halde kızlara yetiştiğimi bilmiyorum. Saray kapısına gelince kaç kez arkama baktım, dedi Nazik ve uzun nefes alıp, biraz durdu. Böyle, ben peri yiğide aşığım. Üç aydan beri aşığım, Gülşen Abla.

— Peri yiğide mi âşıksın, he he he.

— Niye gülüyorsun, Gülşen Abla? İnanmıyorsan, Tuhfe'ye sor.

— Âşıklığına gülmüyorum, dedi Gülşen yine gülerek. Senin söylediğin yiğit peri değil.

Nazik yerinden sıçrayıp kalktı.

— Kim öyleyse?

— Âdem!

— Âdem. Sen onu gördün mü?

— Gördüm. Kendisi bizim sarayda… Şimdi yarışçının yerine kim oturmuş, biliyor musun?

— Biliyorum, Kâtip Enver adlı kişi.

— Senin âşık olduğun "peri" yiğit bu.

Tuhfe birden kahkaha atıverdi. Bu gülüşle uykuya dalan kızlardan bazısı uyandı.

— Kâtip Enver'e âşık olmuşsun, Nazik.

Nazik hemen ciddileşti…

— Bu kadar genç yiğit kâtipbaşı olur mu, Gülşen Abla?

— Olur.

— Olsa da değer, dedi Nazik, kendisi evlenmiş mi ki?

— Ben nereden bileyim, evli mi, değil mi? Evlenmemiş olsa da seni almaz.

Nazik bir süre sessiz kaldı…

— Elbette beni almaz, dedi Nazik, onun sesinde bu zamana kadar işitilmemiş bir kırıklık ahengi vardı. Elbette, sen söyleyince beni almaz. Ben

kirliyim, ben.

Gülşen cevap vermedi. Biraz sonra sıradan horlama sesler işitildi ve bu horlayışı arasıra hıçkırarak ağlama sesi bozuyordu.

33. Yeni "Hüner"

İçeriden çıkıp gelen Mahdum, kâtipbaşıyı bekleyip oturanların içinde Mola Abdurrahman'ı da gördü.

— Hayırdır, Molla Abdurrahman, hayırdır.Vealeyküm selam.

Salih Mahdum Molla Abdurrahman ile görüştü ve onu insanlardan ayırıp misafirhaneye alıp girdi.

— Peki, şöyle. İyi misiniz?

— Elhamdülillah. Sizin sıhhatiniz?

— Allah'a bin şükür. Peki, hoş gelmişler.

— Ben geçen günkü iltifatları sebebiyle Eğer kâtip Enver cenapları uygun görürlerse, kâtipliğe girsem mi,niyetiyle, dedi Molla Abdurrahman

— Çok iyi, çok iyi, dedi Mahdum, ne tuhaflığı var, ilminiz yeterli, fakat yazı. Yazıdaki eksikliğinize elbette Enver üstatlık yapar, bakıp durmaz. Güzel yazı yönünden size eğitim hacet olmasa gerek.

Biraz yüreği ezilerek:

— Düzen ve yazıda da üstada muhtaçlık az, Kâtip Enver gibi olmasak da ondan geri kalmayız, efendim, dedi.

— Yine iyi, yine iyi. Amma, lakin divanhanedeki bütün kâtiplere, müftülere bakılırsa Enver'in düzeni güzelmiş. Bu, elbette, eğitim fazileti. Az olan şeyler öğrenilse, şüphesiz yararı olur. Peki. Kâtip Enver'e kendileri tesadüfen mi gelmek istiyorlar yoksa ben aracı olsam iyi mi?

— Bilemedim. Kendileri aracı olsalar da uygun mu, diye düşünüyorum.

— Aracılı da iyi, zira rahat konuşuruz, sonra sizin mükemmelliğinize kâtipbaşıyı inandırma zorunluluğu da var, dedi Mahdum ve biraz düşünüp durdu. Peki, divanhane kaidelerine göre, yeni kâtip tecrübe edininceye kadar sorumlu değilmiş. Bizim Enver de önceden sorumsuz hizmet etmişti.

— Gelirin önemi yok, zira hayatımızı imamlık neticesinde temin ediyoruz, efendim.

— Peki, bu yönden de kaygı azmış. Yazıda pratik olsanız, görev hakkı kolay. Gayraz bâb-ı âlîye alaka, baş ve başzâdeler ile münasebet de insana çok menfaat verir. Bu yöni size çok ganimet, dedi Mahdum ve sesini kıstı. İmamlık ile bir yere gelinmez. Ama bu endişeniz çok mantıklı. Kaygılanmayın Molla Abdurrahman, ben Enver'e sizin uygun olduğunuzu anlatırım. Elbette kendi yanına alır.

Abdurrahman, Mahdum'a teşekkür etti ve gitmek için hareketlendi.

— Ne zaman haber alırım? Elbette, cevabı kendileri verse gerek.

—Peki, erkenden tan vakti, dedi Mahdum. Niye hareketlendiniz. Çay, ekmek, yemek…

— Teşekkürler, efendim.

Mahdum, Molla Abdurrahman'ı avluya kadar uğurlayıp çıktı ve vedalaşıp, Enver'i bekleyip oturanların yanına geldi. Herkesten durumunu ve bekleme sebebini sordu. Elbisesi yayılanların çocuklarının nerede okuduğunu, eğer, bu ilçeden iseler, neden başka okula verdiklerini araştırdı. Özellikle oturup bekleyenlerin içindeki yamalı elbiseli, eli nasırlı bir çiftçi Mahdum'un dikkatini kendine çekmişti.

— Peki, peki kim, siz yeni köyden gelmiş görünüyorsunuz, dedi Mahdum, hani söyle ne hasta?

Çiftçi Mahdum'un hürmetine yerinden kalkıp, elini kavuşturdu:

— On üç kısım yerimiz vardı, efendim… Tahmini yanlış olmuş olabilir, otuz üç kısım vergi saymışlar. Ben buna dilekçe yazdıracağım, diye…

— Hım, dedi Mahdum, köyünüzde aksakal yok mu?

— Olsa da, efendim. Dikkat eden değil.

Mahdum yine bir kez daha çiftçiyi baştan ayağa gözden geçirdi.

— Dilekçe yazdırmaya akçe gerekir, kardeş. Akçeniz yoksa değmez, kardeşim.

Çiftçi yanını karıştırıp, güya akçesini gösterirmiş gibi hareketlendi.

— Akçesiz dilekçeye gelip deli olmuşuz efendim.

Mahdum çiftçinin akçesi olduğuna kanaat getirse de, Enver'den şüphesi yoktu. Çünkü altına değer vermeyen Enver'in bu çiftçiye benzeyen fakirlerin işini hâlledip, onlardan "akçe" almadığını biliyordu. Hatta bu konuda

Enver'e "Bu işiniz altına değer vermemek, yavrum." diye nasihatler etse de bir netice çıkmamış, buna binaen altına değer veren Mahdum kısa sürede ilginç bir hüner icat etmişti. Mahdum, genellikle insanlar Enver'e uğrayıp dağılırken, sekide oturuyordu. Enver'e uğrayıp çıkan her bir kişiyi durdurup neticeyi anlar, dilekçe yazdırmış veya başka bir şey danışmış ise, para verip vermediğini sorar, Enver verilen parayı almadan dönüp çıkmışsa, derhâl "Siz parayı az verdiniz herhâlde, bolca verseniz, elbette alırdı. Peki, olur. Var olanı bana bırakıp gidi. Ben onu razı ederim." diyerek dilekçe yazdırarak var olan akçesini tırtıklardı. Hatta bazen iki ağız söz için dahi kişiden bir şey almaya çabalar "Aç ayı oynamaz, sizden akçe istemeye çekinmiş, bana bir şeyler bırakırsanız, ona veririm. Size vermeye utanmış, diye söylerim. Yani, yine işiniz düşerse iyi olur." derdi.

Böylelikle Mahdum birkaç haftadan beri bu "hüner"i kendine meslek edinmiş, Enver dilekçe ve danışmadan bir pul almadığı günlerde, o nice akçeleri sekide oturup bulurdu. İnsanları yollayıp kaygısızca parıl parıl akçeyle içeriye girip gider, içeride bu günkü "gelir" i sayıp, bir pulu beş puldan, büyük akçeyi küçük akçeden ayırıp, "he, söz bildiğin kadar iş bil, dul çocuğu." diye kendince gülerdi. Elbette, bu hüneri ev ahalisinden gizler, özellikle, Enver'den "çokça" endişe ederdi.

Mahdum ikindi namazına gittiği vakit Enver saraydan dönüp geldi. Mahdum şaşırıp ve namazını yarım kılıp gelse de, yine mutlu adamlardan birkaçı işi bitirip dağılmıştılar. Mahdum pişman olup misafirhane eşiğinden döndü, ikindi ezanını geç okuyan müezzine sinirlendi. İçeride yine birkaç kişi göründüğü için eski âdetince, güya birisini bekliyormuş gibi, kaldırıma gelip durdu. Biraz sonra misafirhaneden bir mollaya benzeyen biri çıkıp geldi. Mahdum çıkışını beğenmemiş gibi yer altından gözünü kaçırıp bakarak, birden vaziyetini değiştirdi:

— Selamun aleyküm, hoş gelmişler, efendim!

— Ve aleyküm selam! Peki, iyi misiniz, Salih Mahdum? Katip Enver'de azıcık işimiz varmış. Yaşayın, çok zeki çocuk. Küçücük dilekçe yazdırıp aldım. Peki, iyi misin, Mahdum?

Mahdum'un ağzından her türlü nezaketler çıksa da onun ne için

dilekçe yazdırdığını soramadı. Çünkü bu adam bu sarayın şeyhlerinden olup, dilenciden hayır beklemek anlamsızdı. Bundan başka, şeyhi söze tutsa, “gelecek para”nın da elden gitme ihtimali var, bundan dolayı Mahdum sözü kısa tutmak istedi:

— Çok iyi, çok iyi, gelsinler, efendim!

— Geleceğiz, geleceğiz. Kâtip Enver’e Fatihâ da lazım. Kendiniz bir ziyafet verip çağırayım da demiyorsunuz, Mahdum. Ben kâtibe söyledim: Bu hizmetiniz ile kurtulamazsınız, bir ziyafet verip çağıracağız, dedim. Kâtip çok cömert tabiatlı görünüyor. Ne zaman gelseniz ziyafetimiz hazır, şeyh enişte, derdi. Çocukların düğününü yapıyor muşsunuz, diye işittim. Kâtipten sorsam, espriyle doğru cevap vermez. Hayırlı işi bekletmeyen iyi. Peki, düğün ne zaman, Mahdum?

Mahdum bu çok uzun “anlamsızlık”tan o kadar takatsiz kalmış, içeriden birisi çıkıp gitmesin, diye gözü dikkatsizdi.

— Düğüne bahara başlasak, diyoruz!

— Fırsatı uzağa alıyorsunuz. Hayır, her şey vakti saatine ulaşıp olur. Düğünleriniz de küçücük olmaz diye düşünüyorum. Dört ilçenin kazaları da düğüne söylenseler gerek,harem hanımlarını da birgün beklersiniz. Zira damat çocuğunuz küçücük adam değil. Birer bin kaftan gitmesi muhtemel. Elbette, düğüne gelenlerin elleri boş olmaz. Harem hanımları ise yüz altınlık hediyesiz gelmezler, kızınıza cariye hediye etseler de şaşırtıcı değil. Elbette gelire uygun harcama, denen söz var.

Mahdum, misafirhaneden gelen ayak sesini işitip, huysuzlanan at gibi tepindi. Şeyh ise hemen bülbül gibi ötüverdi.

— Düğünden korkmaman lâzım. Hayırlı işi Allahu Teâla’nın kendisi yetiştirirmiş. Sizin düğününüz, elbette, başkalarınınkinden çok büyük olacak. Yine böyle olsa da tevekkülle kulacı geniş almak gerek. Allah kısmet ederse, düğün günü gelirim. Lakin bana benzeyen adamdan iki tanesi bir günde beş bin kişiyi bekler.

Misafirhaneden çıkıp gelen bir hatun kişiydi, onların yanından şapırdayarak geçip gitti. Mahdum ikilemde kalıp gah şeyhe, gah hatuna bakıp kaldı.

— Kadınlar ise içeriden kaygılanmasın… Bizim kadınlar düğünde hatun bekleyip çok ustalaşmış. Düğünden bir hafta önce haber verilse, elbette, başüstüne, kadınları göndeririz… Hayaliniz perişan görünüyor, Mahdum, bir uzvunuzda ağrı var mı, Molla Salih?

Gerçekten de Mahdum şimdi çok dikkatsiz olmuştu. Çünkü misafirhaneden ikinci ayak sesi yürüyüp geliyordu.

— Yok, sağlam.

— Şöyle, düğünde adam beklemekten telaşlanmayın. Düğünden önce deminki ziyafeti unutma, Molla Salih. Bu bahane ile Kâtip Enver ile de bir konuşalım.

Az önceki çiftçi kaldırımdaki iki "hürmetli" zata selam verip, kapıya geçti. Takatsiz Mahdum şeyhin sözüne kulak vermeden:

— Siz bekleyin, kardeş dedi.

Çiftçi ötede durdu. Şeyh yine sözüne devam etti:

— Eğer fırsatınız olursa, ben bu hafta içi boştum, Kâtip Enver her zaman da hazırmış. Nezaketin o kadarına da gerek yok. Mantı mı, samsa mı, her halde ağıza yakışacak yemek olsa kâfi. Vaktini belirleyip, okul çocuklarından birini bizim eve gönderseniz yeter.

— Peki, efendim.

— Olmazsa, söz şöyle olsun. Siz de bizi yoklayıp eve gitseniz. Adımınız para ister mi? Hayır, Molla, Salih, görünceye kadar Allah'a emanet.

— Hayır, efendim, hayır.

Mahdum şeyhi dış kapıya kadar uğurlayıp çıkmaya da öfkelenip, çiftçinin yanında durdu:

— Ne söz, dilekçe yazdırdınız mı, kardeş?

— Yok, efendim, dedi çiftçi, efendim şu kâğıdı yazıp verdiler, ekspere gösterilen kâğıtmış.

— Çok iyi, dedi Mahdum, kalem hakkı verdiniz mi?

— Yok. Akçe versem olmaz mı, efendim.

— Azıcık ver.

Mahdum "azıcık vermişsiniz" demek istedi, fakat "azıcık ver" ile dilini dişleyip, dilini geri çekmeye mecbur oldu. Çünkü o anda misafirhane

tarafından Enver çıkmış ve Mahdum'a selam vermişti…

— Ve aleyk… Ben, şöyle, camiden, dedi Mahdum şaşırmış halde ve kendi ağzına bakıp duran çiftçiye işaret etti, işiniz bitmişse gidin.

34. İşlerin En İyisi Ortanca Olandır

Çiftçi "azıcık ver" diye dilenciye ne vereceğini bilemeyerek kaldırımdan çıkıp gitti. Mahdum terlemiş, ne yapacağını şaşırmış şekilde Enver ile içeriye yürüdü. Biraz sözsüz gittikten sonra yavaşça Enver'in yüzüne baktı.

— Gazi şeyh huzurunuzda imiş, dedi Mahdum, kendisi çok anlamsız adam… Ziyafet miyafet diye bir saate yakın vaktimi aldı. Kendisi çok tamahkâr adam. Size de ziyafetten dem vurmuş olsa gerek?

Enver tebessüm edip başını salladı. Mahdum, Gazi şeyhten konuşmaya devam etti:

— Tamahın çok kötü bir sıfattır. Yani kanaatli kişi aziz, tamahkâr kişi hakirdir. Merhum babası da çok, tamahkârdı. Köpek yediğini kusmuş, oğlu ondan da rezil çıkmıştır. Bu nesil küçükten büyüğe, birbirinden beter. Bedava dilekçe yazdırıyorsun, gidi ver. Yine bu sarayda ziyafet kim ki mani!

Enver, Mahdum'un sözüne gülüp, arkaya gidiyordu. Mahdum içeriye doğru söylenip giriyordu:

— Nezaket gerekli değilmiş: Mantı mı, samsa mı, her nasıl ağıza uygun yemek varsa yeterliymiş. Kebap olsa yemezmiydiniz, şeyh? Düğünde kendisi başı çekermiş, adam beklemeyi çok bilirmiş. Ey… Ben senin gibi tamahkârı düğünbaşı yapacak kadar deli oldum mu? Evinden tek gelip, çift gitmek istemek de, tamah.

Mahdum bu sözle içeriye girip, avlunun ortasında bebeği kaldırıp bekleyen Rânâ'nın yanından eyvana geçti. Mahdum'un arkasından giren Enver, Rânâ'nın önünde durup, ondan bebeği aldı. Babasının yüzünde sinirleniş sezen Rânâ Enver'e "ne nar?" dermiş gibi işaret etmişti. Enver gözünü kısıp, önemsiz olduğunu belirtti.

Mahdum eyvana çıkıp oturunca yine bir "estağfirullah" dedi. Çünkü keyfi çok da bozulmuştu. Önce mescitten geç dönmeyle bozulan yüzü, Gazi şeyhin "alçaklığı" ile daha çok belirginleşmişti. Bu günkü beklenen "gelir"

baştan ayağa felakete uğrayıp, Mahdum'un gönlünü huzursuz etmiş, özellikle çiftçinin de bedavaya kurtulması ve kendinsin Enver'in önünde rezil oluverişi… Bunların hepsine bu "alçak", "tamah" sebeptir ve bunun için de Mahdum, Gazi şeyh hakkında her bir sözü söylemekten çekinmedi.

Enver avluda çocuğu aracı yapıp, Rânâ ile konuşuyordu. Mahdum geceleyin yemek pişirmeyle meşgul Nigâr Hanım'dan yemeğin hazır olma vaktini sorup, Enver'i yanına çağırdı.

— Buyurun, bu tarafa, Enver, dedi Mahdum. Yemeği burada yesek de olur. Sen, Rânâ, kardeşlerine bak: Mensur dışarıda görünüyor gibiydi; kapıyı da zincirle, kızım!

Rânâ dışarıya çıkıp gitti. Enver elinde bebekle eyvanın köşesine gelip oturdu. Bebek Enver'in elinden fırlayıp her tarafa çabalıyor ve türlü sesler çıkarıp bağırıyordu. Mahdum bebeğin hareketine dikkat kesildi:

— Mam mam, mam mam mam, du du duv, du du duv, dedi elini bebeğe oynatıp. Hey dul çocuğu, hey dul çocuğu! Çok yaramaz olmuşsun, çok, du du duv!

Bebek Mahdum'a çabalar, küçücük ellerini gâh açıp, gâh yumardı.

— Gel, yiğit, gel! Şimdi, ham de, ham; kızamık çıkıp geçseydi. Du du duv.

Rânâ kardeşlerini itekleyip girdi. Mahdum bebeği koyup, çocukları bırakıp gitti:

— Hey anlamsızlar! Çağırmasak, eve girmeyi bilmezsiniz! Elbisesi kara, elbisesi! Toprağa mı ağnadın, eşek! Çırp, çırp, çözüp çırp! Ne yazık ki, elbise. Bunları şimdi ne yapsak olur, Enver?

Enver, Mahdum'dan korkup duran çocukların haline bakıp, gülümsedi:

— Akıllanır.

— Kıyamette mi? Bunların cezasını vermezsem. Ha, gözlerin kurusun! Rânâ, sen abine minder verip, kardeşini al, annene söyle, yemek dinlenmişse üleştirsin!

Rânâ balkona minder serip, Enver'den bebeği aldı ve annesinin yanına gitti.

— Enver, buyurun mindere çıkın! Ellerinizi yıkayıp gelin, eşekler!

Çocuklar yürüyüp arka gittiler. Enver de el yıkamak için çocukların arkasından vardı. Arkın suyu çok çamurluydu. Enver çocukları arktan dönderip, abdesthanedeki duru sudan onların eline döküp, yıkattı. Sıra kendine gelince eyvanda kalkıp, Mahdum bağırdı:

— Rânâ, abinin eline su dök!

Enver, Rânâ'nın gelip su dökmesine bakmadan, kendi yıkayıverdi. Rânâ yetişip gelene kadar elini yıkadı. Mahdum kızına sinirlendi:

— Çok yavaş adımsın, a, Rânâ. Kuru ekmek yiyip seni suya gönderen kişi, sen dönüp gelene kadar, sıkışıp ölür!

Mahdum'un teşbihinden Enver ve Rânâ gülüştüler. Sözü yerinde kullandığı için olsa gerek, Mahdum'un kendisi de gülümsedi:

— Doğru da, Kâtip Enver, eli yavaş hünerliden ayağı çabuk dilenci iyiymiş!

Onlar yine gülüştüler. Mahdum hoşlandı. Enver mindere çıktıktan sonra Rânâ ortaya sofra serdi. Nigâr Hanım, çanak tencerede pilav getirip, hepsi birlikte yemeğe oturdular. Yemek beğenilmişti. İlk kez Mahdum, Nigâr Hanım'ı takdir etti:

— Bugünkü yemeğin iyi, Nigâr… Fakat eti çok koymuşsun.

Nigâr Hanım gülümseyip Enver'e baktı:

— Et çok olursa yemek beğenilir.

— Her işin ortası iyidir Nigâr.

— Bu sözün yemeğe eti çok az koymakla ne alakası var?

Rânâ annesinin bu sözü ile kıs kıs güldü. Enver yüzündeki gülümsemeyi gizlemek için dışarıya baktı.

— Hadisin hükmü herkesi kapsar Nigâr, dedi Mahdum. Buradaki ömür, dünya işleri; dünya işleri, ehl-i müminin az hareketinden ibarettir. Şunun gibi, bu hadisin pratiği ahiret için de yarayacak hükümdür. Mesela, oruç ve namaz, mümin kişiyi cismen boş ve nafakalı kadından aciz kılar. Demek ki, bu halde ibadetin kesreti, yani haddi aşmak da hayırlı ömre katılmaz, zira farz ve sünnet kul için kâfiydi. Yeterli denilenin anlamı ne, bu ortada olmak demektir. Bundan dolayı, bu hadis mukaddes aileler hususunda rehber tutulsa, yine aynı hikmet ve sevaptır. Mesela, yemeğe 1 kilo et koymak istiyorsun; ama

“orta” yapmak niyetiyle, sözü edilenden etin yarısını ayırıp aldın. Aferin, hikmeti seyret. Ertesi gün yemeğin yine etli, yani “orta” ile iki günlük ihtiyaçtan kurtulup, sevap da kazandın. Diğer hikmet: Zenginliğin iyiydi. Yemeği lezzetli yeyip, nefsin iyi yemeğe alıştı. Vakit gelip, naçar oldun, günün etsiz yemeğe kaldı. Ama daima kötülüğe emreden nefsin, etsiz yemeğe alıştıranın bahanesiyle, etsiz yemek ağzına yakışmaz, bu bir eziyet, der. Üstelik: Leziz yemeğe alışan nefsin isteğiyle, envai kötülüklere ve aşırı işlere kalkışma tehlikesi de vardır. Bu neden geldi? Elbette “orta” ya uymamazlığından.

Mahdum’un “emr-i mağrûf”u Nigâr Hanım’a bakıp söylense de, gerçekte genel, yani, bir taşla birkaç kuş vurmak istiyordu. Ancak, karşıya bakıp atılan bu taştan Mahdum’un kendisi de emin değil. Eğer kazanın çevresinde oturanlardan birisi kalkıp, başkalarından kesin bakışla “Fakat bu günkü her işin ortası iyidir örneğini alalım: “Kaldırımdaki “dünya işleriniz” sizin söylediğiniz “orta” ya girer mi?” diye sorarsa, bilemedik ki, Mahdum ne diye cevap verirdi. Medrese görmüş Salih Mahdum, belki bu suale de şaşırmaz. Kitabın “nafaka” bahsinin sayfasını açıp “nafakalı kadın” için olan hareketin farz olduğundan ve bundaki sayısız sevaplardan dem vurup, “nafaka” ile işi olmayan bazılarını “yere baktırması” da mümkündü… Lakin ok yiyenlerden hiç birisi Mahdum’a karşı çıkmadıkları gibi, onun sözünü tasdik etme belirtisini de göstermediler. İhtimal ki, onlar karşı çıkmaya acizdiler veya karşı çıkmaya arada başka bir sebep vardı. Fakat birbirine karşı oturan iki genç, birbirine manalı bakıp gülümsediler.

Mahdum emr-i mağrûftan sonra yemeğe baktı, uzun süre konuşmaksızın yemekten başını kaldırmadı. Mahdum’un iddiasına göre, her bir işte de “orta” ölçüdür. Lakin yemek almakta bu “ölçüt” unutuldu. Başkaları ara sıra bir parça et katıp aldığında, Mahdum bir kaşığı bile etsiz geçmemeye çalıştı. Yani “orta” dan dan geçip yüksekte iş gördü.

Yemeği yarılayınca, Mahdum kazandan başını kaldırıp, Enver’i ağırlamayı teklif etti, çocukları yemeği dökerek yedikleri için ayıplayıp, Rânâyı cimriliği için payladı:

— Cimrisin kızım. Bu da yemek yemek mi?

— Benim ki daha az, dedi Rânâ.

Bu söz Enver ve Nigâr Hanımları ses çıkararak gülmeye mecbur etti.

— Sana bir söz değmesin kızım, dedi gülerek Mahdum. Yemeği yavaş yiyen kişi, işte de yavaş olur.

— Demek ki, yemeği "hızlı" yemek gerek imiş.

— Ağzın yanmazsa hızlısı da olur.

Yine gülüştüler.

Mahdum, gülerken durup:

— Hey, gerçekten, dedi. Kâtipbaşından bir ricamız varmış, aklımdan çıkıvermiş. Kim peki… Şöyle, az önce molla Abdurrahman gelmişti. İşte o sözümüze binaen sizinle buluşmak istiyormuş. Zamanında o da kâtip olmak istiyordu. Peki, ben Kâtip Enver ile konuşurum, kendi yanına alsa gerek, dedim. Kendisi iyi molla olmuş görünüyor, zeki tabiatlı yiğit.

Enver biraz düşünüp durdu.

— Kim o molla Abdurrahman, hatırlayamadım?

— Bizim molla Abdurrahman' ya. Berat aldığınız gün duaya gelen genç imam.

Enver yine başını salladı:

— Hiçbiri aklımda yok.

— Peki, dedi Mahdum sağ gözünü kısıp. İşte o gün duaya gelen dokumacı hayranınızı hatırlıyor musunuz?

— Hatırlıyorum.

— Tamam, şimdi işte o dokumacının arkasından giren genç mollayı da hatırlayın.

— Hatırladım. Kendisi küçükken bizim okulda okumuş?

— Aferin, dedi Mahdum ve bahse Nigâr Hanım'ı da çekti, onu sen de biliyorsun.

— Ben nereden biliyorum?

— Kendisi Buhara'da okuyup gelen, Rânâ'ya birkaç defa dünürcü gönderen adam.

Nigâr Hanım başıyla "tanıdım" işareti yapıp, Enver'e göz ucuyla baktı. Rânâ "dünürcü" sözüyle öfkelenmiş gibi bezi alıp elini sildi. Mahdum son sözünü düşünerek mi söyledi, düşünmeden mi, her nasılsa, Enver'de

kıskanma gibi bir his uyanıp kendisinden cevap bekleyen Mahdum'a itibar etmeden, Rânâ'dan bezi istedi.

— Niye elini siliyorsun, Enver. Gün boyu aç yürüyüp, yediğin yemek bu değil mi?

Enver, Nigâr Hanım'a teşekkür edip, doyduğunu söyledi ve elini silerken bebeğe söz söyledi:

— Enver ile Rânâ'nın toprağı aynı yerden alınmış, dedi Mahdum yemek yiyip. Çünkü henüz onunki "orta" ya ulaşmamış, ikisi de azıcık yemek yedi.

Mahdum'un bu sözü, yukarıdaki günahını silmiş gibi oldu. Onlar bir birlerine bakıp tebessüm ettiler. Nigâr Hanım da müşkül durumdan kurtuldu.

— Şöyle, Enver… Bu yiğidi yanınıza alsanız, nasıl olur?

— Kâtibe ihtiyacınız olmasa da, yine böyle kişileri almanız uygun olur, diye düşünüyorum. Zira böyleleri size inanır, üstelik eğitiminizle yetişirlerse başkalarından size daha hayırlı, öyle ki, hizmetinizde daha usta olurlar. Bu da bir dost tavsiyesi, yavrum Enver.

— Düşünüp bakarız.

— Elbette iyi düşünün ve lakin ben bunu uzun zamandan beri düşünüyordum. Nihayet, emniyetiniz için bu tedbiri etraflıca düşündüm. Zira, Kâtip Sultanali gibi dostlarınız çoğalırsa iyiliğinize, düşüncesi aklıma geldi.

— Belki doğrudur.

Enver'in gözü sofradaydı. Bu konuda kesin olmayan gayriihtiyari cevaplar verişinden bir şey sezen Rânâ, Enver'den gözünü almadan duruyordu. Nigâr Hanım, Mensur'a kalan yemeği yedirerek ara sıra söze de kulak veriyor gibiydi.

Mahdum geğirip, havlu sordu.

— Bu endişende haklısın, Enver, dedi ve sofradaki kırıntıları toplayıp, ağzına attı. Bana teslim olan bu molla Abdurrahman'ı yanınıza alın. O birkaç aya kadar bedava hizmet etmeye de razı.

— Mesele onun bedava veya ücretli hizmet etmesinde değil.

— Yani, mesele?

— Ben yeni kâtip oluversem, oradakilere ağır gelmez mi ki, diye

düşünüyorum.

— O bedavaya hizmet eder, öyleyse, kâtiplerinizin zoru ne?

— Yine her halde, bir iki ay sonra olsa da onların rakibi artacak. Özellikle bizim Şehadet Müftü gibilerin huyu size de malum.

— Şehadet Müftü nasıl it, dedi Mahdum. Düşünceniz de tıpkı şöyle itlerin karşısına kendi adamınızı dikmek değil mi? Gençsiniz, yavrum, yoksa yeni kâtip almakta birisinin iznine hacet var mı?

— Yok.

— İşte, kurtuluş. Az zurna tek püf. Ben yarın ona söylerim, huzurunuza geliversin.

— Gelmeyi kaçırmaz. Önce ben oradakilerin bazıları ile konuşayım.

— Peki, onların yüzü için konuşman uygun olur. Ama, herhalde almak gerekir.

Mahdum Fatiha okuyup, akşam namazına bitirdi. Dış kaldırıma geldiğinde, aklına Gazi şeyhin anlamsızlığı geldi. Bu arada düğün, düğüne iştirak edecek kadılar, hanımanneler, hepsinden de önemli ve ilginci yağmur gibi yağacak hediye ve onların düzeni… Müezzin tekbir getirirken, Mahdum'un gönlünden "Rânâ'ya cariye katmasınlar da, dişe layık hayvanın olmasından olmaması iyi" denen endişe geçti…

35. Han Eğlenmek İstiyor

Eylül ayı girmiş olsa da, hava ılık, gün Cuma idi. Sarayın bahçesine su serpilip süpürülmüş; ortadaki şah kameriyesine lâlegül kilim serilip, Han'ın oturması için kadife halının üstüne arslan derisi konulmuştu. Şimdi şah kameriyesinde Han ve ayandan başka kimse yok, ama şah kameriyesinin karşısındaki küçükler vezirler, komutanlar, baş kadı, şeyhülislam, kadılar, reis ve şehrin güçlü ulemaları, müderrisler, tarikat ehli şeyhler, saray görevlileri ve en aşağı komutan ve onbaşılar ile ağzına kadar dolmuştu. Ulema kısmında genellikle benaras[227] kaftan, ak saçaklı kavuk; vezir ve komutanlarda ipek ve kadife kaftanlar, başlarında bazen kavuk ve bazen gelişmiş kuzu dersinden

[227] Hindistan'ın Benaras şehri isminde, malzemesi, dokuması ve kesimi yönünden ipekli kumaşa benzeyen, ama çiçekleri ile ayrılan, elde dokunan kumaş.

dikilmiş kalpaklar dalgalanıyordu.

Han, bugün Cuma namazına kadar eğlenmek istiyor. Burada toplananlar bu eğlenme saatine iştirak eden Han'ın gönül okları, yani memleket ayanlarıydılar. Han, hâlâ iç saraydan çıkmamış, bütün reaya "Cenâb-ı Âlî"yi bekleyip muhteşem kapıya göz dikmişlerdi. Şah sedirden biraz ötede, etrafı hasır ile örülü bir baraka peyda olmuş ve bu baraka içinde birkaç kişi sohbet edip oturuyorlardı. Birkaç dakika bekledikten sonra, muhteşem kapıda Derviş Kâtip göründü, karşısındaki reayaya yerden kalkma işaretini verdi. Birden herkes şuv ederek ayağa kalktı. Derviş Kâtip kapının yanına geçip, rükûa vardı. İçeriden ipek kaftan ile kalın karnını saran, beyaz saçaklı kavuğunu alnına kadar düşürmüş Hudayar göründü. Ha'nın görünmesi ile bütün reaya da kâtip gibi rükûa gittiler. Hudayar'ın arkasından genç Ormanbek kırmızı kadifeden dikilmiş asker giysisi ile babasını takip ediyordu. Bunun arkasından kırmızı yünlü elbiseyle şehzade gibi giyinip, silah takınmış ve her iki tarafta dört askerden oluşan on altı on yedi yaşlarında, genç ve yakışıklı sipahiler çıktılar. Han, şah tahtına bakarak geldi. Onuncu sıradan sonra genç sipahiler sıradan uzaklaşıp, iyi intizamlı kırık nefer yiğit, şehzadenin arkasında hanı takip ettiler. Bu sırada küçüklerin birinden çalgıların sesi geldi. Sazlar nefis ve ahenkli şekilde "Sarbazçe" ezgisini çaldılar. Ezgi sazla tekrarlanınca, hanın arkasındaki genç sipahilerin bir kısmından şu ezginin şarkısı işitildi:

Şahların şahı, şahların şahı, bahtınız gülsün!
Devletinizi, şanınızı, düşmanlar görsün!

Kalkan tutup, hançer takmış düşmanlar meydana!
Namussuzlar, vefasızlık yaptınız mı hana!

Bizim söyleyecek sözümüz var Şah-ımerdana!
Yeminini bozup dinini satan boğulacak kana!

Şahların şahı, şahların şahı, bahtınız gülsün!

Devletinizi, şanınızı düşmanlar görsün!

Han tahtın merdivenine geçip yukarı çıktı. Şehzade de babasını takip etti. Genç sipahiler, Han ve Ormanbek'i merdivende kaldırıp, ileriye geçtiler. Tahttan dönüp Han'ın himayesine, yani Hudayar'ın oturduğu arslan derisinin arkasına saf tutmaya başladılar. Han varıp arslan derisine oturdu. Ormanbek'i sağ tarafına aldı. Reaya hemen rukûda… Genç sipahiler tahtın üç tarafını kuşatmışlardı. Han yerleşince, rukudakilere doğrulma işaretini verdi. Bütün başlar kalkıp, el ovuşturdu. Saz da durdu. Tahtın merdiveninde kâtip hazır olup, elini kaldırdı, reaya da onun ile birlikte duaya el açtılar.

— Düşmanlar harap, münafıklar bitap olsun… Âlî hazretlerimin devletlerine Allah yardım etsin!

Duadan sonra bütün yüzler okşandı. Han kâtibe bir şey diyerek işaret etti.

— Binbaşı, hâkim, hoca vali, cenap şeyhülislam, babalık ve emsali hazrete o cenap huzurlarından yer lütfederler!

Kâtip sayılan kişiler birer birer Han tahtına çıkıp hana selam ve tazimden sonra etrafında dönüp durmaya başladılar. Kameriyeye tahmini on devlet erbâbı çıktıktan sonra, han kâtibe bir şey dedi.

— Rahat, buyurdular!

Sipahilerden başka bütün dik duranlar şuv edip oturdular. Oradan buradan öksürük sesi işitildi.

Kâtip hana arz etti:

— Âlî hazretimin devletlerine Allah yardım etsin. Kullarından birisi velinimetine iki kelime arzım var, diyor!

Han, gelsin işareti yaptı. Hepsinin gözü az önceki hasırlı eve düştü. Hasırın içinden uzun boylu, kara sakallı, üstünde kum rengi kaftan, gümüş rengi kaput kavuğunun arkasını bir karış asmış bir kişi çıktı; temkin, vakur ile birer birer yürüyüp merdivenin yanında hanın karşısında durdu. Handan başlayarak herkes tebessüm etmişti. Kişi, hanın karşısında kavuğunu düzeltti, sakalını bıyığını sildi, kaftanını çırpıp, önünü doladı, sonra sakince

rükûa vardı. Birden han ve reaya gülüverdiler. Bu kişi Hudayar'ın en çok hayran olduğu Büyük Zâkir idi.

Büyük Zâkir başını rükûdan kaldırıp, güya cenaze namazı kılan kişi gibi, iki omuzuna selam verdi. Yine hır edip gülerek yollandılar. Merdivenin ikinci başında duran Kâtip Derviş, Büyük Zâkir'e tembih etti;

— Kimin huzurunda durduğunuzu unutmayın!

Büyük Zâkir eli kavuşturulmuş halde, vücudunu kımıldatmadan yanındaki kâtibe baktı:

— Ben de biliyorum, burada ahmak var, diye mi düşünüyorsun?

— Peki?

— Hanıma arzım var

Yine hır ederek gülmeye başladı.[228]

Kâtip:

— Arzın olsa da, han huzurundasın, konuş!

— Arzımı düşünüp duruyorum, düşünmeye de izin vermeyecek misin, dedi Büyük Zakir. Yoksa ben de yanılıp Deli Cabbar gibi asılıp gideyim mi?

— Arza gelip duralı bir yemek pişirme vakti oldu!

— Ben de arzımı beynimde pişirip alıyorum; pişmemiş aş karın ağrıtır değil mi, efendiler?

— Arzını yolda düşünüp gelmiyorsun da!

— Ey, divane mi bu,dedi Büyük Zâkir. Yolda düşünmek için bundan başka dert yok mu?

— Han huzuruna giriyorum, diye ölümü düşündüm. Yetim kalacak çocuklarımı, ben öldükten sonra evlenecek yengenizi düşündüm! *(Güler)*

— Cenabı ve bu kadar reayayı bekletme!

— He he he, diye güldü Büyük Zâkir. Sizler hergün binlerce kişiyi saray altında beklettiğinizde, ben bir nefes bekletsem, he he he! Efendim, size arzım!

Han, "söyle" dermiş gibi başını salladı.

— Efendime birinci arzım şu ki, dedi Büyük Zâkir, yanımda duran şu

[228] Buradaki gülmeye sebep "hanıma" sözüdür. Çünkü bizde "hanım" diye hatun kişiye söylenir.

pervane yüzü benden ırak tutsanız, zira bunun debdebesi sizinkini de geçecek görünüyor! *(Güler)*

Hudayar, kâtibe, tahta çık, işaretini yaptı. Büyük Zâkir elini duaya açtı:

— Ali hazretimin devletleri az, kendilerinde gam, gözlerinde nem, düşmanlarında dinlenme, endamlarında eğrilik olmasın. Şehzademizin başlarında baht, altlarında taht oynayıp, genç ömürlerinde eceli vakitsiz gelmesin. Bahtiyar şahın hizmetlerine bel bağlayan ak kavuk, yeşil kavuk, kaftanı kumrengi atalarımızın gönülleri de daima sakalları gibi ak olsun, âmin! İkincisi, arzı köleliğimiz şu ki, biz, divane derbeder, akıldan yoksun, halk dilinde efsane, memleket memleket gezen gariban köleleriniz dert çekerdik, hududunuzun bir tarafından geçerdik. Dediler ki, bu diyarın hakanı, Şanlı İskenderi, bereket ocağı, elin yemeği ekmeği, yani cömertlikte Hatem, kahrı gelse matem… Gureba yâridir ve yine sizler gibi pazarı kesat derbederlere, anası sokakta doğuran babasızlara da ihsanı olandır, diye biz tamahkâr biçare, nefsin elinde avare garipler, her birimiz beş kuruş on kuruş tamah hapından yutup, dergâhınıza yüzlendik, ta ki eski püskü hünerlerimizi arz etsek, cenaplarınızdan beş pul, on pul borç alsak, diye…*(Güler)*

— Kalkın, hünerlerinizi gösterin, dedi Han.

36. Gariplikler

Büyük Zâkir hana kulluk edip ve iki üç adım hasır tarafına yürüyüp, bütün sesi ile çağırdı:

— Behrambay! Hey, Behrambay!

Hasır içinden bir ayağında çizme, diğeri çizmesiz önü açık kirli entariden bedeni görünen, bir eli ile omzunu kaşıyıp, diğeri ile kaftan bağını tutan, başı açık bir yiğit çıktı.

— Eşek mi anırdı, dedi Behram ve o tarafa bu tarafa bakındıktan sonra, yektek[229]inin dikiş yerini aradı. Kardeşi dul biti kaçırdım. *(Güler)*

— Behram diyorum, bana bak!

— Ey, Zakir abi, sen mi çağırdın… He, ne var?

— Hanı gönderdim!

— Gönderdin mi? Ben de söyledim ki, han herşeye inanıyormuş, diye. *(Güler)*

— Onlar hani?

— Onlar mı? Onlar içeride yatıyor.

— Bırak desem olmaz, bir çift lastik ayakkabıyı ikisi huzur içinde yiyorlar! *(Katılarak güler)*

Büyük Zâkir sinirlendi.

— Sen hiç akılla iş yapmazmısın? Şimdi hanın önüne tek çizmeyle mi çıkacaksın?

Behram düşünüp başını kaşıdı.

— Çıksam çıkarım. Hanın da bana benzeyen bir adam da, abi! *(Güler)*

— Gir, gir babana lanet, derhal onları alıp çık!

Behram omuzunu kaşıyıp, çizmeli ayağı ile çizmesiz ayağını “tak tuk, tak tuk” yere basarak içeriye girip gitti. Biraz sonra iki yoldaşı izin isteyip çıktı. Çıkanlardan biri yusyuvarlak, kısacık bir mahlûktu. Onun gövdesinin bu kadar “yaraşmış” olmasının üstüne, yüzü de buna uygun düşmüş, boğazının altında sarı kavun gibi büyüyüp yatıyordu. Onun gövdesi misal bir cant olsa, bu cantın yukarısına büyük bir su kabağı baş olsun, diye koymuştular. Ve bu

[229]Uzun altı açık erkek gömleği.

parlak kabağın yüzünde göz olup, güneşte kuruyan iki tane golun kayısı kurusu, ağız yerinde bir çizme, burun yerinde yukarıya bakıp sürünen heybetli bir kurbağa ve kulak makamında su kabağının iki bağrına dayanan iki aşçı duruyordu. Kaş ve baştaki saç hakkında konuşmak olmaz, ama beş on tüy, yani sakal bıyık görünür görünmez göze çalınırdı. Çil ve suçiçeği lekesi bu yüzü tıpkı meşin gibi gösterirken; ayağındaki çarık, üstündeki kısa, eski düz kaftan, belindeki beş on kez dolanıp bağlanan bez belbağı, başından ayağının ucuna kadar saran ince ipli şapka güzelliğine güzellik katıp arz-ı endâm ediyordu. Bu mahlûk daimi sarayda duracak hanın gündelik soytarısı Molla Bahtiyar idi. İkincisi Molla Bahtiyar ile düşmanmış gibi, çok uzun boylu, şaşı gözlü, ecine kaşığı gibi yüzlü, azgın, kendi boyundan da uzunca kaftan ve başına kalender külahı giyip, yalın ayak, orta yaşlı Devlet isimli yine bir soytarıydı.

Büyük Zâkir bunları bekledi.

— E, haremzadeler, dedi Büyük Zâkir elini çözüp, kısa süre nefislerinizi durdursanız, hatunlarınız boşanır mı? Bunun bir ayak çizmesi hani?

Behram umutsuzca başını eğdi, Bahtiyar ile Devlet dudağını silip, birbirine baktı:

— Söyle!

— Sen söyle!

— Ne diye söyleyeceğim?

— Yeğenimiz yok, diye söyle…

Bahtiyar iki eli ile bel bağına tutunup, gövdesini doğrulttu ve başını biraz arkasına eğip, dikildi:

— Doğru söyle, abi, bizim yeğenimiz yok!

Büyük Zâkir sessizce Bahtiyar'ın yanına geçti ve azarlamadan onun gösterişli görünen gerdanını tarttı:

— Çizmenin ökçesi sıkışmış ki, kardeşim, dedi Büyük Zâkir güçlü şekilde gülerek. Sonra vaziyetini değiştirip, onlara anlattı: Biz şimdi hanın huzuruna varacağız, duyuyor musun? Üçünüz de edepli, mütevazi olun. Hana ulaştığınızda iki bükülüp kulluk yapın, ondan sonra hana dua edin. İyi

mi? Buyrun, geliverin arkamdan!

Dördü birden, birbiri arkasına dizilip, şah Rânânin yanına vardılar. Büyük Zâkir merdiven yanında durmuştu, arkadakiler birbirini itekleyip, biri o tarafa, biri bu tarafa, üçüncüsü hana arkasını dönmüş halde durdular. Bu durumdan habersiz Büyük Zâkir onları hana takdim etti:

— Köle evlatlarınız… Selama geldiler.

Büyük Zâkir onların durumunu öğrenip, şaşırdı ve acele ederek, onların yüzünü hana çevirdi.

— Hey, babasızlar, hey, babasızlar… Önünüzde oturan kişiyle birlikte kulluk edin.

Üçü beraber kulluk ettiler, komedi başladı. Çünkü onların her biri başka kişiye kulluk edip, han dışarıda kalmıştı.

Büyük Zâkir hana özür dileyip, onları azarladı:

— Kime kulluk ettiniz!

— Önümüzde oturana.

— Gevezeliği kesin gevezeliği; üçünüzde! Dua edin, dua!

Üçü duaya el açtı, el açınca bir süre bakışıp, sonra dirseği ile birbirini dürtmeye başladılar. “Sen yap, sen…”*(Güler)* Onlardan ses çıkmayınca, Büyük Zâkir el açtı:

— Âmin deyin, öküzler, dedi. Onlar “âmin, âmin” diye durdular. Şayet dua kabul olursa… Allahu Teâla’nın Molla Bahtiyar ve Devlet gibi zeki kullarına bizim ihtiyacımız yok. Bunun için dua ederiz ki, bu üçünün canını tezce alsın ve kullarını bu felaketten kurtarsın, âmin!

Üçü de duaya yüz silmiştiler, tekrar etrafı hır eden gülme bastı. Duadan sonra Büyük Zâkir onları yola saldı:

— Dilek dile, dilek; anlamsız durulur mu? Üçü yine birbirini itip, kendi aralarında bir şey konuştular. Devlet nedendir, söylenerek, Rânâye oturanlara işaret etti. Aradan Behram isteğe başladı:

— Kavuk kelle, kılıç kalkanlar görüp, kendimiz de çok korkmuşa benziyoruz. İşte bu Devlet ise “ Bu oturanların hepsi de insan düşmanı”, dedi. *(Güler)* Şimdi dileğimiz şu ki, bizlere cevap verseler yerimize rahatça gitsek. *(Güler)* İlahi işte şu oturanlara Allah’ım insaf etsin. Aklımız gitti! *(Güler)*

— Hey, dileklerinle gidip yat, kaç kurtul, dedi Büyük Zâkir yanına gidip.

Aralarında "hık" diye bir ses çıktı. Üçü de üç tarafa kaçarken, Bahtiyar, Devlet'in ayağına takılıp düştü. Behram ile Devlet yamru yumru hasıra girip gittiler… Büyük Zâkir Bahtiyar'ı tuttu.

— Bırak, abi, bırak, diye ağladı Bahtiyar, boşuboşuna ölüp gitmeyim, çoluk çocuğum var!

— Yemez seni!

— Yer, abi, yer! İşte bu beyin gözüne bak… Vay vay, koyuver! *(Güler)*

— Ben size açıkça söyledim, lanetlinin oğlu!

— Bende kinin varmış gibi, abi! İşte hocan tıpkı adam düşmanı, giysisini de çıkarıp oturmuyor. Endişemi sorarsan, hanına da inanmıyorum!

Bahtiyar silkinip Büyük Zakir'in elinden kurtuldu ve bekliyormuş gibi hasıra bakıp kaçtı. Büyük Zâkir de onu kovalayarak hasıra girdi.

Biraz sonra güzelce giyinmiş, başına kavuk takıp, ayağında sağrı derisinden çizme ile elinde seccade gibi bir şeyi kaldırıp hasırdan Devlet çıktı. Hana selam verdikten sonra, seccadeyi yere serdi. Hana yine selam verip: "Şeyhülislam Velihan Töre[230] buraya merhamet ederlermiş!" dedi. Han Molla Niyaz Hoca'nın yanında oturan Şeyhülislam "Ne var?" dermiş gibi yapıp, seccadenin yanındaki, Devlet'e yan yan baktı. Devlet "Hiçbir şey" diye işaret edip, hasıra dönüp gitti. Demek, şimdi Şeyhülislam Velihan Töre'yi taklit etmek istiyorlar. Bunu farkeden halk yavaş yavaş, birbiriyle işaretleşip, gülümsediler ve hepsinin gözü hasır eve çevrildi. Bir süre hasırın eşiğinden benaras kaftan giyip, sağ elinde asa tutan ve sol elinde ipek eşarbıyla dökülen kitabı tutan, Şeyhülislam Velihan Töre (Büyük Zâkir) göründü. Şeyhülislam gibi beli biraz eğri ve adım atışı da Velihan Töre gibi aksaktı. Hepsinin gözü ve dikkati her iki şeyhülislamdaydı. Hanın yanındaki hakiki Şeyhülislam ise iyice kızarmış ve sürekli "tövbe" ediyordu.

"Şeyhülislam" yol üstünde durdu ve yere düşmüş birşeyi asasının ucu ile karıştırdı ve onu itip kenara attıktan sonra yoluna devam etti. Çoğunluk sabredemedi, kıs kıs diye gülüverdi. Velihan Töre de tövbeyle karışık güldü.

---

[230] Bu kişi aslında Çüstlü olup, Şeyhülislam ve yeni yerleştirilen Hâkim Hanım medresesinin baş müderrisi.

Çünkü Büyük Zâkir eksiksiz taklit etmekteydi. Seccadenin yanına ulaştı, asasını Şeyhülislam'ın asasının yanına dayadı, çizmesini çıkarıp seccadeye çıktı. Oturup kitabı dizine koydu ve fısıldayarak dua okuyup yüzünü sıvadı.

"Şeyhülislam" o tarafa bu tarafa bakındıktan sonra seslendi:

— Kâtip arkadaş hey, kâtip arkadaş hey!

Kahkaha atıldı, özellikle, Şeyhülislam'ın yanında oturan hocalar katıla katıla güldüler.

Kâtip arkadaş hey!

Hasırdan Behram çıktı, o da molla gibi giyinmişti.

— Buyurun!

Behram "Şeyhülislam" ın karşısına gelip, selam verdi. "Şeyhülislam" cevap verip, seccadenin yanına çıkarılmış çizmeye baktı.

— Hey, bu çizmeyi bir temizle, kâtip Arkadaş. "Kâtip Arkadaş" nazikçe cebinden bezi alıp, çizmeyi silmeye başladı ve bu sırada hasırın içinden, o da molla gibi giyinmiş Molla Bahtiyar çıkıp geldi; "Şeyhülislam" ın karşısına gelip, selam verdi.

— Vealeyküm selam, dedi "Şeyhülislam" ve gelenin ayağına başına baktı. Tatlı çocuk, tatlı!

Bahtiyar oturdu.

— Peki, çocuk ne haber!

— Efendim. Size. Ricam vardı. Padişahımız yeni medrese binası yapmışlar, diye öğrenci olarak köyden gelmiştim; bir hücre verseniz, diye size ricaya...

— Peki, peki… Siz nerelisiniz?

— Efendim, Altıarık'tan…

— Baban, baban, dedi "Şeyhülislam", vakitlice gelmiyorsun da çocuk, şimdi hücrelerde yer yok, molla çocukları yerleşmiş.

— Mollaların arasına koysanız da bana uyar, dedi nezaketsizlik yapıp Bahtiyar. Biz köy insanı… Sıkılsak da yatıveririz, efendim!

— Peki, peki… Akun hücrelerimiz molla çocukları ile iyice dolmuş, iğne atsan yere düşmez, biz yalan söylemiyoruz, evvelâ…

Gerçek Şeyhülislam meseleyi anlayıp terlemeye başladı. Bahtiyar

(molla çocuğu) ümitsiz dua edip Şeyhülislam'ın huzurundan ayrıldı. "Katip Hemdem" çizmesini çıkarıp, temizledikten sonra Şeyhülislam' ın karşısına oturdu. Öteki taraftan Şeyhülislam'ın karşısına Devlet gelip dikildi.

— Selamun aleyküm, Töre enişte, dedi Devlet ve çizmesini çıkarıp gelerek, "Şeyhülislam" ile tokalaşıp görüştü. Peki, sağolun, afiyette misiniz, efendim?

— Allah'a şükür, Allah'a şükür!

Devlet izin falan beklemeden Şeyhülislam'ın yanına oturdu.

— Muhterem ricam.

— Çok iyi, ricanı söyle.

— Açıkcası: bize bir hücre verseler, diye geldik Töre enişte!

— Peki… Hoca?

— Efendim, Çüstliyim, siz cenaplarınıza hemşeriyim.

— Peki, kimin çocuğusun?

— Muhammet sabuncu ustanın çocuğuyum.

— Peki, peki, dedi Şeyhülislam ve Kâtip Hemdem'e buyurdu, hemen şu adama bir hücre verin!

Devlet dua edip Şeyhülislam'ın huzurundan ayrıldı. Hokantlı molla çocuğu rolünde Bahtiyar geldi. Ona yine: "Biz açık söylemiyor muyuz, medresemizde iğne atsan yere düşmez" diye cevap verip yollandı. Devlet yine Çüstlü bir öğrenci olarak gelmişti, "Kâtip Hemdem" vasıtasıyla "baba dön!" emri verildi. Katı katı gülündü. Han ve Hoca Niyaz'ın gözleri yaşardı. Ama Şeyhülislam hızlı hızlı alın terini siliyordu. Büyük Zâkir, hana kulluk edip, şakirtlerin yanına vardı. Han ve reaya yeni ilginçliği bekleyip durdular.

37. Birikme

Zilkade[231] ayının kışı sertti. Divanın her iki hanesine bir soba koyulmuştu. Herbir sobaya dört tane kâtip yerleşip, defter tahriri, ferman yazmakla meşguldüler.

Hanın huzuruna çağırılan Enver, yaklaşık yarım saat geç çıktı. Enver kendi odasına girdiğinde, dışarıdaki sobada baş müftü Şehadet, Molla

[231] Ay takviminin on birinci ayı.

Abdurrahman ve Kalanşah kâtipler ne hakkındadır bilinmez, aheste aheste konuşup oturuyorlardı. Kapıda Enver'in görünmesiyle onların sohbeti kesildi ve her biri kendi elindeki işe baktı.

— Öhü, öhü diye öksürdü Şehadet müftü, ne ferman var, Kâtip Enver?

— Hiçbir şey, dedi Enver kendi sobasına yerleşip. Oş, Andican hâkimlerine mektup buyuruldu. Siz, Molla Abdurrahman Abi, elinizdekinden ne kadar nüsha hazırladınız?

Molla Abdurrahman yanındaki kâğıtları saydı:

— Üç nüsha.

— Bir nüsha daha yazsanız yeter. Zekâtçı ismini koymamışsınızdır?

— Koymadım.

— Çok iyi, kendim koyarım. Elinizdekini tezce yazıp bitirseniz, yine bir iş var, dedi Enver ve Şehadet müftüye yüz çevirdi. Efendim, sizden bir rica; geçenki Abduşükür pansed[232]e dilekçeyi kendiniz yazıp verseniz olmayacak görünüyor. Az önce bana yine uğradı; fısır fısır konuştu, ne istediğini hiç anlamadım. Herhalde, onun davasını siz daha iyi biliyorsunuzdur?

— Koyunun şu baş ağrısını… Ne zaman bana işi düşse, bir kez bile hakkımı verdiğini hatırlamıyorum, dedi müftü.

— Hak alıp vermeye ben kefilim.

— He he, benim alamadığımı siz alırmıydınız?

— Alamasam, size kendi cebimden veririm, efendim; işi yapıp, yeter ki bu davasından beni kurtarın.

Şehadet müftü ses çıkarmadı. Enver kâğıt alıp, bir şey yazmaya başladı. Şehadet müftü yavaşça yanındaki Abdurrahman'ı dürttü ve Enver'e işaret edip, "işte durum" dermiş gibi tebessüm etti. Yani onun hareketi "Gördün mü kâtipbaşı, dilekçe bile yazamaz." anlamındaydı. Molla Abdurrahman yavaşça başını kaldırıp gülümsedi. Bu sözü işiten Kâtip Kalanşah, elini ağzına zurna yapıp Enver'e doğrulttu, yani, zurna çaldı. Bu sırada kapıdan Kâtip Sultanali girip, Kalanşah'a gözlerini dikti.

— Maymunluk mübarek!

---

[232]Hanlıklar döneminde komutanlara verlen unvanlardan biri.

İş ile meşgul olan Enver kâğıttan başını kaldırıp, kapıdaki Kâtip Sultanali'ye baktı:

— Ne var?

— Hiçbir şey, diye güldü Sultanali, ama gözünde gazap ateşi yanıyordu. Ben az önceki kâğıda girişmiştim.

Enver yanındaki kâğıtların içinden bir dilekçeyi ayırdı:

— Cevap ben söyleyince olsun.

— Peki.

Sultanali kâğıdı alıp çıkarırken, yine onlara baktı. Onların üçü ciddi şekilde işe girişmiş, kâğıttan başlarını kaldırmıyorlardı. Sultanali çıkıp gitti. Biraz sonra Şehadet müftü sakince başını kaldırıp Enver'e baktı. Enver kendi işine iyice bağlanmıştı. Şehadet müftü, Kalanşah ile göz göze gelip: İyi olmadı, dermiş gibi başını salladı. Kalanşah ehemmiyetsiz gözünü kıstı. Alışkan olduğu üzere rengi uçan Abdurrahman bunların şimdiki kaş göz işaretine iştirak etmeden, kendi işine bakmıştı.

Salih Mahdum'un o sözü ile Abdurrahman işe alınmıştı. Üç aydan beri Enver'in karşısında kâtiplik yapadurur ve ikinci aydan itibaren beş altınlık maaş da bağlanmıştı. Yaklaşık bir ay sadakâtle, onun kanadı altına girmiş gibi çalıştı. Bu arada Şehadet müftü ve Kâtip Kalanşah gibiler ile samimi olmasa da tanıştı, yakınlaştı. Başta Şehadet müftüler onu yadsıyıp onun yanında her türlü gıybetleri yapmaktan sakındılar. Çünkü Molla Abdurrahman'ın Enver'in adamı olduğu tahmin edilmişti. İkinci aydan itibaren maaşa bağlanması da onların endişelerinde yanılmadıklarını gösterdi. Fakat Abdurrahman'ın bazı hareketleri, mesela Kâtip Enver'in Arapça, Farsça sözlerden yoksun, yalın düzenlemesini nüshalara geçirirken "tuzsuz yemek", diye gülmesi müftüleri düşündürür, bu kınamanın doğru gönülden çıktığına şüphelenip şüphelenmemeyi de bilmezdiler. Böyle zamanlarda "elemzâde" müftüler de birer latife söylemeye tutunur, ekseri, latife mazmununu bir tarafa çevirip yürütürdüler. Bazen Şehadet müftü işten yorulmuş gibi ah çekip, kendince "Arslan ormanda açlıktan can verir, ama iti kuş eti ile beslerler", der diğer taraftan Kâtip Kalanşah bu atasözünün devamını söyleyip "Domuz huzur içinde döşekte uyur, akıllılar toprakta yatarlar", derdi. Molla

Abdurrahman onların kinayesinin içeriğini anlayarak mı yoksa anlamadan mı bir tebessüm ederdi.

Bu şekilde ikinci ayda da bu iki müftü Molla Abdurrahman'ı sınayıp vakit geçirdiler. Abdurrahman da kendisinin ekseri söz ve hareketleri ile onları şüpheden çıkarıverdi, nihayet iki müftü üçüncü genç "âlim" i de "kadirbilir" diye bildiler ve üçüncü aydan itibaren onu da yanlarına alıp sırdaş oldular. Az önceki gibi, "kadıhane maaşları" onlara sermaye oldu. Enver zaman bulamayıp, bir şeyi müftülere havale edecek olsa, "kâtip başının dişi geçmedi" diye gülüşürlerdi. Molla Abdurrahman da velinimeti olan Enver'in hürmetini unutuverdi. Çünkü adı geçen iki müftünün tesirinin güçlü olmasının üstüne, kendi de onlara yakındı, hatta bu küçümsemelerden lezzet alıyordu.

Enver iki müftünün gıybetlerini iyi bilse de, Abdurrahman'ın bu gıybete iştirak ettiğini sezmezdi. Fakat kısa zamanda Kâtip Sultanali, Abdurrahman'ın buna iştirakı olduğuna vakıf oldu. Hatta bu konuda Enver'e bazı sözler de söyledi. "Molla Abdurrahmancan ekmek yemiyoruz, size karşı diş bileyen iki itimiz vardı, şimdi üçüncüsünü kendiniz getirmişe benziyorsunuz…"

Geceye doğru kâtipler dağıldılar. Fakat bizim müftüler henüz görünmüyorlardı. Enver ise hepsinden sonra çıkacaktı. İki müftünün ortaya çıkmamalarına kendisinin sebep olduğunu iyi bilen Kâtip Sultanali, Enver ile vedalaşıp çıktı. Bundan biraz sonra müftüler de gitmeye hazırlandılar.

Hava soğuktu, yaklaşık dört karış kar yağıp, sokağı kapatmıştı. Hokant'a özgü boran, bu kar ile iyice kuşanıp, insanın kulağını burnunu zehir gibi yalayıp geçiyordu. İnsanlar kalpağını bastırarak giymiş veya kavuğunu kulağına ve alnına kadar örtüp, boz guppi[233]yi buruna kadar kaldırmıştılar. Sokak boyunca herkes koşar, bir şeyden mahrum olmuş gibi koşardı. Bugünkü soğuk ile kar herkese deri mes hediye etmiş, zengin ve fakirlerin ayağındaki bedane[234], sağrı derisinden şehir mesleri ile fakir zanaatkârların giydiği öpike[235], eskimiş meslerin arasında fark kalmamıştı ve hatta bazılarının ayağındaki uzun mesler de acayip sesler çıkarıyorlardı.

[233]Kalın pamuklu elbise.
[234]Bir iki yaşlarındaki hayvanın derisinden işlenen deri.
[235]Buzağı derisinden hazırlanan deri.

38. Garip Gönlü

Enver başkaları gibi koşmasa da uçup gelirdi. Altın köprüye geldiğinde, büyük suyun yanındaki hücre kapısında paçavra haldeki posta sarılmış bekçi, onun önüne düşüp selam verdi:

— Soğuktan donmuş görünüyorsunuz, efendim. Közümüz var.

Enver burnunu elbisesinden çıkarıp tebessüm etti ve duman çıkan kapıya buruldu, bekçinin önünden gelip, kapıyı açıverdi, Enver içeriye girdi. Duman ile kapkararmış, altı karanlık odanın ortasında ateş yanıp, alevi bacaya yürürdü. Ateş yanında elinde keser Sultanali kâtip alevi yönlendirirdi.

— Siz de soğukta donanlardan mısınız, diye güldü Enver.

— Alev candır, can ise er demiş bir hatun. Köz, ateşli yiğidin kucağıymış. Hani, bu tarafa buyurun!

Bekçi ve Sultanali kâtiplerin sıkıştırması ile Enver közün başköşesine, dörde katlanmış keçeye oturup, elini aleve tuttu.

— Siz oturmuyor musunuz, abi, oturun!

Enver'in bu sözü ile edeplice duran bekçi közün bir yanına çömelip, közün yanındaki kara semaveri ateşe dayadı.

— Sıkı soğuk oldu, saraydan çıkıp, kendinizi köze vurmuşsunuz da, dedi Enver ısınıp.

— Baktım eve gidene kadar donacağım, Tahir abimin bacasında duman görüp, kapıyı açsam, iş büyük. Yanlış olsa da girdim, ne yapar. Fakat sizi Tahir abim çağırmış herhalde, daha size çay demleyeceğim, diye meşgul olsa gerek.

Tahir abi semaveri yine alev tarafına itekledi:

— Şimdi demliyoruz, şimdi, efendim. Su da kaynıyor, iyi yeşil çayımız da var.

— Siz içmezseniz, benim için sakıncası yok, ben şimdi gideceğim.

— Bu közü bırakıp, nereye?

— Eve… Belki insanlar bekliyorlardır.

— Böyle soğukta sizi kim beklesin, çayı demleyiverin, Tahir abi, kâtipbaşıyı göndermiyoruz.

— Öyle olsun, efendim… Gariplerin çayından da bir kez içsinler, dedi

Tahir abi ve yerinden kalkıp kenardaki yarılmış odundan bir kucak dolusunu getirip ateşin yanına bıraktı. Kaynayıp taşan semaveri ateşten alıp, çayı demledi.

— Tahir abimin közünü bırakıp gitmek olmaz, dedi Sultanali, bir iki fincan çayından da içmek gerek, bir iki kelime sohbeti de işitmek gerek.

Enver tebessüm etti. Tahir abi askıdaki düğümü çözüp dört beş tane ekmek, bir avuç büyükçe içyağı alıp, küçücük tepsiye koydu. Tepsiyi Enver'in önüne getirip, özür diledi:

— Fakirlik, efendim, önünüze sofra seremedik.

— Ne ayıbı var, dedi Enver, ben böyle karanlık evde ateş yanında oturmayı ve bu halde çay içmeyi çok seviyorum.

— Bu oturmanın lezzeti var, dediSultanali.

— Var. Şairane, dervişane bir manası var. Ben genç, yetim çağımda, ablamın evinde bu durumu görüyordum. Eniştem sefil bir zanaatkârdı. Kış geldi deyince közü yakar ve bu vesileyle közün yanında oturup çay içerdik. Bu köz hayatı hâlâ aklımdan çıkmıyor ve bu hayata sürekli gönlümde bir sevgi besliyorum.

Tahir abi Enver'e porselen fincanda çay uzattı. Köz sona kalan odunlar ile alevlenip yandı. Karanlık oda aydınlanıp, kıvılcımlar ile süslendi.

— Çoluk çocuğunuz var mı, Tahir abi?

— Yok, efendim. Burada vatana dua edip yatıyorum.

— Tahir abim de size benziyor, diye güldü Sultanali. Düğünü bahara ertelemeniz iyi olmadı, kış günleri Tahir abim gibi yalnızlık.

— Çünkü ben Tahir abimin hayatını iyi görüyorum. Baş ağrısının ne gereği var, Tahir abi?

Tahir abi elinde maşa ile ateşi düzeltiyordu.

— Gücü yeten kişinin çoluk çocuk yapanı makbul, efendim.

— Ne için?

Tahir abi ateşi yönlendirip, biraz cevap vermeden oturdu. Sakalına bıyığına yapışan kıvılcımın küllerini sildi.

— Allah evlat verirse, ihtiyarladığınızda işinize yarar, dedi Tahir abi. Tekrar biraz alevi düzeltip durdu. Bende hiç kimse yok. Yaşım elliyi aşmış

efendim. Şimdi güç kuvvet var, bir şey bulsak olur. Bir zaman gelir, güç gider, o zaman bana kim bakar, efendim? Diri can, ben hastalanıp yatarım, bir kaşık suya muhtaç olurum.O zaman suyu bana kim verir, efendim? Ölüm hak, ecel gelip emaneti alsa, gözüm yumulsa, bir kenarda ölüp kaldığımı kim bilir, efendim? İnsanın çoluk çocuğu olduğunda böyle sözler yok mu, diye düşünüyorum da.

— Doğru söz, dedi Sultanali. Gerçekten, insan nasıl günlere kalacağını bilemez. Tahir abimin söylediği gibi, çoluk çocuk ise, biraz gönül doyması da.

Enver biraz konuşmadan, düşünüp durdu, elindeki fincanı bırakıp, Tahir abiye uzattı.

— Evlendirelim mi sizi?

— Tahir abi minnettar şekilde güldü.

— E, canından, efendim, dedi, şimdi olmaz.

— Niye olmaz?

— Sakala bakın, ölüm kokusu geliyor.

— Olmayacak söz. Siz bizden de genç görünüyorsunuz.

— Gönül ihtiyarlamış, efendim, gönül, dedi Tahir abi, elini göğsüne değdirerek. Şimdi gönül hiçbir şey de dilemiyor, sadece sessizlik diliyor. Sessizlik ne zaman olur, onu bilemeyiz.

Sözü tekrar evlendirmeye getirmedi. Enver, göz ucuyla Sultanali'ye baktı. Sultanali manalı şekilde başını salladı. Tahir abi önündeki yanıp uçuşan kömürleri külden ayırıp, köze atıyordu. Az önceki şiddeti kaybolan ateş nefis mavi duman çıkarıp yavaşça salınarak yanıyordu. Küller göğe uçuyor, kor küle batıyor, yarımlar kora dönüyorlardı… Üçü de sözleşmiş gibi bir süre közün bu halini takip ettiler.

39. İşit, Ey Akıllı Adam…[236]

— Müftüleriniz benim arkamdan yönelmiş olsalar gerek, Kâtip Enver?

Başka şeyi hayal eden Enver, Sultanali'nin sözüne anlayarak mı,

[236] Ey akıllı adam! Düşmanlarınla birlikte otur, hayat veren dostundan ayrılma.

anlamayarak mı, her nasılsa başını salladı.

— Ben sizinle vedalaşıp sokağa çıksam, "dostunuz" Molla Abdurrahman onları bekliyormuş. Herhalde gündüzki sohbetin devamı olsa gerek?

Enver hayali ile vedalaşmış gibi, ister istemez Sultanali'ye yüzünü çevirdi.

— Sohbetin nasıl?

— Sohbet değil, gıybetin?

Enver Güldü:

— Siz Molla Abdurrahman hocayı göremediniz.

— Mesele görememezlikte değil, onun uygunsuz hareketinde, dost görünüp düşmanlık sokağına girmesinde.

— Biz onun gerçek karakterini bilmekten aciziz.

Herhalde bu kertenkele bize dost değil.

— Peki, diye güldü Enver.

— Müftüler bize dost mu, düşman mı?

— Belki düşmandırlar, lakin biz onlara düşman değiliz.

— Belki, dedi Kâtip Sultanali. Eğer bizimle işi olan bir adam, sonunda bizim düşmanımız hesaplanan kişilerle arkadaş olsa, ağız burun öpüşse, bizim ona nasıl değer vermemiz gerekir? Böyle adama biz açık açık düşman veya ahmak deriz. Ama Molla Abdurrahman ahmak değil, çok iş gören kurnaz! Şimdi sadece onun düşmanlık tarafı kaldı, üstelik bu kesin. Benim hükmüme kanaat etmezseniz hikmete bakın. Şeyh Seyid:

"Bişoy, ey hiramand, az an dost dast,

Ki ba düşmenanet buved hamneşest"[237]

demektedir.

— Ben Molla Abdurrahman'ı iyi kişi, diye mi düşünüyorum?

— Düşünmüyorsunuz, fakat ona yaraşır münasebette bulunmuyorsunuz, bununla birlikte işte bu alçakları haddinden yükseltiyorsunuz!

[237]Ey uyanık kişi! Düşmanların ile oturan sohbetli olan dostundan el çek.

Enver yelpazedeki içyağından bir iki tane alıp elinde tuttu.

— Sizce, onlarla nasıl münasebet kurmamız gerek?

— Molla Abdurrahman'ı saraydan yollamak gerek; sessizce imamlığını ve vaizliğini yapsın. Müftülere de kadıhaneden birer vazife bulunur.

Enver başını sallayıp güldü. Tahir abi ateşe odun atıp akşam namazı için seccade serdi. Kâtip Sultanali imam olup, üç kişi akşam namazına durdular. Akşam namazını kılıp ateş yanına otururken Sultanali sorar:

— Veya onları saraydan yollamak kolay değil mi?

— Kolay, fakat kolay işte lezzet yok, diye güldü Enver. Sizin bu sözünüzle birisi aklıma geldi: Kendisi, Molla Abdurrahman'ın cemaatinden olan temiz gönüllü saf bir kişidir. Adı… Ha, adı Seferbay, mesleği dokumacılık. Geçen gün saraydan dönüverirken, bu kişi evde beni bekliyordu. Hoş geldin, Sefer Abi? Can havliyle, bana arz etti: Molla Abdurrahman'ın bir dostundan işittim, güya Molla Abdurrahman birisine "Kâtip Enver'in altına yakında su gelir" demişmiş… Bu ne anlama gelen söz, kâtip, niye sizin altınıza su geliyor, diye sordu. Ben güldüm. Şimdiye kadar altım kuruydu, eğer altıma su gelirse, dokumacılığı öğretir misiniz, diye sordum. Soruma cevap vermedi, fakat sizin sözünüzü söyleyip: "İmamımız gıybetçi, böyle kişiyi kovmanız makbul." dedi. Size yakışacak sözü söyledim mi, Sultanali Abi?

— Bu kişi size gerçek dostmuş, dedi Sultanali ciddi bir şekilde. Ben düşüncemde yanılmam. Bu kertenkele yutmuş akrebin yüreğinde, Allah bilir, size karşı büyük husumet var.

Bu zamana kadar alevi çoğaltıp sessiz oturan Tahir abi söze katıldı:

— Sefer, omuzu çıkan, cüce yiğit değil mi, efendim?

— Aferin, aferin.

— O benim ahbabım olur. Hey gidi, onunla biz her yaz birlikte amelelik yapardık, kendisi çok iyi yiğittir.

— Vesselam, demek Abdurrahman da husumette müftülerden geri kalmayacak. Bunca iyiliği bilmeyen kişi, dedi Sultanali kâtip.

— İyilik yap, denize at; balık bilmezse, Halik bilir, demişler. Fuzulî:

“Dünya bir pazardır, herkes malı ister.” diye çok doğru söylemiştir. Biz de buna benzer kendimizde olan eşyayı pazara koyarız, onlar da mallarını çoğaltıp bundan başkasını bulamayacaklar.

Bu şöyle, Kâtip Enver, ama kendinizi düşmandan sakınmanız gerekir mi gerekmez mi?

— Ben neyi düşmandan sakınacağım, diye güldü Enver. Eğer onların husumeti benden başkâtipliği almak içinse, iyilik yapsınlar, hatta kendim onlara yardım da edeceğim. Doğru, siz onların namussuzca hareketlerine kızıyorsunuz, sinirleniyorsunuz. Ben ki, ben de bir insanım, gökten düşen ferişte değilim, üstümdeki gıybetlere, hayvanca hareketlere, izzeti nefsime dokunan hareketlere sinirleniyorum. Siz söyleyinceye, onları saraydan kovma düşüncesine kadar varacağım. Fakat bazı endişeler beni durduruyor. Evvelâ onlarla uyuşmak benim için eksilik görünüyor; ikincisi, onları divandan kovmak konusuna gelince yine endişelerim var. Eğer müftüleri divandan çıkarırsam halk ne der, beş gün göreve geçip, otuz yıllık kâtiplerin değerini bilmedi, demez mi? Eğer onlar sessizce çıkıp gitse ki, iyi, bilakis, han ve kâtip hocalar vasıtasıyla tekrar girerse, ben ne diyeceğim? Bu durumda, bir husumetin üstüne yüz husumetin eklenmesinde şüphe yok. Şimdi Molla Abdurrahman konusunda; başta ben bu kişiyi saraya almaya karşı olup, ilk görüşümdeki gibi bu molladan iyilik beklememiştim. Fakat size söylediğim gibi, sarayda nazik bir kişi aracı oldu, bundan sonra çaresiz işe almaya mecbur olduk. Molla Abdurrahman kirliler safına geçmişmiş, işi kolay, yollayıp göndermek elimizden gelir. Ve lakin, bence, onu da yollamanın faydası yok. Evvelâ işe almamamız gerekirdi, alınca, üç ay geçmeden yollama… Çok ağır, eğer kirli ise onun tabiatı, biz değiştiremeyiz, herkes istediği yemeği yer.

Kâtip Sultanali müftüler hakkında bir şey demese de, Abdurrahman’ı yollamaya ısrar etti.

— Peki, müftüler kalsın, yine birkaç gün pis koksun. Fakat Abdurrahman’ı durdurmayın, eğer siz bu solucanın vazgeçerseniz, yoldaşlarına büyük ders vermiş olursunuz.

Enver güldü.

— Siz benim dostuma sertçe gözlerinizi diktiniz.

— Diktimse diktim, dedi Sultanali kâtip ciddi şekilde. Siz en azından bunu da yollamasanız, ben giderim. Müftülerin yüzünü görüp sıkılırım. Şimdi bu üçüncü kirlinin yüzüne bakmaya takatim kalmadı!

Sultanali ciddileşmişti, Enver yine karşı gelmeyi gelmeyi uygun görmedi.

— Peki, dedi, siz şunu uygun görürseniz, yollayalım.

— Belki, dedi Sultanali. Sizden yine bir isteğim: erkenden başlayarak beni huzurunuza alın, taki müftüler sabahtan akşama kadar gıybet edip, maymun olup vakit geçirmesinler.

— Bu da kolay, diye güldü Enver, onlar benim olmadığım vakitten faydalanıp, dertlerini açardılar. Şimdi bundan da biçareleri mahrum etmektesiniz, bu kadar zulüm.

Sultanali tekrar gülmedi:

— Yapana yaparız da.

Bundan sonra gitmeye hazırlandılar. Enver hareketlenirken, cebinden bir altın alıp, Tahir abiye uzattı. Tahir abi bilerek mi bilmeden mi, her halde altını eline aldıktan sonra, yine hızlıca çevirip verdi:

— Ayıp, ayıp olur.

— Bu para benim, diye düşünmeyin dedi Enver Tahir abinin eline itip, siz bu paraya odun, yağ; artarsa çay alırsınız. Sultanali abim ile geldiğimizde ateşi bundan da büyük yapıverirsiniz.

— Sizden gelenlerin hepsi bizde bulunur.

— Enver parayı almadı. Tahir abi tavsiye istiyormuş gibi Sultanali'ye baktı. Sultanali dua edin, dermiş gibi işaret etti. Tahir abinin duasından sonra çıktılar.

40. Kandırmak İçin Çocuk İyi

Birkaç günden beri Dokumacı Sefer memnundu. Molla Abdurrahman'ın işinden çıkmasına ben sebep oldum, diye düşünür; kendi sözü ile Molla Abdurrahman gibi bir kişinin suya düşmüş ekmek gibi şapırdamasına: "Ayağını yorganına göre uzat, molla çocuğu!" diye kendince gülerdi. Gece Dokumacı Samet'e sokakta rastlayıp, laf attı: "Kâtipbaşının

altına su gelmişti ya, sözünün doğru çıkmasına bak, Samed?" dedi. Çünkü Enver'e varıp söylediği haberi bu Dokumacı Samed' den işitmişti. Dokumacı Samed onun bu kinayesinden kızardı: "Kulağıma yanlış girmişmiş de, namussuz!" diye sözü espriye vurdu. Dokumacı Sefer de karşılık verdi "Bir koçun başı gidince, binlerce koyunun başı kesilirmiş" diye söyle hocana!" dedi. Dokumacı Samed ses çıkarmadı.

Dokumacı Sefer, Molla Abdurrahman'ın işinden kovulduğunu işittiğinden beri "Kâtibimi bir görsem." diye Enver'in karşısına çıkmaya hazırlanıyordu. Fakat tezgâhın yanından ayrılma işine hayıflandı. Bugün iş yaparken, kendince karar verdi: "Bugün Çarşamba, yarın Perşembe. Cuma günü ben de boşum, kâtibim de boş. He, öbür gün gitmem uygun."

Akşam namazından biraz ilerice Sefer abi işten çıktı. Günün soğukluğuna da bakmadan buzlanmış soğuk suda abdest aldı, ileri geri bez kavuğunu sallayıp mescide yürüdü. O gemhaneden girince, mescidin başköşesindeki odasından Molla Şehadet Müftü, Kalanşah Kâtip ve Molla Abdurrahmanlar namaza çıkıp geliyorlardı. Dokumacı Sefer her iki müftünün de sarayda durduklarını iyi bilirdi. Molla Abdurrahman'ı saraya tekrar alacak olurlar mı, diye düşündü ve üç ulema gelip mescide girince adaplıca, mescidin eşiğinde el bağlayıp durdu. Onlar gelip mescide girerken, Molla Abdurrahman gözünü iyice açarak, Dokumacı Sefer'e bakıp geçti, onların arkasından Dokumacı Sefer de namazgâha girdi. Ama deminki bakışından sonra Dokumacı Sefer'in başından: "Bu mollalar da hocam gibi saraydan kovulmuşlar mı ki? Kâtibimin gıybetine toplanmışlar mı ki?" diye bir düşünce geçip gitti.

Müezzin kamet getirdi, Molla Abdurrahman mihraba geçti, müftü ve diğerleri ona uydular. İmam kıraatteyken, Dokumacı Sefer dinlemek yerine "işte bu uzun sakallının yüzü çirkin, sesinin tonu bozuk, hocamın ise sesi yükselmiş. Üçü de elem-zede olsa mı? Hocamın gönlünü almak için gelmişlerdir veya kâtibim ile ikisinin arasını yapmak mı istiyorlar? Kâtibimin anlaşmaması uygun, iki ağız söz için şimdiye kadar kin tutmuş hoca…" diye düşünürdü. Bu sebeple vesveselenip akşam namazını nasıl kıldığını kendi de bilemedi, ama yatıp kalmaktan üşenmedi. Duadan sonra cemaat dağılmaya

başladı. Beş altı kişi, cemaatten, ayrıca Dokumacı Sefer uslu durup, hocalar mescitten çıkıncaya kadar gözgöze gelmediler. Onlar çıkıp gittikten sonra müezzin mumu söndürdü, diğerleri mescitten dağıldılar. Dokumacı Sefer meydana çıkıp odaya baktı; oda penceresinden mumun aydınlığı iniyor, içeriden elinde yamalı sofra bezi tutan, on bir on iki yaşında bir çocuk çıkıp geliyordu.

Dokumacı Sefer gemhaneya geçip durdu. Odadan gelen çocuk yanına gelince, çocuğu önüne geçirip, onun arkasından sokağa çıktı. Çocuk sokağın sağ tarafına bakıp gitti. Sefer abinin avlusu sokağın solundaydı, lakin o kendi avlusu tarafına yürümeden, bu çocuğun arkasından gitti.

— Hey, Şükür müezzinin oğlu!

Şükür müezzinin oğlu, yolda durdu. Dokumacı Sefer onun yanına yetişip geldi.

— Buyur yürüyüver, senin adın Memetkul ha?

— Hı.

— Memetkul… Sen bizim Askerbay'ı tanıyor musun?

Çocuk şaşırarak Dokumacı Sefer'e baktı.

— Asker benim arkadaşım ya, şimdiye kadar bilmiyormuşsunuz ya!

— He, he… Sen de iyi yiğit görünüyorsun… Mescide ne yapmaya gitmiştin?

— İmam eniştemin odalarına çay götürüverdim. Büyük hocalar misafir olmuş.

— Tam da elin iş tutmaya başlamış. Yemek alıp geldikten sonra yine çay koyup verirsin sonra?

He, koyup veririm. Hoca enişte lere gidinceye kadar hizmet edip dururum.

— He, he… Büyük hocalar ne zaman gelmişti?

— Babam ezana çıktığında gelmişti, koyduğum çayı bu vakitte içiyorlardı.

Dokumacı Sefer on adım kadar konuşmadan gitti.

— Sen çok iyi çocuksun, Memetkul, hoca eniştelerin ne diyorlardı?

— Daha konuştukları yok.

— Memetkul, bu hoca eniştelerin sözüne iyi kulak verip onları dinleyen kişi şüphesiz cennete gider. Sen de onların sözünü dinler misin?

— He, dinlerim. Babam da sevap olur, diyor.

— Belki, Memetkul, çok iyi dinleyip al da… Eğer sen bu hoca eniştelerin sözünü iyi dinleyip, onlar gittikten sonra bana gelip söyleyiverirsen, Memetkul, ben sana on kuruş veririm.

Memetkul düşünemeden Dokumacı Sefer'e baktı:

— Doğru mu söylüyorsunuz, Sefer abi?

— Yalan yok, Memetkul, dedi Dokumacı Sefer ve bez yektek[238]inin cebini çırpıp parlattı. Görüyor musun kuruşları. Eğer onların sözünü dinleyip bana söylersen, on lirayı alıverirsin, Memetkul.

— Gece sizin yanınıza gelmeye korkuyorum.

— Neden korkuyorsun, Memetkul? Asker arkadaşın gece de korkmadan yürürdü.

— Ben köpekten korkuyorum.

— Bizim sokakta köpek yok, deli. Korkarsan yolunu değiştirerek git. Eğer imam enişten şimdi gidiver derse, Mametkul, peki, diye odadan çık, hiç kimseye görünmeden pencerenin altından konuşmayı dinle, he mi?

Memetkul ne içindir tebessüm etti ve uygun dermiş gibi başını salladı.

— Korkma sen, onlar çıktıktan sonra bize gel, ben dükkânda iş yapıyor olacağım; on lira alıp geliverirsin, senden ne gitti, Memetkul…

— İyi.

Çocuk bu sözü söyleyip küçücük, dar sokağa buruldu. Dokumacı Sefer çocuğun arkasından biraz bakıp durduktan sonra, arkasına döndü. Sefer çocuğa verdiği bu vekâletiyle ertesi gün kâtipbaşıya yine bir söz bulup gitmek istiyordu. Ona göre, ihtimal ki, sonraki hoca enişteler de saraydan kovulmaya layık, kâtipbaşıya düşman olurlar. Bu hayallerle gelip, evine girdi. Kocasını bakleye bekleye kazandaki sebzesi un çorbasına dönen Tohtabibi, Dokumacı Sefer'i azarladı.

[238]Tek katlı, astarsız uzun altı açık erkek gömleği.

41. Akçeniz Eski Değil Mi?

O ekseri akşam ve sabah namazlarını camide kılar, kalanlarını evinde eda eder, öğle, ikindi, yatsılara vakit bulamazdı. Ama bu gece bilerek yatsıya çıkmadı. Yani Memetkul on lira için şaşıp, bulduğu sözü insanlar arasında söyleyivermesi de ihtimaldi. Yemekten sonra atölyesine çıktı. Tezgâhın yanındaki kara gaz lambasını yakıp ipteki yüzükleri bağladı, düğümlenen ipleri çözdü, karmaşıklarını serip tarakladı, ağzı ile düzeltip, yine taradı ve en son kurutmak için örgüyü yelledi, eski döppi[239]deki küçük makaraya yerleştirilen ipleri alıp, tezgâha düştü, bıçağı ve dokuma tezgâhını arkaya sürüp makineyi düzeltti.

Kara çıra zar zor tezgâhı aydınlatıyor, omuzu dışarıya çıkıp, göğsü içeriye batan Dokumacı Sefer, güya tezgâha sıkışmış gibi görünüyordu. Tepikleyerek basmaktan gırç gırç sesi işitilir ve bu ses ahengiyle oynayan makine o tarafa bu tarafa geçip durur, sonrasında örgüler birleşip, dört elli boz ortaya çıkardı. Dokumacı Sefer'in bir gecelik işine bir işaret olup, kara lambanın yağı da saat vazifesini görür, yani kara lambaya doldurulan yağ her gün bir işarete gelip biterdi.

Dokumacı Sefer ehil değil. Tahtayı sarıp, çelik testereyi örgüye bağladı ve maraş otu atıp sokak tarafına kulak verdi. Çünkü o hala Memetkul'un gelişinden ümitliydi. Biraz kulak verip durduktan sonra, makineye yeni makara koymak ile meşgul Tohtabibi, gömleğinin kolunu iplik örgülerle doldurup çıktı. Konuşmaksızın, örgüleri eski döppiye aktarıp, boşalan makaraları yığdı.

— Ayağım soğuktan dondu, ateşin ilacını yap.

— Ateş yakıp vereyim mi?

— He, aferin, üç dört tane odunu getirip kırsan olur.

Tohtabibi çıkıp gitti. Sefer abi öfkelenmiş gibi tez tez tepikleyerek işe baktı. Makine durmaksızın iki yana saçılıp durdu. Tahmini on dakika bu halde iş ateşli devam ettikten sonra, birden makine durdu, Dokumacı Sefer dışarıya kulak verdi. Sokak kapısı "gıcırt"edip açılıp, kaldırımdan küçücük ayak sesi

[239]Bir tür şapka.

geldi. Dokumacı Sefer makinesi elinde kendince tebessüm etti, yine bir iki adım attıktan sonra, dükkânın kapısı açıldı.

— Buyur, Memetkul, buyur. Kapıyı kapa, kapıyı!

Memetkul kapıyı kapadı ve iki elini ağzına götürüp ısındı.

— Üşüdün mü, Memetkul? Şimdi ateşi yakarız, şimdi. Epeyden beri Memetkul gelir, diye on lirayı saklıyorum.

Bu sırada kapı azıcık açılıp, tekrar kapandı.

— Giriver, Tohta, giriver. Senin Memetkul'un.

Tohtabibi odun getirip girdi ve Memetkul'a baktı.

— Memetkul muydun, dedi Tohtabibi. Bemahal'de, ne yapıyorsunuz yavrum? Annen sağ mı?

Memetkul, Tohtabibi'nin sözüne kafa sallayıp, Dokumacı Sefer'e baktı…

— Memetkul'un benimle işi var, teyzesi. Ateşi hızlıca yak. Memetkul soğukta donmuş…

Tohtabibi odunu köz yerine bırakıp, elindeki ağaç kavuğunu gaz lambasına tutup yaktı ve gidip odunu yaktı.

— Onları yollayıp mı geldin, oğlum Memetkul? Buyur, buyur. Yanlarında ayrıca başka kişi de geldi mi?

— Yok.

— He, he… İmam enişten sana gidiver demedi mi?

— Ben yine iki çay koyup verdim.Ben gitsem onlara kim çay koyup verirdi. Ben çayı koyup konuşmayı dinleyip oturdum.

— Buyur, buyur, dedi Dokumacı Sefer gülerek ve hatununa baktı. Yiğit dediğin işte böyle olur, bizim Askerbaylar da "yiğit" herhalde. Buyur Memetkul, ateşin yanına varalım, ısınıp konuşuruz.

İkisi gürüldeyip yanan ateşin yanına çömeldiler. Sefer abi ayağını çizmeden çıkarıp ateşe tuttu.

— Askerbay uyumuş mu, diyorum, teyze?

— Uyumuş, dedi Tohtabibi ve gidip tezgâhın yanındaki boşalan makaraları toplayıp aldı. Şunları dolduruversem, bu gece yeter?

— Dolduruver de görelim.

Tohtabibi dükkândan çıktı. Dokumacı Sefer, Memetkul'a bakıp tebessüm etti. Memetkul da kendince tebessüm edip, Dokumacı Sefer'in kuruşlu cebine göz attı ve ne içindir boğulur gibi oldu.

— Peki, Memetkul hoca?

— Memetkul düşünüp tereddüt etti:

— Kitap… Kitap sözünü söylemedi de, he… Büyük hoca Kur'an'daki heceyi okumuştu, ben…

Dokumacı Sefer çocuğun endişesini anlayıp güldü:

— Sen okuyamadın mı, ne yazık. Peki, okuduğunu söyleyiver.

Memetkul yeniden nefesini yuttu, gözünü istemeden Dokumacı Sefer'in cebine dikti.

— Kitap sözü olmasa da akçe verecek misin, Sefer abi?

Dokumacı Sefer gülmekten kendini alamadı, cebinden akçeleri çıkarıp eline aldı:

— Vereceğim. Görüyor musun? Bunlardan şu kadarı seninki.

— İmam enişte m, dedi Memetkul gözünü akçeden alamayarak. İmam enişte m saraya kâtipbaşı olmuşmuş da… O mektubu yazdığı yerde molla olmayan bir kişi büyük kağanmış. O molla olmayan hami kişi, imam enişte mi mektup yazanın kendisiymiş, diye kâtiphaneden çıkarmışmış da. Büyük kâtip denen kişi imam enişte mi ona kötülüyordu.

Dokumacı Sefer, Memetkul'un sözünü böldü:

— Kime kötülüyordu?

— O molla olmayan hami kişiye kötülüyordu. Bundan sonra imam enişte mi çıkarmıştı. Şimdi büyük hocaları da saraydan çıkarsam, diyormuş. Kendisi çok kötü kişiymiş. Büyük hocalar bunu ne yaparız şimdi, diye imam enişte min önüne geliyorlarmış, dedi Memetkul ve birkaç kez Sefer dokumacının elindeki kuruşa bakıp durdu. Kuruşunuz eski değil mi, Sefer abi?

Sefer abi güldü, kuruştan beş tanesini ayırıp Memetkul'a uzattı.

— İşte kendin gör.

Memetkul kuruşu alıp, o tarafa bu tarafa kontrol etti:

— Mührü bütünmüş. Bir liraya yarım kilo helva verir mi ki; Sefer abi?

— Niye vermesin. Kuruşu cebine koy, kalanını konuştuktan sonra alırsın Büyük hocalar danışmaya gelmişlermiş, dedin?

— He… Kuruşumu kemerime düğümlesem düşmez mi ki?

— Şimdi, düğümleme, benden yine bir lira aldıktan sonra, koyup düğmelersin.

Memetkul elindeki lirayı parlatıp oynadı ve bunun arkasından öfkelenip şikâyet etti:

— Ayağım ıslandı.

— Bağdaşkurup oturma.

Memetkul oturduktan sonra, yine öfkelendi:

— Diken batıyor?

— Kulak asma, konuşu ver, o sırada düzeldi.

— A, öyle mi, dedi Memetkul çizmesini silip.

— Sizin ki de böyle olur mu, Sefer abi? Büyük hocam sakalını tutamlayıp, onu ayıpladı, tuzağa düşer dedi. İmam eniştem düşünüp oturdu, ondan sonra… Sancıyor, Sefer abi?

— Şimdi düzelirsiniz, peki?

— Ondan sonra… Sizlere uygun olsa da bir sözaklıma geldi, dedi. O bahara çıkarsa evlenir, dedi…

DokumacıSefer, Memetkul'u durdurup sordu:

— O kim, o?

— O, molla olmayan, bekâr kardeş.Siz de soruyormuşsunuz da! Alacağı hatun güzel, diye işitiyorum, dedi. Bu da bir laf da, bu kızı hana yöneltsek olur mu ki, dedi. Büyük hocalar olur dediler. Hay hay dediler. Bu sırada Memetkul biraz düşündü, bunun ilacı gülçin olur dedi.

Dokumacı Sefer son sözünü tekrarladı:

— Gülçin olur, dedi.

Memetkul da bu konuda tereddüt eder gibi oldu.

— Ben iyi anlamadım da. İlacı gülçin olur, dedi. Gülçay,değil.

— Ondan sonra?

— Bu, oldu.

— Hepsi?

— Hepsi bu. Ben dışarıya çay koymaya çıktığımda sözü işitemedim de.

— Olur, olur, dedi Dokumacı Sefer. Ondan sonra onlar gittiler mi?

— Gittiler. İmam eniştem şimdi evine git, dedi bana. Kuruşu verseniz ekleyip düğümlerdim.

Dokumacı Sefer gülüp, elindeki kuruştan yine beş tanesini uzattı.

— Benden on lira aldığını herkese söyleme, tamam mı? He, ondan sonra bu sözü hiç kimseye söyleme, hocalarının sözü sevapsız sözlermiş. Evine yalnız gitmeye korkmuyor musun?

Memetkul biraz düşünüp, belindeki kuruş düğümünü eliyle avuçladı. Sefer abinin "korkmuyor musun" sorusuna cevap vermeden, varıp kapıyı açtı ve koşarak çıkıp gitti.

42. Uyanık Adammış

Dokumacı Sefer kapıdan girince, içeriden süslü bir hatun çıktı. Böyle iyi giyinmiş ve güzelce hatunu o ömründe ilk kez gördüğü için olsa gerek, hatun saklanınca, ondan gözünü almadan baktı. Şaşkınlık ve hayret içinde gelip misafirhaneye girdi. Misafirhanede Enver yoktu, Enver'in yerinde yabancı bir kişi Sultanali Kâtip oturuyordu. Dokumacı Sefer selam verdi. Sultanali Kâtip cevap verip, oturduğu yerden Dokumacı Sefer'e yer gösterdi. Dokumacı Sefer biraz sözsüz oturduktan sonra, "kâtibini" sordu. Sultanali Kâtip, Enver'in komşularından birisine önemli bir iş için çıkıp gittiğini ve biraz sonra geleceğini söyleyip, ondan kâtiple ne işi olduğunu sordu.

— İşi, yok, efendim dedi Sefer. Biz bir saf, duacı adamız. Kâtibi bir ziyaret edelim, diye gelmiştim.

Sultanali, Dokumacı Sefer'i bir şeyin tamahında yaşayan kişi, diye düşündü. Çünkü Enver'in elinin açık olduğunu, ona çok ihtiyacı olanların öğrendiklerini iyi bilirdi. Ama Dokumacı Sefer, Sultanali'nin doğru davranışından memnun olup, ona karşı özünde dostluk hissetti. Biraz sessiz oturduktan sonra Sefer yine dile geldi:

— Bereket bulsun kâtibim Âdemcan, Âdemcan; bizim gibi fakirlerle de dost, sizlerle de böyle, hep beraber.

Bu söz Sultanali kâtibin az önceki fikrine karşı söylenmiş gibiydi. Dokumacı Sefer'in kâtip ile dostluk davası onu düşünceye saldı.

— Şöyle, şöyle… Kâtip, siz söyleyince, herkese birlikte yiğit, dedi Sultanali. Ne iş yapıyorsunuz?

— Dokumacılık, efendim. Lakin kâtibim, sen terzisin, diye bizden nefret etmez, biz bunu da eda ederiz, efendim. Olmazsa meydanımızın aksakalı da iki ağız sözümüze kulak versin. Doğru söz iyi de, efendim.

Dokumcı Sefer'in doğru sözü Sultanali'yi gayri ihtiyari güldürdü.

— Doğru söylüyorsunuz. İsminiz ne?

— Biz duvarın çöküntüsünde yatan bir adamız. Biz kimiz ki, ismimiz ne olsun. Şehrin Âlim çürüğü[240] değiliz ki, söylediğimiz an tanısanız.

Sultanali Kâtip yine güldü, "dost" sözlerinden neşelenip, o da Dokumacı Sefer'e karşı özünde yakınlık hissetti ve biraz düşünüp durdu.

— İsminizi söyleseniz, belki ben tanırdım… Siz dokumacı olsanız, geçen hafta Kâtip Enver'e biz söz söylemiş değilmiydiniz?

Söylemiş olabilirim; niye derseniz, elim boşaldığında kâtibimi ziyarete gelirim.

— Siz… Siz Molla Abdurrahaman'ın cemaatinden değil misiniz?

— He he he… Aynen, efendim.

— Eğer yanılmıyorsam, isminiz Seferbay. Dokumacı Sefer neşelenip, keyiflenip gülüverdi.

— Kâtibim söylemişler de.

Sultanali Kâtip de güldü ve gülerken latife yaptı:

— Siz kendinizi alçaltıp, Âlim kabak değilim ki, adımı söylediğin an tanırsın diyorsunuz, hâlbuki sizi sarayın kâtipbaşısı, şehrin komutanı, ilçe başkanı da tanıyordur.

— Tövbe ettim, tövbe ettim dedi Sefer. Ben kendi değerimi bilmeden yaşıyormuşum da.

İkisi sohbeti bırakıp bir süre gülüştüler ve bir anda eski kadirşinaslar haline geldiler. Sultanali ona "Sefer abi" diye hitap etmeye başladı ve Molla

[240] Hudayar'a yabancı memleketlerden mal getirip satan meşhur tüccar.

Abdurrahman'ın son durumunu sordu. Dokumacı Sefer, Molla Abdurrahman'ın azat edilişinden memnuniyetini ifade etti ve onun dudağının kızardığını söyleyip, Sultanali'yi güldürdü.

— Bu kadarcık halin varmış, kuyruğuna semaver bağlamanın ne gereği vardı, diye gülüyorum. Eğri kütüğe eğri tokmak; kâtibim çok iyi iş yapmışlar.

— Öyle, insanlara şimdi ne der, belki kulağına çalınmıştır, diye güldü Sultanali.

Dokumacı Sefer sağdaki kabağın üstünü silip aldı ve elinin düz büyümeyen tırnaklarına baktı.

— Bu konudaki sözünü işitmedim ki. Şimdi kendisi kötü adam da.

— Mesela, kötülüğü?

— Kötülüğü, diye yine tırnağına baktı, herhalde efendim, bu adamın payını azaltsammı diyor. Önceden saf düşman ise, şimdi elemzede oldu herhalde.

Dokumacı Sefer'in temiz gönlünde gizlenen sır yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Onun "Şimdi elemzede oldu herhalde." cümlesinden şüphelenen Sultanali ciddileşti:

— Ben Kâtip Enver ile birlikte duracağım, Sefer abi, dedi. Kâtip ile bizim aramızda hiçbir söz olmaz. Mesela, sizi tahminen tanıyışım, Molla Abdurrahman hakkında gelip söylenen sözünüzü bilişim…

— Ben bunu biliyorum, efendim.

— Biliyor olsanız, dedi Sultanali öfkeyle, niye benden şüpheleniyorsunuz?

— Yok, yok, kardeş, ben Allah hakkı…

— Öyleyse, niye Molla Abdurrahman hakkındaki soruma doğru cevap vermiyorsunuz?

— Ben söyledim, kötü adam, kendisi…

Onun kötü adam olduğunu ben de biliyorum. Ama beni de kötü adam diye düşündüğünüz için… Peki, yine Kâtip Enver geldiğinde ona benden gizlediğiniz lafı söylersiniz, ben bunda sizi utandırırım.

Dokumacı Sefer birden gülüverdi ve eli ile Sultanali'ye vurdu:

— Utandırsanızda “dostum” u söyleyim, çok kurnaz adammışsınız.

— Bu saf değer Sultanali’yi güldürdü:

— Siz benden de kurnazmışsınız.

— Ben bulduğum sözü kâtibime söyleyim, demiştim.

Elbette söylersiniz, lakin ben de işitsem, zararı olmaz. Peki: “elemzede” ne yapmak istiyor?

— Elemzede mi, diye güldü Sefer ve biraz düşünüp durdu. Sarayda duracak olsanız, böyle açgözlü müftüleriniz var değil mi?

— Var, var. Para verseniz haram olan eşeğin helalliğine fetva verecek müftüler. Peki.

— Sözleriniz de enteresanmış. İşte bu müftülerinizden iki tanesi geçen gün hocamızın odasına misafir olmuştu.

Dokumacı Sefer geçen fasılda yazılan macerayı bir bir anlatıverdi. Dinleyen dokumacının basitleştirerek anlatmasına gülüp, eğlenerek dinledi.

— Çocuğun sözü çok uydurma geldi, efendim. Herhalde kâtip bir kızla evlenmek istiyormuş da. Kızı kuru güzel ise, koyun mu, bu kızı hanaalmak istemiştir. İnsana dertlendirdikten sonra herbir şey serbest

— Sultanali Kâtip bu sözü işitince birden değişti, gözü kocaman açılıp, alnında uzun uzun kırışıklıklar hâsıl oldu:

— Tutulmayan söz… Peki, söyleyiverin?

— Çocuğun velhasıl sözü bu, dedi Sefer ve biraz sessiz bakıp durdu. He, he, yine bir şey de varmış: Onlar bunu uygun gördükten sonra “bunun ilacı gülçin” diye söylemişler. Ben çocuğun bu sözünü hiç anlamadım. Çocuk yanılmış mı veya mollaların böyle Taciklisi de olur mu? Ben şimdi avam insanım da, efendim.

Sultanali Kâtip bu cümle üstünde düşündü mü veya başkaca bir endişe onu meşgul etti mi, herhalde, yaklaşık bir dakika konuşmadan hayal etti. Dokumacı Sefer ise, bu durumdan şüphe edip, alnını kaşıdı. Kaşırken parmak arasından Sultanali kâtibin yüzünden bir şey okumaya çabalıyordu.

— Onlar hangi gün bu tavsiyeyi yapmışlardı, diye sordu Sultanali Kâtip.

— Geçen gün, efendim.

— Yani aradan Perşembe geçmiş.

— Tamam, tamam.

Sultanali başını çalkalayıp salladı. Sonra Kâtip Enver'in bahara çıkıp evlenmek istediğini, kızın ise, bu evin çocuğu olduğunu, hocaların Kâtip Enver'in itibarını yükseltme fikrine düşmüş olduklarını söyleyip çıktı:

Teşekkür ederim size Sefer abi, dedi Sultanali. Siz Kâtip Enver'in itibarına dokunmak isteyen bir kötülüğün haberini önceden alıp gelmişsiniz ki, Kâtip Enver'in bir dostu oluşum sıfatı ile size minnettarım ve bununla birlikte bu haberi kâtibe bildirmemenizi, şimdilik bu sırrın ikimizin arasında kalmasını sizden rica ediyorum. Neden, Kâtip Enver'i bu haber ile kaygılandırmış olalım. Kâtibe bu haberi söylemeden önce hızlıca sizinle kirlilerin karşısına çıkmamız, kâtibin itibarına dokunacak kötülüğü def edişimiz ve bundan sonra olanbu macerayı ona söylememiz gerekir. Ben şimdi, Kâtip Enver dönüp gelmeden önce, bu sözün arkasından bir yere gideceğim. Gideceğim yeri size söyleyeyim: "gülçinin ilacı" cümlesindeki "gülçin" sözünü çocuk yanlış anlamış, onlara "Gülşenin ilacı" demiş. Çünkü "Gülşen"sözü bir hatunun ismi olup, bu hatun hana güzel kızlar bulan harem aracısıdır. Onlar kötü niyetlerine bu hatun vasıtasıyla ulaşmak, bu vesileyle Ketip Enver'den öç almak istemişler. Fırsatı kaçırmadan bu hatunun karşısına çıkmam gerek. Sözü anlamışsınız, Sefer abi.

— Anladım, sadakan gidecek, efendim.

— Sözümüz şöyle olsun: İş bertaraf olunca bu konuda katibe konuşmayalım, can abi, dedi tekrar Sultanali ve yerinden kalktı. Ben Kâtip Enver gelmeden çıkarım, gelirse göndermez. Sizden beni sorarsa, birisi çağırıp gitti, dersiniz, olur mu?

— Peki, ben de sizinle gidiversem.

— Yok, siz oturun, benim haberimi söyleyip onu endişelendirmeyin. Ondan sonra gelecek Cuma elbette buraya gelip benden neticeyi işitirsiniz, kâtip ile üçümüz oturup sohbet ederiz, uygun mu?

— Peki.

Sultanali vedalaşıp, hızlıca misafirhaneden çıktı.

43. Topal Kuş

Eyvanda kafasına sarık sarmaktan bitab düşen Mahdum kaldırımdan kadın kaneviçeyi alıp, sandalda[241] oturup etamin diken Rânâ'ya:

— Kaldırımda bir hatun görünüyor, git bak, yavrum, dedi. Rânâ kaldırımda yarısını gösterip, yanlamasına duran hatunun önüne vardı.

— Selamün aleyküm…

Hatun selama cevap verip, kaldırım tarafına geçti ve Rânâ'yı yanına çağırdı. Süslü, post giymiş bu hatun Rânâ'nın dikkatini kendine çekti. Varıp görüştü.

— Nasibbek'in avluları bu değil mi, hanım kız?

— Yok, diye güldü Rânâ, biz Nasibbek'in komşusuyuz.

Kadın baştan ayağa Rânâ'ya bakıp çıktı:

— Tuzum kurusun, diye el silkti hatun, ben yanılıp sizleri de yanılttım. Vakti gelince tanışmanın ayıbı yok, bu kimin avlusu?

— Salih Mahdum'un.

—Ben yanılmadan gideyim, çok ayıp olmuş, daha ben Mahdum eniştemin avlularına girdim mi… Siz kimi?

— Ben kızı.

— Çok yaşayın, isminiz?

— Rânâ. Buyrun, bu tarafa.

— Teşekkürler, Rânâhan. Nasibbek'in evi, sizin evin hangi tarafındaki kapı oluyor?

— Solumuzdaki birinci büyük kapı.

— Teşekkürler Rânâhan.

Hatun vedalaşmak yerine, yine biraz Rânâ'ya bakıp durdu. Rânâ budurumda zorlanıp, yere baktı. Hatun gülümsedikten sonra, Dokumacı Sefer'e rastladı.

Rânâ hatunu yollayıp, içeriye girince, Mahdum gerekli elbisesini giyip, kendini süslemiş halde, eyvandan iniyordu. Hatunun kim olduğunu sorduktan sonra, Rânâ'ya bugünkü ev işleri hakkında bazı talimatlar verdi. Çünkü Nigâr

[241] Türkistan'da evlerde odaları ısıtmak amacıyla yere kazılan ve içinde ateş yakılan bir çukur; yer altı şöminesi.

Hanım bugün erkenden kardeşlerine misafir olarak gitmiş, Rânâ evde yalnız kalmıştı.

— Annen geç döner, dolayısıyla yemeği erkence yapsan da olur. Evet, yemeği kendin ile Enver abine göre yap, ben ise düğünden elbette tok gelirim, annen de aç gelmez, dedi ve birkaç adım yürüyüp, yine durdu. Enver abine, ne yemek yapayım, diye sorsan iyi olur, kızım!

Rânâ babasına uygun işaretini yapıp eyvana geldi, Mahdum çıkıp gitti. Rânâ balkonda bir süre etamin dikip oturduktan sonra, işini düzenledi, raftaki kitaplardan birini alıp açtı. Kitabın üstünde de biraz meşgul olup, bundan da sıkıldı. Sonra yerinden kalkıp, dışarıya çıktı. Bahçe kapısının yanına geldiğinde, Enver dışarıda birisiyle vedalaşıyordu. Rânâ kapının yanında bekleyip durdu. Biraz sonra Enver yalnız kalıp, bu tarafa içeriye bakıp gelmeye başlamıştı. Rânâ gülümseyip kendini kapının korumalığına aldı.

— Selam.

Bir iki adım önüne geçen Enver mülayimce işitilen “selam” sözü ile ürküp, yanına baktı ve çok korkarak etrafına tükürmeye başladı.

— Canım çıkıp gitti. Bu ne yaptığın, hay kız!

— Bu mu, bu sizi ürküttüğüm.

— Peki, niye yürüyorsun?

— Size yemek yapıvereyim mi, diye sormaya çıkmıştım.

— Babama sor.

Rânâ babasının düğüne gittiğini ve babasının sözünü söyledi. Enver gülümsedi.

— Üç katlı avluda ikimiz yalnız kaldık nasıl şans bu? Olmazsa ben kapıyı zincirleyip geleyim.

— Evet. Zincirleyip gelin.

— Niye sinirleniyorsun, güzel kız, ben içeri girsem, misafirhanenin yalnız kalmasını düşünmüyor musun?

Rânâ nazlandı.

— Ben sizi içeriye teklif etmek için çıkmadım, ne yemek yapacağımı sormak için çıktım.

— Maksadını anladım, ama sen yalnız sıkılma diyorum.

— Ben sıkılmıyorum. Nasıl yemek yapayım?

— Nasıl buyursam ki, diye kendi kendine sordu Enver. Ubraga[242] beceremezsin, pilavı lapa yaparsın, samsa[243]yı yapamazsın, tüppe[244]yi kesemezsin, sana sos buyurmaktansa un çorbası yap demek iyi, çünkü ezip yollarsın, mantı konusunda düşünmek de gereksiz. Yine bu halde nasıl yemek yapayım, diye tehdit etmen enteresan.

— Ben beceriksizsem, kendiniz yemek yapın.

— Ben de yemek yapmayı iyi bilmiyorum, bununla birlikte tehdit de etmiyorum, dedi Enver. Lakin iki yarı bir bütün olsak ihtimal iyi yemek yaparız. Sen gidip ocağı hallet, havucu soğanı doğramayı bana bırak, olur mu, iyi kız?

Rânâ cevap vermedi, öfke hareketiyle içeriye yöneldi. Enver gülerek dışarıya çıktı.

Rânâ ocağı yakıp, kazanı yıkar, Enver ocakbaşının ine eğilmiş halde havuç doğrardı. Rânâ hala sitem besleyip, Enver'in sorularına cevap vermez, onun tuhaf sözlerine de ters bakıp güler, gülmesini ona göstermezdi.

— Hatun kişinin çarkı ile ocağına değme, denen söz doğruymuş. Elbette, sen hatun kişi değilsin ki, fakat , "Her bir şey kendi aslına döner." Sebzeyi küçük mü doğrayayım, büyük mü? Bir varmış, bir yokmuş, geçen zamanda bir kız varmış: Gözüne duman girip yum yum ağlıyormuş. Sebebini sorsalar, ateş ıslakmış, ama kızın acısı bir hayli çokmuş. Ters bakıp gülme, hay kız! Ah, bez getir, elimi kestim!

Rânâ ışıldayıp Enver'in eline baktı ve aldandığını anlayıp yine kendi işinde devam etti.

— Elini kessen de bu kız inanmaz. Saçın kurumlandı, iyi kız.

Rânâ saçını arkasına atıp, ocakbaşının ine çıktı; kazana yağ koyup, Enver'in önüne et ile soğan getirip koydu. Enver eti doğrayıp, yine şakalaşma başladı:

Düğününüz ne zaman, hay kız. Cevap versene,sonra, eğer nesri

---

[242] Yemek adı.
[243] Açılan hamura et, kabak vb. şeyler katıp genellikle tandırda pişirilen börek.
[244]Sulu hamurlu bir yemek.

görmezlikten gelirsen, nazım ile sorayım:

Kaval sesleri,

Bahar günleri,

Sefa geceleri,

Yeter mi, Rânâ?

Rânâ sakin tebessüm edip, Enver'e ters ters baktı, sonra gözünü ocağın yanındaki bir noktaya alıp, hareketsiz kaldı.

— Nesre cevap veremeyen, nazma… Kendim de tuhafım, dedi Enver.

Rânâ bir süre az önceki gibi hareketsiz, Enver'in iğneli sözüne dikkat etmedi, sonra Enver tarafına bir az meyledip tebessüm etti:

Gece gündüzler,

Kızardı yüzler,

Ayıplı sözler

Biter mi, kâtip?

dedi ve aradan azıcık zaman geçip yine:

Ocak başından,

Dostu kaşından,

Bakıp Raşı'dan[245]

Gider mi, katip?

dedi ve bunun arkasından:

Alnını kaşıyıp,

Benden de aşıp,

Cevabıma şaşıp

Düşünür mü kâtip?

Enver üst üste inen sıralı bu hücumların altında şaşıp kaldı, beyitlerin hangi birisine cevap vereceğini bilemeden güldü.

— Çingeneymiş bu kız, dedi.

Rânâ ocağın yanına bağdaşkurup ateşi yönlendirirken, yer altından Enver'e bakıp tebessüm etti:

— Cevap.

[245]Hokant bölgesinde bir köy ismi.

Enver gülümseyerek düşünüp durdu.

Naz mıdır, ha?

Bilemedim, aya,

Güzel, dilber.

Enver son mısrayı söyleyemeden tutuldu, çünkü kafiye bulmak zordu. “Gider, yeter” vezinli sözler kafiye için zayıf olup, benzerleri dört beş taneyi geçmez ve bunlar da Rânâ tarafından alınıp bitmiştiler. Enver her zaman çabalayıp, sonraki mısraya kafiye bulamadıktan sonra, Rânâ’ya katılıp güldü.

— Kuşunuzun başı ile iki kanadı var, lakin ayağı yok.

— Kuş için baş ile iki kanat yeterli, Rânâ. Kuş uçup gitsin, yeter!

— Topal kuş gökte uçup yorulduktan sonra ağaca konamaz, ama yere düşerse kedi yer, dedi Rânâ ve gülerek katılıp kaldı.

Katıla katıla gülmeden sonra Rânâ’nın gözü yaşarıp, uzun kirpiği yapıştı, gülme ve ocak harareti ile iki yüzü kızıl elmaya dönüp, güzel burnunun üstünde inci taneleri hasıl oldu.

Enver mağlubiyetinden üzüntülü değil, Rânâ’nın güzelliğinde o andaki acayip değişime kendini tutamadan gülen şairenin gösterişli memnuniyeti Enver için yüz mağlubiyete değerdi.

44. Çuvalı Yokettiniz mi?

Sultanali Kâtip “Kuşbegi” mahallesine gelip, bir kapıya girdi. Karanlık kaldırımda yürüyerek, iç kapıyı takırdattı. İçeriden “Şimdi!” denen ses işitildikten sonra birkaç adım arkaya dönüp geldi. Biraz sonra içeriden bekasam[246] kaftanını omzuna üstünkörü atmış, çizmesiz ayağına sağrı derisinden mes giyip sadece gömlekli vücudunu kaftanı ile saran tahmini kırk yaşlarında bir yiğit çıktı ve Sultanali Kâtibe selam verdikten sonra, şaşırıp kaftanının kolunu giydi, gelip görüştü.

— Buyurun, efendim.

Bu kişi maltapar hatunu alıp, kemiği rahatlayan Halbay, Gülşen’in kocasıydı. Evinde gün boyu işsiz yatıp, Gülşen’in bulup getirdiğine kanaat

[246] Arkası iple dokunmuş çizgili çiçekli ipekkumaş ve bu kumaştan yapılan elbise.

eder, sadece yemek pişirip avlu süpürürdü. Başka ailelerde hatunlar ev işi ile meşgul olup, erkekler sokaka işini yapsalar da, Halbay abinin ailesi tamamen bunun tersine kurulmuştu. Sultanali Kâtip, Gülşen'in saraya gittiğini işitip gücü kurudu, bir süre tefekküre daldı.

— Saraya gittiğini kesin biliyor musunuz?

— Buradandan çıkıp bir yere gitmek istiyordu, dedi Halbay, eğer işi biterse doğru saraya gider, bitmezse eve dönmak istiyordu. Bu zamana kadar gelmediği için, saraya vardı mı, diye düşünüyorum.

— Siz o gideceği yeri bilir misiniz?

— Bilmiyorum, efendim.

Sultanali kâtip takati kalmamış gibi arkasına yürüyüp, kaldırımın basamağına oturdu ve alnını kaşıdı:

— Gece yengemi hiç kimse sordu mu?

— Halbay biraz düşünüp sakalının altını çimdikledi.

— Sormuşmuş, ben evde yoktum.

Sultanali'nin rengi değişip, başını kımıldattı, sessizce, sokağa bakındı.

— Eğer yengem gelirse, beni söylersiniz, ben yine geleceğim. Evden çıkmadan, beni beklesin, büyük bir iş var, tamam mı?

Sultanali Kâtip, Halbay'dan söz alıp sokağa çıktı, çabuk çabuk adım atıp, geldiği tarafa yol aldı. Eğri büğrü sokaklar boyunca gider, sokakta gördüğü her bir hatunu kontrol edip adım atmasına bakıp geçerdi. Pazara gelince çevreden Cuma ezanı işitildi. Sokakta bölük bölük sarık saran halk, camilere akar, o ise Cumayı unutup belirsiz bir yerde koşardı. Biraz tereddüt edip durduktan sonra, arkasına dönüp, doğruca Salih Mahdum sokağına gitti, on adım yürüyüp durdu. Biraz terddüt ettikten sonra, arkasına dönüp, Salih Mahdum sokağına girdi. Kapı aralanmış, dışarısı bomboş, misafirhane kilitlenmişti. Sultanali Kâtip bahçe kapısında durup, aralıktan gözetledi. Hatun kişinin yokluğuna kanaat getirdikten sonra, bahçeye adım attı ve sakin sakin yürüyüp içeri avlunun kapısında durdu.

— Kâtip Enver, hey Kâtip Enver!

Çağırma üç dört defa tekrarlandıktan sonra, kaldırımdan gırç gırç ayak sesi geldi. Sultanali Kâtip kendini kapının yanın alıp, yine çağırdı. İçeriden:

“Yoklar!” diye cevap verildi.

— Neredeler?

— Cumaya gittiler.

Sultanali rahat nefes almış gibi görünüp, gözünü kapının eşiğine dikti:

— Sizde sorup gitsem de olur, bacım. Buraya bir hatun geldi mi?

— Yok. Ha, az önce bir hatun yanlışlıkla girdi, diye cevap geldi..

Sultanali’nin gözü şaşılayıp, alnında sıra sıra kırışıklılar ortaya çıktı.

— Yanlışlıkla girdi?

— Evet.

— Yanlışlıkla gireli ne kadar oldu?

— Baya, sabahleyin.

Sultanali başını salladı. Rânâ’ya teşekkür ettikten sonra, dışarıya bakıp yürüdü. Sokağa çıkıp yine az önceki gibi ayağını eline almış gibi, yürüyüp gitti. Saraya kadar tahmini beş yüz metre yol olup, o bu mesafeyi on beş dakika içinde yürüdü. Havanın soğuk olmasına bakmadan, alnından ter dökerek sarayın birinci kapısına geldi. Kapı bekçilerinin yanında durup konuştu, alnındaki teri silip, kapı Rânâsine oturdu.

— Çuvalı yok ettiniz mi, efendim, diye güldü kapı bekçilerinden biri.

— Gibi. Cenap cumaya çıktılar mı?

— Çıkmadılar.

Sultanali Kâtip soluklanır gibi biraz sözsüz oturdu.

— Hareme bir hatun girdi mi?

— Bir tane girmedi, diye güldü kapı bekçilerinin birisi. Yaklaşık beş on tane girdi.

Sultanali onun muhabbetine katılarak güldü, ama yina ağzını açmaya mecalsiz gibi oturup kaldı. Çünkü, şimdi bundan öteye yürüyemez, eli bundan fazlasına yetmezdi. Gözünü yere dikip, iki saatten beri yaptığı hareketlerinin rüzgâra gittiğini hatırladı. Abdurrahman ve ortakları kirli amaçlarına ulaşamazlar, diye boğulur gibi oldu, özellikle Kâtip Enver’in düşmanları önünde itibarının düşmesi ona ağır geldi. Bu ağırlığın üstüne Abdurrahman hakkında yaptığı inatçılığı hatırlayınca, yine gönlü huzursuz oldu. Bu yönüyle güya kötülüğün baş faktörü Sultanali’nin olur, “Eğer ben Abdurrahman’ı

saraydan çıkarıp göndermeye ısrar etmesem, kâtibi bu işe mecbur etmesem, belki bu düşmanlıklar olmaz mıydı?" diye düşünür, Enver'in yüzüne vurmazlığını bilse de, yine manen ezilişini, onun yüzüne bakamazlığını tahmin ederdi. Endişesi buraya geldikten sonra yerinden kalktı, kapının küçücük eşiğini açıp, içeriye girdi. Doğru yolu bırakıp, kar altında basılıp kalmış soğuk gülzarların içinde dolanıp yürüdü. İç sarayın kaleleri altında faydalı yiğitler dönüp duruyorlardı. Sultanali Kâtip yürüye yürüye sarayın sol dönemecine, bekçi yiğitlerden birinin yakınına gidip, onunla soruştu, bir iki ağız konuşup, sarayın doğusuna yöneldi. Buradaki kapı beyleri ile gitti geldi söyleşip: "Cuma günü ne yaparsınız?" dediği soruya: "Bugün cenap eğlenmek istiyorlar, diye işitmiştim" cevabını verdi. Bunların yanında da biraz oturup, yine yollandı, sarayın kuzey kısmına geçti. Harem ve han ailesine mahsus yeni türbe çevresinde üç dört asker kara kulun arasında Ormanbek ok oynuyordu. Sultanali Kâtip türbeye bakıp vardı, küçücük hana secde ettikten sonra, türbenin kenarına oturup, Kur'an okudu. Ama gözü oynayan çocuklarda, dili kıraatte idi. Fatiha'dan sonra Kur'an kursunun eyvanının köşesine çömelip çocukların oyununa baktı. Ormanbek yaya ok koyup atar, oklar göye kaldırılıp türlü mesafeye varıp düşer, kulcağızlar, atılan okları toplayıp gelip Ormanbek'e verirlerdi. Atılan oklardan biri Sultanali'nin ayağının altına gelip düştü. Sultanali eğilip yerden oku aldı, okun dövülen tüyünü düzeltip oturdu. Bu sırada kulcağızların biri yürüyüp gitti. Konuşmadan oka elini uzatmıştı, Sultanali kulcağızın boyunun yetmeyeceğini gösterip elini yukarı kaldırdı.

— Okuyuver, abi, efendi yoksa kırılır!

Sultanali şakalaşıp, oku yukarıya kaldırıp duruverdi.

— Sen Gülşen ablanı tanıyor musun?

— Tanısam ne olur? Verin oku!

— Acele etme şeytan, Gülşen ablan bugün hareme geldi mi?

— Gelse ne olur?

— Ok oynadıktan sonra Gülşen ablanı bana çağırıver, tamam mı?

— Peki.

Sultanali oku kulcağızın eline böldü, ama yine bırakıp göndermeden

kalenin altında yürüyen yiğitlere baktı.

— Kesin çağırıverir misin, oğlum?

— Peki dedim, kurnaz.

— Beni tanıyor musun?

— Sizi, Siz kâtip efendim.

Sultanali oku verip gönderdi. Kulcağız koşup Ormanbek'in yanına gitti. Sultanali kale altındaki yiğitlere göz ucuyla bakıp, onları kendinden habersiz buldu. Çünkü onun şimdiki işi, yani çocuk vasıtasıyla harem ile alaka kurma dehşetli seneler, eğer bu tür söz sezilse, büyük felakketlere de sebep olurdu. Ormanbek yine biraz ok attıktan sonra, sıkılıp yayını yere bıraktı ve harem kapısına bakıp gitti. Kulcağızlar da onu takip ettiler. Sultanali kâtip çocuklarını hareme sokmak için kabirlere yine "Fatiha" okudu ve yavaş yavaş arkasına döndü.

45. "Fatiha Allah Mührüdür"

Mahdum rastgele okuyup yatan çocuklara kalkın işaretini yapıp, sıçrayıp yerinden kalktı ve şaşkınca okuldan çıkıp, meydanın ortasında duran iki meşhur beyi karşılamaya koştu. Onlarla eğilip görüştükten sonra, gidip misafirhanenin kapısnı açtı.

— Teşekkürler, efendiler, teşekkürler!

Mahdum bu kadar şaşırmakta haklıydı. Çünkü, gelenlerin her ikisi de hanın yanında itibarlı ve sürekli onunla sohbetdaş beylerdendiler. Onlar misafirhaneye girip oturduktan sonra, Mahdum yerinden kalkıp, elini ovuşturdu ve "hoş geldniz" dedi. Misafirler de Mahdum'un hürmetine karşılık verdiler.

— Niçin Allah emreder, efendiler? Gariphanemizi mübarek adımlarınız ile münevver ettiğiniz için binlerce teşekkürler.

Beyler Mahdum'a teşekkür ettiler. Abdurauf gece bekçisi yoldaşına baktıktan sonra teşrif sebebini anlattı:

— Büyük hami bizi ziyarete buyurdular, size ulu şefkat gösterdiler.

Mahdum yerinden kalkıp oturdu, ama cenabın "şefkat" lerini

anlayamadan şaşırdı. Gece bekçesinin sözüne Muhammet Şerif sofracı açıklama yaptı:

— Hiçkimse de yüce haminin merhametlerine layık görülmüyor. Yüce hami kendisini damatlığa hazırlayıp, bu müjdeyi bizler vasıtasıyla size yetiştirmeyi emrettiler.

Mahdum az önceki gibi yine kalktı, ama ses çıkarmadan, sükût etti.

— Efendimde aciz bir kadın olduğunu yüce hami işitmişmişler, dedi gece bekçisi. Kâtip Enver gibi danişment yetiştiren kişi, akıllı ve güzel kız da karar kılmış mı ki diye endişelenmişlerdir. Öğrencinize yaptığınız iyiliği cenabınız ve kerimeniz için de esirgemezsiniz niyetiyle, bizi hizmetinize emrettiler. Elbette, bu sevginin ne kadar büyük olduğunu size söylemek de gerekli değil.

— Minnettarlık, teşekkür, yüce haminin malı mülkü daha fazla olsun, dedi Mahdum uzun sükûttan başını kaldırıp. Bir değil, yüz kızımız olsa da cenabın cariyeliklerine adakmak vazifemizdi. Amma sadık hizmetkâr ve acizemizde birçok günahlar, eksikler, özürler var, efendiler.

— Günahsız Allah dedi gece bekçisi. Kul sürekli mazur ve hatalıdır, efendim.

Mahdum başını sallayıp biraz sessizce oturdu, sonra gözünü gece bekçisinin dizine dikti.

— Cenaplarına âcizane arzım. Evvelâ hizmetkâr aciz, sakat, naçar; hami tarafından vuku bulan büyük merhamete münasip ve layık değilim; bilhassa acizemiz âlemşümul gibi büyük zata eş olmak için yeterli terbiye almamış bir kul çocuğudur. Peki, biz bu ruh halinde âlî hazretin şefkatlerine değer miyiz, efendiler?

— Haminin sizin gibi ilim ehillerinde görülen derya sevgileri vardır, efendim.

Gece bekçisi bu sevginin hadsiz büyüklüğünü yorumlayıp gitti. Mahdum bir süre sessizce oturduktan sonra, gece bekçisinin mübalağalarına baş salladı.

— Şüphe yok, şüphe yok, ben âlî hazretlerine tâbiyim ve lakin… Ve lakin bir kusuru fakiri endişeye salar. Acizeyi bir bahane ile Kâtip Enver'e

inandırmıştık. İşte bu mesele cariyeye biraz zor gelir.

Bu sözden sonra gece bekçisi sofracıya baktı, sofracı elini silkeleyip güldü:

— Hiç zararı yok, Kâtip Enver haminin adamları, bu haberi duysa, şüphesiz sevinir, dedi sofracı,

— İnşallah.

— Biz gidip âlî hazrete cenabınızın duasını duyururuz, güzel hissinizi, razı olduğunuzu anlatırız. Cenab mutlaka memnun olur, efendim, dedi sofracı ve başka söze yol vermeden hatta sonraki meselelere de geldi. Düğün fırsatını tayin etmek elbette,âlî hazretin isteklerine… Buyrun gece bekçisi, Fatiha okuyalım, Fatiha Alllah mührüdür!

Gece bekçisi Fatiha'ya el açtı, Mahdum ne yaptığını bilmez halde onları takip etti. Fatihadan sonra "görücüler" hiçbir şeye bakmadan kalktılar. On beş dakikalık bu hadiseden Mahdum'un beyni şişti, hatta konuşmaya hazırladığı mühim bir sözü de unuttu. Onları kapıya uğurlayıp çıkarken, az önceki unuttuğum sözü hatırlayayım, diye çabalıyordu. Beylerle vedalaşırken birden "evet" dedi. Onun görücülere söylemek istediği sözü gerçekten mühim, yani bu olayın haberini Enver'e bu beyler vasıtasıyla ulaştırmaktı. Onlar bu ricayı memnuniyetle kabul ettiler, kâtibe uygun şekilde söyleyip, Mahdum'un bahanesi olduğunu ona anlatmak istediler.

Mahdum "büyük misafirler" i uğurlayıp, misafirhaneye dönüp geldi. Beyni henüz iyice muhakemeye edemiyor, beklenmeyen bu hadise kendisi için faydalı mı, zararlı mı farkedemiyordu. Enver'i esirgemek mi yoksa ondan utanmak mı, herhalde, gönlünde bir tür üzüntü, karmaşıklık vardı. Muhakeme her türlü: Düğünü daha sonra yapsak olurmuş, diye düşünse, diğer taraftan, "Ha'na gelinin babası" meselesi araya girip, yine fikri karışırdı. Bir taraftan Enver, diğer taraftan han… Bu sebeple, bir karara varamadan aklı allak bullak olmuş bir vaziyette misafirhaneyi kapatıp çıktı.

Mahdum'u sınıfın kapısında gören çocuklar bağırışıp dersi tekrarlamaya tutundular. Lakin Mahdum'un şimdiki bağırışması hoşuna gitmedi; onun için şimdi sakin olmak, beklenmeyen hadisenin önünü arkasını düşünmek gerekliydi. Mahdum okula girip yerine oturan, çocuklara

durmalarını emretti. Çocuklar hocaya selam verip, bir anda sınıfı boşaltıp gittiler. Mahdum sınıftan çıkmadan tekrar düşünüp durdu.

Enver hakkındaki huzursuzluğu bir türlü olsa da, başka taraftan çokça iyi ümitler doğdu. Hana kayınbaba olmak halk nazarında küçük laf değildi. Başlık parası konusunda padişah damattan daha ziyade, para beklense olurdu. Eğer Allah erkek torun bahşederse, Hudayar'ın taht varisi olma ihtimali de vardı. Düğünün sonraya sallanması ise, takdir işi; Rânâ'nın takdiri hana yazılmış, buna binayen Enver düğünü sonraya sallamaya,yazılmış işi bozmaya mecburdu. Yine bu şekilde ve bunca yeni ümitler içinde gönlünden az önceki huzursuzluğu, kendisi için meçhul olan ümidi gideremedi. Yine biraz bu konuda ıstırap çektikten sonra, Enver'e karşı kendinde bir acı hissetti: "Düğünü bahara koy, diye ona kim söyledi? Bu her işte de ağır adım. Şimdi, han sorduktan sonra reddetmeye kimin haddi var!" diye gönlünden geçirdi. Bundan sonra o biraz suskunlaştı, tekrar bir bu kadar düşündükten sonra gözünün önüne başlık için verilecek bir kese altın, el altındaki itibar, en sonunda Hudayar'ın taht varisi olan hanzade gelip geçtiler. Halkın sorup durduğu genç hanı yanında görüp, tebessüm etti.

Bu şekilde Mahdum kendini zapdetti, gökten düşmüş gibi bu görücülüğü kendi istikbalinin hayırlı falı, ilahi feyzi, diye sevindi, henüz gönlünü huzursuz edip duran Enver meselesini aklına getirmemeye, "bozuk hayal" den kaçmaya karar verdi. Mahdum bunu kendine mecbur ettikten sonra başka kişilerin endişesini, özellikle, evdekilerin oyunu düşünmedi. Kendince mutlu görünen, bu facia haberi ile Nigar Hanım'ı şaşırttı, ağlattı. Rânâ ise sobanın kenarında oturup okuduğu Hayyam'ın rubailerinin üstüne baygın başını koydu.

— On yıllarca bizi giydiren, yediren biçare Enver'e akıbetimiz bu oldu mu? Biçare Rânâ yüz hatun yanında birinci eş oldu mu, diye ağladı Nigâr Hanım.

Rânâ'nın şimdiki durumunu biz yazmayacağız. Ama Mahdum onların her ikisini ahmağa çıkarıp, kendisi "akıllılar" safına geçti.

46. Yiğit!

Malum ki, gece Sultanali Kâtip kul çocuğa Gülşen'i çağırmasını tembihleyip, saraydan çıkmıştı. Bu çıkışta sarayın etrafından ayrılmadan, geceye kadar Gülşen'i bekledi. Yatsı namazından biraz sonraca saraydan üç dört tane hatun çıktılar, bunların arasında Gülşen de vardı. Sultanali Kâtip, hatunlarla soruşup (çünkü sarayla ilgili hatunların hepsi onunla tanıştır) Gülşen'i dışarıya çağırdı, onunla konuşup işin elden gittiğini ve düşmanların yine bir kirli oyunlarını anladı. Şöyle ki, Gülşen'in yanına varan Molla Abdurrahman vasıtasıyla Salih Mahdum, kızını hana söylesin, diye Gülşen'e birkaç altın pul da verip göndermişmiş.

— Ben kız aramayı iki üç aydan beri bırakmıştım, dedi Gülşen. İnsanın dileği çıksın, dedim. Gecikmişliğin kendime söz getirmemesi için önce varıp kızı gördüm; kızı beğendikten sonra içimdeki bazı endişeleri gelip Han'a arz ettim. Ben o kızın Kâtip Enver'e söylendiğini, ortada husumet olduğunu nereden bileyim, Sultanali Bey. Şimdi iş geçti, ben Han'ın önüne gidip "Geçen size söylediğim kız falanmış!" diye söylemeyeceğim. Kâtip Enver evlenecekse, benim bildiğim iyi kızlar var, razı olması için Kâtip Enver'e ben başka bir kız buluvereyim.

Sultanali'nin umudu boşa çıkıp, Abdurrahman ve ortaklarına içerlemiş halde, Gülşen ile vedalaştı. Bütün gün hızlı koşup yürüdüğüne değil, kirlilerin belirsiz muvaffakiyetine takat edemiyordu. Bu tatsız husumetle nazik tabiatlı Enver'in ne keyfiyete düştüğünü tasavvur edemez; köpek huylu, kadir bilmez hana kahredip kâtipliği bırakıp gitmese, diye korkardı.

Gülşen söyleyene kadar, iş geçmiş, söz mahiyetince, elbette han Salih Mahdum'a damat olamaz, şimdi bunun karşısına birer tedbir bulmak çok zor ve bu haberi Enver'e söyleyip söylememe meselesi de yine ağır. Sultanali Kâtip bu sözden Enver'i haberdar edip etmemek konusunda çok düşündü. Ne kadar mülahazalardan sonra onu haberdar etmeyi uygun gördü. Çünkü yüzde doksan dokuza karşı bir ihtimal bu facianın olmaması tarafındaydı. Enver'i haberdar etse, ihtimal ki, onun bir çaresini bulur yoksa Sultanali düşünene kadar onun için meselenin önemi kalmaz, eğer önemi olursa da faciayı bekleyip, kendini tutmak dönüp baktığında hayli hafif kaçardı.

Sultanali sabahleyin uykudan kalkıp, namazı kıldı, çocuklarının yanında çay içmeden, Salih Mahdum'un avlusuna bakıp gitti.

Misafirhanede saraya gitmek isteyen Enver, Sultanali'yi gücenip kendini tuttu:

— Böyle de iş olur mu, gece niye ben gelince gittiniz?

— Birisi çağırdı. Ben kendi yerime Sefer abimi bırakıp gittim.

Enver öfkeyle tebessüm edip, ondan çay içip içmediğini sordu. Sultanali güya kendini bu yakındaki kardeşlerinden birisinde kalmış ve burada kahvaltı yapıp, yol üstünde Enver'in önüne girmiş gibi gösterdi. İkisi birleşip yola düştüler. Sokakta yaklaşık yirmi adım gittikten sonra, Enver gülümseyip Sultanali'nin gözüne baktı:

— Gece bizim avluya kimi sormaya geldiniz?

Sultanali alnını kaşıdı:

— Ben çağırdığımda siz evde miydiniz?

— Ben evdeydim, diye güldü Enver ve biraz sessiz gitti. Ben evde olmasam da, evdekiler sizi tanıyorlar. Evden bu haberi işitip, geceden beri hayretler içindeyim. Peki, sizin sorduğunuz hatun kim? Ona ne oldu?

— Önemli değil.

— Hani?

Sultanali meselenin kolay geçmesinden düzelip, biraz konuşmadan gitti.

— Gülme konuş. Size biraz ilgili olsa da önemsizdir. Önemsiz olsa da?

— Konuşun… Sizin geldiğinizi işittiğimden beri ne kadar tasa çektim.

— Size bir söz söylemek de olmaz, diye güldü Sultanali, iğneyi deve gibi, çer çöpü uzun ağaç gibi görüyorsunuz.

— Ben mi? Hayırdır, dünyayı sel alsa da topuğuma çıkmasın, söyleyin.

Sultanali hikâyeye Dokumacı Sefer'den başladı. Lakin ciddi değil, yarı ciddi şekilde Molla Abdurrahman ve müftü biçarelerin aklına güya bundan başka aşağılık ve mizahi fikir gelmemiş, bu kadar ehemmiyetsiz, alçaklık ile güya öc almak isteyenlerin şeklinde söyleyip gitti. Enver'in birkaç günden beri kendisi anlamadan çektiği tasası, gönül huzursuzluğu gerçeğe dönse de,

Dokumacı Sefer'in çocuğu aldatıp yola salmasından, sır almasından ve Abdurrahmanları küçümseyip, mizahlar yapılan teşbihlere iyice gülüp, Sultanali Kâtibi önemsemedi. Söz Gülşen ile karşılaşmak ve ondan alınan cevaba geldiğinde, Enver'in rengi değişip, kirpik altları uçup gitti. Ama beklenmeyen şekilde yine soğukkanlılık sergiledi.

— Zararı yok, dedi Enver değişik şekilde elini silkeleyip. Ben onlardan bu şekilde pislik vücuda geleceğini tasavvur etmemiş olsam da, lakin her halde husumet beklemiştim. Zararı yok, Sultanali abi.

Sultanali Enver'in ses ahengindeki değişime itibar etmemiş olsa gerek, henüz az önceki yarı ciddi duygudan çıkmadı.

— Sarıklı eşeklerin sekmesi ağıla kadar. Onlar Kâtip Enver'in evlenmek istediği kızı hana yönlendirip, bununla güya öc almak istiyorlar. Kâtip Enver hatunsuz kalsın, demek istedi, bu ahmaklar. Hâlbuki bütün memleket kızları, Kâtip Enver için saç tarıyor. Eğer siz isterseniz büyük kadı veya vali hoca ve bunlar gibi büyüklere damat olamayacak mısınız? Çamur atıp arslanı yenmek isteyen cahillerin işine gülmem isteniyor.

— Zararı yok.

— Teşekkürler, Enver. Ben sizin bazı konularda yüreğinizin genişliğinden kahrediyordum.Gerçekten, düşünüp bakarsam, yürek genişliği aslında bir faziletmiş. Bundan başka mana anlama, Enver. Müftü gibilerin aşağı, hafif husumetinin insan kıtlığına gelmesi olmasa, size ve dostlarınıza da kız adı bulunmayacak eşya değil.

— Elbette.

Enver kendini fevkalade düzgün tutar, bu sırada onda az önceki değişimlerin hiç birisi de görünmezdi. Sultanali Kâtip bu tatsız sözü Enver'in gönlünden çıkarmaya çalışıp az önceki gibi avutmayı ağzından düşürmez, işitince ise kısacık cümleyle onun fikrine katılır veya gülümseyip, tasdik ederdi. İkisi birlikte divana girdiler. İşe önceden gelen kâtipler yazıyla meşguldüler. Enver kâtipler ile selamlaşıp soruştu, hatta hiç konuşma olmamış gibi Şehadet müftülerin de ahvalini ve sağlığını sordu. Müftüleri görmesi şimdiye kadar nefreti harekete geçmiş Sultanali'nin bu durumdan şaşkınlığı artıp Enver'e baktı ve gönlünden "yiğit" denen sözü geçirdi.

Sultanali söyleyince, şüphesiz, bu yiğidin gönlü yalnız muhabbette değil muhabbetten gayrı faziletlere de kabiliyetliydi.

Sultanali Kâtip de öteki haneden Enver'in huzuruna geçmiş, Şehadet müftülerin sırasında oturup çalışıyordu. Enver bu günkü resmi yazı ve dilekçeleri toplayıp sadakacıya teslim etti, divanın kendine ait olanları kâtipler arasında taksim etti. Herkes kendi vazifesine girişir, araya sessizlik girdi. Fakat bu sessizliği kurşun kalemlerin kâğıt üstünde kırılması ve bazen bükülen kâğıtların hışırtısı bozuyordu. Bu durum yaklaşık bir saat devam ettikten sonra, arada sıradaki söz de yok oldu. Enver'in huzurundakilerden Şehadet müftü, kâğıt kalemi yanına koyup, sandalda ısındı.

— Molla Nevruz çok aşağılık adam, onun işi geceden beri bana acayip tesir ediyor da, dedi müftü.

— Aşağılık, aşağılık, dedi Kalanşah.

Sultanali, Enver'e baktı. Enver'in ise gözü yazıdaydı.

— Bunca kişinin duasını yerde bırakması kendi alçaklığıdır. Hayatı yetip almışmış, gelinin malıyla ne alakan var? Bu insanlık değil.

— Aşağılık kişide insanlık ne yapsın.

Sultanali gülümseyip bir iki kez müftülere baktı.

— Evine iki taraftan bunca adam yığıldı. Söze girmeden, onları meşgul ettin. En azından bir tepsi yemekle onları yollasan ölür müydün? Eh, yazık, senin gibi cimriye.

— Ben de Molla Nevruz'u bu kadar bilmezdim, dedi Kalanşah, insanlığı bitirmiş kişiymiş.

Sultanali'nin rengi uçup, kirpikleri pır pır uçmaya başlamıştı.

— Oldukça ilginç konuşuyorsunuz, efendiler, dedi birden Sultanali, bu zamanda insanlık mı kaldı? Eğer azıcık endişelensek, siz de, biz de insanlığı tap taze yiyip bitirmişiz. Bu zamanda bırakın başkasından insanlık beklemeyi kendinizden bile insanlık bekleyemezsiniz, efendiler!

Asabı bozuk Sultanali'nin "şirin sohbet" üzerindeki bu sözü, müftüleri hayran etti. Enver, Sultanali'ye bakıp karşısına çıkamadı. Çünkü o az önceki sözlerini söyleyip, elindeki yazmaya gömülmüştü.

— Siz acayip adamsınız, Sultanali, dedi müftü. Biz ne diyoruz, siz ne yapıyorsunuz.

— Sizler insanlıktan bahsedecek misiniz, sonunda? Ben de bu vakitte insan yokluğundan şikâyet ettim de.

— Sizin sözünüz acayip, Sultanali. Siz bizim insanlığımızın olmadığını bir yerde gördünüz mü yoksa dumura mı uğradınız?

Enver, Sultanali'nin gözüne görünmeye çalıştı, ama Sultanali müftülere yüz ünü çevirdi.

— Sizin insanlığınızın olmadığını hiçbir yerde görmedim ve işitmedim elbette, diye dalga geçti Sultanali. Ama şimdi nefsimi hesaba çekersem, hatta bu haftanın içine kadar nice cinayetle meşgul olacağım. Bunun için de deminki sözü söyledim. Yoksa benim kiminle ne kadarlık işim olsun, efendiler.

Müftülerin rengi bozarıp, ittifak etmiş gibi Enver'e baktılar ve Sultanali'den şikâyet eder gibi başlarını salladılar.

— Sultanali abi, dedi Enver sinirlenmiş gibi, efendilerim söyleyince, dumura uğramışa benziyorsunuz. Böyle sözlere ne hacet, ne alakası var? Sessizce işinize baksanız, Allah hayır versin.

Sonra Enver müftülerin tarafına gülümseyip, Sultanali'nin sözüne değer vermediğini ifade etti. Şehadet müftü bir şeyler söyleyip işine baktı. Sultanali de gülerek, güya Enver'e itaat eder gibi, sessizce kalemini eline aldı. Herkes kendi işine bakıp, arada yine az önceki gibi sessizlik başladı.

Geceye doğru kâtipler dağılıp, arada Sultanali ve müftüler de birer birer çıkıp gittiler. En sona kalıp hareketlenen Enver divanhanenin kaldırımında gece bekçisine rastladı. Gece bekçisi Enver ile şakalaşır gibi, onun elinden yakalayıp, içeriye divana girdi. İçeriye girdiler.

— İş, efendi?

— İş şu ki, diye güldü gece bekçisi, sizin üstünüzden bir laf edildi?

— İyi, işitsem olur mu?

— Cenap bugün bizi üstadınız Salih Mahdum'a hizmete göndermiştiler. Duanın size olduğunu varıp işitsek. Biz kıblegah için geçeriz, diye düşündük.

Enver bu zehirli sözle yılan gibi titrese de bütün gücünü sarfedip, sır vermemeye çalıştı.

— Hepsi bu mu?

— Bu, Kâtip Enver.

— Önemsiz söz. Bunu benden sormasanız da olurdu.

— Teşekkürler, kâtip, ben sizin bu sadakatinizi cenaba söyleyeceğim.

— Yok, yok, dedi Enver başını sallayıp, zinhar söylemeyin, zinhar.

— Niye ki, niye? Cenap da kendisinin sadık kullarını tanısın da.

Enver belirsiz şekilde güldü: “Söylemeyin, ben istemiyorum” dedi yine. İkisi birlikte divandan çıktılar.

Hava düzgün kara bulut ile örülmüş, Hokant’ın meşhur rüzgârı kanat yaymıştı. Gri bulutlardan daha koyu ala kargalar kanat çırpmadan seyahat eder ve arada sırada yağmur kanatlara damlardı. Bu sırada köprünün yanına gelen Enver nereye gitsem, diye tereddüt etti.

47. Açık Mektup

Akşam namazını kılıp dönen Mahdum misafirhanenin kapısını açık gördü. Onun geldiğini anlayıp, doğru içeriye geçti. Biraz sonra tabakta yemek Nigâr Hanım çıktı. Ağlamaktan kirpikleri toplanıp, derin endişe içinde başını koyuvermişti. Nigâr Hanım sofra serip, tabağı Enver’in önüne koyarken, birden hüngür hüngür ağladı. Enver şaşırmadı, ağlama sebebini düşündü.

— Niye ağlıyorsun? Kaderi değiştirilebilir mi? Üzüntülü olmak iyi değil, siz böyle olsun demiş miydiniz?

Nigâr Hanım cevap vermedi, ağlayarak misafirhaneden çıkmaya çalıştı. Enver yemekten bir iki lokma alıp, elini sildi, sobanın döşeğini bağrına çekip, güçlü ve uzun nefes aldı.

Şamdanlıktaki mum âşıkların yüreği gibi titreyip, misafirhaneyi zar zor aydınlatıyor, mumun titremesi ile gözünü bir noktaya diken Enver’in şimdiki hayalperest yüzü de titriyormuş gibi görünüyordu. Misafirhane sepsesssiz, sadece bu sessizliği dışarıda yağan yağmurun güçsüz şırıltısı, tekrar tekrar kalkıp vuran rüzgârın pervazı dövmesi ve meçhul bir çatıdan bir kedinin miyavlayama sesi bozuyordu. Pervazın boşluğundan giren sonraki

rüzgârşamdanlıktaki titrek mumu uçuruverip, misafirhane karardı ve bu sırada içeriden gelen ayak sesi ile Enver hayalden uyanıp, sobanın üstündeki tabağa el uzattı ve tabağı yakalayınca biraz kulak verdi. Ayak sesinin misafirhaneden uzaklaştığını, Mahdum'un yatsı namazı için mescide geçtiğini anladı ve tabağı oturduğu yerden alıp arkasındaki rafa koydu. Aradan bir kase çay içme firsatı geçtikten sonra yine ayak sesi işitildi. Bu adım gittikçe misafirhaneye yakınlaşıyordu. Misafirhanenin kaldırımında elinde çaydanlık götüren Rânâ göründü. İki gözü kızarıp, göz kapakları iyice kanlanmış, yüzünde de felaket alameti vardı. Yere bakarak beyaz çaydanlığı Enver'in yakınına getirip koydu, raftaki kâseyi alıp çaydanlıktaki çayla tavladı, kâseyi döküp yine tavlayıp ikisini Enver'in yanına sürdü ve Enver şaşırmış bir hâlde birden:

— Rânâ, Rânâ, dedi. Çocuk musun, henüz hiçbir şeyin olduğu yok.

Rânâ başını kaldırmadan, hıçkırarak ağlıyordu. Enver onu avutup yalvararak ağlamasını kesmeye çalışıyordu.

Boşuna ağlıyorsun, Rânâ. Ağlamanın bir faydasının olduğunu işittin mi? Yoksa beni de mi ağlatmak istiyorsun? Eğer düşünürsen, ağlamak senin hakkın değil, benim hakkım. Hâlbuki ben ağlamıyorum. Niçin? Çünkü, ağlamak en son iş. Ben ağlayan kişiyi sevmiyorum. Dur, canım, dur.

Enver, Rânâ'nın saçını okşadı, iki eliyle onun başını kaldırıp onu yüzünden öptü.

— Benden ayrılsın diyorsan, ağla. Yüzünü yaşla yıkıyorsun, Rânâ! Kendine gel! Ben yüzünü sileceğim. Kendine gel, aklını topla, ağır bir kız olup sözüme kulak ver.

Rânâ yüzünü dışarıya çevirip başındaki eşarbıyla yüzünü sildi. Derin bir nefes aldı.

— Ağlayıp bir neticeye varılır mı hiç? Gözün yine yaşlandı. Sen ağlayıver, ben konuşmuyorum, Rânâ.

Rânâ yine dışarıya bakıp gözlerini sildi. Enver kâseye çay koyup onu Rânâ'ya uzattı:

— Buyur, Rânâ, iç.

Rânâ içmiyorum der gibi, başını salladı. Enver zorlayarak çayı aldırdı.

— Hepsini içmesen de bir iki yudum…

Rânâ, Enver söyleyince çaydan iki üç yudum alıp, kâseyi önüne koydu. Enver yerinden kalkıp kaldırıma çıktı, eline ibrik ve tas alıp Rânâ'nın yanına geldi.

— Yıka yüzünü Rânâ!

Enver su döktü. Rânâ yüzünü yıkadı. Enver askıdan havlu getirip verdi. Rânâ yüzünü kuruladı.

— Şimdi tamam. Artık insan gibi konuşalım, ağlamaya ne hacet? Rânâ kaygılarını azaltmış gibi ofladı, kendine yarı ciddi bakıp duran yiğide cevaben tebessüm etti.

— Tekrar gül, Rânâ.

Rânâ birden sessizliğe büründü.

— Gülme saati değil.

— Gülme saati değilse, ağlama zamanı da değil, dedi Enver oturup. Senin kıymeyli taşlarla bezenmiş torbaya benzeyen küçücük yüreğin var, içini kıymetli taşlarla doldurmuşsun. Bugün Allah'ın takdiri bu bezenmiş torbadaki kıymetli taşlar arasına kaba bir şey getirip tıktı. Tabii, senin küçücük yüreğin bu kabalığı kaldıramadı, kıymetli taşlar sıkıldılar, sen ağladın, senin gibi ben de bu kabalığı kabul etmekte çok zorlandım, fakat ağlamadım. Niçin? Çünkü, bu kabalık benim yüreğimdeki cevahiri sıkıp çıkaramaz, sadece onu sıkardı, sana da böyle değil mi, Rânâ? Peki, şimdi bizim faciamızın sebebine gelelim. Bu hadise doğrudan doğruya handan gelen söz değil. Han, hazmı herbir pisliği de kaldıracak kadar büyük bir hayvan. Onun çevresinde ufak haşeratlar çok, bunlar da kendilerine yaraşır hayvanlık isterler. Fakat el kısa, bununla birlikte yatıp kalmaya gönül razı değil. Bundan sonra han, büyük hayvanı gıdıklayıp işe salacaktır. Belki aklındadır, Molla Abdurrahman isimli biri senin alıcındı, şair söyleyince:

Benden geçip güle boyu yetmedi,

Ümid koparıp kendi yoluna gitmedi.

Haberin var, ben babanın baskısıyla onu saray hizmetine aldım, o saraydaki birkaç kirliler ile birleşip, benim karşıma çıktı. Ben… Onu saraydan yolladım, neticede şimdiki pisliğe var gücüyle battılar. Fakat onlar bizi

birbirimizden ayırırlar mı? Yok. Mecazi ayrılık ayrılık değildir, çünkü biz birimize mecazi bağlanmamışız, gerçek bağlanmayı ise koparmak kirlilerin mesuliyetinde değildir. Tamam, o halde biz ikimiz niye üzüntülü olalım, Rânâ? Aşk ilacı, halkın düşündüğü gibi kavuşma değil ayrılıktır. Zira, kavuşma aşk ateşini söndüren, ayrılık ise kemalete eriştirendir. Sen bu ikisinden hangi birisini seçiyorsun, Rânâ?

Rânâ gözünü dizine dikip, eli ile küçük halının ipini cırmalayıp oturuyordu. Deminki soru Enver tarafından yine tekrarlandı.

— Ben sonuncusunu. Fakat hanın kirli döşeğinde yatmayacağım.

Enver bir süre sükûtta oturdu. Rânâ'nın cevabı ona ağır etkilemişti.

— Bunu ben de istemezdim. Fakat kirliler benim tedbirlerimin hepsini kestiler, Rânâ. Tekrar düşünmek için fırsat var, özellikle, sen bir tedbiri uygun görürsen ben baş eğeceğim. Seni ağlatıp hayvan pençesine vermem. Böyle, sen ağlama, akıllı kızlar gibi hareket et, ben…

Enver sözünü bitiremedi, misafirhane kapısında Mahdum göründü:

— İçeriye gir, Rânâ, vakitsiz burada ne yapıyorsun?

Enver'in vücudu cız etti. Karşısında az önceki gibi oturan Rânâ'ya "dur, gitme" dermiş gibi işaret etti. Lakin Rânâ kımıldamadı. Mahdum başka söz söylemeden, kaldırımdan arkasına döndü.

Enver de çok ağır gelmişti. Gerçekten de Mahdum'un bu hareketi akılsızca, ahmaklarca idi. Enver'e ağır gelmesini düşünmeden bu "emir" ile Rânâ'nın günlük adetini men eder, her gece belirli bir süreoturan Rânâ güya bugün süresiz oturuyordu. Bundan başka, onun Enver'e uğramadan gösterişlice çıkıp gidişi, nasıldır bilinmez ama yine bir manayı anlatmış gibi de oluyordu.

Rânâ'nın yüzündeki kaygı alametleri yok olup, onun yerini gazap, nefret alametleri aldı.

— Endişelisiniz!

— Zararı yok, sinirlenme, dedi Enver. Şimdi başka sözümüz de yok gibi.

"Rânâ yine biraz kımıldamadan oturdu, sonra gözü iyice yaşarıp, misafeirhaneden çıktı.

Erkenden Nigâr Hanım çay alıp çıktığında, misafirhanede Enver yoktu, masanın üstünde açık bir mektup yatıyordu:

"Sevgili Teyze.

Küçüklüğümde sizin eğitiminizle büyüdüm, size ve efendime çok zahmetler verdim. Bu zahmetin bedeline karşılık verememiş, hizmet edememiş hâlde, malum sebeplerin baskısı altında sizin şefkatli eğitiminizden ayrılmaya mecbur oldum.

Evdeki bana ait her şey, bu cümleden, sizdeki emanet altınlar da ailenize benden hediyedir. Ben altınları kızınızın düğünü için toplamıştım, artık bu akçeyi Rânâ'nın düğününe harcayın, diye rica ediyorum. Beni soranlara saray haberini söylersiniz. Şefkat ve merhametinizle günahımı affetmeniz ümidiyle.

Enver"

48. Düğün Arifesinde

Hanın görücüleri ikinci kez gelip düğün vaktini tayin ettiler. Gelecek Cuma Mahdum'un evinde düğün icra edilip, merasimden sonra Rânâ saraya gönderilecekti. Düğün vakti belirlendikten bir gün sonra düğün parası da geldi. Hanın hediyesi üç yüz altın, bu kadar kıymete değecek şahane serpa[247]lar, Mahdum'a ayrıca gösterilen itibar "mektepler reisi" unvanlarından ibaretti. Bu kadar iltifatlar içinde şaşırıp kalan Mahdum üç günden beri habersiz olduğu Enver hakkında düşünemedi, fakat bundan "ahmaklık", "endişesizlik" denen neticeyi çıkarıp rahatladı. Nigâr Hanım ise kendini bir o kadar zaptetti, bazen Enver'e yüreğini açsa da, tez gelen düğün hazırlığı meselesi, gayri ihtiyari onu bu konuya düşünmemeye mecbur etti.

Rânâ! Malum ki, bu günlerde Rânâ'ya kasteden felaket oldukça büyüktü. Felaketli, helaklı günler yaklaşıyordu. Bunun üstüne, üç günden beri Enver'den haber yok. Enver "Kavuşmak sevgiyi öldürür, ayrılık ise kemâlâta eriştirir."diye Rânâ'yı sürekli mi bırakıp gitti, yoksa Mahdum'un tatsız muamelesinden gönlü alınıp, gücendi mi? Hâlbuki şimdiki günler gücenme,

[247] Düğün ve başka resmi merasimde düğüne katılan kişilere takdim edilen şapka ve elbise.

acıları filanları kaldıracak vakitler değil, hiç olmazsa biçare kıza sözle, konuşmayla manevi yardım verme saatleridir. Biçare Rânâ sürekli iyilik, akıllılık, gördüğü bir kişiden de sonunda kabalık görür, vefasızlığı yüklenirdi. Bu hançerli felaket birkaç gün içinde Rânâ çiçeğini soldurdu, hatta buğulu gözleri yaş dökmeyi de kesti.

Rânâ sandalda oturup Cuma günü, dehşetli Cuma günü hakkında düşünüyordu. Bugün Çarşamba, Cuma'ya daha iki gün var. Sadece iki güncük… Rânâ bundan fazlasını göz önüne getiremez, güya kendini felaketin kıyısında gören insan gibi Perşembe akşamından gayri ihtiyari, güya refleks altında arkasına dönerdi. Bundan sonra Enver'i hayal edip, ona, Enver'e karşı kendinde güçlü bir kin duyar, böyle ağır saatlerde bırakıp giden "yiğit" tekrar bir görünse, nasıl kinayelerle hareket etmeyi bekleyip düşünürdü: "Bütün ilaçlarınız boş! Siz, kâtipbaşılıktan mahrum olacağım, diye korktunuz, bizim evde on yıl durarak da, babamın huyunu öğrenmemiş miydiniz? Hâlbuki ben sizi handan da yukarı yere koymuştum. Şimdi fırsat elden gidince, ne için geldiniz?" Lakin o sonraki tembihin manasından kendine pay çıkarmaz, eğer buna karşı Enver: "Hangi iş ve fırsat geçtikten sonra geldim?" diye sorarsa, ihtimal ki, Rânâ sükût eder. Çünkü şimdiye kadar onun fikrine zamanı geçen bir çare gelmemiş gibi ve bu konuda da düşünmemiş, sadece bu facia karşısında dayanak diye Enver'i istemiş, Enver ise gözden kaybolup, Rânâ'nın yaralı gönlünde yine yeni bir yara açmıştı.

Nigâr Hanım, hızlı hazırlıkların arkasından çabalar, beşikte yatıp sıkılan Mesud hıçkırıp ağlardı. Az önceki hayaller içinde oturan Rânâ uzun nefes aldı ve asabi hareketle yerinden kalkıp beşiğin yanına geldi. Sallamayla çocuk durmayınca, onu ağlayarak bırakıp, avluya geçti ve öteki eyvanda iş yapıp oturan anasına "emzirin" diye asabi haykırdı, kaldırım tarafına bakıp geçti.

Bahçede Mahdum ve Mensurlar komşu çocuklarıyla ok atıp oynuyorlardı. Etraf iri karla kapanmış, kameriyenin altındaki sedirin kenarları kar yağışıyla ışıyıp, üstünden birkaç yeri uzun uzun yarılmıştı.

Kameriyenin yanında duran Rânâ, çocukların içindeki Mahmud'u çağırıp sordu:

— Mahmud, baban nerede?

— Babam. Pazarda.

— Dışarıda kim var?

— Hiç kimse.

Rânâ başka söz söylemeden, orta kapıya geldi. Mahmud, dışarıda hiç kimse yok, düğün münasebeti ile okul öğrencileri birkaç gün azad edildiler, deyince ne maksatladır, dışarıya çıkan Rânâ misafirhane kapısını kilitli görüp, meşkhaneye bakarak geldi. Kapının zincirlerini düşürüp içeriye girdi. Yerdeki hasırlar karışıp, saçılmış meşkhanenin herbir rafına göz atıp, bir şey arıyormuş gibi yürüdü. Köşedeki raftan üstüne mavi boyayla kaplanmış bir diviti alıp baktı. Divitin içindeki ipeği sararmış bir renkte kurumuş olarak görünce bir kenara atıp meşkhaneden çıktı.

— Mahmud!

Yayına ok takan Mahmud orta kapıda duran ablasına baktı.

— Hım?

— Beri gel.

Mahmud ister istemez ablası Rânâ'nın yanına geldi.

— Hım?

Rânâ Mahmud'a arkasından gelmesini işaret edip, yine meşkhaneye bakıp gitti. Mahmud elindeki yayla bir oraya bir buraya ok ata ata Rânâ ile meşkhaneye girdi. İkisi bir süre meşkhanede ne konudadır, konuşup durdular.

Evde mektup yazan Rânâ, annesinin birisiyle avluda görüşüp, konuştuğunu işitti ve biraz sonra yuvarlakça, sımsıkı bir hamile kadını balkonun ucunda görüp, yazıyı durdurmaya mecbur oldu. Çünkü hatun Rânâ'yı görüp kalmış, bunun için Rânâ, hamile kadınla çıkıp görüşmeye mecbur oldu. Rânâ çıkıp görüştü.Nigâr Hanım tanımadığı misafiri sandala buyur etti.

— Bu tarafa, kurban olayım, bu tarafa.

Kadın acele etmeden sandala çıktı. Gözü Rânâ'da iken, Fatiha okuyup eşarbını düzeltti:

— Tanımadığımız kadın ne yaparak yürüyordu, diye düşünürsünüz, kurban olayım, dedi ve cebinden bir kâğıt çıkardı. Kâtip bir iki günden beri bizdeler. Tanımanız gerek, kurban olayım, ben Kâtip Sultanali'nin karısıyım. Kitapsız sıkıldım, evde bir kitabım vardı, diye az önce erkenden bu kağıdı vermişler, kurban olayım…

Kadından bu sözü işiten Nigâr Hanım, acınma ve utanma vaziyetine girdi. Sobadan ötede dik duran Rânâ, Nigâr Hanım'ı kıskanmış gibi, gelip hatunun elindeki bükülmüş kâğıdı aldı.

— Kâtipten utancımız… Özellikle üç günden beri nerelerde kaldı, diye içim içimi yedim, dedi Nigâr Hanım, kadere hiçbir şey olmazmış. Biz kâtip ile evleniriz diye düşünmüştük.

— Takdiri ezel, kurban olayım, dedi kadın. Kâtip de yurtta iki tane akıllıdan bir tanesi. Sizlerden bu zamana kadar minnettarmışlar; şöyle, iş doğumdan sonra gelmeye endişe etmişler de, kurban olayım.

Onlar bu sözde iken, Rânâ eve girdi:

"Teyzeme, sonra Rânâ'ya sonsuz selam ve dua. Bana gücenmeyiniz. Çünkü bundan başka çarem yoktur. Ayrıca postayla Şah-ı Seyidi küliyatını gönderseniz, boş saatlerimde faydalanırdım. Rânâ emin ol ki, bundan sonra sana benim şiir defterim gerekmez ve alıp gitmen de tedbiren değil. Eğer üzülmezsen bunu da verip gönder. Sağlık durumunuzdan yazın.

Hürmetle Enver."

Mektup bu kısa cümlelerden ibaretti, fakat böyle de olsa Rânâ için kıymetliydi.

Yine yazmaya başladığı kâğıdı ne içindir yırtıp attı, eyvandakilerin karşılıklı konuşup durmalarından faydalanıp, cevap yazmaya acele etti.

49. Sembol

Enver'den biraz önce dönen Sultanali ağılhanenin eyvanında sığır sağan kadında durdu.

— Gittin mi, Ruzvan?

— Gittim, dedi Ruzvan ve memeden “bızt bızt” süt sağmaya devam etti. Gittim, alıp geldim.

— Misafirhaneyi ısıtmışsındır?

Ruzvan başı ile ısttım, işaretini verdi.

Sultanali Kâtip eve geçti, sarığı kaftanını çözüp, yine hanımının yanına geldi.

— Buzağıyı çözüp gönderin, kurban olayım. Sultanali Kâtip ağaca bağlanmış buzağıyı çözüp gönderdi. Buzağı anasının memesine yapıştı. Ruzvan helkedeki sütü kaldırıp odaya geçti, Sultanali de hanımının arkasından girdi.

— Peki, ne lakırdı oldu, Ruzvan?

Ruzvan helkedeki sütü tabaklara bölüyordu.

— Gittim, mektubu verdim, çay kaynattılar, biraz konuşup oturduktan sonra, kitabı alıp döndüm.

— Kimler varmış?

— Atın teyze, kızı.

— Kızı nasıl?

Ruzvan pişman olmuş gibi, başını iki omuzuna salladı ve dilini damağına değdirip şapırdattı.

— Ben, kâtip başı çok pişman görünüyor, dediğinizde de bunu düşünmüştüm. Aynı resim: İnsan da böyle güzel olurmuş.

— He, he!

— Herhalde onlar âşık maşuk, belalı han en azından buna bıçağını saplamasa ne yapardı. Biçare kız, öyle pişman, öyle pişman. Gönlü kapkara.

— Evet, evet. Atın teyzesi değil mi?

— O biçare de hayran, “çocuklarımın sevinci içine düştü”, diyordu.

Sultanali hayıflanmış gibi başını salladı.

— Kitabı nereye koydun?

— Misafirhanede. Evet, söylediği gibi, içinde küçücük mektup da var.

Sultanali Kâtip gecelik yemek konusunda bazı sözler söyledi, dışarıya çıktı. Misafirhane açıktı. Dirseği ile sobaya dayanan Enver, Sâdî külliyatını

karıştırıyordu. Sultanali'nin girişiyle Enver kitabı yanına koydu ve elektriklenmiş gibi kıkırdadı.

— Teşekkürler, alıp gelmişmişler.

— Kitabın içinde mektup varmış, belki görmüşsünüzdür?

Enver mektubu görmemişti, kitabı tersten açıp, mukavvadan dörde katlanmış bir kâğıdı aldı. Mektup meselesi ile Enver'in biraz şaşırdığını anlamış olsa gerek, evde bir işi olduğunu söyleyip, Sultanali misafirhaneden çıktı. Enver mektubu açtı.

"Hürmetli Enver abi, selamün aleyküm. Hepimiz sağ ve selametiz. Gelin hanım sebebiyle gönderdiğiniz mektubunuzu aldık, sağlığınızı, rahatlığınızı okuyup ve işitip çok memnun olduk. İlahi, sağ olsunlar. Ayrıca, büzüm durumumuzu sorarsanız elhamdülillah rahatız, telaşlanmayın. Sorduğunuz kitabı gönderdim. Annemden size selam, ebedi sözü Şeyhi Sâdî'den okursunuz diye mektubu kısa yaptım, Rânâ."

Enver yazıyı elinde tutarak bakıp kaldı. Biraz düşünüp durduktan sonra, mektubu yine okuyup her bir cümlenin üstünde durup geçti. "Sağlığınızı, rahatlığınızı işitip çok memnun olduk." cümlesi ile "siz rahatladınız" demek istiyordu. Çünkü bu cümleden sonraki "ilahi, sağ olsunlar" kinayesi bunu takip eder, "ayrıca, bizim durumuzu sorarsanız. Elhamdülillah rahatız, telaşlanmayın", yine kinaye ama en sonraki "ebedi sözü Şeyhi Sâdî'den okusunuz diye mektubu kısa yaptım" cümlesi biraz yersiz gibiydi. Enver bu cümleyi "Bundan sonra yanınızda Rânâ yok, boş vaktinizi Şeyhi Sâdî okuyup geçiriniz." manasında anladı.

Enver kâğıdı katlayıp kitabın kapağına koydu ve mektubun ağır manasının etkisiyle boğulur gibi olup sükut etti. Onun bu günlerde geçirdiği durum çok ağır, bu ağırlık üstüne Rânâ'nın mazlumane yardım sorup kinayeler yazması yine üzüntülüydü. Çare ne? Bu faciayı deffetmek için bir yol, bir tür tedbir? Sadece bir yol, en son çare: Hudayar'ın önünde sırrı açmak, Rânâ'ya ve Rânâ'nın ise kendine karşı sevgilerini ifşa edip, Han'ın ayağına başını vurmak, yalvarıp yakarmak. Heyhat, bu rezaleti Enver'in nefsi hazmedememiş gibi, adaletin koruyucusunun da bu konuda "merhamet"leri şüpheli. Eğer Enver bu rezalete ortak olsa edepsizlik, hayâsızlıkla ayıplanıp,

bir cezaya maruz kalması da yakın ihtimaldir.

Manen ve madden ezilen, özellikle, şimdiki durum içinde gözünün önü kararan Enver misafirhaneye giren Sultanali'den de utanmadan, sandalın üstüne eğildi. Mesele ile biraz tanış olan Sultanali Kâtip, bu durumu birden az önceki mektup mazmunundan diye düşündü. Utanmasın, dermiş gibi bir şey arayıp, raflara döndü. Enver endamını düzeltip uzun nefes aldı ve Sultanali'ye oturun işareti yaptı. Sultanali oturdu.

— Niçin çağırdın, Enver?

Enver güçlenip kıkırdadı.

Deminki mektup beni kederlendirdi, dedi ve biraz durdu. Sizden saklanan sır yok, mektup yazan ile aramızda çok zamandan beri dostluk gibi bir husus vardı. Malum hususlar düğümlenince, kendimi uzak tutmaya, kesinlikle ilişki kurmayı uygun görüp, sizin üstünüze geldim. Aracılığınızla bugün mektup yazıp, benden gücenmiştir, unutup gittiniz diye kinaye yapıyor. Bir gence, bir akılsıza ne diyebilirsin ki, sadece can sıkıntısı… İşte okuyup görün, kinayeli kapak cildi.

Sultanali gülümsedi, ama kendinde ağırlık, yüzünde kızarma vardı. Mektubu kâtibin elinden alıp okudu. Okuduktan sonra, tekrar yazının herhangi cümlesine ikinci kez baktı.

— Enteresan, "ebedi sözü Şeyhi Sâdî'den okursunuz, diye mektubu kısa yaptım…" Bu cümle ile ne demek istiyor?

— Bu da kinaye, dedi Enver, bundan sonra benim hakkımda düşünmeden, boş vaktinizi Şeyh Sâdî'yi okuyarak geçiriniz, demek istiyor olsa gerek.

Sultanali meçhul hareket yaptı.

— Belki.

Bu meçhul tasdik ve meçhul vaziyet Enver'i şüpheye düşürdü.

— Peki, size göre?

— Ben… Ben de sizin fikrinizdeyim, ben başka şekilde düşünmüştüm.

— Mesela?

— Ben: "Kitabın içinde yine bir mektup var, kalan sözü bundan okursunuz" diye.

— İhtimal sizinki doğrudur, diye hayret etti Enver. Bu da bir üşengeçlik olsun kitap içini aktarıp göreyim mi?

Sultanali güldü.

— Olsun. Ben eve girip, yemek yapılmışsa, alıp çıkacağım.

Sultanali gitti. Enver kitabın önünü arkasını açıp, aktarmaya başladı. Hiçbir şey göremedikten sonra birer birer sayfa açmaktan da üşenmedi. Baş tarafından otuzuncu sayfaya kadar kontrol edilmişti ki Sultanali'nin falı gün yüzüne çıkıp, sayfa arasına katlanmadan koyulan bir mektup kitap kenarına takılıp çıktı. Enver şaşırdı.

"Endişe ve ihtiyat yüzünden bu mektubu ayrı yazıp kitap içine gizledim. Enver abi, zor zamanlarda yanınızda duran dosttur; kaçan ise, ki bunu sizin hükmünüze havale ediyorum. Söz vermek kolay, lakin başarması meşakkatli; bundan sonra şunu da hatırınızda iyi tutun. Sıkıntılı zamanlarda önemsiz sözle memnun olmak sizin gibi alicenapların işidir, diye kim düşünsün. Bahtsız bir kızın çaresi için kımıldamadınız, diye sizi ayıplamak olmaz; fakat bahtsız Rânâ tehlike altında kaldığında, onu bir facia beklerken vefalı diye bilinen bir kişiden böyle cefa görmek hiç görülmüş duyulmuş mu? Bu kadar günahım varmış, diye üzülmeyin, Enver abi. Eğer bu günahların akıp gitmesini diliyorsanız, size bir iş var.Sizin için en kolay iş: Yarına, Çarşamba akşamüstü, isterseniz açıkça, istemezseniz gizlice olsa da bize gelin, benimle son kez vedalaşın. Çünkü sizi huzurlu eden yerde Rânâ'yı helak beklemektedir."

Enver yazıyı üstünkörü okuyup hızlıca kitaba dönderip koydu, sayfaları arasında kaldırıp, üstüne yeni sayfalar koydu. Çünkü kazanda mantı götüren Sultanali, kaldırıma bakıp geçmişti.

Sultanali kazanı masanın üstüne koyup:

— Var mı, dedi. Allah bilir, siz manayı anlamışsınızdır. Ben yanılmış çıkacağım.

Enver onun sözünü tasdik eder gibi başını sallayıp, kitabı kapadı, elini silerek kaldırıma çıktı.

50. Sevgili Hapishanesi

Rânâ'nın ikinci mektubu Enver için yine bir tasaydı. Onun yanına gitmekte hiçbir mantık bulamaz, bilakis, yürek ateşinin körüklenmesini, yaralarının yenilenişini görürdü. Kitap bahanesi ile mektup yazıp, kendi haberini söyleyip, karşılığında böyle hareketi yüklenen Enver, geçen günlerde hissiyatına sağlamlaştırıp, kitap soruşturma akıbetini iyi muhakeme edemediğinden pişmandı. Bununla birlikte kendisinin bundan sonraki hareketinde de rahatlık sezmiyordu. Çünkü Rânâ'ya rastlamaktan hiçbir fayda düşünmediği kararı karşısında güçlü bir özlem, Rânâ'ya rastlamaktan fayda değil zarar çıkarırdı. Karşılaştığında şüphe yok ki, Rânâ ağlar, gönlünü bozar, bundan başka iş çıkmaz; lakin diğer taraftan nice yıllık sevgi yine bu feci karşılaşmaya meyilliydi.

O gece boyu karşılaşmanın iyi ve kötü taraflarını düşünüp uyuyamadı. Ara sıra uyuduğu esnada da yine bu karşılaşmayı düşledi. Her zaman aklın izinde hareket etmeye çalışsa da, tekrar karşılaşamamayı, münasip görmezdi. Bu karşılaşma nasıl tedbirsiz, meşakkatli olmasın, Rânâ'nın: "Benimle son kez vedalaşın, sizin huzur bulduğunuz yerde beni helak olma beklemektedir." cümlesi sürekli endişeni yenerek ve bu tesirli hitabı görmezden gelmek, yiğitliğin şanına yakışmazdı.

Enver kesin gitme kararına vardığında, divanda oturmuş çalışıyordu. Onun şimdiki tereddüdü, karşılaşmak veya karşılaşmamak hususunda değil; Rânâ'nın önüne açıkça mı yoksa gizlenenerek mi gitme hakkındaydı. Eğer açık giderse, Mahdum'un şüphelenmesi, Rânâ'yı dışarıya itip veya onları takip edip, yaraya tuz ekmesi, Enver'in izzeti nefsine dokunması kesindi. Gizli giderse… Arada ihanet, bozuk niyet olmadıktan sonra gizlenip gitmeye ne hacet? Hayır, gizlice de gitsin, aniden Mahdum korkarsa… Onun için bu meseleyi halletmek de zordu.

İkisi akşamüstü dönüp geldiler. Sultanali Kâtip gündüzki gibi Enver'i iyi yemeklerle misafir etti. Akşam namazını kıldıktan sonra Enver "birkaç saat içinde yeğenlerinin önüne varıp gelmek için" Sultanali Kâtipten izin alıp çıktı.

İnsanın son günleri, sokakta kara soğuk ile dolaşıp yürürdü. Dokuz on günlük ay, şehrin tam üstünde etrafı kararmış sarı rüzgâr gülü gibi parlayıp

duruyordu. Mahallenin çocukları kapı kapı dolaşıp “Berat geldi, biliyor musunuz, erzak yaptınız mı?” şarkısını söylüyorlardı.

Enver, Mahdum’un mahallesine geldiğinde, insanı tanınmayacak kadar karanlık çöktü ve bu sırada Enver’in gönlündeki karanlık da arttı, kalp atışı itidalden çıkıp, hırsız insan gibi etrafına bakınmaya başladı. Bundan bir hafta önce baht boynunu şuurlanan bu zamanda şimdi bunun zıddıyla yalnızlaşır; baştan ayağa kapkara, sadece bu mahalle üstünde ışıldayan küçük ay onun gönlünü aydınlatır, fakat… Fakat zalim felek, onu da bağrında kara leke ile saray tarafına bakıp sürüklerdi.

Enver kapalı duran kapının yanına gelip kapıyı yavaşça itekledi. Kapıyı kitli görüp, gözünün önü karardı. Bir süre kapının yanında saplanıp kaldıktan sonra, direkt geçti. Yaklaşık yirmi adım yürüyüp, komşunun kapısını itekledi, burası açıktı. Karanlık kaldırıma girdi. O, Mahdum’un yatsıya çıkışından faydalanmak isteyip, yatsı ezanı okunduktan sonra da kapı açılmazsa, sonra dönüp gitmek istiyordu. Uzun bekleyişe uyamadı, mahalle camiinde yatsı ezanı okundu, bundan biraz sonra Rânâ’ların kapısı da gıcırdayıp açıldı.

Kapıdan çıkan ayak sesi Enver’e yaklaşıyordu. Enver’in yüreği arzulayıp komşunun kapısının iç tarafından açık yer vasıtasıyla yolu gözetliyordu. Rânâ’ların kapısından çıkınca doğruca giderken Enver’in durduğu kaldırımdan ayak sesi geldi. Enver şaşırdı, Mahdum beş altı adım uzaklaşınca, kaldırıma çıkmaya mecbur oldu. Enver ayağından ses çıkarmamaya çalışıp, yavaş yavaş kapıya yürüyüp geldi. Arkadaki ayak seslerinin uzaklaştığını sezip, telaşsız içeriye girdi. Misafirhanenin ortasında biraz şaşırıp durduktan sonra, doğruca meşkhane kapısına geçti. Meşkhane kapısını açarken, arkasına kapının kaldırımına bakındı.

Pencereleri kapalı meşkhanenin içi cimri yüreği gibi kapkara, kapı da kapatıldıktan sonra ev güya kabir içi rengine girdi. Zulmet içinde kalan Enver, önünü arkasını ayırmadan hasırın üstünü paylayıp bir iki adım yürüyüp geldi ve iki eli ile dizini kucaklayıp çömeldi. Pencerelerin aralığından düşen aydınlık ile karanlık biraz güçsüzleşti, burada da onun gözü önünde kav gibi karanlıktı. Sapasağlam; kulağının önündeki başka ses işitilmez, ara sıra

uzaktan gelen çocuk ağlaması bu sessizliği bozmuş gibi olurdu. Bu halde aradan nice dakikalar geçip gitti. Bir süre yerin altı hareketlenir gibi oldu. Bu hareket yavaş yavaş ayak sesine dönüp, onun kulakları dikildi. İçeriden çıkan birisi kaldırıma mı, misafirhaneye mi geçip gitti. Enver heyecanlandı, misafirhanenin kapısı açılıp biraz sonra tekrar kapandı, avluda yine birisi yürüdü. Gittikçe meşkhaneye yaklaşan ayak sesi ile Enver sabırsızlandı. Kapının açılmasıyla gayri ihtiyari yerinden kalktı.

Sultanali kazanı masanın üstüne koyup Enver abi.

— Ben…

Kapıyı açan Rânâ idi, bir iki adım içeriye girip durdu. Enver'e azıcık bakdıktan sonra, uzun nefes alıp arkasına döndü. Enver bu durumun sebebini anlayamamış gibi, onu çıkarmadan bekletmeye de kendide cesaret bulamadı. Bir dakika sonra kapıda yine Rânâ görünüp, Enver'in önüne karamsı bir şey getirip koydu.

— Size minder alıp geldim, dedi fısıldayıp, eve halam ve teyzemler gelmiş, ben onları uyutup çıkacağım…

Rânâ bu sözü söyleyip, arkasına dönüverdi, kapıyı az önceki gibi kapatıp, odadan uzaklaştı. Durumu biraz düşünen Enver minderi hasıra koyup, üstüne çıktı ve rahatça nefes alıp yanlamasına yattı. Şimdi Rânâ'nın her halde çıkacağını bilse de, sadece, ne zaman çıkacağını bilemez, buna binayen bir kaygı geçince bekleyip oturmayı düşünürdü. Aradan biraz süre geçince kapı açılıp kapandı. Enver'in kulağı dikilip, endamını düzeltip oturmaya mecbur oldu. Ayak sesi yakınlaştı, uzaklaştı ve sonunda bittip gitti.

Zaman çok zor geçiyordu, dışarıdaki "tık" sesi onu ayrıca şaşırtırdı. Bir kötülük geçeli çok zaman olsa da, hala Rânâ'dan haber yok. Yüreği sıkılan Enver gâh oturup, gâh yanlamasına yatar, soğukta donan mesli ayağını türlü şekle sokardı. Bu azap içinde yine çok vakit geçti. Maşuka hapishanesine düşen Enver, oturup sabredemedi. Çizmesini giyip, yerinden kalktı, donmuş ayağını ısıtmak ve ağrıyan uzvunu hareketlendirmek için ev boyunca gezinmeye başladı. Nice vakit meydanı dolaşıp, yine oturdu. Ay da batmaya başlamış, çünkü dışarıdaki pencerenin aralığından düşen güçsüz ayın izi de yok olup, evi karanlık basmış; çevrede çalınan davulların "güm güm" ahengi

içinde horozlar ikinci kez ötmüştüler. Enver biraz yanlamasına yattıktan sonra yine yerinden kalktı, çizmesini giyip gelip, kapıyı açtı, meydana çıkıp gözünü ovaladı. Gökte ışıl ışıl yıldızları seyrediyorlardı. Tam başından batmaya başlayan ayın ışığı zar zor görünüyordu. Enver temiz havayı koklayıp uzun nefes aldı.

— Sıkılmadınız mı?

51. Cesur Kız

Kulağının hemen önünde söylenen bu söz, Enver'i korkuttu ve o, yanında elinde bir şey götüren Rânâ'yı gördü.

— Onları uyutmadan çıkamadım. Eve girelim, Enver abi.

Yüreği arzulayan Enver, Rânâ'nın arkasından meşkhaneye girdi. İkisi minderin üstüne yanyana oturdular.

— Kitabın içindeki mektubu farketemediniz mi, diye korkmuştum, dedi kısık sesle Rânâ. Farkedemezseniz…

— Senin bütün sözü anlayıp, yine bu kadar acı yazman nedendir, Rânâ?

— Sesi titreyerek, çünkü bu kadar acı yazmasam, siz gelmezdiniz, dedi Rânâ Siz… Siz kâtipbaşılığı iyi görüyorsunuz herhalde?

Enver bu münasebetsiz soruya biraz hayret etti.

— Anlamadım. Ne demek istiyorsun?

— Siz kâtipbaşılığı iyi görüyor musunuz, diyorum?

— Yakında kâtipliği bırakacağım, Rânâ?

— Kâtipliği bıraktıktan sonra ne iş yapacaksınız?

— Hokant'tan gideceğim, seyahat edeceğim.

— Beni… Beni de götürür müsünüz?

Enver yine anlamadı. Rânâ'nın yüzüne uzun süre bakıp durdu:

— Sen… Sana uyar mı, Rânâ?

— Uyar, diye titredi Rânâ. Kâtipbaşılığı bugünden itibaren bırakırsanız uyar.

Bu söz Enver'i de titretti.

— Ne diyorsun Rânâ?

Rânâ bir süre cevap veremeden durdu. Kendini durdurup, heyecanını dindirmeye çalıştı.

— Deminki… Deminki sözünüz doğru ise, ben de sizinle gitmeyi istiyorum. Eğer size yük olmazsam.

Enver suspus oldu, hayal dahi edemediği bu teklife ne diyeceğini bilemeden boğulur gibi oldu.

— Eğer size yük olmazsam, dedi tekrar Rânâ. Cesur kız, diye düşündü Enver. Gerçekten de bu cesurane isyan, hatunlar kızlar tarafından Hudayar'ın hayvani isteğine karşı birinci başkaldırıştı. Enver gelecekte fazlaca zorluk ve tehlike görmemek için, bu cesareti iyi kabul etmeye mecburdu, çünkü sevgiden de önce yiğitlik talebi bu idi.

O yanında duran kara düğümü tutup, baktı.

— Bu ne, Rânâ?

— Bu… Bu sizin eski giysileriniz.

— Ne için bu?

— Eğer siz isterseniz.

Enver peçe mi, diye tahmin etmişti. Mantıksız bu cevap, onu şaşırttı.

— Peki, senin razı olman yolunda, dedi Enver alçak sesle. Benim eski giysilerim sana ne gerek?

Rânâ cevap vermek yerine uzun soluk alıp yanındaki düğümü çözmeye başladı.

— Peçeyi almadınız mı, sonunda?

— Şimdi, dedi Rânâ ve karanlıkta birşeyler yapıverdi

Peçesi de vardır, diye düşünen Enver onu kendi haline bıraktı. Birkaç dakika sonra Rânâ yerden bir şeyi tutup kalktı, peçe gibi uzayan şeyin içinden "çat" eden bir şey yere düştü.

— Bulun şunu.

Enver yeri yokladı.

— Ne idi?

— Anneme verdiğiniz emanetiniz.

Enver düşen şeyin altınlar olduğunu farketti, ilerisini düşünen Rânâ'ya karşı yüreğinde yine hararetlice sevgi sezdi.

— Buldunuz mu?

— Buldum.

— Kalkın şimdi.

Enver, Rânâ ile birlikte odadan çıktı ve yanındaki peçesi kapanmış kızı değil, kalpak ve elbise giymiş genç, delikanlı bir yiğidi gördü.

— Bu nesi, Rânâ?

Rânâ cevap vermek yerine kaldırıma bakıp, yürüyüverdi. Kapıyı açıp sokağa çıktıktan sonra, Enver, Rânâ'nın önüne düşüp birlikte yürümeye başladı ve rahatlık hissetti. Çünkü Rânâ'nın yiğit kılığına girmesi uygunsuzdu; gencecik peçeli hatun ile birlikte yürümek muhafız ve bekçilerde de türlü şüphe doğdurduğu gibi, Enver için de cahillikti. Güya bir yoldaşı ile gidiyormuş gibi korkusuz görünen Enver, dönemeçe geldiğinde kendinden on adım arkadaki yoldaşını bekleyip durdu. Gurup vakti yakınlaşmış kıpkızıl ay Enver'in durduğu dönemeçe gölge gibi zayıf ışık saçıyordu. Rânâ, Enver'in yanına gidip "nereye yürüyeceğiz", dermiş gibi bir yola ve bir de yoldaşına baktı. Saç örgülerini kalpağın altına toplayıp, elbisesi topuğunun üstüne düşen genç yiğit, Enver'in gözüne yine de becerikli göründü. Enver, Rânâ'nın elbisesini biraz kaldırıp avuçladı, arada sırada kalpaktan çıkan saç tellerini gizledi ve "sağa" dermiş gibi işaret etti. Rânâ önde, ondan iki üç adım arkada Enver yola düştüler. Yeni kara çizmesi ile kale mesi küçücük ayağına çok da iyi olmuş Rânâ, güya uçar gibi hızlıca yürüyüp gider, arkadan gelen Enver amacına ulaşmış gibi ondan ayrılmamaya çalışırdı. Uzun süre yürüdüler. Yaklaşık elli adım ötede ateş ve ateşin çevresinde üç dört nefer görünüp, Rânâ durdu.

— Durma, Rânâ, dedi arkadan Enver. Sen görmezden gelmiş gibi, dikkatsiz ateşin yanından geçiver, ben onlarla konuşurum, daha ötede bekle.

— Bekçiler geceleyin bırakmazmış ki.

— Benimle seni bırakır. Korkma gidiver.

Rânâ tereddüt ederek yola düştü, ateşe kadar on adım atınca bekçilerden birisi haykırdı:

— Dur!

Rânâ, Enver'e bakıp duraksadı. Enver yürüyüvermeye işaret edip, hızlıca ateşin yanına gitti. Enver'i tanıyan bekçiler hürmetle yerlerinden kalktılar.

— Kalkmayın, dedi Enver ateşte ısınıp, ilçe başkanı da buradaymışlar.

Enver "ilçe başkanı" diye adlandırdığı yusyuvarlak kişi Karunbay isimli olup bekçilerin daha ilginci, bunun için ondan "ilça başkanı" diye espri yapıyorlardı.

— Yanınızda sakalsız ile geceleyin ne yapıyorsunuz, efendim? İnsanoğluna inanmak olmazmış da.

Enver, ilçe başkanının gözünün Rânâ'da olduğunu anladı. Ateşten otuz adımcık öteye varıp duran "sakalsız" a göz ucuyla baktı.

— Ziyafetteydik, ilçe başkanı.

— Ha, benim söylediğim… Ev bu tarafta durup, şimdi nereye gidiyorsunuz, efendi?

Enver elini yakından ısıtmak isteyip ateş tarafına bir adım attı.

— Duymadınız mı, daha? Ben Reis sokağındanım. Yeni avlu aldım.

— Hayırlı olsun, hayırlı olsun.

Enver mutluluk dileyip, onlarla vedalaştı. Bekçiler ona hürmeten doğruldular.

Ateşçilerden elli adım adıp uzaklaşınca, Rânâ, Enver'in yetişip gelmesi için yolda durdu.

— Ne demişti o mezarda?

Enver kıkırdayıp güldü ve Rânâ'nın omuzuna dokundu:

— Yürü, yürü, yiğitçe. Mezarda doğru söylemişti.

— Geldikmi, nereye gidiyoruz?

— Az kaldı, dünkü kadının evine.

Rânâ önüne düşüp gitti, uzunca konuşmadangittikten sonra arkasına dönüp sordu:

— Kendileri iyi insanlar mı?

— İyi, iyi, dedi Enver ve yaklaşık on adım ses çıkarmadan gitti. Sen ev sahibimden kaçma, kendisi benim ağabeyim. Tamam mı Rânâ?

— Peki.

Yine biraz yürüyüp darca bir sokağa döndüler. Sultanali'nin kapısına gelince de ağız açıp konuşmadılar.

52. Dostluk Kerameti

Sabahleyin hanın haremden çıkma vakti yaklaşmış, selam ve istikbal için haslardan sekiz dokuzu toplanmıştlar. Bu bekleme esnasında kapıda heyecanlanıp Sultanali göründü. Kara parmağı ile, hasların içindeki gece bekçisi Abdurauf'u yanına çağırıp, arkasına döndü. Gece bekçisi Abdurauf şaşırmış halde kaldırıma çıkıp, kendini dışarıya alan Sultanali'ya ne var, denilen işareti yaptı. Sultanali dudağını dişleyip, eli ile gece bekçisini kendi yanına çağırdı. Gece bekçisi ayağını sürükleyerek Sultanali'nin yanına geldi.

— Peki?

Sultanali başını iki omuzuna sallayıp, dudağını dişledi.

— Kâtip başının sırrı ortaya çıktı.

— Peki, peki?

Sultanali gece bekçisinin kulağına eğildi ve kısık sesle dedi:

— Kâtip Enver yüce hazrete namussuzca bir hainlik yaptı.

Gece bekçisi başını yavaşça eğip, Sultanali'nin yüzüne eğri baktı:

— Mesela?

— Kâtip Enver üç dört günden beri benim evimde oturuyordu, dedi Sultanali ve söz arasında bir o tarafa bir bu tarafa baktı. Herhâlde üstadına bir hainlik yaptıktan sonra benim evimde yatıyormuş. Kendi üstadını bilmeyen bu babasız, büyük haminin de yüzüne bakmaktan korkmaz. Sözü geçen üstadın kıblegâh için uygun görülen kızını yoldan çıkarıp, bu gece onu kaçırıp benim evime alıp geldi. Gerçi evimde yatan misafirim ve kadir dostum olsa da, velinimetimin hakkını unutan hayâsızın düşüncesizliğinden her saç teli bir iğne gibi elbisemi delip çıkacaktı. Onun yiğitliğini diliyle övüp içinden lanet okuyarak Cenabı haberdar etmek için koşup gelmekteydi bey abi.

Gece bekçisinin gözü yuvasından çıkıp, bir iki defa sakalını eli ile büküp çiğnedi.

— Lanetlinin oğlu. Kendisi şimdi sizin evinizde?

— Evet, evet. Kız da burada. Cenabın reylerini bilmek zor ki, fakat bana kalırsa, vakit geçirmeden onu şimdiden ele almak gerek.

— Olmazsa, dedi gece bekçisi, omuzunu büküp, ben şimdi arzedeyim. Teşekkürler size.

Gece bekçisi hasın huzuruna girmek için hızlandı. Sultanali hanın “tuz hakkını” eksiksiz yerine getirip, memnun şekilde divana döndü. Enver’in en sadık adamının son kerameti nihayet bu oldu.

Çok zaman geçmedi. Divanın iç kapısına gelen gece bekçisi Sultanali’ye çık işareti yapıp, kendisi daha öteye gitti. Koşuşan, sıkılan Sultanali ayağını oraya buraya sallayıp, divanhaneden çıkıp geldi.

— Buyurun?

— Tutuklamaya buyurdular.

— Aynı keramet, dedi Sultanali. İkisini de elbette?

— Elbette.

Yanına dört nefer muhafız alıp, Sultanali yola düştü. Dış kapının yanına bağlanan atlardan birisine binip, gece bekçisi de onları izledi. Birazcık koştuktan sonra, gece bekçisi de onların izine girdi. Ona ulaşıp yürümek için Sultanali ve muhafızlar hareket edip gittiler. At ile beraber koşuşur, azıcık geride kalsalar, atlı gece bekçisi hızlı koşmaya zorlardı. Bu sırada derin nefes alıp uzun koştular. Dönmeye geldiğinde Sultanali biraz yavaşlayıp, kendinden on at adımı uzağa giden gece bekçisini çağırıp durdu ve ona el salladı. Dar sokağa girip gittiler. Yaklaşık üç dakika hareket ettikten sonra, Sultanali’nin kapısı göründü. Sultanali durdu.

— İşte kapı görünüyor. Azıcık sabredin, bey enişte, benim girişim iyi olmaz, diyorum.

Dört adım önünde giden gece bekçisi atın gemini tarttı.

— Ne için?

— Benim dostluk atım var. Ben dışarıda dursam uygun olmaz mı?

— Uygun, uygun.

— Teşekkürler. Kapıdan girdiğinizde misafirhane var; o burada olsa gerek, kız ise içeride idi.

Sultanali bu sözü söyleyip, kendini karşıdaki kapının karidoruna aldı. Gece bekçisi yiğitlerle kapıya bakıp gitti. Kapının her iki kanadı da iyice açılmış, içeriden kadın ve erkeğin konuşma sesleri işitiliyordu. Gece bekçisi attan inip gemini muhafızlardan birinin eline verdi:

— Sen at ile burada duracaksın, kapıdan ne hatunu ve ne de erkeği çıkarmayacaksın, dedi gece bekçisi. Siz yiğitler, benim arkamdan girin, Enver'i gördüğünüz an hiçbir şeye bakmadan, elini bağlayın.

— Bekçiler sadık olacaklarını gösterdiler. Gece bekçisi üç dört adım içeriye yürüdü ve kaldırımın eşiğinde durup içeriye kulak verdi. İçeriden erkek ve kadının konuşmalarını işitti.

— Rezil oldum, rüsva oldum!

— Rezil olmak hiç söz değil, dedi içinden gece bekçisi.

— Vay tuzum kurusun!…

— Elbette tuzun kurudu, kısrak, dedi gece bekçisi.

Gece bekçisi yiğitlere "arkamdan" işaretini verip birden ortaya çıktı. Meydanın ortasında, elinde bir kağıt tutup, başını eğen Salih Mahdum duruyordu. Mahdum'un yanında iki kişi, onlardan daha beride peçeli üç hatun saplanmıştılar. Gece bekçisi ve bekçilerin şakırtısı ile herkes korktu, Mahdum elini birbirine vurup, ah çekti:

— Rezil oldum, rüsva oldum!

Gece bekçisi şaşırıp, o tarafa bu tarafa sallanıp Mahdum'un yanına geldi.

— Ne var?

Mahdum ezilip, alnına vurup, ağladı:

— Söyleyecek dil yok. Cenabın önlerinde gülünç, gazabı hak ettim. Sabahleyin uyansak, babasız acizemiz yok. Şaşkınlıkla o yana bu yana koşup dururken, Kâtip Sultanali'den, kızınız bize, denen haber geldi. Biz kadınlarla koşuşup gelince, bir anda…

— Peki, peki?

— Haramzade Enver onu yoldan çıkarıp, buradan da alıp kaçmış. Sürekli içeriyi ve dışarıyı izleyip, işte bu mektuptan başka eser bulamadık. Eyvah!.

Kadınların birisinden ağlama sesi işitildi. Gece bekçisi Mahdum'un elindeki mektubu yolarmış gibi eline aldı.

"İzzetli Kâtip Sultanali ağabeyimize! Malum olur ki, size danışıp kendi hayatımız için sizde durmayı felâket, diye düşündük. Gerçi dost görünseniz

de, bazı uygunsuz hareketleriniz bizi şüpheye düşürdü. Özellikle hanımınızın, Rânâ'ya ahlâksız bir kız gibi davranması, yine bizi kaygılandırdı. Bunlara binaen aldatmış gibi sizi saraya yollamaya, sizden sonra evinizden gitmeye mecbur olduk. Dünyada sadık dostu tanımak zormuş. Size her zaman "Ben âşığım, kız maşukamdır. Büyük hamiye yaptığım bu ihanet sadece kendi marifetimden ortaya çıkan yanlış hareket değil, desem de siz "Çocukluk yapıyorsun, merhametli padişahın hakkını unutmuşsun!" diyorsunuz. Lakin siz bu kızın yolundan hatta başkâtiplikten de geçtiğimi düşünmüyorsunuz. Bunun için ben size darılmıyorum. Ama sizi insan bilip evinize dost olarak gelince bu kadar soğukluğunuz, bu kadar hürmetsizliğiniz insana ağır geliyor. İçeride biçare kızın başının altına yastık da vermemişler. Aferin size, aferin yengemize, aferin insanlığa!

Hürmetle dostunuz ENVER."

— İnsanlığı da bilir, bu nankör, dedi alay içinde gece bekçisi ve mektubunu katlayıp yanına koydu. İçeriden Kâtip Sultanali'nin hanımını çağırıverin!

Kadınlardan biri içeriye yöneldi. Ruzvan kaldırımda bekliyor olsa gerek, kadın iç kapının yanında durup, kaldırımla konuştu. Gece bekçisi kapıya geldi.

— Siz burada mısınız, yenge?

— Evet, dolaşıyorum.

— Siz bu sözlerden ne biliyorsunuz?

Ruzvan kapının korumasına gizlenip, biraz cevap vermeden durdu ve bir iki kez ofladı.

— Üç günden beri Kâtip Enver adlı yiğit bizim misafirhanede yatıp duruyor, dolaşıyor. Bu yiğit bu gece yarısı bir kızı alıp geldi, ben hayret edip kâtibinizden sorsam, böyle böyle der… Çok kederlendik de, dolaşıyoruz. Git demeye yüz dayanmaz, insan çağıracak da vakit değil; kâtibiniz ile danışıp, şimdi sabaha kadar yer verelim, tan atınca, bunların cezasını verecekler bulunur, sonunda demiştik. Tan attı, Kâtip Enver o kişiye: "Ben burada bir gün daha duracağım, bu zamana kadar bizi saklasanız olur", demişmiş.

Kâtibiniz şaşırıp saraya gitti, o kişiden sonra ben de rahat oturamadım, kurban olayım. Komşumuzun çocuğunu kızın evine yolladım. Bir süre benimle sandalda oturan kız evden çıktı. Ben, dışarıya çıkası geldi mi, diye pervasızca oturuvermişim, kurban olayım… Bu çıkışı ile dönüp girmedi, bıraktı. Gönlüm huzursuzlanıp, avluya çıkıp baktım. Yok, dışarıdamı ki diye bu durduğum yere gelmiştim, o taraftan bunlar geldi. Mahveden söz şu, kurban olayım!

Gece bekçisi ne yazık ki, görüp Mahdum'un yanında duran kişilere yaklaştı.

— Sizler ne yapıyorsunuz burada?

— Biz… Biz Kâtip Sultanali'nin komşularıyız.

— Çok iyi, iş?

Gece bekçisinin nahoş bu davranışındaninsanlar sıkıldılar.

— Kadınlar ağlayınca, o taraftan hoca ile kadınlar geliverdi, kâtibin evinde bir söz olmuş mu, diye. Ben sokaktaydım, dedi birisi korka korka.

— Bedava seyirciyim, deyin. Peki, ya sen?

— Ben de Kâtip Sultanali'ye komşu olacağım, dedi ikinci kişi. Bu kendine biraz kabacaydı. Fakat ben sizin sözlerinizi işitip, bir şeye hayran oluyorum da.

— Neye hayran oluyorum?

— Ben şuna hayran oluyorum ki, yengemin sözüne bakılırsa, Kâtip Enver yanındaki peçeli hatun ile çıkıp gitse gerekti. Az önce ben onu kapıdan çıkıp giderken gördüm, yanında hatun matun yoktu.

— Yalnız mıydı?

— Yalnız da değil di, fakat yanındaki kadın değil, sevimlice bir sakalsızdı.

Gece bekçisi komşunun sözünü anlamadı, omzunu büktü.

— Siz doğru görmüşsünüz, Kerim abi, dedi o taraftan Ruzvan. Kız gece geldiğinde de erkek kılığındaydı.

— Peki, lanetlinin oğlu, dedi gece bekçisi.

Üstüne dağ devrilen Mahdum başını yine yavaşça eğip, hügür hüngür ağladı.

— Olan olmuş, dedi gece bekçisi etrafına hitaben. Onlar ki, elbette açığa çıkar cezasını bulur, fakat cenabın şanlarına çok ağır söz. Bundan dolayı, buradaki sırra vakıf olanların vazifesi, bu hadiseyi kimseye söylememek, görüp geçirdiğini burada bırakıp gitmek!

İnsanlardan: "Elbette, elbette!" diye cevapladı. Sonra gece bekçisi Mahdum'un yanına geldi.

— Sizde günah yok, fakat kız yetiştirmeyi bilmiyormuşsunuz.

— Köleyiz, köleyiz, diye ağladı Mahdum. İnşallah genç yaşında ölür, başımı yere baktırdı.

Pençesindeki kadınların biri olan Nigâr Hanım hık hık ağladı. Ümidi boşa çıkan gece bekçisi, bekçilerinin önüne düşüp, ters düz sokağa çıktı, yiğitlerden birinin yardımıyla ata binip, gemini saldı. Sultanali'nin saklandığı kapıya gelince yaklaşıp bağırdı:

— Kâtip Sultanali, çıkın. Kaçan, lanetlinin oğulları!

Sultanali gözünü iyice açıp, kapıdan çıktı.

— A, gerçekten mi?

— Kaçan, dedi gece bekçisi mektubu Sultanali'ye uzatıp, okuyup tekrar bana verin, cenaba da göstermemiz gerek.

Sultanali bu hadisenin ikinci günü, hana yaptığı sadakatin semeresini de gördü, yani başkâtip olarak belirlendi.

53. Akrebin Gösterisi

Bu gece cami odası yine şenlikliydi. Büyük mumu rafa koyup açık sobaya fıstık kömür atıp, umutsuz, birbirine yanyana oturan iki müftü ellerini alevle ısıtıyordu Odanın başköşesindeki rafa beş altı tane kalın mukavvalı kitap derlenmiş, onların yapraklarının boşluğuna "Şerh-i Molla Camî", "Akaidi Maalhavaşî", "Alvakaya", "Siyer-i Şerîf" gibi sözler yazılmıştı. Gün batısındaki rafın duvarına gül şeklinde işlenmiş dua veya bunun gibi mukaddes kelimeler yazılı bir kâğıt yapıştırılmış. Boyalarla rengârenk askıların birisine dul kadının küçük kazanı gibi bir sarığı asılmıştı.

Şehadet müftü sarıının kartonunu alıp, alevi karıştırdı ve geniş göğsünü şişirip nefes aldı.

— Acayip bedava dert de.

Kalanşah Kâtip başını salladı.

— “Başımı kesen yârim sen olsan, gördüğüm gün ne olacak”, diye devam etti müftü. Bu akbabanın elinin altında çalışandan divanı bırakıp giden daha iyidir.

— Sabredin, hoca sabır: “İnnallâhe meassabirin”[248].

— Elbette… Ve lakin Sultanali gibi manasıza baş eğenden, hergün on dayak yiyen iyi.

Yatsı namazını kıldıktan sonra abdest yenileyip yürüyen Molla Abdurrahman odanın kapısında göründü. Küçücük havan gibi başındaki beyaz örme döppi ve kara uzun sakalı onu Hindistanlı tüccarlar şekline sokmuştu. Molla Abdurrahman içeri girip, kazıktaki sarığını beyaz döppinin üstüne giydi.

— Ben cenapların sözleri ile eve yemek nasip etmedim değil mi?

— Lazım değil, biz evden yemek yiyip geldik.

Molla Abdurrahman sobanın yanına gelip oturdu ve göz ucuyla Şehadet müftüye bakıp tebessüm etti.

— Böyle yaparak, Kâtip Enver’i kız ile kaçırdınız?

— Kaçırdıksa kaçırdık. Lakin yağmurdan kaçarken doluya tutulduk, Molla Abdurrahman.

— Ben duydum.

— Gün günden beter bu ondan da daha tiksindirici oldu. Beş günden beri yürekler elemle doldu, Molla Abdurrahman, dedi müftü. Gece bizi yoklayıp gitmişsiniz. Siz gidiyorsunuz, ben kalıyorum, çok pişman oldum. Bugün Molla Kalanşah’ı alıp, sizinle sohbetleşip dönelim, niyetiyle…

— Kulluk, efendi, kulluk diye Molla Abdurrahman kımıldayıp oturdu. Ben Enver ile Sultanali’nin macerasını sadece gece Kâtip Bais’den işittim. Bu konuyu açıkça bilmek için cenabınızın hizmetine gelmiştim. Peki, havadis ne?

— Havadis mi? Buyrun konuşun, Molla Kalanşah.

---

[248] Allah sabredenler ile birliktedir.

Kalanşah, söyleyiverin, dermiş gibi Şehadet müftüye işaret etti. Şehadet müftü gözünü yumup, havadisten sayfa açtı:

— Havadis şu ki, Enver gidince sizin aldığınız nişan gerçekten uygun düşüp, bizim beklediğimizden de ziyadece sonuca erişmiş, yani mağrur bebeğimiz kızı alıp kaçmış.

— Molla Abdurrahman hakimane tebessüm etti, Şehadet müftü devam etti:

— Tahmini, gece yarısında, dostum, diye yanında kız, Sultanali'nin evine gelmiş. Sultanali tan atınca iki bebeğin koyununu ham cevize doldurup çıkmış, sabahleyin onlar uyurken, Sultanali saraya koşup gelmiş; olayı gece bekçisine söyleyip, gece bekçisi hana uğramak, hanın emri ile yanına muhafızları alıp gelince, âşık maşuk yok, onların yerinde Sultanali'ye hitaben bir sabname[249] var. Herhalde, Sultanali cahillik edip, Enver'e şüpheyle bakmış ve tan vakti, onlar uykudayken zaman da tükenip, yine kuşkusunu artırmış olsa gerek. Sultanali, Enver ile kızı tutamasa da, herhalde hana iyi görünüp, Enver'in yerini almayı başardı. Bütün havadis bundan ibaret.

Abdurrahman hikâyeyi işittikten sonra, bir süre konuşmadan oturdu. Sobadaki alevi düzeltirken, göz ucuyla müftülere bakıp tebesüm etti.

— Kâtip Bais'ten de bu manayı işitmiştim, dedi nihayet. Cenapların fikirleri belki doğrudur, ama ben bu manadan biraz şüphe ediyorum.

— Yani, mesela?

Abdurrahman elini oynatıp, yine biraz ses çıkarmadan oturdu, sonra dudağı yavaş yavaş yumulmaya başladı:

— Bu herşey, Sultanali ile Enver'in oyunudur, diye düşünüyorum. Bu endişeme birçok sebep de var. Cenaplardan saklı değildir ki, biz karşılıklı nasıl yakınsak, Sultanali ile Enver de karşılıklı böyle yakın dosttular. Dolayısıyla, akla "İt iti ısırmaz değil mi?" denen soru gelir. Cenaplar bu hususu nasıl anladılar.

Şehadet Müftü, Kalanşah'a baktı, Kalanşah dikkatsiz görünüyordu. Arada yine bir süre sükût hüküm sürdü.

---

[249] Hakaret edip yazılan mektup.

— Sultanali'nin başkâtip olmak için dostundan geçmesi de mümkün, dedi müftü. Diğer taraftan, sizin fikriniz de ihtimalden uzak değil.

— Sultanali: Dostundan vazgeçmeden de bu hileyi yapmış olamaz mı hoca?" diye güldü Abdurrahman. Mesela, hanın almak istediği kızı kaçıran Enver iki baştan, dönüp başyazıcı olamaz, diğer taraftan, kalleş dostu olarak tanınan Sultanali'nin de hayatı tehlike altındadır. Tamam, o halde bu oyun uydurulmuşsa, daha doğrusu, Sultanali'nin emniyeti bu hileyi gerektirmişse, ikimizin gayraz aklı neye yeter ki?

Şehadet Müftü yerinden kalktı, Abdurrahman'ın yanına gelip, arkasına vurdu:

— Teşekkürler, oğlum, teşekkürler. Seni doğuran anaya ve okutan üstadına teşekkürler.

Abdurrahman yere bakarak tebessüm etti. Şehadet Müftü onun aklına övgü okuya okuya, tütün çekip yerine oturdu.

— Molla Kalanşah, bu söz bizim aklımıza asla gelmemişti de.

Şehadet müftünün memnuniyetine katılmadan, konuşmadan oturan Kalanşah, lakin aklım yatmamıştı ve şimdi de bu fikre katılmıyorum.

— Sebep?

— Sebep şu ki, Sultanali, Enver'e suikast yapmamıştı da ona hiç laf yoktu. Ama o hana yaklaşmak için gerçekten Enver'in intikamına düşmüş ki, bunda şüphe yok.

Yabancılar tarafından söylenen fikir veya bahisin her zaman mantıklı oluşunda da Kalanşah'ın karşı çıkma hareketi vardı. Onun bu hareketini iyi anlayan Şehadet Müftü, başını salladı.

— Biz yanılıyoruz.

Kalanşah yine yukarıdaki sözünü tekrarladı:

—Belki yanlış anlıyoruz? Molla Abdurrahman da düşünüp görsün, ama Sultanali'nin dostluk yüzünden Enver'i kaçırıvermesinde de ona hiçbir zarar yoktu. Tamam, Sultanali'nin bütün hareketi doğru, Enver'e ihanet etmesinin makam ümidiyle olduğu şüphesiz.

Arada kendi fikrine karşı bunca itiraz geçse de, pervasız, güya müşahededе oturan Molla Abdurrahman tekrar tebesüm edip başını kaldırdı.

— Sultanali'nin Enver ile sarmaş dolaşlığı saraydan herkese malum ki, hoca. Eğer kendi evinde duran Enver'in ihanetini Sultanali görmemezlikten gelirse, halkın diline ne söz gelirdi, özellikle, cenaplarınız nasıl endişeye düşerdiniz… Aciz fikrimce, o hilekârlar bir ok ile nice kuşu vurmuşlar, mesela, cenaba Sultanali'nin sadakati ortaya çıktı, başkâtiplik vazifesini kolayca aldı ve üçüncüsünde, halk gözünü boyadı.

— Herhalde… Herhalde Enver'e karşı çıkmamasında da Sultanali'yi ne han ve ne biz ayıplayabilirdik.

— Peki.

— Peki meki yok, dedi öfkelenen Kalanşah. Birisinin üstüne suç atmak için, şer'an şahitler lazım, davayı ispat etmek gerekir. Hah hah hah, sen falancı günahkâr ile dosttun, diye insanı suçlamak. Mesela, işte bu davayı açan siz de onların düşünceside olmamışsınız; sadece böyle mi ki, diye mülahaza ediyorsunuz, hâlbuki sizin sözünüzün şer'an dört liralık kıymeti yok, abi.

Kalanşah çok öfkelendi, "şer'an sözünüzün dört liralık kıymeti yok, abi" hakareti ile Molla Abdurrahman da bozardı.

— Benim sözüm bir mülahaza, efendim. Mülahaza şer'an ispata emredilmemiş. Hakeza, sizin söylediğiniz gibi, güya makam için can atıp giden Sultanali'nin açık hakaretine de inanmak olmaz.

— Bunun gibi, size de inanç yok.

— Ben söylüyorum ki…

Kavganın büyüyeceğini anlayan Şehadet Müftü, Abdurrahman'ın sözünü bölüp, araya girdi:

— Tartışmaya ne hacet? Molla Kalanşah'ınki de doğru, sizinki de hakikat. Amma şimdiki meselemiz hangi fikrin doğruluğu üstünde değil, hangi yolla Sultanali'yi bu yerden atmamız hususunda.

Uzun yıllardan beri birlikte yaşayıp, kendi ruhunu anlayan Şehadet müftünün bu sözü ile Kalanşah azıcık memnun oldu.

Molla Abdurrahman'ın fikrini doğru mu, eğri mi, araştırmadan, işte bu başka mesele, dedi. Ona sadece bir tedbir diye baksanız bu başka söz, ama sadece doğru söz, diye bilmek büsbütün hata.

Şehadet müftü bu meseleyi kapayıp, diğer tarafa geçmeye şaşırdı. Çünkü Abdurrahman yine bir tebessüm edip iki ağız söz söylese Kalanşah'ın ağzını tıkamak ağır gelir, Şehadet Müftü bunu iyi anlardı.

— Kurtulmak, kurtulmak, dedi müftü, bendeki deminki memnuniyetlik de sadece bunun üzerine, yoksa, gaybı kim bilmiş. Ama Molla Abdurrahman mulahazasının kıymeti şurda ki, Sultanali sorununu tez halletse olur.

Müftünün şefkatli konuşması ile Kalanşah iyice kendine geldi ve "hali nasıl" diye yavaşça sordu.

— Hali kolay, çok kolay, dedi müftü. Biz Molla Abdurrahman'ın düşüncesiyle cenaba bir dilekçe yazacağız, sadece.

Molla Abdurrahman gösterişlice Kalanşah'a bakıp, sağ eli ile alnını kaşıdı. Ama Kalanşah kanaat etmemiş gibi yaparak başını salladı.

— Sultanali'nin sadakatine kanaat edenHan, yine bu halde bu dilekçeye inanır mı?

— Eğer gerçek söylense, han kendinden başka hiç kimseye itimat etmez, dedi müftü, hayır, Sultanali'ye de itimat eden olsun, yine bu takdirde de biz dilekçeyi yazıveririz. Niye? Eğer inanırsa saraydan kovar, inanmazsa, yine bize ne zararı var; bu söz size nasıl benziyor, Molla Abdurrahman?

Abdurrahman gözünü kocaman açıp, doğru bulmuş gibi başını salladı.

— Dilekçemiz neticeye ulaşırsa çok iyi, bilakis, saraydan kendimiz kovuluruz, dedi Kalanşah.

Ne için, diye sordu müftü.

— Son dilekçeyi kimin verdiği belli ki.

Yok, dedi müftü. Biz dilekçenin üstüne imza koymayız, Kalanşah.

— İmzasız dilekçe inandırıcı olmaz.

— İnandırıcı olsun olmasın bize ne zararı var; herhalde bu ihtimali hanın kulağına yetiştirsek yeter, Kalanşah.

Kimin el yazısıyla yazacaksınız?

— Bu kolay, siz bundan kaygılanmayın. Kalanşah!

Kalanşah çaresiz dilekçeyi yazmaya niyetlendi. Dilekçenin bu mecliste, Molla Abdurrahman'ın huzurunda yazılması uygun görülüp, müftü yazmaya oturdu.

54. İki Tür Sadakat

— Gece yağmur kamçılarmış gibi yağıp duruyordu. Kapkaranlık, altı karışlık dar sokağın köşesinde duran bir gölge yağmurdan kaçar gibi, küçücük kapının korumasına sığınmış ve var gücüylekapıya vuruyordu.

— Kimo?

— Ben, açın?

— Sefer misin?

— Evet.

Kapının zinciri “şırk” edip kaldırıldı. Yağmurda ıslanmış Sefer kendini daracık, önü açık kaldırıma alıp, kapıyı zincirledi.

— İyi misin?

— İyi, dedi kapıyı açan ihtiyar kadın. Niye geç kaldın, Sefer?

— Yağmuru görmüyor musun?

Sefer ihtiyar kadının arkasından konuşup meydana çıktı. Dar meydanın kaldırım tarafında, dört hasır eninde yerden bir karış yükseklikte yapılmış küçük eyvanının başköşedeki rafında kara çıra kötü kokarak yanıyor. Masanın bir kenarında pamuk kozası çekip oturan bir kör ihtiyar,elindeki pamuk kozası kabuğu ve kopardığı pamuk ile başını yukarı kaldırıp avludaki söze kulak verir. Masanın diğer tarafında, yüzünü eşarbı ile gizlemiş, hatun mu, kız mı oturuyor, masanın üçüncü tarafında, çıkarılan bir top pamuğun arasında çıkrık görünüyordu.

— Hanım kızım bizi çok utandırdı, Sefer, diye söylendi ihtiyar kadın. Bu kadar döndersek de olmaz, sabahtan akşama kadar babasının yanında koza topluyor.

— Kızkardeşim sıkılmıştır, abla dedi Sefer. Sağ selamet oturuyor musunuz, enişte, selamun aleyküm.

Kör kişi başını yine de yukarıya kaldırıp, iki tarafa salladı.

— Ve aleyküm selam. Ha, niye sessizleştin, Sefer? Mollanın yanına gir, yağmurda iyice ıslandın mı?

Sefer, sobada yüzünü saklayana bakmamaya çalışıp, girişi balkondan olan odanın kapısına çıktı.

— Eski hikâyelerinizi anlatıp, ablamı sıkmadan oturuyor musunuz, enişte?

— Evet, evet, dedi kör kişi, kızımla aynıyız, hikâyeye çok mahirmiş de. Bir ben hikâye söylüyorum, bir hanım kızım söylüyor, bizi bırak, Sefer.

— Aferin, aferin.

Sefer odanın kapısını açıp, içeriye girdi. Masanın üstüne kara lambayı koyup, önüne kitap seren Enver, Dokumacı Sefer'in istikbaline başladı.

— Oturun, oturun, bu işiniz kötü de, kâtibim. İyi misiniz? Sıkılmadınız mı? Üç gün geciktim. Bana darılmışsınız herhalde. Evet dediğinde o taraftan ses çıkmadı, onun üstüne kadınlar halsizleşti.

— Zararı yok, yeni ıslanmışsınız, Sefer abi. Aslında bugün de boşuna derbeder olmuşsunuz.

Sefer kaftanını çıkarıp:

— Cezası kaftanı bırakmak ya, kâtibim, dedi. Buyurun oturun… Memleket yerinde, yardan dosttan size selam, kâtip ağabeyiniz rahatlıkla kâtipbaşılık yapıyor. Ben ise, sana da üstadına da aferin, diyorum.

Enver tebessüm etti. Dokumacı Sefer masanın yanına oturup, mesinin üstününden bir kâğıt aldı. Enver kâğıdı ondan alıp masanın üstüne koydu. Askıya asılmış kaftanını getirip, Sefer'in entarisinin omzuna kapadı.

— Üşüyorsunuz, Sefer abi, sarılıp oturun.

— Bütün vakit tembih edip durmuşsunuz da, kâtibim, dedi Sefer ve üstüne serilen ipek kaftanın astarını mastarını kontrol etti. Yeni entari giymemiştim, bu bana günah, abi.

Enver otururken, dikkat etmeden elini salladı ve masanın üstünden mektubu alıp açtı:

Yüksek makam sahibi, hizmete layık biraderim Kâtip Enver. Dostlar mutlu, düşmanlar gamlı, saadetli günler yakındır. Feleğin tersliği doğru, insanların üstüne her gün her türlü zulüm getirse de, sürekli kara gecenin nurlu sabahı, büyük meşakkatin ulu mükâfatı vardır. Peygamber, putperestlerin şerrinden kendini muhafaza etmek için mağaraya sığınmışlardı ki, bu örneğiniz hakikî ümmetlere sünnet oldu. Sonra yakın dost köleden samimi isteğimiz şudur ki, bütün tedbirlerimiz âşık Han'a ve diğer zalimlere

tıpkı efsun gibi tesir edip, geçen mektupta yazdığım mülahazalarım hayalden gerçeğe dönüşmektedir. Köleye, Han'ın güveni yaklaşmakta ve o endişelerimizin ihtimali bizden uzaklaşmaktadır. Macera birkaç günde sır olup geçse de, şu anda saraydan bazıları bu sırra vakıf olmuşa benziyorlar. Bununla birlikte açık konuşmak hiç kimsenin haddine değil. Ama diğer taraftan, sizin takip edilmeniz için gizli emirler verildi. Kapı beylerinin yanına hafiyeler gönderildi. Bundan dolayı sizden ricamız, tehlikeler geçinceye kadar sürekli ihtiyatta olmanız, Taşkent niyetini birkaç hafta ertelemenizdir. Hizmetinize Seferbay ile işte bu mektubu birazcık geciktirip göndermemin sebebi de, sözü geçen tehlikelerin varlığından olduğu sizin de malumunuzdur, Seferbay'ın tabiatında biraz düşüncesizlik ve ilgisizlik var. Dolayısıyla, bundan sonraki yazışmayı onun karısı vasıtasıyla yapsam mı, diye tereddütteyim. Zira hatun kişi, herhâlde, yiğitler nazarında iyi ve gündüzleri giderse de tehlikesiz. Ama başka tedbir size bağlı. Asla ve asla, komşulardan kaygınız olmasın. Ayrıca sizinle ilgili şaşırtıcı haber şudur ki, gece saraydan dönüp geldiğimde, misafirhanenin meydanında üç yiğit nefer oturuyordu. Her üçü de bizim Fergana giyiminde olmayan bu yiğitler, dilekçe yazdırmaya mı gelmiş, diye düşündüm. Selamlaşmadan sonra onları misafirhaneye buyur ettim. Sebebi ziyaretlerini sorup öğrendikten sonra, yiğitlerden biri benim kim olduğumu öğrendi. Sonra hayıflanıp sizin maceranızı anlattı. Ben tamamen şaşırıp bunlar hafiyeler mi, diye endişelendim. Bu olayı kimden işittiniz, Kâtip Enver'le nasıl bir alakanız var, diye sordum. Ablamdan işittim, ben Kâtip Enver'in ağabeyiyim, diye cevap verdi. Ben şaşırdım kaldım; zira ağabeyinizin olduğunu sizden işitmemiştim. Geçen mektubumda yazdığım gibi, bu yiğide de annenize verdiğim cevabı söyledim, yani, kendimi aklamak için olaya birçok yalan katıp söyledim. Yiğit ağabeyiniz pişman olmuş, on yıllardan beri Hokant'ta olmadığını, Buharalı bir komutanın kapısında hizmet ettiğini, kardeşlerini görmek için Buhara'dan Semerkant'a gelip oradaki büyük ağabeyini tanımadığını, oradan Hokant'a geçip burada da size rastlamadığını söyledi. Sonra onun üzerindeki şüphem de biraz kaybolup, memnun oldum. Ağabeyinizin yanındaki yiğitler bizim bu tarafın insanına benzemiyorlardı. Bunlar, ağabeyinizin yoldaşları, Hokant'ı

görmek için gelmişlermiş. Size ağabeylik taslayanın ismi Kâbilbay, yüzü size benzese de, kendisi dolgun, pehlivan yiğit ve her üçü de zebellah gibiydi. Ne kadar sıkıştırsam da onları yemeğe kalmaya razı edemedim. Siz geçenki mektubunuzda, benim başkâtip tayin edilişimden endişelenip arada müftüler, Abdurrahmanlar var, size bir zahmet yeter mi, diye utancınızı yazmışsınız. Gerçekten, benim için bir tehlike var, buna göz yummak olmaz. Mademki, "Âlî hazrete sadakatim güneşten daha açık oldu, divanda benden başka inançlı insan tanınmadı, sonra başkâtiplik bana havale edildi, sadece. Geçen mektubumda yazdığım gibi, bu merhametten yüz çevirmeye hiçbir yol bulamadım; eğer özür dilesem, sizi tutup versem hareketimin sahteliğinin ortaya çıkma ihtimali vardı. Çünkü Han'a sadakat, bizim insanların fikrine göre, birer menfaat talep etmektir. Eğer ben Han'a "sadık kul" isem, bu sadakatin mahiyetinde bir menfaatimin olması lazımdır ki, o da kendi dostumu sözü edilen "sadakatime" kurban edip karşılığında başkâtiplik emelini almamdır. Eğer bu emelden yüz çevirirsem, bana karşı inançsızlığın doğması kesindi. Peki, bu mecburiyetimle ben bu vazifeyi kabul ettim. Benim zahmet çekmem konusunda siz kaygılanmayın. Mademki, kaderim buymuş, onu değiştirmek mümkün değildir. Bu yolda çok zahmet çekmeyin ve hatta başım da gitmesin. Benim için en kıymetlisi, insan sadakati ve bu sadakati ta ölünceye kadar elden bırakmamaktır. Kız kardeşimiz Rânâbibi'ye selam söylersiniz. Anne ve babanıza hiçbir zarar olmadı, sadece hediyelerinizi geri aldılar. Son sözüm yine ihtiyat üzerine: Sakına sakın, her ihtimale karşı hazır durulsun.

Hürmetle Kâtip Sultanali"

Enver mektubu bitirip, önünde yanıp duran kara lambayı tutup, yaktı.

— İhtiyat gerek değil mi, Sefer abi?

— Elbette, kâtibim, elbette.

— Bu gece kalacak mısınız, gidecek misiniz?

— Gitmesem olmaz, Sultanaliniz üzülür, abi

Enver güldü.

— Gitseniz, mektup yazmam gerekiyormuş, dedi ve raftan siyah kalem aldı. Isındınız mı, Sefer abi?

— Evet, evet… Biraz daha iyi oldum, kâtibim.

***

Biz geçen 51. fasılda Enver ile Rânâ'yı Sultanali'nin kapısında bırakıp, 52. fasıla atlamıştık. Burada yarım kalan birçok durumu şimdi söyleyip geçmezsek, muhterem okuyucuya Sultanali meselesi biraz anlaşılmaz kalacak. Şöyleki, Enver'in mecburiyet altında Rânâ ile gelmesi Sultanali'yi çok şaşırttı. İkisi arasında güçlü sevginin olduğuna bir kere daha kanaat ortaya çıkmış gibi, onların geleceğini karanlıkta gördü. Yine bu halde metanetini kaybetmeden, "dostun için kan yut" atasözündeki gibi, onları kahramanlıkla tebrik etti. Enver ise sadece kendi geleceği üzerine kaygılanmaz, çünkü Rânâ ve kendisinin istikbali bundan sonra pamuk ipliğine sarılıydı. Ancak bu durumda batağa kayıp gitmesi net olan Sultanali hakkında ciddi bir şekilde düşündü. Zira Molla Abdurrahman'a malum olduğu gibi, Enver rahatça Rânâ'yı yanına alıp kaçsa elbette Sultanali tutuklanırdı. Molla Abdurrahman'ın fikirlerinden başka, Sultanali'nin kendi karısını Ruzvanbibi vasıtasıyla Mahdum'un evi ile yapılan kitabın da alakası var, en sonunda müftü ve Abdrahman'ın Sultanali'ye güçlü düşmanlıkları… Bu düşüncelerini Sultanali'ye beyan edip, fikrini sorduğunda, ondan önemsiz cevap aldı. Çünkü dostluk her zaman ağırlık karşısında metanet, göğüs geriştir, başına dağ yıkılması ihtimali olduğunda da durduğu yerden kalkmamaktır. Sultanali bu eski tabii kanunlarda tek temsilciydi. Lakin Enver, kendi dostunu belaya atmayı istemedi her ihtimale karşı çare bulmayı gerekli görüp, okuyucuya malum yolları, Sultanali'ye teklif etti. Tabii, o razı oldu. Böylelikle yarına oynatılacak eser Sultanali'nin karısına da öğretildi, hatta gece yarısında komşu Kerimbay da uykudan uyandırılıp, bir altın karşılığında yalan şahit getirildi ve bu andan başlayarak Enver ile Rânâ Kerimbay'ın evine çıkıp saklandılar.

Malumdur ki, ertesi gün herkes kendi rolünü iyi eda edip, iş çok düzgün geçti, hatta bu arada Salih Mahdum da aklandı. Sultanali bugün akşamüstü Tahir abiyi Dokumacı Sefer'e gönderdi. Çünkü bu işte sırdaş olmak ve Sultanali'ye yardım etmek için en uygun ve inançlı kişi sadece Dokumacı Sefer'di. Yatsı esnasında Dokumacı Sefer geldi, olayı işitip, acilen

kâtibi saklamak için şehrin dışında olan eniştesinin evini uygun gördü. Derhal eniştesi, yani ablasının evine koşup yer hazırlattı ve bu geceki gibi Enver ile Rânâ'yı götürüp yerleştirdi ki, kalanı okuyucularımıza malumdur. Ama Enver'in hilesi han ve yakınlarına öyle iyi tesir etti ki, biz bunu Sultanali'nin başkâtip belirlenmesinden anlıyoruz.

***

"Kır kır" mektup yazan Enver, kamış kalemin ucunu saçına sokup, kaleme yapışan ipek kılçığını düşürürken, Dokumacı Sefer'e yüzünü çevirdi:

— Bundan sonraki gelişinizde Kâtip Sultanali yanınıza bir kiş katsa gerek. Siz bu yiğidi buraya alıp gelseniz, kendisi benim ağabeyim olur, tamam mı?

— Tamam, kâtibim, tamam. Kâtip ağabeyinize bunu kesinleştirip yazarsanız olur.

— Şöyle, ben yazacağım.

Enver yine yazıya baktı. Dokumacı Sefer masanın örtüsüne sarılıp oturdu. Dışarıda yağmur dinip, güçlü rüzgâr başlamış; yağmur damlalarını bazen tam üstüne toplayıp sert düşürür, pencere dışarıdan giren rüzgâr ile kara lamba sallanıp sallanıp yanar, balkondaki ihtiyar kadının çıkrığından gıcırdayıp çıkan ses, küçük kedi miyavlaması gibi odada işitilirdi.

55. Yağma

Güneş doğup, Çarşıda halk gürültüsü başlasa da, buradaki boş dükkânların birinde üç nefer yiğit hâlâ çok ağır uyuyordu. Çarşıda olan gürültü patırtı güya bu üç yiğidin ninnileriydi. Başına bir tane ince kirli yastık koyup, altına yüzü yırtık sert minder sermiş ve üstüne kaftan kapatıp, yine bu halde huzurlu horuldayıp uyuyan bu üç yiğit misafire benziyorlardı. Onlar bu şekilde huzurla yatarken, tahtayla kaplı bir dükkanın yanına dışarıdan birisi gelip durdu ve bütün sesiyle bağırdı. "Dur, heyy Nevruzkul!"

Uyuyanların ikisi pineklemesini bozmadı, ama dükkanın köşesinde yatan çuvallı bir yiğit sıçrayıp, başını kaldırdı, uykulu gözle etrafına baktıktan

sonra, esnedi, gerindi, sonra en dışarıda yatana gözünü dikip, yanındaki dürttü.

— Kalk, Şerif, kalk, öğle olmuş.

İkinci yiğit gözünü açtı:

— Hey, bıraksana, Rahim.

— Kalk, hadi, işte Kabilbay da kalkmış.

Şerifbay yastıkta dönüp yanındaki üçüncü yiğide baktı:

— Lanet olası ne zaman gelmiş?

— Kim bilir… Kardeşine tekrar uğradın mı ki? Hadi, uyan lanet olası.

— Şerifbay yattığı yerden elini uzatıp, Kabilbay'ın bıyığını çekti, Kabilbay esneyip uyandı:

— Kımıldamadan yat, Şerif.

— Kardeşine gittin mi?

— Gittim, ikinize selam söyledi, dedi Kabilbay ve yüzünü onlardan dışarıya çevirdi. Biraz rahat bırak, uyuyorum.

— Peki, peki, dedi Rahim, biraderinin durumunu konuştu, sonunda. Uykusu var, öğleye kadar; sokağa yatan yaramazın etini koparacak mısın?

— Geç geldim, çok bağırma, Rahim.

— Karnını doyurup, sonra uyu şimdi, karınlar da soğan olup duruyor, kahvaltıyı nerede yaparız, Şerif?

— Çayhanede yaparız.

— Hadi, sen de kefenini örtünüp burada bohça gibi yatma, lanet olasıyla uyuya mı kaldın?

İkisi kalkıp giyinmeye başladılar. Rahim uzun kemerini düzeltirken, birkaç kuruş ve akçeleri yere saçılıp düştü.

— Aha, aha, sebil dedi Rahim paraları toplayıp. Şimdi, Allah'ın bunların da keyfini çok gördüğü zaman, Hokant'ın bize doğru gelmediği, iş bulunamayıp paranın saçıldığı, aç kalma zamanı, Şerif?

— Kabilbay'ın Hokantcanına lanet , dedi Şerif, en azından demirci de öğrenci almıyor, bize birer tane iş bulmazsa, dosdoğru eşek gibi Kabil'in üstüne bineriz.

Bunların fısıldamasıyla uykusu kaçan Kabil, langur lungur bir şeyler söyleyip, yastıktan başını kaldırdı.

Serçe gibi çirkinleştiniz, Tacikler, dedi Kabil. İşsiz kalsanız Taşkent'e gideriz.

— İşte işte, yine buldu lafı, dedi Rahim. Saçma saçma konuşuyorsun, Kabilbay şimdi, Taşkent'e gitmek için para hani?

— Para bulunur.

— Para bulunur, bu babasız zengin çocuğuna bak, Şerifbay, diye güldü Rahim.

— Para bulunur, dedi yine Kabilbay ve entarinin cebine elini soktu. Aşağılık adamlarsınız: biriniz demircinin oğlu, diğeriniz tamircinin çocuğu.

— Vay vay, gözü yüksekte boyacının oğlundan azar işittim, dedi Rahim.

Kabilbay cebinden bir şey alıp, onların ayağının altına bıraktı ve kendisi ağzını iyice açıp, esnedi.

— İşte para, lazımsa al, senin gibi pisliklere bir yıl bakar.

Rahim ile Şerifbay'ın ayaklarının altına iki altın gelip düştü, onlar bir altınlara ve bir Kabilbay'a bakıp kaldılar.

— Söyle, kimi öldürdün?

— Baba mesleğim insan öldürmek değil.

— Kardeşi vermiş, dedi Şerif. Hani, kardeşin ile görüştün mü, Kabil?

— Görüştüm.

— İyi insan olmuş.

— İyi insan.

— Şimdi bu kaçıp yatıverecekmiş de, dedi Rahim. Bir kez olsun çaresine baksın da, söylemedin ki, sonunda?

— Söyledim. Zaman bulup hepimiz Taşkent'e gitmek istedik.

— Peki, peki, dedi Rahim ve Şerif'e bakıp kaşını çattı. Taşkent'e gideriz diyen bekâr değilmiş de, lanet olası. Hey iş bitti, Kabilbay, Taşkent'e gideceğiz, Rus'unu da bir görelim.[250]

[250] Bu vakitlerde Taşkent'in Rusların elinde olduğu unutulmasın.

Şerif yerde yatan iki altını alıp Kabilbay'a uzattı:

— Meh, altını kesene sok, Kabil.

Kabil almadı.

— Altın sizin, ikisinin bir altını bölüşüp alın.

— Açığını bırak, sonunda, biz sana kının ucunu da söyledik. Kabil güldü ve dikkatsizce giyiniverdi.

— Almıyor musun, lanet olası?

— Kendilerine söylüyorum ki, kardeşim söz deyiverdi.

— Bizden alacağı yok ki, sonunda?

— Anlamayan adamlarsınız, dedi Kabil. Kardeşim kaçtığı için onları misafir edemedim, diye size bu iki altını verip gönderdi… Şimdi anladın mı?

— Vay, lanet olası… Az önce sen bizi kendi paramızla dövdün?

— Kabil güldü. Onların ikisi birinin ağzından konuşup, Kabil'i aşağılayıp, Enver'i övdüler.

— Sen babanın oğlu değilsin, eğer babanın oğlu olsan, Kâtip Enver gibi misafirperver olurdun. Kâtip Enver, misafirin yüzünü görmeden, başından altın saçarken, sen lanet olası, bizi dükkâna hapsediyorsun. Biraderin olmasa, Hokantcan'ını kaldırıp ağzına vururduk, burnundan sümüğün akardı!

Kabil bir şey deyip mırıldandı.

— E, mırıldanma, lanet olası! Biz para değil, adam ahbabıyız. Seni pazara götürse, ağzında dişi var diye sekiz kuruşa da almaz, be Allah!

Onlar bu hengâmenin üstündeydiler ki, Çarşıdaki gürültü patırtı içinden heybetli bir haykırma işitildi. Pazarın gürültüsü birden kesilip, bu üçü de dışarıya kulak verdiler:

Hey!

Pazarda toplanıp çiçek derleyenler!

Dua ezberleyip, padişaha söz verenler!

Kâtip Enver isimli halka malum kişi,

Saray içine yazıcılıktı işi.

Önemsiz günahtan dolayı kaçtı, gitti.

Bundan padişah azıcık üzüldü.

Onun dostu Sultanali namlı kâtip,

Bu kaçıştan duymaktadır sonsuz utanç.
Kâtip Enver günahına başladı ağlamaya,
Halkı durdurmakta amacım var.
Yarın öğle esnasında Sultanali,
Arsız Enver günahına ölecek, aferin.
Cemiyette hazır ise asi Enver,
Yoksa onun tanıdık dostundan birisi.
Günahına Sultanali ölür, desin,
Yarın öğle vakti, maalesef, solar desin,
İmanlı kul nefsi için dostunu satmaz,
Günahı olmayan yakınını ateşe atmaz.
Günahsızın feryadına kulak verenin,
Derdi kalmasa, ulaşır her vakit muradına!

Tellal durdu, gürültü patırtı yine eskisi gibi devam etti. Tellalın devamında kulağını dikip, gözü iyice açılan Kabilbay sükut etti.

— Niye sustun, Kabil? Şimdi tellalın ne diye vak vakediyor?

Kabil cevapsız başını salladı.

— Konuş, dedi Şerif. Kâtip Enver, asi Enver, demişti herhalde?

Kabil yine cevap vermedi.

— Dilin var, sonunda, biraderini tutmuşlar değil mi?

— Yok.

— Yoksa niye onun gibi hüzünlendin?

— Şimdi tutmak istiyorlar.

— Şimdi tutmak istiyorlar, diye öfkeyle gülümsedi Rahim. Derdi gittikçe artıyor.

— Anlamadan yatıyorsunuz, işte bugün biz bir katibin evine gitmiştik.

— Hay.

— İşte bunu, sen Enver'in dostuydun, diye rehin tutmuşlar.Yarına kadar Enver gelmezse, bu Sultanali'yi öldürürlermiş.

Haberin anlamını şimdi anlayan yiğitlerin yüzünde birden değişme görüldü, gözlerinde gazap, nefret ateşi yandı:

— Bu han değil, bu deyyus! dedi Rahim. Şimdi senin dudağına

çamuru ben süreceğim, arkadaşım Şerif'i öldür? Bu han değil, bu deyyus. Allah için, deyyus!

Kabil dudağını dişleyip, sakince işaret etti. Çünkü huylanan Rahim, bütün dükkânı başına toplayıp bağırmaya başladı.

— Bu han değil, bu deyyus! Vay der ağızlar hep birlikte!…

— Yavaş, yavaş, bir faydası var mı deli, dedi korkan Kabil ve yerinden kalkıp gitti.

— Eyvah evine ateş düşsün!

Kabil koşup, dükkannın kapısından sokağa baktı.

— Bırakın şimdi adamı, deyyus beni de boğazlasın… Vay der ağızlar.

Rahim'in eskiden bunun gibi asabi ağrısı vardı. Şerif ile Kabil onun huyunu iyi anlar, o bir haksızlığa uğrasa, gerçi meselenin kendisiyle bağlantısı olmasa da bunun gibi delirirdi. Rahim üç dört dakika hakaret edip, titreyip dükkânı başına yıktıktan sonra rahatladı, Kabil dükkânın kapısını kapatıp, dostlarının yanına geldi. Üçü bir süre sessizce oturdular.

— Bu vefasız dünyaya bir iş yapacağız, Kabilbay, dedi yine gözü alacalanan Rahim. Deyyusun zindanı nerede?

— Zindanı ne yapacaksın?

— İşte ben varım, işte Şerif, işte sen, dedi Rahim. Bu gece ikimiz gidip ya öleceğiz, ya bu biçareyi refaha çıkaracağız.

Kabil göz ucuyla Şerif'e baktı. Şerif gülümseyip, Rahim'e baktı.

— E, sana ne bela oldu?

— Hiç, dedi Rahim. İşte biz dünyadan ne alıp gideceğiz, hey inatçı; dünyada on altın pulumuz kalacak mı, ya eve saçını süpürge eden hatunumuz kalacak mı?

— Yok, kalacağı yok, dedi gülerek Şerif.

— Tezgâha yerleş, dedi Rahim. Şerif ile Kabil'e iki elini uzatıp, onların ikisi de tebessüm ederek ellerini verdiler. Lafın yok mu?

— Yok yok, Rahim dedi..

— Şakalaşma yok?

— Yok.

— Tamam, dedi iki elini serbest bırakıp Rahim. Liyakat.

Bu anlaşmadan sonra üçü de sessiz kaldılar. Dışarıda gürültü patırtı devam ediyor, uzakça yerden kalenderler yorumu işitiler ve dükkânın yanındaki bir kelle paçacı gayretle yağlı hasip[251]i överdi. Kilimin üstündeki çöplerle oynayan Kabilbay uzun sükuttan başını kaldırdı.

— Benim birkaç yere gitmem gerekliymiş.

— Nereye?

— Gece beni alıp giden dokumacının evine, ondan sonra kardeşimin önüne.

— Ne için?

— Belki Sultanali'nin saklanışı yalandır, eğer gerçekse, kardeşimle elbette istişare etmek gerek. Boşuna sıkıntı çekmeyelim de.

— Şerif, Kabil'in sözünü onaylayıp, başını salladı.

— Hey, git, dedi Rahim. Biz burada olacağız, hançerlerini çarka toplayacağız. Çok bekleme, lanet olası.

Şerif ve Kabil onun ciddiyetinden gülümsediler. Kabil dükkândan çıktı.

56. Hayır Şimdi, Rânâ!

Hatun kızlar cinsinden iradesi güçlü, hatta erkeklerden de cesurca şahıslara çok rastlarız. Bunun ile birlikte, onlar ne kadar güçlü iradeye sahip olsalar da, onları yine hissiyatlarına mağlup görürüz. Mesela: hikâyemizin kahramanı Rânâ'nın cesareti, hana karşı isyanı, hatta ümitsiz olan Enver'i yola koyması sadece kendi zamanı için değil, bizim şimdiki asrımız için de övgüye layıktır ve Rânâ yaşındaki kızlarımıza ibrettir. Lakin iradesi güçlü bu Rânâ, şimdi hissiyatın elinde mağluptu.

Bu gece Enver ağabeyi ile istişare edip, bu günlerde Taşkent'e gitmeyi kararlaştırdı. Rânâ'ya da Hokant ile vedalaşmak ağır geliyordu. Ama, mesele kesin olarak halledildikten sonra, Rânâ'da bir taraftan korkunç, diğer taraftan ilginç bir cesaret doğdu. İhtiyar kadın ile birleşip baba mahallesine gidermiş; kendisi birinin kaldırımında durup, ihtiyar kadın vasıtasıyla annesini söyletip çıkarırmış.

[251] Koyunun hazırlanan bağırsağının içine kıyma ve pirinç koyup, suda kaynatılıp pişirilen yemek.

Geceleyin bunu düşünen Rânâ, sabahtan beri Enver'i kederlendirir, kendi sözünde ısrar ederdi. Küçücük odanın sobasında karşı karşıya oturan Enver ve Rânâ birbirine öfkeli gibiydiler.

— Hissiyata kapılıyorsun, Rânâ. Her adımında seni bir felaket bekler, bana kalırsa anneme de inanmak olmaz.

— Peçe içerisinde giden Rânâ'yı hiç kimsenin tanıdığı yok; anneme niye inanmak olmasın?

— Sen kaçmış, anneni itibarsızlaştırmış bir kızsın.

— Asla, asla. Annemin gönlünü ben iyi bilirim, annem sizin düşündüğünüz kadınlardan değil, asla.

— İyi, yolda da seni hiç kimse tanımasın, ihtiyar kadın da anneni aldatıp çıksın, annene de inanalım; üstüne her halde benim için bu intikamından vazgeçersin Rânâ? Biz Taşkent'e gittiğimiz gün, sağlımızı ve özrümüzü söyleyip, mektup yazarız ki, canım.

Rânâ cevap vermek yerine birden ağladı, onca vakit gözyaşını döküp durdu.

— Belki ben… Annem ile sonsuza kadar görüşmem.

— Hey Rânâ, Rânâ, dedi Enver. Hudayar yüz yıl yaşar, biz Taşkent'te ölürüz, diye mi düşünüyorsun? Hayır, çok olsa Hudayar yine beş yıl yaşasın, hâlbuki onun zulmü bu şekilde devam ettikçe, bizim tahmin ettiğimiz bu fırsat da çok; zira zulüm ne kadar çoğalırsa, onun ömrünün o kadar kısa olması tecrübeler ile sabittir. Eğer bu kadar da sabredemezsen, başka çaresi bulunur, Rânâ. Mesela, anneni Taşkent'e çağırırız veya biraz geçtikten sonra Hokant'a kendimiz de gelebiliriz.

Rânâ cevapsız yine göz yaşını döküverdi, bu durumdan sıkılan Enver, Rânâ'ya bir süre bakıp durdu:

— Peki, ağlama. Hemen bir iki günde yola çıkamayız, bu gece ağabeyim gelse, yarın pazara çıkıp yol hazırlığını görse, her halde diğer gün akşamüstü gitmemiz de kesin değil. Bundan dolayı sen acele etmesen de olur. Üstelik senin düşündüğün yol çok riskli, bu konuda başka tedbir buluruz.

Rânâ ses çıkarmadı, hızlıca nefes alıp rahatladı ve eşarbı ile gözyaşını sildi. Enver öfkeyle bağırıp Rânâ'yı azarladı. Onlar bu halde iken,

odanın sokak tarafındaki duvar üç dört defa güm güm vuruldu. İkisinin de kulakları dikilip, birbirlerine soruyla baktılar.

— Yabancı değil, dedi biraz sonra Enver. Ben Sefer abi ile gündüz duvara vurması için anlamıştım. Sen çıkıp ihtiyar kadına söyle, kapıyı açsın.

Rânâ odadan çıktı. Bir dakika sonra avluya birkaç ayak girdi. Vakitsiz soruşturmadan Enver'in gönlü huzursuzlanıp, gelen Sefer abidir diye düşündü. Oda kapısı açılıp, içeriye birbiri arkasına Kabilbay ile Seferbay girdiler. Enver yine anlam çıkartamadı. Sefer abinin rahatsız heyecanlı gözü Enver'in önceden gördüğü birkaç ihtimali hatırlatıp, onlara yer gösterdi.

— Vakitsiz gelişiniz sebepsiz olmaz, dedi sesini sakince çıkarıp Enver. Bizden haber bulmuşlar mı?

Sefer yoldaşına bakıp, iki elini kavuşturup yeninin içine aldı.

— Yok.

— Sultanali'yi hapsetmişler mi, diye yine sordu Enver.

— Yakalamışlardır?

Sefer ve Kabil birbirlerine bakıştılar.

— Öyle, kâtibim, öyle… Bizler çok şaşırdık.

Enver'in renginde uçma ve kirpik altlarında hareket görüldü.

— Zararı yok, kurtaracağız. Ne zaman hapsetmişler?

— Dün akşamüstü… Az önce bizim eve Sultanali'nin hatunu gelmişti, ben ondan işittim. Onun üstüne abiniz geldi.

— Siz kimden işittiniz, abi?

Tellalın haberini ve bu konuda arkadaşları ile verdiği kararı Kabilbay söyledi. Enver, ağabeyinin sözünü ciddi işitip, bir süre düşünüp oturdu.

— Siz ve arkadaşlarınzıın hamiyetine teşekkür ederim. Lakin bu yolla Sultanali'yi kurtarmak daha zor, belki mümkün de olmaz, diye düşünüyorum.

— Eğer biz onun saklandığı yeri bilsek, ne için mümkün olmasın, Enver? Arkadaşlarım yüreksiz yiğitler değil, bu yönden rahat olun.

— Teşekkür ederim. Elbette, bu cesareti yüreksiz kişiler yapamaz. Benim bu cesarete ümitsiz bakışımın sebebi şunun için ki, böyle şartlı ve nazik mahpuslar ekseri sarayın içindeki zindana hapsedilirdi.

— Saraya giriş zor mu?

Enver başını salladı.

— Hiç mümkün değil, gün boyu elli nefer yiğit saray kalesinin altında dolaşıp durur.

Kabilbay umutsuz Dokumacı Sefer'e baktı. Dokumacı Sefer zorla bıyığını dişleyip, koparıyordu.

— Zindana hapsedilmiş olsalar, yeteneği varmış da, efendim.

— Yeteneği… Zindana hapsedilmeleri ihtimalden uzak, Sefer abi.

Yine bir süre sustular. Kabilbay döppisini büküp sürekli başını kaşıyordu. Enver masanın örtüsündeki bir ipi koparıp almak istermiş gibi elini sallıyordu.

— Zindandan haber aldırmamız gerekiyormuş da, Enver?

— Haber alınsa… Olur.

Kabilbay, Enver'den bu cevabı alıp, Dokumacı Sefer'e yüzünü çevirdi:

— Kâtibin evine birini göndersek, onun hatunu kocasına yemek getirmiş olup zindana gitse… Bu nasıl olur, Sefer abi?

— Mantıklı, kardeş, mantıklı.

Sizce, Enver?

Enver doğru işaretini verdi.

— Az önceki endişemizi de söyleyip geçelim, dedi Kabilbay. Biz yolda bu konuyu mulahaza edip geldik, Enver. Sözün doğrusu şu ki… Siz bu evden şimdi gitseniz iyi olur. Her zaman insanoğlu da.Az önceki gibi canı gözüne görünüp itiraf etse.

Enver başını sallayıp, gülümsedi.

— Sultanali öyle adam değil, bunda şüphe yok, dedi Enver memnuniyetle ve biraz düşünüp durdu. Ama Sultanali'nin karısı, doğrusu, biraz daha tehlikeli; hatun kişi kocamı bekleyeceğim, diye cahilik ederse, iş kötü.

Dokumacı Sefer az önce Sultanali'nin karısı geldiğinde, Kabilbay'ın niyetini işitip rahat olduğunu söyledi.

— Çok iyi yapılmış, teşekkürler… Şimdi onun evine birini gönderseniz yine anlatmak, rahatlatmak gerek, öyle inandırılsın ki, yarın öğleye kadar kocanın serbest olacağına şüphesi kalmasın, hatta onu böylece aldatsanız

da olur. Yarın öğrenene kadar kurtarılsa, iyi, kurtarılamazsa Enver kendisi gidip kurtarırmış. Eğer sen bu zamana kadar sabredemezsen, kocanın yine ceza almasına sebep olursun, denilsin.

— Peki, efendim, peki.

— Enver, size bir iş daha, Sefer abi, dedi. Sefer hazır olduğu belirtip, eğildi. İş şu ki, kız kardeşiniz benimle birlikte durmazsa, siz alıp gitseniz…

— Peki, peki.

Enver yerinden kalktı ve şimdi döneceğini söyleyip odadan çıktı. Kör kişi zorla koza çekiyor, ihtiyar kadın çıkrık çıkarıyor, Rânâ ise, gözünü bir noktaya dikip, masanın yanında oturuyordu. Enver avluya inip, Rânâ'yı yanına çağırdı. İkisi avlunun kenarına vardılar.

— İşittin mi?

— Neyi?

— Onların sözünü?

— Yok.

— Bizim burada olduğumuzu sezme ihtimalleri varmış, Sultanali saklanmış, itiraf etme ihtimali varmış.

Rânâ'nın gözü pörtledi.

— Ah!

— Korkma… Sen şimdi Sefer abi ile gidersin, ben de başka yere giderim. Yol hazırlığını görüp bitirince birkaç gün ayrılmasak olmaz. Sen gidip giyin.

— Gerçekten mi?

— Gerçekten, sen korma, sadece bu bir tedbir, şimdi Sultanali'nin saklanmasından başka laf yok.

— Giysilerim odada…

Odada ise onlar çıktıktan sonra girip giyinirsin.

İkisi eyvana dönüp, Enver odaya girdi.

— Kız kardeşiniz şimdi giyinir, dedi Enver. Birlikte yürümek iyi olmaz, ikiniz biraz önde gidin, Rânâ arkada gitsin.

— Peki

— Ondan sonra siz zindan haberini öğrenip, yatsı vakti benim önüme gelin, Kabil abi.

Kabil söz işaretini verip, Sefer abi ile odadan çıktı. Rânâ girip giyinmeye başladı. Enver umutsuzdu, biraz şaşırıp, giyinen Rânâ'nın güzel yüzüne sert gözlerini dikmişti.

— Siz kime gidiyorsunuz?

— Ben mi, ben… Ben şu yakındaki birisine.

— Ben de sizinle dursam olmaz mıydı?

— Hayır, tehlike var.

Rânâ ayrılacağı gelmiş gibi ofladı. Giyinip peçesini de eline aldı, Enver odanın kenarına oturup, Rânâ'yı yanına çağırdı. Rânâ gelince, Enver onu sertçe kucaklayıp öptü.

— Abim sana benden haber ulaştırır, sana başka yardımlar da yapar, Rânâ.

— Taşkent'e çabukça gidelim, ben… Üç günden fazlasına razı olmam.

— Peki… Yine bir öpeyim, Rânâ.

Rânâ tebessüm içinde yine yüzünü tutup verdi. Enver bir süre onun yüzünden ayrılamadı.

— Oldu… Onlar bekleşip kalmıştılar.

Enver onu serbest bıraktı.

— Parayı sen alıp git, Rânâ. Benim aklım yok, kaybederim.

Rânâ kenardaki kilimin bükülmüş yerinden bir kese altını aldı.

— Size bir iki altın verip gideyim mi, belki lazım olur?

Enver lazım değil, diye başını salladı. Yine de Rânâ keseden iki altın alıp, Enver'e gösterdi:

— Bu iki altını teyzem ile babama birer tane verip gideceğim?

— Ver, ver… Hayrola, Rânâ!

Rânâ da, hayır, dermiş gibi başını salladı ve hızlıca odadan çıktı. Rânâ eyvandakilerle vedalaşırken, odada kalan Enver'in iki gözü yaşla dolup, göğsü güçlü güçlü silkindi ve gövdesi ağırlaşmış gibi duvara varıp dayandı.

57. Korkunç Bir Cesaret

Kabilbay bu sözü işitince kulaklarına inanamayarak, Enver'in yakınına geldi.

— Ne diyorsunuz, Enver, ben iyi anlamadım?

Enver yine o sözünü tekrarladı. Kabilbay şimdi biraz arkasına dönüp gözünü iyice açtı ve bir süre katılaşıp kaldı.

— Siz ne yapmak istiyorsunuz, abi. Kendi ayağınız ile… Yok, bu olmayacak söz. Belki bu hanın ona oyunudur, bu hile ile amacına erişmek istemektedir. Bırakın bu sözü, abi, bırakın…

— Eğer oyun değilse, dedi Enver. Han oyunu bilmez, onun bütün hareketi ciddi. Böylece, siz bu mektubu yarına onun eline vereceksiniz ve ondan hiçbir yardımınızı esirgemeyeceksiniz.

— Bu akıllı söz değil, abi.

— Ben şimdi buna karar verdim, dedi Enver değişmeden. Bu karardan dönmek yok… Fakat siz ondan yardımınızı esirgemeyeceğinize bana söz verseniz.

Kabilbay iç çekti, mektubu eline alıp, uzun süre sükûnette oturdu. Sonra birden yerinden kalkıp odadan çıkmaya başladı.

— Nereye gidiyorsun?

— Gidiyorum.

— Hayır, bağışlayın.

Kabilbay'dan cevap gelmedi.

Gün öğleye yakınlaşmış. Bunun üstüne bir saat sonra Sultanali'yi ölüme alıp çıkarıyorlardı. Sarayda hiçbir değişiklik yok, alışık nezakette hareket ediyor, kadife ve yaldızlı elbise giymiş komutanlar içeriye dışarıya sürekli girip çıkıyorlardı. Bu günkü divanda birkaç muhteremin şak şakı ile yine başkaca ruh, iki günden beri ayrıca divan hizmetini eda etmeye başlayan bir muhterem genç âlimin mülayim siması, kâtiplerin arasını yine aydınlatmış ve yüzünde galibiyet manası parıldayan iki müftünün şakalarına, genç âlim yumuşak bakışıyla, her zaman gülerdi.

— Onun için iki yol, derdi Şehadet müftü, ya halasını bulup vermek, ya da ölüm, sadece iki yol.

— Elbette böyle, diye onun sözünü tasdîk ediyordu Molla Abdurrahman. Bulup verdiğinde de yine ceza var, bu tarafı da unutulmasın.

— Yine nasıl ceza, diye şaşırırdı Molla Kalanşah.

— Bulup vermeyi üzerine aldımı, yeter bu söz Enver'i kaçırmış da kendim, denen ikrardır.

Bu sözlü cevap molla Kalanşah'ın hoşuna gitmezdi.

— Bulup vermeyi üstüne almamak, günahsızlık denen sözdür. Gerçekten, Enver'in nereye gittiğini bilmiyorsa, nasıl yapsın? Yeter, o halde Sultanali katledilir, günahsız öldürülür… Buna kim sebep, onun kanı kimi tutar? Ben burasına hayranım da.

Bu söz karşıdaki iki muhterimi lam demekten alı koyup, zehir bu yerde şart kesildi. Şeriat kanunlarına göre elbise giydirip, kendini işine veren Molla Kalanşah galip ve mağrur, elindeki yazıya baktı.

Şöyle: Bu saatte Sultanali'yi ölüm cezası için çıkarırlar. Saraydan herkes onun kurtulacağına inanmaz; hanın önüne çıkarıldı öldü. Eğer günahı olup, itiraf etseydi, yine cezaya çarptırılırdı, vesselam. Ama Enver, hanın huzuruna gelip kendini onun hükmüne sunar, gerçekten yiğitlik yolu ile dostunu kurtarır, denilen hayale kim inansın? Gece tellal sokakları çarşıları dolaşıp, Enver'i insafa çağırdı, insanın kanının kalmayacağı faziletini terennüm ettirdi. Fakat, Enver'in böyle ahmaklığa ahlaken sükut edip, vicdanen buz kesilen saray erbabı ve başkalarına inansın mı?

Şöyle: Saray erbabı, bugün akşamdan biraz ilerice vakitte tecessüm eden bir vicdan, dağ yürekli bir yiğit ve ölüme doğru gülerek gelen bir arslanı tarihinde ilk defa gördü ve tan şaşırdı kaldı. Bu ulu cesaeret birkaç dakika zulüm muhafızını susturdu, onları işten alıkoydu. Saray erbabları mahkemede oturdukları kapının yanına çıkıp, yolda gidenleri durdurup, çekinmeden herkesin yanından selamlayarak geçen arslanı seyrettiler.

Enver divanhane karşısına geldiğinde, ne maksat iledir pencereler ve kapının yanından gözetleyen kâtiplere genel bir hürmet ifade etti ve sabit adımla merdivenlere adım atıp, yukarıya, hanın huzuruna çıktı. Payitahtın kapısındaki daimi korumaları geçip, kaldırımda durdu. Çünkü buradan öteye geçmek için, kâtip vasıtasıyla handan izin aldırmak lazımdır. Birinci kapının

yanında ellerini kavuşturup duran Kâtip Derviş şaşkınlık ve hayret içinde Enver'i karşılayıp, ikinci odadaki cenabın huzurna gitti.

Tehdide oturmuş Hudayar iki gözü kosunda iki celladı bırakıp, yanındaki vali hoca, Tursun babalık ve başka birçok ileri gelenlerle sohbetleşiyordu.

— Hamiye dedi yazıcı, hain kendi isteğiyle gelip, yüce adaletinize teslim olmak istiyor!

— Hain kim?

— Kâtip Enver!

Han sıçradı, sohbet edenler de hararetlendiler.

— Getir!

Kâtip kulluk edip, arkasına döndü. Kaldırımdaki Enver birinci odadaki âyanı hayrette düşürüp, ikinci odanın kapısında, cellatların ortasında durdu ve hana hürmetini eda etti.

Rakibi bu kadar cesaretli gören Hudayar'ın kirpik altları uçup, sakal tüyleri karardı ve bir süre laf bulamamış gibi çiğnenip durdu.

— Sen bize ihanet ettin, it oğlu!

Enver başını salladı.

— Kabul ediyorum.

— Düzeni unuttun.

— İnkâr etmiyorum.

Han dalga geçerek:

— Kabul ediyorsun, inkâr etmiyorsun, pekâlâ. Sen ölümden de korkmazsın, dedi.

Enver tebessüm edip:

— Sizden merhamet dilenmeye gelmedim! Kendimi feda edip bir günahsızı kurtarmak için geldim, dedi.

Hanın yanındakiler dudaklarını ısırdılar. Hudayar kinayeli güldü.

— Müslümanlık taslıyorsun ha?

Enver:

— Elbette, başkalarının günahı için bir masum öldürüleceğine, ben Müslümanlık ile ölmeyi yeğlerim, dedi. Bu cevap Hudayar'ı kıpkırmızı yapıp,

alnında terler göründü, küplere bindi.

— Senin bu yaptıkların Müslümanlık da var mı, it oğlu?

Müslümanlıkta yüzlerce kadının üstüne, evlenmek üzere olan fakir bir kızı zorla alıkoymak var mı, kıble-i âlem[252].

— Çıkarın bunu, cellat!

Cellatlar harekete geçtiler.

— Hançerimiz kana susamış!

Enver başını sallayarak güldü.

— O günahsız gözümün önünde serbest bırakılmazsa, Enver'i buradan çıkaramazlar, kıble-i âlem, dedi ve kendini dışarıya çıkarmaya çalışan cellatları aslanlar gibi silkeleyiverdi, sizde insaf var mı, hazret?

Korkunç bu haykırış Hudayar'ı insafa getirdi. Cellatlarına durmayı ve Kâtip Sultanali'yi bırakmayı emretti. Gözü kanlanan Enver iki elini yana salıp Hudayar'ın karşısında durup kaldı. Herkes sükutta… Böyle zamanlarda günahkârı edepsiz sözlerle sövüp duran Hudayar da sessizdi. Çünkü, âyan nazarında, her bir edepsizliğe Enver tarafından güçlü bir hakaret alma ihtimali var. Şeyh Sâdî'nin söylediği gibi, dünyada ihanetten el çekmiş gibi dili uzun kişi olmaz. Gerçekten, insanı rezil eden onun menfaat talep etmesi ve ölmesidir. Bu ikisinden geçene ise ne padişahın öfkesi ne de cehennemin çukuru farksızdır.

Çok zaman geçmeden kâtibin arkasından Sultanali girdi, hanın karşısında duranı tanıyıp, titredi. Titrerken, Enver'den biraz geride durup hana selam verdi.

— Siz azat oldunuz, dedi Han, divana çıkıp kendi işinize bakın!

Sultanali gayri ihtiyari Han tarafına büküldü. Enver kinayeli vaziyette Sultanali'ye yan yan baktı:

— Benim karşımda çalışıp, cenaba ne kadar sadık kalsanız da, sadakatiniz sizi kurtaramadı. Bilakis, siz evlenince ben, siz insafsızı kurtardım. Siz bunu unuttunuz, Sultanali abi, dedi Enver ve hana işaret etti. Elimi bağlasınlar, çıkarıp öldürsünler.

---

[252] Dünyanın kıblesi. Doğu hükümdarları hakkında kullanılan bir deyim.

Sultanali arkasına döndü, dönerken, gözünden birkaç damla yaş akıp düştü. Cellatlardan biri gelip Enver'in elini arkadan bağladı. Enver'in eli bağlanırken, Muhammet Niyaz hoca yerinden kalkıp, Han'a selam verdi.

— Bu edepsizin günahını benim için affetsinler.

Han yüzünü dışarıya çevirdi:

— İdam sehpasına çıkarın.

Enver, Han'ı ve ahbaplarını dalga geçer gibi selamladı. Cellat öne geçti, onun arkasından Enver yürüdü ve arkadan iki nefer silahlı koruma takip ettiler. Enver kendini saray girişinde nasıl tetikte tutmuşsa, ölüme çıkışta da o kadar dikkatsizdi. Gözünün takıldığı tanış her kimseyle "Hayırdır, hoşgeldiniz!" dermiş gibi selamlaşıyordu. Rengi uçan, bilincini kaybetmiş gibi dış kapının yanında duran Sultanali ile de ayrıca vedalaştı. Enver'in bakışındaki manayı anlayan Sultanali'nin yüreği su olup aktı ve Sultanali bilinçsiz, hissiz, Enver gözden kaybolunca kadar bakıp kaldı.

Yeni pazarda halk kaynaşıyordu. Elinde kılıfsız hançeri tutup, beline teberi kıstıran iğrenç celladın arkasından gelen mahkûma gözü takılan halktan bazısı, ceza meydanına bakıp eğildi. Bazısı ise öfkelenmiş gibi kendini dışarıya çekti. Ceza meydanı, yeni pazar ile saray bahçesinin köşesinde bir darağacı ve altına kan akıtmak için kazılmış çukurdan ibaretti. Darağacı altına geldiler. Bir anda darağacı etrafına yığılan yüzlerce seyirciye, komutanlar uzaklaşmayı emrettiler. Halk arkaya sürülüp, abdest almak için ona su verildi. Çünkü bu, mahkûmun kanuni hakkı idi. Enver abdest alırken, cellat ve korumalar hançerlerini çıkartıp onun çevresini kuşattılar. Enver abdestlenip, üstündeki elbiyi yere serdi. Cellatlar daireyi biraz genişletip, Enver iki rekât namaz kıldı. Duadan sonra Enver yerinden kalktı, elini bağlanması için verip, etrafına şaşkınca bakındı. Etrafı kaplayan halkın önünde iğrenç gözünü yağlayıp kendine dik dik bakan molla Abdurrahman'ı gördü. Enver titredi. Abdurrahman tebessüm etti.

— Gülmeye hakkınız var, hoca. Çünkü öc alıyorsunuz, dedi Enver. Birden hepsinin gözü Abdurrahman'a yöneldi. Fakat siz pislik neticesinde gülüyorsunuz, ben… Ben doğruluğun sonucunu biçiyorum. Siz kirli vicdan ile galipsiniz, ben saf vicdanla mağlubum… Beni darağacı altına kim getirdi?

Vicdan değil mi, efendi? Sizi burada kim seyirci yaptı, kirlilik değil mi, efendi?

Halk derin sükûtta, aralarında duran “mağlup” a kinayeli gözle bakıyordu. Cellat, eli bağlanmış Enver’i darağacına doğru getirdi. Enver kendi iradesiyle çukurun yanına oturdu ve hançeri parlayıp gelen cellada eli ile “azıcık durun” işareti yapıp, Abdurrahman’a doğru güldü:

— Benim halimi görün, hoca, dedi Enver gülen yüzle. Elim bağlanmış, üstümde hançer parlıyor. Lakin ben gülüyorum. Ne için böyle, efendi? Çünkü vicdanım rahat, canım kaygısız, yüreğim âşık… Doğru, ben gömülünce, kabrimin üstünde göğsü dağlanmış kızıl laleler yeşerir. Bu neden? Bu sizin gibi alçakların bıraktığı izdir.

Seyirciler hâlsiz düşmüş gibi göründüler, Enver uzanıp yattı. Cellat hançerini yukarı kaldırıp Enver’in üstüne eğildi.

Eğildi, fakat arkadan gelen güçlü bir darbe ile Enver’in üstünden aşıp, yüzükoyun çukura yıkıldı. Cellattan beş adım ötede duran korumalar da havadaki hançerli ellerini indiremeden birileriyle mücadele ediyorlardı. Bu arada güçlü şapalak sesi işitilip, sarığı çözülmüş bir genç molla yere oturdu. Halk karıştı. Kabilbay, Enver’in kelepçesini kesti ve ikisi karışıklığın içine girip yok oldular. Silahsızları ellerinden alınan korumalar, dağılan halkın içinden dostu düşmanı ayıramadan afalladılar. Bu sırada bütün azası eski kanlara bulanan cellat, çukurdan çıkmaya çabalıyordu.

***

Bu olaydan iki gün sonra gece yarısı, beş ark ile Hokant kapılarının ortasındaki kale duvarı altına dört neferin silüeti geldi. Yirmi iki, yirmi üç günlük ayın ışığı fazla yükselememişti. Çünkü ayın ışığına, surlar engeldi. Silüetler birer birer surlara tırmanmaya başladılar. Sura ilk tırmanan emekleyerek yürüyüp etrafını kontrol etti. Kontrol edenin yüzüne ay ışığı saçılıp, tanıdık bir yüz Dokumacı Sefer ortaya çıktı. Kalenin dışında, geniş, ağaçsız, kır, sisli, soluk aydan başka uzakta birkaç küme çıplak ağacın silüeti görülüyordu. Dokumacı Sefer kendisinden bir basamak aşağıda duran yoldaşlarını birer birer yanına çıkarmaya başladı. Enver, peçeli Rânâ, en sonunda elinde halat tutan Sultanali yukarıya çıktılar. Sultanali yavaş yavaş

surun yanına gelip, aşağıya baktı.

— Sekiz arşın var, dedi fısıldayıp Sultanali. Gel, Enver…

— Enver koltuğunun altından bağlandı. Sultanali ve Dokumacı Sefer, Enver ile sarılıp konuştular. Sonra Enver surun yanına gelip, aşağıya sarktı. Sefer ile Sultanali halatı yavaş yavaş saldılar.

— Vardım, sesi geldi kuyudan ve biraz sonra halat da boşaldı. Çekin…

Halat çekilip alındı. Peçesini aralayıp Rânâ da halata bağlandı.

— Halatı sıkıca tutup, ayağını duvara direyip ineceksin Rânâ. Şimdi rahat ol, kardeşim.

— Gelin hanımlara salam söyleyin amca, siz de!

Rânâ gâh salınıp, gâh durup, kuyuya indi. Yere düşmeye yaklaşık bir arşın mesafesi kalınca, duvarın altında bekleyen Enver onu kurtarıp aldı.

— Bırakın, kendim ineceğim.

— Altımız ark, çamura batarsın.

Enver bu sözü söyleyip, üç dört adım attı. Rânâ'yı "Tüye taydı" arkının öteki kenarına çıkardı. Rânâ koltuğunun altındaki halatı çözdü. Halat duvarın üst tarafına çekilip alındı. Enver yine kale duvarının altına yürüyüp çıktı ve yavaşça yukarıya bağırdı.

— Sultanali abi!

Kale surundan Sultanali'nin silüeti kuyuya eğildi.

— Dikkatli ol, Sultanali abi, dedi Enver. Siz de bu hafta gecikmeyin. Tekrar söylüyorum: Asla görünmeyin.

— Rahat ol, rahat ol.

Çünkü Enver'in beklediği günden itibaren Sultanali de saklanmıştı. Gerçi, Han onu yeniden aramasa da o, yine bu tedbiri uygun görmüştü. Sultanali ev işlerini düzenlemek için onlardan bir hafta daha sonra yola çıkmak istiyordu.

Enver "Tüye taydı" arkından Rânâ'nın yanına geçip, son kez vedalaştılar.

— Hoşçakal, Sultanali abi! Hoşça kal, Sefer abi!

— Hoşçakalın, amcalar!

— Allaha ısmarladık, Enver!

— Hayırlı yolculuklar!

Kalenin üstündekilerden birisi hıçkırarak ağladı. Enver, Rânâ'yı önüne alıp uzakta görünen ağacın silüetine bakıp yürüdü. Yer çok bataklıktı. Herbir adım zar zor yerden koparılıyordu. Yaklaşık yirmi adım gidince, Rânâ'nın mesi çamura batıp ayağını kaldıramadı. İki adım arkadan gelen Enver, Rânâ'yı kurtardı.

— Benim çizmem var, çime çıkana kadar kıpırdama, dedi Enver.

— Kalenin üstünde… Bırakın, utanıyorum…

Enver cevap vermedi. Yaklaşık otuz adım gidip Rânâ'yı yere koydu ve kalenin üstünden hâlâ gözetleyip duran silüetlere "gidin" dermiş gibi el salladı. İkisi tekrar gittiler. Onlar on beş adım atar atmaz ağacın siluetinin altından iki atlı koşarak çıktı. Hemen Rânâların yanına geldiler. Atlılardan birisi "pat" diye yere düştü ve gemi Enver'e doğrulttu.

— Şimdi, atlanın.

Enver, Rahim'in yardımıyla ata bindi. Üzengiden ayağını çıkarıp Rânâ'yı çağırdı. Rânâ Enver'le, Rahim ise Şerif'le birlikte ata bindiler. Enver yine surlara baktı. Hâlâ iki gölge görünüyordu. Kamçısını onlara doğrultup salladı. Atı sürdü. Ağacın silüeti altında, karaltılı arabanın merdivenine dayanan Kabilbay onları karşıladı. Rânâ atın arkasından arabaya geçti. Enver de attan binip, arabaya Rânâ'nın yanına çıktı. Rahim kendi atına binip, Kabilbay arabayı sürdü. İki atlı, arabanın iki merdivenin yanına yaklaştılar. Tekerin demiri yerdeki ufak taşlara çarpıp, tak tuk ses çıkarmaya başladı. Araba ve atlıların silüeti dakikalarca küçüldü. Gitgide geniş kırda gözle görünmez oldu. Sadece, biraz, tekerin güçsüz güçsüz taşa vurması işitiliyordu…

Bitti

Kâtip Enver'in Sonraki Hayatı Hakkında

Ben, Kâtip Enver hikâyesini babam merhumdan işitmiştim. Kâtip Enver Hokant'tan kaçıp, yaklaşık üç dört yıl Taşkent'in meşhur Eskicuva mahallesinde yaşamış. O vakitlerde bizim avlumuz bu Eskicuva'da olup, Kâtip Enver de babamlara komşuymuş.

"Hokant'tan bir kâtip göçüp, falancanın avlusunu kiralamışmış." lafı çıktı, diye hikâye ederdi ihtiyar adam. Ben kâtibin haberini duysam da, bir hafta kadar onugöremedim. Oruç günlerinin birinde, biz camiden akşam namazını kılmış çıkıyorduk ki, müezzin: "Hepinizi Hudayar'ın kâtibi iftara davet etmiş." dedi. Biz, yirmi kadar kişi, yeni komşunun evine gittik. Bir ev ve eyvana güzel halılar konulmuş, minderler serilmiş, ortada envai sofralar… Biz eve girip oturduktan sonra kapının yanında hoş suratlı bir yiğit göründü. Bize tevazu gösterip iyi şanslar dedi. Kâtip Enver, dediği buymuş. Biz iftar yaptık, kâtibe halini sorduk, Taşkentli olasımız geldi, diye güldü. Biz Taşkentliler hoş görünen narın[253]ı yaptırıp, güzelce yedik. Hoca ile birkaçı dışarıya çıkıp gittiler. Biz ne olduğunu anlamadık. Aradan biraz geçtikten sonra tekrar döndüler. Sofralar yığılıp iş fatihaya gelmişti ki, hocanın önüne bir kase su getirip koydular. Hoca nikâh hutbesine başladı. Biz hayran olduk. Hutbe sona erip, Kâtip Enver'e bir kızı nikâhladılar. Biz, kâtip ile kızın hakkında dua edip, dağıldık. Lakin adete aykırı bu nikah, hepimizi şaşırttı. Yine bir hafta geçince, birkaçımız kâtip ile tanıştık, daha sonra kâtibi aramıza da almaya başladık. Kâtibin ağzından Hudayar ile geçen macerasını işittik, şaşırdık ve bundan sonra kâtibe bağlılığımız arttı.

İhtiyar adamın sözüne bakılırsa Kâtip Enver, Hudayar'ın elinin ulaşamayacağı Taşkent'te (Rus eli altında) rahat, ama çok da fakir yaşamış. Zenginlere kâtiplik etse de, düzenli bir geliri olmamış. Taşkent'te yaşayışının üçüncü yılında Hudayar'dan bir af mektubu almış. Sefillik canına yeten Kâtip Enver, düşünmeksizin Rânâ ile Hokant'a dönmüş. Aradan üç dört ay geçince, Hokant'tan gelenler kâtibin öldürüldüğünü söylemişler. Niye öldürülmüş? Eski günahı için mi? Başka sebeple mi? Yoksa af mektubu da molla

[253] Haşlanan hamuru yağda kızartarak hazırlanan yemek.

Abdurrahmanların oyunu muymuş? Babam bu tarafını iyi bilmiyordu.

Ben işte bu kitaba materyal toplamak için Hokant'a gittim. Yaşayan kişilerle konuştum. Kendisi Hudayar'ın divanında çalışmamış olsa da, Hudayar'ın kâtiplerine sırdaş olan bir ihtiyar kâtibe rastladım. Onun sözüne bakılırsa, Kâtip Enver öldürülmemiş. Hudayar'dan sonra yıllarca yaşayıp, kendi eceli ile ölmüş. Ben şaşırdım ve kararsız kalıp kâtibin sonraki hayatını bu halde bitirmeye mecbur oldum.

Abdullah Kâdirî, Culkunbay

Taşkent, 1928

15 Şubat

Ek-2 MEHROBDAN CHAYON ROMANININ İLK VE SONRAKİ BASKILARININ KAPAK RESİMLERİ

Romanın 1929 Yılında Yayımlanan Arap Harfli İlk Baskısı

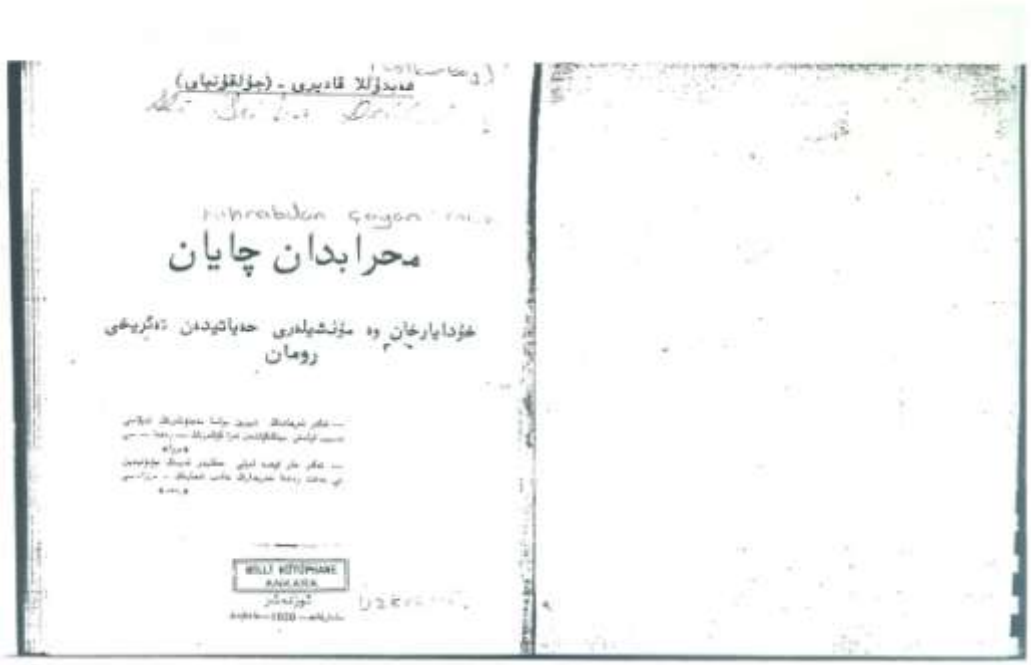

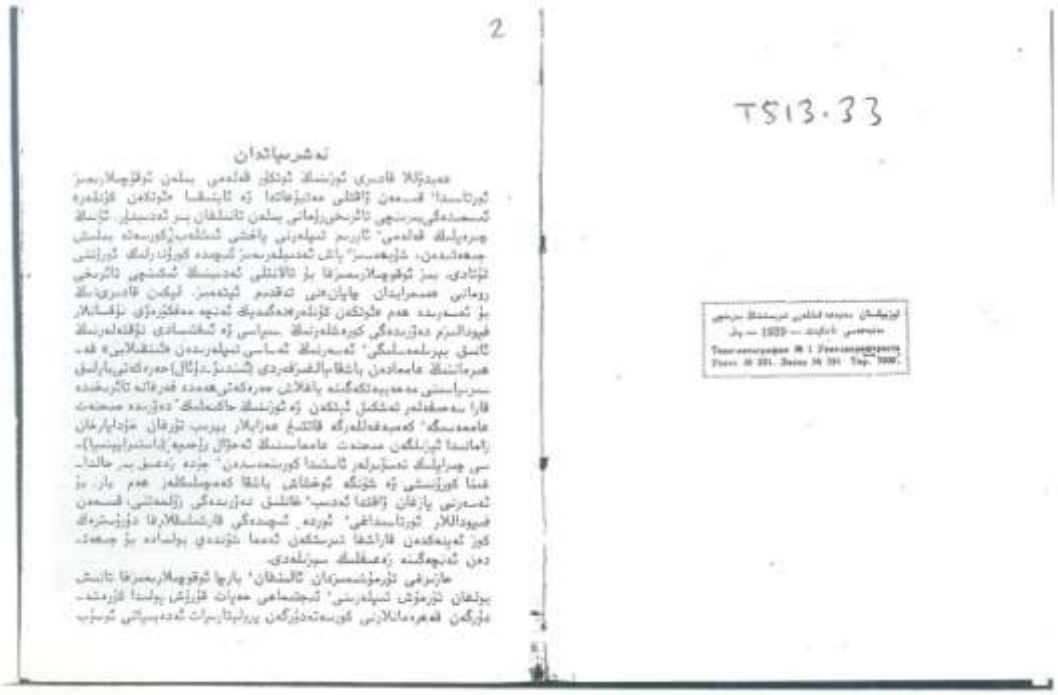

Romanın 1967 Yılında Yayımanan Kiril Harfli Baskısı

Абдулла Қодирий

Меҳробдан чаён

ҳажвиялар ва ҳикоялар

ЎЗДАВНАШР

ши устига, китобнинг қайрами ҳам тушириб кди. Шу икки саҳф нурашиш тасвир қилиш воситасида хон ҳаракат, ҳотималари, қирқ қизлар, тарихий ва этнографик лавҳалар, ўзбек ҳаёти, қаҳрамонлик, танқидийлиги, ўзбек эпос-қаҳрамонлари орасидаги истеъдод, шоирлар, ёзувчилик ва бошқа яна кўп муҳталар қамраб олинади.

Романда яна бундан бошқа бир кўп миқдорлар бор. Уларни бу ерда санаб ўтириш ҳожат эмас, улар ўқувчилар ўқувчининг назаридан ҳамиё қутқалар.

Абдулла Қодирий
(Жўлқибой),

Ташкент, 5 февраль, 1928 йил.

I. РАЪНОНИНГ ОТАСИ

Солиҳ маҳдум бу кун оилаҳан ташқари чиқиб кетди; пасаяддан чиқиб тўғри қассобнинг олдига борди; бир тавғалик гўшт, саккиз пулик нўҳат олиб қайтиб келди. Мактабда қўсаятлар машқ қилиб ўтирган болалар ичидан ишратчиси гуларни сузуриб, сув сепишга буюрди ва ўзи гўштни кўтариб ичкарига кирди.

Негар ойни ҳовлиғина ҳолларни ювиб қўйиб, кўрпа болаларни бағрига олган эди. Раъно ҳовли ҳолда чалта ўчакнинг ўртасига тушиб, ўларнинг лой ўйинига қизиқиб ётар, ер супуриб ётган сон ўринларнинг тузлашга бағишланган сабоқини эди.

Гўшт кўтариб кўлидан кирган Солиҳ маҳдумнинг кўзи Раъноннинг шу ҳолига тушди:

— Балли, Раъно, ана мончоқлиб— деди маҳдум,— атлас кўйлак сенга ҳайф, сенга кўлаги бошқача, кўйлак ҳайф!

Раъно ўрнидан турди, дастидаги ўчоқ, лойга кўлларини ораҳосига ишқади.

— Ўғат онасин! Юр кўлингни, ювайлик! Ўлларингни болалари, сен ўлардан ҳам ошиб тушасан!

Раъно югуриб ичкари кетди, Негар ойни ўғирган жойидан:

— Раъноннинг ҳолга тушиш,— деб ҳолиб қўйди.

Солиҳ маҳдум ҳамда Раънодан кейин назар ҳам:

— Ишни бўлмаса ҳитоб ўғи, қуёшнинг ҳам ҳам ҳуйлашнинг ҳаҳи ҳмассенки...

Солиҳ маҳдум гўштни Негар ойнинг ёнига қўйиб, ўзи ҳона бўлиб кўлоҳга чиқди.

Маҳдум томонидан Раъноннинг тарбиясин Негар ойимга ўчиб ташқил этмади. Аммо шунг учун кўпчилиҳ ҳолган нисбатан — ҳолимат чиқиш ҳожати ўчмаслиги

Romanın 1994 Yılında Yayımlanan Kiril Harfli Bir Diğer Baskısı

МЕҲРОБДАН ЧАЁН

Ҳикоялар ва муҳаббатлар ҳақидаги тарихий достон

ЁЗГУЧИДАН

Кейинги Марказий бюрошкада яқин ўртоқлардан Ёзгирбек тўғрисида суриштириб билдим: Ёзгирбек ушбу асримиз ўн тўққиз ва йигирманчи очлиқ йилларни мисқолга нафт қилиб, ундан икки ўғил қолдирди. Ўғилларидан бирлари бу кунда Марказнинг масъул ишчиларидан бўлиб, иккинчиси Фарғона бесмачилари орасида экан. Бу кунда ниму кишиси, ўлук-тириги маълум эмас, дейдилар.

1994

Romanın Latin Harfli Baskısı

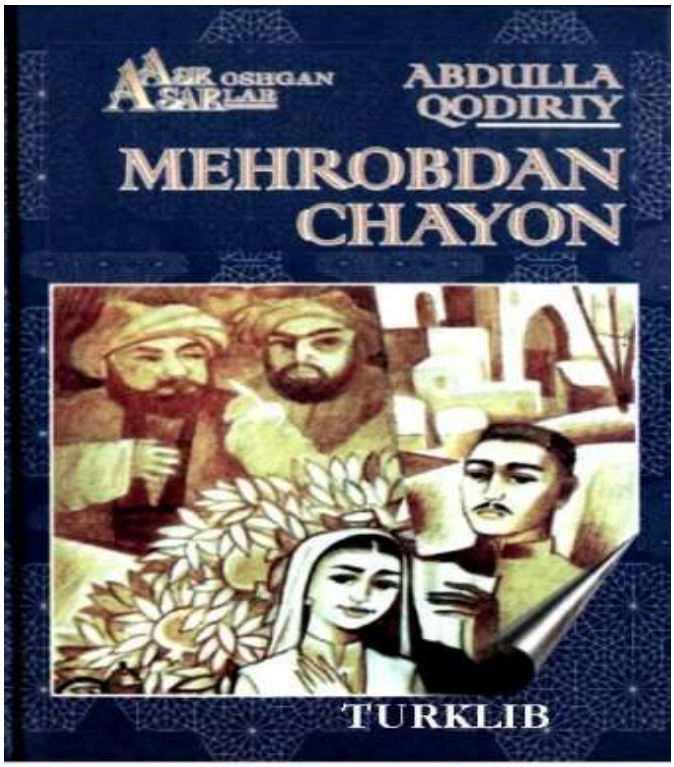

Ek-3 Abdullah Kâdirî'nin Değişik Yıllarda Çekilmiş Fotoğrafları

https://www.google.com.tr/search?q=abdullah+kadiri&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=VdoRUvXQN4rUtAaBsYGADQ&ved=0CDoQsAQ&biw=1366&bih=667 05.08.2013

https://www.google.com.tr/search?q=abdullah+kadiri&bav=on.2,or.r_qf.&biw=1366&bih=667&bvm=pv.xjs.s.en_US.E_1kRF_UP4s.O&um=1&ie=UTF 05.08.2013